

Cl. A. 19. F. 58.

KAIS. KON. HOF

BIBLIOTHEK

17.379-B

ALT-

NEMZETI IPARUNK.

IRTA

ERDÉLYI JÁNOS.

BOVITVE 'S JEGYZETEKKEK KISÉRVE

KIADTA

FÉNYES ELBÉK.

PESTEN,
HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.
MDCCCXLIII.

17379 2

Előszó.

Jelen munka szerzője, a' Károlyi grófi család néhai jószágigazgatója, már néhány évvel ezelőtt sírba szállt. Kesergő özvegyén 's árváin kívül azonban hagyott ő még forrón szeretett nemzetének egy kincset: egy kéziratot. Ezt a' benne elszórva találtató practicus eszmék, honunk felvirágoztatására czélzó számos indítványok, az egész munkát jellemző józan szellem és magasztos hazafiság, nem engedék, hogy szerzőjével együtt enyészet martaléka legyen. És én, Kiadó urtól felszólítatva, örömet nyújték segédkezet, hogy e' kézirat szükséghez képest módosítva, világot lásson. Hanem a' munka megítélésére kötelességem megjegyezni: hogy ebben az eredeti szövet, néhány általam ujonan dolgozott cikkeket kivéven, egészen Szerző tollából folyt, 's

csupán a' csillagokkal jelölt jegyzetek sajátaim. Mellynélfogva mi jeles e' munkában találhatik, az egyedül elhunyt Szerzőnknek tulajdonítható; én pedig kétszeresen megjutalmazva érzendem magamat, ha az itt elszórt sok jó magnak csak egy tizedrésze is termő-földre talál; mert úgy meg vagyok győződve, hogy hazánk a' civilisatio szép pályáján nevezetes haladást teend; 's hiszem, mi-kép **Erdélyi János**, Magyarország átalakulási korszakában, midőn férfiakra legnagyobb a' szükség, polgári kötelességének derekasan megfelelő-vén, hálás unokáinktól hamvában is áldatni fog.

Pesten, január 20kán 1843.

Fényes Elek.

Tartalom.

I. Szekasz.

	Lap.
1. §. Nemzetek kifejlödése	1
2. §. A' jobb lét utáni vágy	6
3. §. A' valódi jólét utáni váagnak kielégíthetése, az embert munkásságra vezetí	8
4. §. A' munkálatok elkülönzése	10
5. §. A' munka felosztása következette az emberi munkásságnak, három u. m. természetű, műves, és kereskedői elkülönzött főosztályait	10
6. §. A' természetí, művesí, kereskedési munkásság öszvege, nemzeti gazdaságnak nevezetők	12
7. §. A' hon polgárainak felosztása	20
8. §. Mit kell tőkevagyon (capitalis) alatt érteni, s' hogyan lehet azt szaporítí?	24
9. §. A' tőkevagyonok használatának módja különböz	26
10. §. Mit kell érteni egy egész ország capitalisa alatt, és hány részre osztatík az az?	26
11. §. Mi a' pénz természeté és célja?	33
12. §. A' papírpénzt lehet e, és mily mértékben készpénz gyanánt tekinteni?	40
13. §. A' nemzetgazdaság sikeres előmenete több mellőzhetetlen körülményeket feltételez	45
14. §. A' nemzet és kormány gazdasága közötti különböz	51

II. Szakasz.

Nemzetgazdaságunk mibenléte és akadályai.

15. §.	Általános nézetek nemzeti jólétünkről	54
16. §.	A' magyar-birodalom népessége	57
	A' magyar-birodalom népessége 1840ben	58
	Az európai országok népessége	67
17. §.	A' magyar népesség különféle felosztása nemzetgazdasági tekintetben	73
	A) Magyarországi lakosok közt fenforgó különbség lakhelyi tekintetben	75
	B) A' magyarhoni lakosok közt való különbség, életmódjukra nézve	79
18. §.	Mezei gazdaságunk hátralevősege és akadályai	87
19. §.	Honunk nem elegendő népessége	90
20. §.	Honunk népességének aránytalan elosztása	90
21. §.	Honunknak sok népetlen pusztái	91
22. §.	A' jobbágy, földjének nem valóságos birtokosa	132
23. §.	A' kilenczednek káros következményei	135
24. §.	A' robotok szinte czélszerűtlenek	137
25. §.	Gazdasági értelmünk parányisága	141
26. §.	Kézműveseink kevés száma	151
27. §.	Gyáraink csekély száma	153
28. §.	Kereskedésünk hátramaradása	164
29. §.	Országutjaink rosszasága	188
30. §.	Vízi közlekedésünk is még igen gyarló	203
31. §.	Vámok súlya	207
32. §.	Hitelünk gyengesége	211
33. §.	Nemzetünk polgári alkotmánya	219

III. Szakasz.

Jólétünk akadályainak elhárítására vezető módok.

34. §.	Honunk népességének miképeni elősegélése	232
35. §.	A' közterhek viselésében leginkább részesített nemtelen termesző-osztálynak mikénti könnyebbíthetése	249

	Lap
36. §. A' mezei gazdaság körüli jártasság elősegítésére vezető módok	250
37. §. Nyilvános gazdaságbeli tanító-intézetek	250
38. §. A' természetői és művesi osztálybeliek aránytalan számának mikénti kiegyenlíthetése	254
39. §. A' kevés számú városok mikénti elszaporíthatása	256
40. §. Kevés gyáraink mikép eszközölhető elszaporítása	260
41. §. Pest mostani első rangú fővárosunknak emelkedése	271
42. §. A' kereskedés élénkebb forgása	275
43. §. Az országutaknak jó karbani tartása	276
44. §. A' hajókázható folyamok rendbeszedése	279
45. §. Hajókázható csatornák	281
46. §. Vasutak	285
47. §. A' gőzhajók tágasb használata, és a' vasutakon alkalmazandó gőszekerek	288
48. §. Összművészeti (polytechnikai) iskola felállítása	297
49. §. Egy magyar nemzeti bank felállítása	302
50. §. Nemzeti gyapju-osztályzó intézet	306
51. §. A' kereskedésbeli anyagoknak tűz és víz elleni biztosítása	311
52. §. Hitelünk minél nagyobb erősítése	312
53. §. A' kereskedői rend megbecsülése	315
54. §. Kereskedési társulatok	317

IV. Szakasz.

Nemzeti iparunk erkölcsi akadályai és segédeszközei.

55. §. Polgári alkotmányunk a' korral haladva módosítást kíván	321
56. §. A' törvény előtti egyenlőség	323
57. §. Katonaállítás	333
58. §. Honi adó és országgyűlési költségek	337
59. §. Vontatás	338
60. §. Tudósok	341
61. §. A' hon polgárainak minél nagyobb műveltsége	351
62. §. Nyilvános nevelő-intézetek	355
63. §. A' gyakorlatos élet valódi philosophiája	358
64. §. Munkásság	363
65. §. Takarékoság	366

	Lap
66. §. A' luxusnak helyes megítélése	371
67. §. Utazás	374
68. §. Nyelvtudás	379
69. §. Hazafiság	383

V. Szakasz

70. §. Végrehajtás módja	399
Végző	410

I. SZAKASZ.

1. §. Nemzetek kifejlődése

Ha földünk számos lakosaira fordítjuk figyelmünket, valamint egyes emberek, úgy egész nemzetek műveltsége közt végetlen nagy különbség tűnik fel. Az éghajlat befolyása, a' különböző életmódok, szülők álláspontja, a' nevelés, mind meg annyi okai az egyesekre nézve e' különbségnek. A' két utóbbit azonban leginkább csak azon társasági összeköttetés határozza el, melybe az embert, mint egyes tagot, sorsa helyezteté.

Ott az emberiség a' műveltség legalsóbb fokán áll, hol az ember minden társalkodási összeköttetésen kívül, legfeljebb családjával sötét vadonyokban lappang, és az oktan állattól nem igen különbözöleg, vad életét legelkerülhetlenebb testi szükségeinek kielégítésével, melly még tulajdon magzatja felemésztéséig is terjed, folytatja. Illy egyes családok a' ragadozó vad állatok ellen oltalmat keresvén, azt természet ösztönénél fogva több emberi erő egyesítésében találják fel, 's ezért többed magukkal összeszövetkeznek. Illy több számu családok társas összeköttetésével, a' vadony lakosainak emberi állapotjuk legalább annyival emelkedni látszik, miszerint az öregebbek iránt mutatandó tisztelet, az emberi természetben lappangó erénynek ha bár gyenge mutatkozását, ez pedig egy felsőbb isteni lény homályos sejdítésének fejlődését maga után vonja. Ezen csoportok többnyire

vadászattal keresik élelmüket, 's ezért vadász népcsoportoknak neveztetnek. Mivel azonban ezek megszaporo-
 dásával a' fő táplálékul szolgáló vadak mind inkább
 gyérülnek, és így az eddigi élelemkereset módja elégte-
 lenné válik: az emberek is ösztönszerűleg létök javítá-
 sán azzal kezdenek segíteni, hogy több nemű állatok
 szelidítését és tenyésztését tűzik ki célul. De az állat-
 tenyésztés a' sötét vadonyoknak termékeny térekkel fel-
 cserélését szükségessé teszi; hogy pedig a' nálok alább-
 való vadászcsoportok esdeklései és rablásai ellen magu-
 kat biztosítsák, ismét természet ösztöne következtében
 nagyobb társasági összeköttetéseket keresnek. Nagyobb
 számu társaság belső rend nélkül fen nem állhat; ennek
 átlátása alapját teszi a' rendes polgári állományoknak.
 Így következett: hogy az illy néptörzsöket képző tömeg
 magának előljárót választott, kinek, mint legfőbb bír-
 jáának 's vezérének, bizonyos rendszabályok mellett en-
 gedelmeskedett; és ime itt mutatkozik a' rendtartásnak
 első árnyékzata, melly egyszersmind az Istenség homá-
 lyos sejdítése helyett, valódi létének bizonyos elisméré-
 sét következtette. Afrikának, de leginkább Ázsiának fű-
 gazdag pusztaságait választották, mint mindenek előtt
 legalkalmasabbakat maguknak azon számos néptörzsö-
 kök, mellyeket *n o m á d o k n a k*, azaz állandó lakás nélkül
 egy helyről más helyre vándorló, marhatenyésztő pász-
 tornépeknek nevezünk. Az illyen nép a' megszállott me-
 zőségek birtokában néha más hatalmasabb törzsököktől
 háborítottatott, néha pedig maga szorított ki más gyengé-
 bet, a' mint tudniillik egyik vagy másik néptörzsök a'
 másiknak földjére, nagyobb termékenység miatt ingert
 talált; azért ezen pásztornépek hol mint megtámadók,
 hol mint magukat védők fegyvereskedvén, többnyire
 mindig kitűnő vitézséggel birtak. Az állattenyésztés a'
 vadászatnál biztosabb életmód lévén, az elszaporodást

is sokkal nagyobb mértékben elősegíté; mivel pedig ez által a' megszállott pusztaságok, földművelés nélkül mind inkább szűkebben szolgáltaták ki az élelembeli szükségeket, megkezdődtek Ázsiának belsejéből Europa felé azon néptolongások, melyeket népvándorlások czíme alatt ismerünk a' történetkönyvekből, 's melyeknek következtében a' szélső ázsiai nyugoti népek, a' szomszédoktól szorongattatva Európába tolattak, ennek különböző időszakokban különféle részeit lepven el. Európának illy módu megszállítása miatt, melynek kezdete a' legrégibb időnek rejtek-homályai közt elvesz, méltán Ázsiát tekinthetni a' művelt emberiség bölcsőjének.

Az emberi műveltség szembetűnő ereje az által bizonyíttatik be leghathatósban, hogy a' midőn műveletlenebb népek műveltebbek által meghódítottak, az első, az utóbbiak szokását többnyire felvették; valamint ellenkező esetben a' meghódított műveltebb nemzetek nem műveletlenebb hódítójoknak hanem inkább ezek amazoknak életrendjüket követték. Gallia, Brittanian, Germania, műveltségük kezdetét a' művelt romaiak által történt meghódításuknak köszönik. A' chinaiak ellenben hódítójukat, a' mongolokat chinaiakká tették. Így a' magyarok is Pannoniát és Dáciát mint vitéz nomádok elfoglalván, régi lakosai nem csak hogy nomádokká nem változtak, sőt inkább a' győztes magyarok nomádi életükről lemondván, a' pannonok műveltebb életmódját fogadták el, 's az által, hogy állandó lakhelyre, társaságosabb élet folytatására, rendszeres polgári társaságra, 's nagyobb tekintetű kormányzat megállapítására magukat elhatárolák, az európai nemzetek közt diszes helyet foglaltak. A' keresztény hit felvételével az egy igaz Isten megismerésére jutván, erkölcsük szelidebbülésének, 's azzal járó nagyobb műveltségüknek rendíthetlen alapját megvetették. Lakosaiknak ezen állandósága pedig, és a' földművelésnek el

terjesztéséből mutatkozott áldott következmények szülek anyaföldünk iránt azon szent érzést, mely hon szeretet nevezete alatt, valamint minden nemzetbelieknél, úgy a' magyar szívében is annyival kiolthatlanabban lángol, mivel ez, akár a' nép szellemére, akár nyelvére vagy nemzeti jellemére nézve az eredetiség nagyobb bélyege által a' többi európai nemzetektől még igen szembetűnőleg megkülönböztetve, honját, mint az egész világnak legáldottabb tartományát szokta tekinteni.

Az emberiség ezen négy szaku álláspontjait, u. m. a' legnagyobb magányban való lappangást, a' vadász csoportokbani élőködést, a' nomád pásztorkodást, és a' földművelés 's ipar-szülte polgárosodást lehet tehát az emberiség kifejlődésének azon fő stadiumaiul tekinteni, melyeken a' világ műveltebb nemzeteinek átmenniök kellett. Egyszersmind láthatni, hogy a' kifejlő emberi műveltségnek első jeléül a' társas életet kellek tekinteni; és hogy valamint a' legvadabb, úgy a' legműveltebb emberek léte egyedül csak állati szükségének, azaz tápláló, és az idő viszontagsági ellen szolgáló szereinek, u. m. ruházatjának és hajlékának előállithatásával lehetséges. Ezen állati szükségek az egyszerűségtől annál inkább távoznak, minél magasban emelkedik az ember a' műveltség lépcsőjén. Midőn a' meleg éghajlatu vadonyokban lappangó egyes ember, éhségét nyers hussal 's gyökerekkel kielégíti, és minden ruházat nélkül meztele, vagy legfeljebb falevelekkel félig meddig takaródzva, földbarlangokban, vagy fák árnyéka alatt rejtekezik, a' nagyobb vad csoportokban élő vadász elejtett vadjának husát sülve már jobb ízűnek találja; és részint a' növekedő szemérem, részint az idő viszontagsága elleni védelmezése tekintetéből, a' vadak bűrét, 's a' madarak tollait teste fűdőzésére fordítja. Ennél ismét tovább megy a' nagyobb néptörzsökben élő nomád; mert ez sült és

főtt huson kívül, szelid marhajának tejét és zsiradékát is ételének jobb izlésítésére fordítja, sőt a' tejből még szeszes italt is készít magának. A' midőn, részint fegyvernek, vagy más szereknek marháért leendő kicserélése kedvéért, a' legközelebbi szomszéd nemzet lakosaival némi viszonyba lépő nomád, azoknak jobb ruházatjaikat és fegyvereiket és egyéb szereiket megismeri; illy hason birtokok után vágódva, részint nyers bőreit mesterségesebb formába átváltoztatni, részint szövött öltözetbeli és egyéb használható szereket marháért becserélni igyekszik; lakhelynek pedig ha bár gyakori változtatása mellett, még is az egyes családok számára elkülönzött galy és gazzal fődött gunyhókat állít. Végére az ezen harmadik stadiumból kilépett, és polgári szövetségbe álló nemzetbeliek nagyobb műveltségével növekedő szükségeknek első jelei, u. m. több helyekre elosztott jobb készületű házakbani állandó lakás, az év szakjaihoz arányzott (vászon- gyapot- gyapju- selyem- szőr és bőrből készült) ruházat, és az élelemre megkívántató nyers anyagoknak földművelési uton való eszközlése, mutatkoznak. Hogy ezen utóbbi, az emberi erkölcsök szelidítésére olly hatásos befolyásu munkásság jelenkori magasságára emelkedhetett: azt azon egyszerű találmánynak, az ekének köszönhetjük, melly több ezer évek óta minden nemzetnek legfőbb hasznú eszköze, 's melly azért, mint a' civilisationnak leghelyesb czímere, mindenkor olly nagy becsben tartatott, hogy a' hatalmas romai köztársaság legnagyobb emberei, mint például Cincinnatus 's mások, a' status fölhivatalait az ekével, vagy megfordítva fölcserélték, mellynek emléke az északamerikai Cincinnati város nevezetével naponként felelevenitetik. Így az elmúlt században az emberszerető II. József, annak megmutatására, hogy a' földművelést milly nagy becsű, 's tiszteletet érdemlő munkásságnak tartja, saját kezével több baráz-

dát felszántván, ennek emlékjele Brünn és Auszterlicz közt maig is szemlélhető.

2. §. A' jobb lét utáni vágy

tehát azon ösztön, mely az emberiséget, egyik stadium-ról másikra emelte és emeli. Ugyan ezen ösztön a' kifejlődés negyedik stádiumában is nem csak hogy el nem hagyja az embert, hanem inkább a' műveltség emelkedésével ez is növekedik. E' vágyat, melyet teremtőnk szívünkbe vésett, mind addig hasznos ösztönnek tekinthetjük, míglen azt a' tiszta ész, szinte isteni adomány vezérlete után, mások sérelme nélkül elégitjük ki. Ha e' láng az emberi szívben voltaképp elaludnék, akkor a' művelt emberiség jelen álláspontjáról, melyre ezer éves küszködések után emelkedhetett, ismét elébbeni vadságára hanyatlana vissza.

A' jobb lét utáni vágnak azonban vannak bizonyos határai, melyeknek áthágását, nem csak az egyes emberek, hanem egész nemzetek végromlásául tekinthetni. Hogy e' kétségen kívül tiszta igazság mellett, e' részben a' világon még is annyi tulság uralkodik, az annak tulajdonítható, miszerint az emberek képzetei a' jóllétről még igen zavartak; melyeket tisztába hozni annyival bajosabb, mivel az emberi sorsnak 's helyzetnek olly különböző természete, a' jóllétnek is számtalan idomu határvonalat huz. Így látjuk, hogy midőn a' nemzet legnagyobb része, t. i. az adózó mezeigazda, az ön és családja jóllétére mérsékletes élelmén egyszerű lakásán 's ruházatján kívül a' viselendő közterheknek aggodalom 's nyomasztó teher nélküli viselhetését elegendőnek tartja, már a' városi polgár kényelmesebb lakot, tisztesebb ruhát, 's különféle, a' falusiaknál ismeretlen mulatságot ohajt. Illy arányban szaporodnak és nőnek a' magasb szűletésű szerencsefinak, vagy saját érdemei által felemel-

kedettnek szükségei, a' nélkül, hogy valaha a' jobb lét utáni vágy ezekben is határpontot találna.

Ítéletem szerint, a' valódi jóllét utáni vágnak határa mind addig terjed, miglen annak kielégítése az ember testi és lelki erejének gyarapodását másnak rövidsége nélkül elősegíti. De mihelyt annak elérése ellenkezőt, t. i. lelki és testi erőnk fogyasztását, és így polgári kötelességünk teljesíthetésének súlyosítását következteti: akkor e' vágyat, nem mint jólétünket szülő ösztönt, hanem mint vesztünket forraló szenvedélyt kell tekintenünk. Valamint a' bor is bizonyos mértékig nem csak testünk erősítésére, hanem kedvünk emelésére, 's vidámitásunkra szolgálván, mértéken túl testünket 's lelkünket gyengítve, bennünket baromi állapotra süllyeszt. A' világ meleg égővének fűszerei, mérsékelt használat mellett étkeinket veszély nélkül ízesíti, de a' nyalánk ezzel meg nem elégedvén, a' tulságosan éldelt fűszeres étkekkel egészségét, 's élet tartósságát kockáztatja. Az erősítő gyógyszeren határon túl használva gyengít; 's a' szép művészetek bizonyos fokig ellankasztott lelki erőnk emelésére, 's izlésünk nemesbitésére szolgálnak, de mértéken túl űzve életbeli foglalatosságainkban akadályoztatnak, 's lelki elpuhulásunkat okozzák.

Mind azon tulajdonok, mellyek egyes emberekre illelenek, egész nemzetekre is alkalmazhatók; és pedig azért: mert a' nemzet nem egyéb, mint egyeseknek közkormány és törvények alatti egyesülete. Ugyanazért, valamint egyesek közt gyengébb vagy érett kornak, műveletlenek és műveltek, szegények vagy gazdagok, értelmesek és tudatlanok, restek vagy munkások vannak: úgy a' nemzeteknél is különböző fokozatokat vehetünk észre. Így egyik nemzetet természetűnek, másikat művesnek, harmadikat kereskedőnek nevezzük. Azon állapot, hajlam, és foglalatosságok, mellyek az egyes lakosok na-

gyobb részének legszembeütőbb tulajdonai, a' nemzetnek különböztető elnevezéseit is maguk után huzzák. Például a' törököt egy apathiában elmerült, tunya nemzetnek mondjuk; mivel a' nagyobb rész henyélve, majd egész élte alatt mély csendben, keresztbe tett lábakon guggolva, kávé hörpentés 's bokrosan eresztett dohányfüst ambrája közt jövőendő paradicsomának buja örömeiről álmodozik. A' német munkás és békeszerető nemzetnek neveztetik. A' belgák mind a' földművelést, mind a' mesterségeket 's gyáraskodást kitünő szorgalommal üzven, iparizó nemzetnek méltán czímeztetnek. A' hollandust takarékos és gazdag; francziát éles eszű, fürge, de könnyelmű; az angolt pedig komoly, nyerekedő vágya kielégítésében állhatatos fáradozással eljáró, találmányos nemzetnek mondjuk. A' magyar, többség után ítélve, vitéz, büszke, honját hön szerető, egyébiránt hiuságra, heverésre hajlandó, 's megszokottakhoz makacsul ragaszkodó nemzetnek ismertetik. Így valamint az egyes emberekről, úgy nemzetekről is elmondhatni, hogy születetek vagy is támadtak, növekedtek, munkásságukhoz képest sinylettek vagy gazdagodtak, elvétett nemzeti gazdaságuk következtében tönkre jutottak, vagy a' szerencse csábításainak engedve a' világban egy ideig hatalmas szerepet játszottak, miglen végtére vagy a' Nemesis bosszúja alatt, vagy maguk okozta siettetés által a' nemzetek sorából eltűntek. És így látjuk, a' hányféle nemzetek, annyiféle tulajdonok határozzák el azoknak különböztető nemzeti jellemét. Egy tulajdonban azonban, a' jólét utáni vágyban kisebb nagyobb részben mindnyájan megegyeznek, mert ez az emberi lény természetével egybe vagyon szőve,

**3. §. A' valódi jólét utáni vágnak kielégíthetése,
az embert munkásságra vezeti,
és pedig olyanra, mi által mindent, mi élete fentartására**

és kellemesítésére szükséges, magának előállítani képes. E' munkásság az ember erkölcsi becsét emeli; mert a' munkás ember a' mellett hogy önmaga, és embertársai jólétét eszközli, nyugalmas óráit ellankasztott testi és lelki ereje felélesztésére fordítja, és így mindent, mi őt ellenkező következtetéseit által e' munkásságnak további folytathatására alkalmatlanná tehetné, el fog kerülni.

Hogy a' nemzeteknek munkássága, 's ebből származó műveltsége különböző fokozatokat mutat: azt részint a' harmadik stadiumból korábban vagy később történt kiemelkedéseknek, részint a' például szolgálható legközelebbi szomszéd nemzetek álláspontjának, a' politikai körülmények különbségének, az ország éghajlata, geographi fekvése és topographiai természete befolyásainak, és a' nép fő szelleme közötti különbségnek tulajdoníthatni.

Azon hasznos munkásság, melly az ember valódi jólétére megkívántató javakat előhossa, három fő ágból, tudniillik 1-szor: a' tápláló és egyéb élelembeli nyers anyagoknak termesztéséből, 2-szor: ezen anyagoknak különféle emberi szükségekhez irányzott nemesítéséből, 's 3-szor: a' több nemű emberi szükségek helyenkinti fogyasztásának, vagy feleslegének csere vagy egyéb alku szerint viszonos kielégítéséből áll. Az első közönségesen termesztésnek, a' második műveltségnek, a' harmadik kereskedésnek, 's mind a' három összesen véve iparnak nevezetik. E' három rendű munkásságnak gyenge csirája az emberi kifejlődés harmadik stadiumában, — t. i. a' nomad életben már némiképen mutatkozik, annak valószínűsége, 's rendszeresítése azonban csak a' negyedik stadiumnak, azaz a' nemzeti polgárosodásnak vala főntartva. Ugyan e' három rendű munkálatoknak fogantatját, Smith Ádám angol ítélete szerint, ki a' nem

zetek gazdagodása okairól olly jeles könyvet írá, semmi sem segítette annyira elő mint

4. §. A' munkálatok elkülönzése.

Ennek megmutatására a' szerző egy példát, a' gombostő készítését hozza elő. E' szerint a' midőn egy e' munkálathoz megkívántató eszközök használatját nem ismerő egyes ember naponkint e g y, azon eszközöket pedig használni tudó munkás ember legfeljebb tíz darab gombostőt elkészíthet: akkor egy illy nemű gyárban, hol a' 18 féle különböző munkálatok, mint például sodronynyújtás, annak eldarabolása, meghegyesítése, stb., 10 külön munkások által hajtván végre, ezek szinte naponkint 48,000 darabot készíthetnek, és így midőn egy e' munkálatokat maga végrehajtó munkás 10 darabot állíthat elő, a' gyárban gyakorlott elkülönzött munkálkodás mellett egy emberre 4800 darab jut. Hogy e' példát minden egyéb munkákra is helyesen alkalmazhatni, az annyival bizonyosabb, minél kevesebb kétséget szenved az, hogy a' legeggyűgyűbb ember is, ha idejét leginkább egy nemű munkálat körül tölti, abban sokkal jártasabb leend, mint a' ki több neműekkel vegyesen foglalatoskodik; mellyhez még hozzá járuland azon idővesztegetésnek tekintetbe vétele, mellyet az egy nemű munkálatnak felbeszakasztása, és a' másakra kellő előkészület okoz.

5. §. A' munka felosztása következtette az emberi munkásságnak, három u. m. természetű, műves, és kereskedői elkülönzött fő osztályait.

Az ebből származó haszonnak elismerésére az emberek egyedül öntapasztalásaik által jutottak; és így minden e' részbeni kényszerítés vagy oktatás nélkül, már több ezer évek előtt mintegy magától származott,

hogy először az emberi munkásság fő ágait, u. m. a' termesztést, és a' műipart az emberek elkülönözve kezdték folytatni. A' kereskedés még jó ideig, miglen az leginkább csak az emberi életre kellő szorosabb szükségeknek kielégítésén alapult, mind a' két osztálybeliek által cserekép gyakoroltatott. Később azonban, a' földművelés és műszorgalom nagyobb emelkedésével, más nemzeteknek terjedtebb megismerésével, földünk több részeinek felfedezésével, a' kereskedés, nevezetes gazdaságra vezető vállalattá lön; 's egyszersmind az első két osztálybeliektől mindinkább eltávozva, az emberi munkásság 3-ik önállásu osztályára emelkedett fel. Így állapodtak meg tehát a' munkás emberiségnek azon három fő osztályai, melyek jelenleg a' nemzeteknek gazdaságát, mint főbb eszközök elősegítik. Az elkülönített munkálatnak elismert nagyobb sikere, e' három fő osztályoknak ismét több ágakra lett elkülönzésére vezetett. Ez azonban a' műves osztályra leginkább alkalmazható; ezt mutatják azon számtalan sokféle művészségek és mesterségek, melyekre az iparüző osztály elágazott. A' termesztő osztályról már ezt nem annyira mondhatni, és pedig azon okból, mert a' termesztőnek munkálódása, ha bár igen sok ágra oszlik is, de természete olyan, hogy egyiknek folytatása sem tart szakadatlanul az egész év lefolyta alatt, hanem a' különféle időszakok és körülmények, olly számtalan egymást felváltó munkálatokat szülnek, melyeknek végrehajtására gyakran néhány órák elégségesek, majd napok, hetek, hónapok kívántatnak meg; és így ha itt is minden külön nemű munkálatok, mind annyi külön felekezetű munkások közt osztatnának fel, akkor ezek az esztendő nagyobb részét foglalatosság nélkül lennének kénytelenek eltölteni. A' kereskedésnek többféle nemei, valamint a' helyzetnek különféle természete is, szinte annyiféle

tudományu jártasságot, és a' munkálatnak egyszerűsítését kívánják meg; azért annak elkülönzött folytatása ott, hol az már maga helyén van, szinte hasznos foglalatosság leendő; mondván azonban hogy maga helyén, mert ha Londonban egy boltban csupán tőket, a' másikkban czérnát, harmadikban csizmakenőcsőt, negyedikben olajat elkülönözve árulni hasznosnak látjuk, nem következik, hogy ez Madarason is helyén volna.

6. §. A' természeti, művesi, kereskedési munkásság összevege, nemzeti gazdaságnak neveztetik.

E' három osztálybeli munkásság mentül arányosabb összehangzásban van egymással, annyival gazdagabb és függetlenebb a' status. Ennek elérésére azonban kell e valamelyik iparosztálynak elsőséget adni, vagy mindeniket egyenlő fokra emelni: ez olly kérdés, mellyel már századok óta több status férfiak foglalatostkodtak, 's ennek következtében különféle időszakokban különböző rendszerek alkottattak, régiek megváltoztatásával újabbak keletkeztek. Ezek közt legelőször kapott lábra XIV. Lajos idejében Colbert miniszternek azon *mercantile rendszere*, melly azon fő elven alapult, hogy egyedül aranyban 's ezüstben legyen helyeztetve a' nemzet gazdagsága, 's így erre nem kell egyéb, mint azon módoknak feltalálása, mellyek által e' nemes érczeknek mennyisége minél inkább megszoríthatatik. E' végett e' rendszer fő eszköznek ajánlja a' kereskedési nyerőleges mérleg szorgalmaztatását; melly abból áll, hogy a' nemzet mindig igyekezzék külső kereskedésében eladott áruért készpénzben többet nyerni, mint mennyit vásárlott idegen portékákért fizetett. Ezen rendszer, mellyet régente több nemzetek elfogadtak, hogy hamis elven alapulván, hibás eredményre is vezet, abból megtetszik, mert a' nemzeti gazdagság valódi jeléül csak a' készpénz

tekinti, 's külső kereskedések közt is csak azt tartja a' nemzetre nézve hasznosnak, mellynek mérlege készpénz tekintetéből nyerőleges. *)

A' gazdagság mind azon javakban és szerekben foglaltatik, mellyek értékkel birnak, azaz mellyek valamely emberi szükség kielégítésére alkalmasok. Országok nem azért szegények, mert kevés nemes érczet mutathatnak, hanem épen azért, mivel szegények, nemes

*) Ma már mindenki tudja, hogy valamely nemzet, külső kereskedésében idegeneknek több kész pénzt fizethet, mint mennyit azoktól kapott, 's még is a' kereskedési valóságos haszon részén áll, ha tudniillik olly természetményeket hozott be, mellyek további nemesítés vagy elkészítés által nagyobb értékre emeltetnek, 's e' munkálat közben több ezer embernek adatik foglalatosság és kenyér; vagy ha idegenektől olly árukat vesz, mellyeknek itthoni előállításával sokkal tetemesb időbe és költségbe kerülne, mint mennyi ezekért idegeneknek fizetendő. Innen minden europai országok harminczadi lajstromaiból kiáltólag tűnik fel azon elv, miszerint tisztán fogyasztéki czikkek (bor, hus, finomított czukor, kész művek, stb.) szerfeletti vámmal terheltetnek, holott ellenben iparczikkek, mint például gyapju, nyers kender, len, bőr, rongy, stb., kitűnő kedvezésben részesülnek. Ez okból mi magyarok hiába reményljük elhanyaglott borkereskedésünk ismétli felvirágzását. Nem fog az többé visszajöni; de mi is kövessük a' világ kereskedési rendszerét, 's olcsó vámok segedelmével ne hagyjuk a' kész művek által sajtát műiparunkat elölni, 's polgártársaink kezéből a' munkát, szájából a' kenyeret kiragadni, midőn illy művek kiállítására anyagot még olcsóbban szerezhetünk.

érczekben szűkölködnek. *) E' mercantil rendszernek sikeretlensége az által bizonyult be leginkább, hogy a' francia nemzetnek azon gazdasági állapota, mely Colbert erős kezű ministersége alatt emelkedni látszott, annak halálával, ámbár mercantil rendszere továbbá is sinormértékül vétetett, ismét szemlátomást rosszabbra fordult. Azon hasonló tapasztalás, miszerint e' rendszert követő nemzetek gazdasága, 's a' jólét inkább hanyatlott mint emelkedett, annak elmellőztetését, és egy másikkal lett felcseréltetését eszközölte. Így történt, hogy csakugyan Franciaországban XV. Lajos kormánya alatt azon új rendszer állott fel, mely *physiocraticum* nevezet alatt egy ideig több nemzeteknél legcsalhatlanabbnak látszott. Ennek föltalálója Quesnois, ugyanazon királynak udvari orvosa volt. Ő e' rendszerét kidolgozván, azt egy éles ítéllettel bíró munkájában bővebben kifejté. E' szerző szerint a' föld minden gazdagságnak egyedüli kuforrása; szerinte egyedül a' természet az, mely valódi gazdagságot hozhat elő, minden egyéb ipar nem más, mint forma adás, melyet előbb azon természetményekből származó gazdagságnak egy részével kell kifizetni. Ehhez képest e' rendszernek fő alapja az: hogy egyedül csak a' mezeigazdaság ad a' rá fordítandó költségeken felül tiszta hasznot, és hogy azon feleslegből, mely a' mezeigazdaktól fenmarad, fizettetik meg! okvetlenül minden egyéb. Ugyanez elvből a' physiocraták egyedül a' mezeigazdákat tartják *productivus* (teremtő) munkásoknak, minden egyebeket pedig száraz fogyasztóknak tekint-

*) A' nemes érczek mennyisége éppen nem mutatja valamely országnak szegénységét vagy gazdagságát. A' világ leggazdagabb statusának, Angliának kevesebb forgo pengő pénze van, mint Franciaországnak.

nek. Nem azért ugyan, mintha ők a' művesi munkásság szükségét 's hasznát el nem ismernék, avagy az innen eredő gazdagságot tagadnák, hanem ők csak azt állítják: hogy a' gazdagságnak ezen alkotó részei a' gazdagságot tulajdonkép nem szaporítják, hanem egyedül azon értéket ütik helyre, melyet előbb azoknak előállít-hatása kedvéért elfogyasztaniok kellett. A' művek tehát az ő rendszerök szerint gazdagsági javak ugyan, de csak származottak és nem eredetiek, melyek létüket egyedül olly mennyiségű örök anyagok fogyasztásának köszönik, melyeknek értéke az övékkel tökéletesen egyarányos volna.

E' felvett rendszer következtében a' mezeigazdaság volt egyedül azon osztály, mely a' többiek előtt rendkívüli kedvezményekkel pártfogoltatott. Mivel azonban ez által az egyéb szorgalom elfojtása, ebből pedig a' nemzeti gazdaságnak nem előmenete, hanem hanyatlása mind inkább mutatkozott, e' physiocraticus rendszer tökéletlensége is észrevétetvén, annak megczáfolását 's más rendszerrel fölcserélését több jeles férfiak tűzték ki célul. Az első, ki ezt szerencsésen kivivta, azon Smith Ádám volt, kinek „nemzeti gazdagság okairól“ írt classicus munkájára, nem csak majd minden publicisták, de az angol és francia parlamentek tagjai is nyilvános vitáik közben olly örömet hivatkoznak. Smith szerint minden gazdagságnak alkotója, teremője egyedül a' munka; legyen a' földművelésre, műiparra, vagy kereskedelemre fordítva. Szerinte ezen munka minden esetre szaporítja a' nemzeti gazdagságot, ha azon érték, melyet előhoz, a' reája fordított költséget felülhaladja. E' pedig nem csak a' természetbeli munkára alkalmazható, mint azt a' physiocraták állítják, hanem egyszersmind a' műiparra és kereskedelemre is. E' két utóbbi munkálatok tehát a' gazdagságnak elemeit szinte szaporít-

hatják, mert mindketten az anyagnak nagyobb értéket szereznek, mint előhozatásukért fizetni kell. Mindketten valami használhatatlant használhatóvá, vagy használhatót még hasznosabbá tesznek, 's így szaporítják a' nemzeti gazdagságot. Ez igazságnak mind inkább elterjedt elismerése szülte a' nemzeti gazdaságnak azon rendszabályát, melly mai világban a' legműveltebb nemzetek előmentének fő kalauza, t. i. a' természetű műv, és kereskedési szorgalom minél összehangzóbb előmozdítását. *)

*) Ámbár a' physiocraták roppant tábora már a' művelt Európában szemlátomást megritkult: mindazáltal vannak sokan, kivált hazánkban, kik a' földművelésnek más iparág felett most is hajlandók kelléken tul nagyobb fontosságot tulajdonítani. Szerintök nincs állandó boldogság sehol, mint földművelői országban; mert a' földművest maga a' természet segíti; 's ez iparág politikai viszonyoktól teljesen független, e' mellett a' föld termékei nélkül műipart 's kereskedést gondolni sem lehet. Mind ezeket bizonyos fokig megengedvén, valljuk meg más oldalról azt is, hogy a' nyers természetények kidolgozás nélkül, vagy helyben vesztelve szinte semmi hasznót nem adnak; 's a' földműves kereskedési 's politikai viszonyok változása következtében nem szenved ugyan annyit, mint a' kézműves, vagy kereskedő, de nem tétetik e ki számtalan időbeli viszonytagságoknak? 's nem érdemel e azon körülmény figyelmet, hogy a' kézműves és kereskedő egész esztendőn által szakadatlanul foglalatoskodva minden időszakban kereshet kenyeret, holott a' földműves az évnek nagy részén keresete forrását bedugva látja? És valljon a' művest és kereskedőt nem segíti a' természet? Hát a' gőz és szél nem érdemlenek annyi figyelmet, mint a' föld méhében rejtőző termő erő, vagy a' harmat és eső?

Hogy ezen összehangzás azonban a' nemzetek gyermekkori állapotjában egyszerre fen nem állhat, és csak egymást követve fejlődhetik ki, az bizonyos. Így minden műveletlenebb nemzetnél a' természet vagy is a' földművelés leszen a' nemzeti gazdaság talpköve, 's ez természetes, miután az első élelembeli szükségek minde- nek előtt nélkülözhetlenek; mesterségesebb műveket készíteni pedig lehetlen, míg az azokra megkívántató nyers anyagok természetve nincsenek; valamint az is világos, hogy kereskedést mind addig nem folytathatunk, miglen a' két első osztálynak munkássága által, hol természet- ményi, hol műipari áruknak feleslegéből a' különböző osztálynak e' nemű fogyatkozásait kielégíteni nem lehet. E' három osztálybeli munkásság természete, ön magá- tól, e' rendnek megtartásával egyik a' másikat, és pe- dig annál rövidebb félbeszakasztásokkal huzandja maga után, minél nagyobb aránnyal fog akár idejére, akár kiterjedtségére nézve az azok körüli munkásság előre haladni. E' három rendbeli munkásság közül leginkább a' kereskedés azon osztály, melly szerencse hozzájá- rultával gazdagságra leghamarább felvergődhetik; *)

*) A' kereskedés magában véve épen nem gazdagít hamarébb vagy könnyebben, mint akárminő más polgári foglalatosság. Hogy egyesek úgy mint nemzetek keres- kedés által nagy gazdagságra vergődhettek, ennek oka abban kereshető, mert e' foglalatosság kitűnő pontossá- got, szigorú takarékossgot föltételez, mellyek nél- kül kereskedést folytatni épen lehetlen, holott egy kis könnyelműséggel még valaki jó középszerű gazda vagy kézműves lehet. Már pedig takarékossg, szigorú pon- tosság mellett nem csak kereskedő, hanem akárki más megvetheti szerencséje alapját. Innen a' kereskedő nem- zetek, például a' zsidók, őrmények, görögök, angolok,

azért valamint sok egyesek, úgy egész nemzetek is ennek előleges folytatására hajlandók. Ha azonban a' világ történeteire figyelmeztünk, látni fogjuk, hogy azon fiatalabb kora nemzetek, melyek a' természetűi és művesi munkásság elmulasztásával csak a' kereskedésen 's pedig leginkább a' külsőn kapkodva, ez uton könnyű szerrel kívánnak meggazdagodni, soha azon alacsony álláspontból ki nem emelkednek, mely őket úgy szólván erős vas lánczokkal lebilincselve, a' jobb létre juthatástól távol tartja. A' mely régiebb nemzetek pedig, ha bár még olly egyéb műveltségük mellett is egyedül a' külső kereskedést vevék minden igyekezetök főbb céljául, ezen elvétett gazdasági elvnek köszönhetik, hogy azon fényes szerepöket, melyben a' világ figyelmét rövid időre magukra vonták, egy annál alacsonyabbal felcserélni kénytelenítették. Illy például szolgálhat a' hajdani, egy ideig majd az egész világ kincsét magához szívó hatalmas velencei köztársaság. A' Keletindiába a' Jó remény foka felé vezető tengeri utnak föltalálása, elegendő volt egész kereskedésbeli állását sarkából kiforgatni, és őtet bizonyosabb utra, t. i. földjének e' jelen korban is kitűnő szorgalmas művelésére visszavezetni. Így Portugalia 's Hollandia híres kereskedésének az oriási lépéssel felemelkedett angol kereskedés véget vetett. Ez utóbbiaké pedig, fog e még annyi ideig, mint eddig virágzott, tartani, nagy kérdés? Legalább a' 2000 millio font sterling nemzeti adósság, a' világ politikájának érdekükkel összehangzó és csak rendkívüli megerőltetéssel megejthető kormányzására kellő tömördek szükségek, mint például a' harmincz éves francia háboru folytatása, vagy Keletindiában az északamerikai catastroph

hollandusok mindnyájan szigorú takarékoságokról, mondhatni fősვნყնყգűkről ismeretesek.

megújulhatásának lehetősége, melyre csak egy második Franklin és Vashington kívántatnak, és az egyesült északamerikai státusoknak a' csendes Óceán széleig kiterjedő megtelepedése, és az onnan közelebb folytatható chinai kereskedés, 's több effélék méltó okot szolgáltatnak a' kérdés nem igen kedvező megfejtésére. *) Ezekből látható, hogy a' kereskedés, mint a' nemzeti gazdaságnak egyik ága, a' nemzetek jólétének eszköze, de egyszersmind az is világos, hogy a' nemzetek boldogulására nézve a' belső kereskedés élénk folyamata a' külsőnél sokkal nagyobb tekintetű; és hogy ezt, mint a' nemzeti gazdaság egyik elvét tekintve: az elsőnek előleges rendbeszedése annál kívánatosabb, mivel e' nélkül nyereséges külső kereskedést gondolni sem lehet.

A' nemzeti gazdaság az eddig mondottak szerint nem egyéb, mint az ország lakosainak összesített munkássága, mely a' nemzet jólétére szükséges anyagokat és műveket előhozza. Ebből természetesen következik, hogy minden honi lakosnak, ki e' jólétben részesülni kíván, legszentebb kötelessége annak előmozdításához tettelegesen járulnia. Fájdalom! ez azonban az életben másképp mutatkozik, mert minden országban találatnak henye, ingyen élő herék, kik a' nemzetnek sem hasznára, sem díszére, hanem egyedül csak terhére vagynak, 's ezért nyilvános megvetést érdemlenek.

*) Meg nem foghatom, mikép teheté a' szerző az angolokat egy sorba a' velenceiekkel és portugallokkal. Hiszen nem csak a' külső, de a' belső kereskedés is sehol nem virágzik annyira mint az angolok hazájában. 'S maga a' szerző egy állandó biztos kereskedés alapját abban találta, ha a' nemzet maga állíthat elő

7. §. A' hon polgárainak felosztása.

A' physiocratáknak azon fenérintett elhibázott nézetők, miszerint egyedül csak a' föld nyers természetnyét lehet productumnak tekinteni, okozta, hogy általok nemzeti gazdasági tekintetben a' hon munkás polgárai általában csak két felekezetre, u. m. termesztők-re és fogyasztókra osztatnak. Az elsőik alatt a' földművesek, utóbbiak alatt minden ez osztályhoz nem tartozók értetnek.

A' physiocrati rendszer alapjának elismerése után, természetesen az arra épített illy nemű felosztás sem állhat fen. Azon atomákat, melyekből a' föld áll, szaporítani, vagy kevesíteni, az ember hatalmát túl haladja. Azért például, mivel a' mezeigazda egy elvetett buzamag után különös ápolgatással 1000 új magot, vagy is a' közönséges földművelés mellett egy elvetett mérő gabona után 8 mérőt arathat, nem következik, mintha valami újnak teremtetése által a' világ anyagi tömegét megszorítottuk volna; mert azon több mennyiségű gabona nem semmiből, hanem azon kézzel nem fogható atomákból tétetett össze, melyek annak előtte a' földben, vízben, levegőben elszórva valának. Ezen elven alapul, nem csak a' föld bár milly termékének, hanem minden állati lénynek elszaporodása is. Az embernek ebbeli munkás részvéte nem csak abból áll, hogy a' termé-

feles mennyiségben mind nyers, mind műtermékeket; már pedig Nagybrittaniának roppant gyarmatai, virágzó földművelése, óriási műipara nem szolgáltathatnak-e illyeket? Angliához soha a' világon még egy kereskedő ország sem hasonlított, 's így a' párvonalból huzott következtetéseknek is szükségesképp sántikálniok kellenek.

szetben lappangó anyagszerek élesztő erejét valamely újabb formájú természetmennyiség előhozására ösztönzi, a többinek végbevitelére pedig egyedül a természet örök szabálya munkálkodásától függ. Ugyan e tekintetből mindent, mit az emberi szorgalom a természet fő munkálkodásával előhoz, úgy vélem, honi nyelvünkön eddigi bevett szokás szerint leghelyesebben természetmennyiségnek; minden egyéb nyers anyagokból emberi munka által más formába átváltoztatott szert pedig készítménynek vagy művet nevezhetni.

E szerint látható, hogy természetmennyiséget nem annyit tesz mint teremteni, hanem valamely már a világ anyagi tömegében meglevő anyagszert más formába átváltoztatni; avagy gazdasági értelemben véve, a fenn levő anyagokból, vagy a természet munkálkodásának hozzájárultával, vagy a nélkül valamely új formájú olly természetmennyiséget hozni létre, melly az ember szükségének és kellemeinek kielégítésére alkalmas. Bár melly természetmennyiség értékét azonban csak annak kisebb nagyobb kelete határozza el. Mivel pedig ezen különféle természetmennyiségek nem mindenütt egy irányos mennyiségben találkoznak, tehát azoknak értéke csak úgy nőhet, ha azok a feleslegesen ellátott helyről, egy másik azokban szükölködőkre tételnek át. 'S minthogy ez által a másként haszonvehetlen szernak sokkal nagyobb értéke hozatik elé, tehát e munkának fogamatját is nem egyébnek, mint természetmennyiségnek lehet nevezni. Ezekből kitűnik, miszerint nem csak a földművest, hanem a művest és kereskedőt is természetmennyiségnek méltán nevezhetjük.

Mivel azonban nem csak az illy nemű munkásságból származó anyagi természetmennyiségek szolgálnak a közjó elősegelésére, hanem ezt szinte illy, 's némileg még nagyobb mértékben a tiszta észbeli munka után eredő

szellemi termékek is eszközlik: világos, hogy mind azok kik észbeli tehetségöket a' közjó előmozdítására fordítják, szinte a' termesztők közé sorozhatók. Illyenek például a' papi rend, az országos és kormányi tisztviselők, és a' tudósok. Így a' katonaságot is, ha bár munkálódásának végső physical eredménye többnyire az emberiségre nézve siralmas, még is mint a' köztársaság belső és külső bátorságára szükséges eszköz a' producensek sorából kizárni nem lehet. Erre, valamint egyéb tisztviselőkre nézve csak az kívántatik, hogy ezeknek száma a' kellő mértéket túl ne haladja, mert különben a' felesleg tisztán fogyasztó lévén, ez az egész munkás néptömegnek súlyos terhére válik.

A' physiocraták hibás nézetei a' fogyasztókra is kiterjedtek, és pedig ugyan azon okból, mivel productumnak egyedül a' földművelés útján nyert termékek tekintettek, 's pedig olly szempontból, mintha csupán ezek fogyasztatnának el. Ennek tulajdoníthatni, hogy a' földműveseken kívül mindnyájan a' fogyasztókhoz soroztattak.

Minden termesztménynek, mi az ember okvetlen szükségeire és kellemeire szolgál, felhasználása fogyasztásnak neveztetik. Így a' nyers termesztő a' műves készítményeit, ez amannak termesztményeit fogyasztja el. Általában minden ember különbség nélkül fogyasztó, csak azon különbséggel, hogy némelyek bizonyos terméket vagy készítményt is állítanak elő egy szersmind, vagy illyenek producálására különféle segédkezet nyújtanak, mások ellenben tisztán fogyasztók. Illy tisztán fogyasztók közé, ha mindjárt nem is érdemlett gunynyal, azokat szinte számíthatjuk, kik más tehetősbek személyei körül szolgálaképen egyedül csak urok különféle személyes kívánatainak kielégíté-

sével foglalatoskodnak. Minél nagyobb az illy tehetősb személyek szolgálainak száma, annál nagyobb sikerű munkássággal tartozik ez a' köztársaságnak; mert azon elmulasztott valódi hasznót, melly annyi kezek munkásságából származott volna, helyre ütni mindenképen köteles. Hogy az illő mértékű minden rendű status embereit és tudósokat, mint az anyagi természetények előhozhatásának morális eszközeit, fogyasztóknak tisztán tekinteni nem lehet, már fentebb mondatott.

E' figyelmeztetésekből csak azt következtetjük, hogy azon szokássá vált általános *producens* és *consumens* nevezete, a' hon polgárai felosztására nézve nemzeti gazdaságbeli tekintetből helyes sinórmértékül nem szolgálhat. És így ha a' fentebb említett status embereit, mint inkább a' status finánczi gazdasághoz tartozandókat, és a' tudósokat mint a' közönség embereit a' kisebb számú szellemi producensek osztályába vesszük, a' nemzet anyagi természetőinek tömege, a' munkásság három fő nemeihez képest 1-ször természetői, 2-szor művesi, 3-szor kereskedői osztályokra legcéli irányosabban osztathatik fel. Az elsőhöz tartoznak mind azok, kik földműveléssel foglalatoskodnak, legyenek azok földbirtokosok, vagy ezeknek tisztjei vagy kézimunkások, és a' bányászok. A' második osztályt képezik: a) az ember kényelmeit emelő szépművészettel, u. m. képirattal, szobrászattal, hangászáttal, stb. foglalatoskodók; b) a' kézművesek és gyárosok. A' harmadik osztályhoz számíthatnak minden rendű akár belső, akár külső kereskedést folytató kereskedők, pénztőzsérek, stb.

E' három osztályhoz tartozó egyesek munkásságának öszvege az, melly a' mai publicistai elv szerint azon nemzeti gazdaságnak neveztetik, mellynek virág-

zóbb állásával a' nemzet gazdagsága aránylagosan emelkedik. Ez pedig egyedül csak úgy érhető el, ha az ország physical és politicalai körülményeihez képest mindenik osztály munkássága egy arányban fejlődik ki.

8. §. Mit kell tőkevagyon (capitalis) alatt érteni, 's hogyan lehet azt szaporítani?

Ha az embernek minden vagyona, mellyből jövedelmet vár, tőkevagyonnak neveztetik, akkor a' földbirtokot is mindennek előtt, mint minden jövedelmek fő kuforrását, a' tőkevagyon sorába kell vennünk. Smith Ádám és követői azonban nem látszanak ezt e' szempontból tekinteni. Az első a' nemzetek gazdagságának okairól írt munkájának azon fejezetében, hol a' tőkevagyonokról részletesen szól, a' földbirtokot legkevesebé sem említi; mások pedig, például Say azt mondja: „A' fekvő föld és capitalisok természete és munkálódása közötti hasonlatosság miatt úgy látszik, mintha mind a' kettőt ugyan egyfélének lehetne tartani. De a' kettő között még is nagy különbség mutatkozik. Ez ebből áll, hogy egy földtért sem összegyűjtés által szaporítani, sem eltékozlás miatt kevesbitni nem lehet. Egy földtérnek léte az emberi hatalomtól mindenkor független, és e' körülményből származnak a' földnek termő erejére, és azon nyereségre nézve, mellyet annak birtokosa belőle húzhat, némi különbségek.“

Itt megvallom, hogy ezen nézetektől az enyimek különböznek. Ha valaki például száz ezer forinttal és semmi egyébbel nem bir, és minden fáradozás és bizonytalanság elkerülése kedvéért, e' pénzt bizonyos helyre kamatra kiadja, melly után évenként 6000 forintot huz, és abból élelme szükségéit megszerzi, felőle bár ki kétségkívül azt fogja mondani, hogy 100

ezer forint tőkepénznek birtokosa. Ha már most ez akár nagyobb haszon reménye fejében, akár más okból magának ennyi pénzért fekvő birtokot szerzett, akkor nem a' következik, hogy capitalisa többé nincsen, hanem csak az, hogy azt más formába átváltoztatta, melyet ismét akár pénzre, akár más nemű jövedelmező értékre visszafordítani önkényétől függ. Ebből tehát láthatni, miszerint nem csak a' pénz, hanem mind azon vagyon, melly az embernek elfogyasztandó szükségein felül marad, és új jövedelem előhozására alkalmas, igen helyesen capitalisnak nevezhető; már pedig hogy a' természetére alkalmas vagy alkalmasítható és pedig el nem fogyasztható föld, egy, ha bár félig meddig művelt országban is birtokosának, művelje ezt akár maga, akár adja haszonbérbe, jövedelmet hajt, az bizonyos; és azért nem csak a' felesleges pénz, és más az ember eltartásabeli szükségin felül maradó bár melly nemű új jövedelmek előhozására alkalmas vagyon, hanem a' termőföld is capitalis, vagy tőkevagyonnak tekintendő. Mit Say mond, hogy a' fekvő birtokot tömegére nézve sem szaporítani, sem kevesbitni nem lehet mint a' capitalist, az csak a' föld alkotó részeire alkalmazható; a' capitalis értéke azonban nagyobb vagy kisebb művelő szorgalom avagy más körülmények által nem csak nőhet és apadhat is, mint akár melly más javulható vagy romolható vagyoné: hanem annak tulajdonosa ezen capitalis birtokából tékozlás, vagy más szerencsétlen esetek következtiben szintugy végképen kivetkeztethetik, mint akár melly más tőkevagyon birtokosa. Épen azért, mivel a' termőföld azon sajáttal bír, hogy annak capitalis-értéke csak nőhet vagy apadhat, de tömege soha végképen a' természet rendkívüli felforgatása nélkül el nem pusztulhat, azt, mint legbizonyosabb tőkét tekinthetjük.

9. §. A' tőkevagyonok használatának módja különböző.

A' capitalisok természete 's következőleg használhatása is Smith Ádám szerint két részre oszlik. Az első ut egy capitalis használatára az, ha az vagy fekvő birtok megszerzésére és javítására, valamelly művességhez szükséges erőművekre 's eszközökre, vagy általjában olly tárgyakra fordittatik, mellyek birtokosának egyenesen és a' nélkül, hogy elébb más kézre kerülniök kellene, nyereséget vagy jövedelmet szereznek. Az ilylen capitalisok álló-tőkéeknek nevezhetők.

A' második az, ha a' capitalis bizonyos javak előhozására, munkáltatására, vagy megvételére fordittatik olly móddal, hogy azokat ismét eladni lehessen. Ezen használatnál a' capitalis elébb jövedelmet vagy nyereséget nem hoz, miglen az a' tulajdonos kezéből ki nem jött, és más valamire át nem változtatott. A' kereskedő portékája addig nem hoz nyereséget, mig az pénzre, pénze pedig portékára át nem cseréltetett. Az ő capitalisa mindenkor egyik formában tőle eltávozik, és másban hozzája ismét visszatér, és csak ezen forgás, ezen csere következményei által tétetik alkalmassá neki jövedelmet hozni. E capitalisok ugyan azért leghevesebben forgó-tőkéeknek neveztetnek.

E' tekintetből kell szinte venni egy egész ország vagy polgári társaság capitalisát is. Itt azon kérdés támad.

10. §. Mit kell érteni egy egész ország capitalisa alatt, és hány részre osztatik az fel?

Erre Smith Ádám ugy felel: Egy egész ország vagy polgári társaság capitalisa nem egyéb, mint azon va-

Valamennyi capitalisoknak összeve, melyet az ország egyes lakosai, vagy a' társaság egyes tagjai birnak.“ Továbbá azt mondja: „Egy egész ország capitalisa szinte azon három részre oszlik el, melyekből az egyes polgárok capitalisai állanak.“

„Az első azon rész, mely egyenes felhasználásra vagyon szánva, és az által jellemeztetik, hogy semmi nyereséget vagy jövedelmet nem hajt. Ez áll először azon eleségi, ruházati és házi butorok kellékeiből, melyek ugyan azon személyek által leendő elfogyasztásra rendeltetvék, de még végképen fel nem használtattak.“

Itten kénytelen vagyok megvallani, hogy azt átlátni képes nem vagyok, miért osztotta e' híres nemzeti gazdasági író az ország tőkéjét három részre, midőn az egyes lakosokét csak kettőre osztotta; másodszer, hogy miért veszi azon nyereséget nem hajtó és birtokosának saját használatára szánt eleség-ruházat-butor-szereket a' capitalisok sorába, holott maga is munkájában csak azon vagyonbeli provisiot, mely az ember tartására kellő szükségesen felülmarad, és új nyereség vagy jövedelem előhozására fordítatik, nevezi capitalisnak; már pedig hogy az, mi elfogyasztatik, nyereséget és új jövedelmet nem hozhat, az világos; és azért capitalisnak ítéletem szerint nem vétethetik. Ugyan ezen czikk folytában Smith azt mondja: „Valamennyi az ország körében található lakházak építésére fordított capitalis megszűnik azonnal capitalisul szolgálni, avagy nyereséget hozni, a' mint tulajdonosa abban maga kíván lakni. Egy lakház ezen minőségben lakójának jövedelmét nem szaporítja. Ez ugyan neki nagy mértékben, de csak olly módon hasznos, mint ruházata, vagy házi butorai, és ezeket csak nem számíthatni bevéveisei, hanem kiadásai közé. Ha a' ház egy bérlőnek átengedtetik, akkor ennek a' házbért, melyet fizet, mivel a' ház maga magától sem-

mit sem hoz elő, a' jövedelmek más forrásából kell elővenni, legyenek azok munkabér, capitalisok kamatai, avagy földbér. Ha bár tehát egy ház tulajdonosának csakugyan capitalisul szolgálhat, 's neki jövedelmezhet, még is az egész közönségre azt capitalisnak nem lehet nevezni, mivel együtt véve valamennyi lakházak az ország jövedelmeinek szaporításához legkevesebbé sem járulnak.

„Igaz, hogy az egyenes elfogyasztásra szánt minden szerekből a' házakra fordított legtartósabb. Ruhák több esztendőig, házi butor fél vagy egész századig de jól épített házak jó gondviselés mellett sok századig eltarthatnak, de bár melly. távolba tűzessék is ki azon időpont, mellyben házak végképen elhasználtatnak, még is egyenes elhasználásra vagynak azok szánva, következőleg, mint fogyasztási czikkek tekintendők.“

Ezen egész előadás tartalma nézeteimmel ismét végképen ellenkezik, és pedig azért: mivel a' lakházat magát nem tekintem fogyasztásra szánt jövedelemnek, hanem jövedelmet hozó vagyonnak. Ha például egy, kézimunkájából élő, de semmi felesleggel nem bíró kézműves két ezer forintban valaki után örökösödik, kétségkívül mint annyi capitalisnak birtokosa 120 forintból álló kamatját élelembeli szükségéi megszerzésére vagy mesterségének jobban való folytatására fordítandja. Ha pedig ezen capitalisért magának ennyit érő házat vesz, vagy épít, és azt maga lakásául használja, akkor szinte az említett célra neki ugyan azon 120 forintok fennmaradnak, mert ugyan annyi eddig fizetett házbért megkimél, 's így capitalisa nem szűnt meg, hanem csak más formába változtattatott által. Hogy pedig mint ezen szerző mondja, a' lakház valamint a' ruházat és házi butor, ha bár hosszabb idő múlva is elfogyasztatik, ez ismét nem áll: mert kamatjának egy harmadrésze annak

folyvásti jó karban tartására elegendő. De ha bár Smith szerint a' lakházakat, csak mint valamely vállalatához szükséges eszközt lehetne is tekinteni, még akkor is a' capitalisok közé számítandók, miután e' fejezet folytában a' mezeigazdáknak és műveseknek minden nemű eszközeit is az álló capitalisok közé sorozza. Ha a' lakházak nem tekintetnének egyáltalában valódi és mindenkor pénzre fordítható tőkevagyonnak, akkor a' pénzkölcsönzők bizonyára nem találnának abban olly előleges hypothecalis biztosítást. Ennélfogva a' tulajdonosok által használt lakházaknak valódi capitalis értéke az egyesekre, 's következőleg az egész országra nézve is talán elegendőkép megmutatva levén: tisztelt olvasóim ez iránti ítéletet, hogy t. i. e' nézeteim helyesek e vagy nem, annyival nyugottabban elvárom, mivel ezek, mint jelen munkám alapelvei közé nem tartozandók, az utóbbi esetben is annak tartalmát nem csonkíthatják. És így ez uttal az előadásomhoz képest Smithnek ezen első nemű tőkevagyon-osztályzatát elmellőzván, az egész ország capitalisait, mint az egyes lakosokéit is két részre, u. m. álló és forgó tőkére vélem legcélszerűbben felosztatni.

Az első osztályu, azaz álló tőkevagyonok közé tartoznak

a) A' termőföld értéke, minden annak elkészítésére 's javítására tett költségek.

b) Mindennemű hasznot hajtó épületek, legyenek azok lakházak, mezei gazdaságbeliek, kereskedő boltok, raktárak, vagy műhelyek. Ezek közt tehát bár mely nemű fényüzési épületek helyt nem találhatnak. Az ezekben fekvő anyagok belső értékökhöz képest ugyan vagyon provisiojának tekintethetik, de mivel jövedelmet nem hoznak, legfeljebb heverő tőkéknek nézethetnek.

c) A' különféle művészethez és munkálatokhoz tartozó eszközök, és erőművek, melyek a' munka könnyítésére és rövidítésére szolgálnak.

Az ország összes tőkéinek második osztálya a' forgó-tőke, melynek ismertető jele az: hogy kamatját másként be nem hozza, ha csak egy kézből másikba nem megyen; ez ismét négy részből áll, u. m. a' pénzből, mely egyszersmind azon eszköz, mely által a' többi három résznek forgása elősegítettik; b) azon tápláló szerekből, melyek a' mészárosok, marhakereskedők, haszonbérlok, gabonakereskedők, serfőzők, stb, birtokában, 's általok eladásra szánva vannak. c) Az épületekre, házi butor és ruházatra szükséges még nyers vagy tökéletlenül elkészített azon anyagokból, melyek vagy az azokat termesztő mezeigazda, vagy csak azon anyagokkal foglalatostkodó kereskedő, vagy pedig az azokat feldolgozó kézműves kezében találtnak. d) Az illy nemű azon műárukból, melyek még a' kereskedő vagy kézműves kezében vagynak, 's még az utolsó fogyasztóhoz nem jutottak. Ide tartoznak mind azon kész művek, melyek a' művesek műhelyeiben, vagy a' kereskedők boltjaiban eladásra kitéve vannak.

Az összes forgó-tőke tehát mind azon élelembeli termékeknek, anyagoknak, és kész műszorgalmi szereknek összvege, mely még azon személyek kezeiben van, kik annak eladása körül munkálkodnak, azon pénz összegnek hozzájárultával, mely azon szerek forgásának elősegelésére és a' valódi fogyasztók közötti elosztásra szükséges.

E' két nemű capitalison kívül van még az országnak egy olly nemű tőkéje, mely jövedelmei szaporítását hathatósan elősegíti ugyan, de melynek anyagi értékét kiszámítani azért nem lehet, mivel annak valódi tartalma csak morális tulajdonon alapul. E' nemű capi-

talis azon elmebeli kifejelettségéből áll, mellyel a' külön rendű status polgárai körükhöz tartozó foglalatosságait rendkívüli nagyobb ügyességgel és jártassággal, következőleg a' közjóra nézve sokkal nevezetesebb haszonnal végzik. Ide tartoznak mindennek előtt a' status embe-
reinek és tudósoknak kitűnő elmebeli tehetségei. Egy a' maga helyét tökéletesen betöltő minister, kinek a' nemzeti gazdaság előmozdításában befolyása van, egy tollvonással a' köztársaság hasznát sokkal jobban elősegítheti, mint száz ezer munkásnak meg annyi mechanikai fáradozása. Arthur Joung hires angol a' mezei gazdaságról irt, valamint Thaerneks okserű gazdaságról kiadott munkája, és ennek gazdaságot tanító intézete nagyobb foganatu következéseket szült az utóbbi lefolyt 36 év alatt a' mezeigazdaság körében, mint az előtt két század alatt valamennyi őszerű gazdasági munkálatok folytatása. Továbbá ide számítandók mind azon jártasságok is, mellyekkel a' három osztályu honpolgárai a' természetűi, művesi és kereskedői munkálódásokat gyakorolják, és azokkal jövedelmeiket szaporítják. Mind ezen elmetehetségek, mellyeknek megszerzése az azokkal biró egyéneknek nem csak hosszabb idejű fáradozásába, hanem roppant költségbe is kerülnek, valamint magokra, úgy az egész polgári társaságra nézve is, ha bár csak mint moralis, de minden esetre valóságos anyagi hasznót hajtó tőkéknek tekintethetnek. Ezek annál becsesbek, mivel ezeknek megszerzése még annyi pénzzel is, az ahhoz szükséges elmetehetségnek szorgalmas kiművelése nélkül lehetetlen.

E' mondottakból látható, miszerint sem egyesekre, sem az egész országra nézve a' pénzt egyedüli tőkének nem tekinthetjük; mert e' minden nagyobb térű's művelt országban az összes capitalisoknak, azaz minden jövedelmező javak öszvegének csak legkisebb ré-

szét teszi. Így például Angliában a' folyamatban levő összes pénz mennyisége legfeljebb 44 millio font sterlingre, az ország összes tőkevagyonra pedig 2785 millióra becsültetik. *)

*) A' nemzeti gazdaság tudománya, mely a' művelt nemzeteknél a' törvényhozási politikára is oly nagy befolyást gyakorlott, 's mellynek alapítójaul Smith Ádámot méltán tekinthetni, bár ennek elhunytá óta kitűnő jeles férfiak által bővebben 's alaposabban kifejtetett, mindazáltal mind a' mai napig sok részben felotte hiányos és tökéletlen. Ezt kell különösen értenünk azon részéről, mely a' capitalisok meghatározásáról, felosztásáról 's használatáról szól. Hogy a' nemzeti gazdagságnak, azaz a' capitalisoknak egyedüli forrása a' munka: ezt Smith után a' legjelesebb statusgazdasági írók elfogadták, ámbár Lotz (*Handbuch der Staatswirthschaftslehre* 1. B. 456 l.) a' természetet és értelmet vévén fel kirekesztő gazdagodási forrásnak, a' Smith elvét követő 's jelenleg leghiresebb angol status gazdasági író Mac-Cullochot ezért egyoldalúsággal 's felületességgel vádolja. De miután a' természet szigoruan véve az embernek semminemű szükségét magától, munka nélkül nem fedezi, az értelem 's capitalisok pedig szinte a' munka szüleményei: ennélfogva ez elv: „munka a' gazdagság kútfeje“ örökké rendithetetlenül álland. Ez elvből indulva, bár természetesen folyónak 's könnyűnek látszik is az egyesek úgy, mint egész ország capitalisainak meghatározása és elosztása: mindazáltal ebben a' statusgazdasági írók egymástól leginkább eltérnek, 's az ebben felállított elvek többnyire határozatlanok, ingatagok sőt ellenmondók. Nem czélom itt hosszasan fejtegetni azokat, mellyeket az angoloknál Tucker, Tooke, Senior, Malthus,

11. §. Mi a' pénz természete és célja?

Midőn az emberiség kifejlődésének még alsóbb fokán az emberek szükségéi csak a' legelkerülhetlenebb táplálékra, ruha és lakbéli szerekre szoritkoztak, akkor

Torrens, Thornton, Hamilton, Thomzon, Ricardo, Mac-Culloch; a' francziáknál Say, Sismonde, Ganilh, gróf Destutt de Tracy, Droz; a' németeknél Büsch, Struensee, Sartorius, Lüder, Jakob, gr. Soden, Schlözer, Fulda, Hufeland, Krug, Schmalcz, Kraus, Lotz, 's legujabban Liszt bőven 's elmésen előadtak: de annyi bizonyos, hogy mind ezek a' legfőbb capitalist, az embert számításokból vagy egészen kihagyták, vagy a' capitalisokhoz csak mellékesen sorozták. Dr. Steinlein volt legelső, ki (*Handbuch der Volkswirtschaftslehre mit drei synoptischen Tafeln, von Dr. Carl Steinlein, Privatdocenten der Staatswissenschaften an der kön. bayer. Ludwig Maximilian, Universität. München, 1831*) a' statusgazdasági írók közt fenforgó vélemény különbségeket critical nyomatossággal kiegyenlíteni akarván, egyszersmind igyekezett a' statusgazdasági tudományból olly jogtalanul kizárt anyagtalán javaknak is az őket illető helyet kimutatni, 's ezeknek az anyagi javakkal összefüggését minden szempontból bebizonyítani. A' helyet tehát, mint eddig történt, hogy a' lakosok tömegének ügyességét, tudományát, belátását csak mellékesen tekintették a' statusgazdasági írók, valamelly ország tökevagyonának 's productiv képességének megbecsülésében inkább ezekre fordítsuk fő figyelmünket. A' gépelyek erejében

a' viszonyos szükségek és feleslegek közt a' maga valóságában véghezvitt kicserélés nem járult sok nehézséggel. A' melly mértékben azonban a' nemzetek műveltsége emelkedett, ugyan az arányban az egyesek szük-

's hatóságában, mellyeket az emberek munkáik elősegítésére készítettek, mindnyájan egyértelműleg 's igen helyesen nagy fontosságu értéket találtak; ugy de az ember maga a' legfontosabb gépely, 's ügyességének, értelmének minden növekedése legnagyobb jelentőségű nyereség. Azon különbség, melly a' különböző emberfajok physical alkatjában 's erejében mutatkozik valódiilag igen csekély; de tehetségi tekintetben, melly pedig csupán a' kifejtettebb értelemnek tulajdonítható, mennyire különbözik az afrikai néger az angoltól vagy francziától? Igaz tehát Bacon lordnak azon alapállítása: hogy a' tudomány erő, és pedig mind physical, mind moralis értelembe véve. Ez az egyeseknek tulnyomóságot ad nem csak kevesbbé értelmes szomszédjai felett, hanem saját productiv képességüket is hihetetlenül emeli. Egy tudatlan, műveletlen nép, ha szinte a' productiohoz szükséges nyers anyaggal 's erővel bir is, mind ennek ellenére szegénységéből 's vadságából ki nem emelkedhetik. 'S míg értelmi ereje kifejlődhetnék, 's a' lélek megtanulna az anyag felett uralkodni, addig minden előhaladási ut előtte bezáratik, 's hogy magát ez alacsony állásból kivívja, arra mind akarátja, mind ereje gyenge. Azoknak tehát, kik a' mondottak igazságáról, 's a' tudományoknak a' nemzetek jólétére való szerfeletti befolyásáról meggyőződtek, nem lehet nagyobb fontosságu tárgy a' népnevelésnél, hogy az értelmiség a' nagy néptömegnek minden osztályai közt lehetőkép elterjesszessék, 's közönségessé tétessék.

ségei is szaporodtak. Ezeknek előállíthatása kedvéért az emberek elkezdtek munkálataikat felosztva végezni, és mivel természetényeiknek vagy készítményeiknek kicserélése a' maga valóságában mindig több nehézséggel járt, az emberek valamelly közbenjáró, általános csereeszköznek szükségét elismerték. Így történt, hogy több nemű anyagoknak, például Indiában különös csiganemek, a' romaiaknál veres réz, másoknál a' bőr, stb, e' célra fordítása után végtére a' világ majd minden nemzetei a' nemes érczeket, az aranyt és ezüstöt e' cél elérésére leghelyesebb eszköznek találták, 's ezekből különféle mértékű 's bélyegekkal ellátott csereeszközt készítettek, melly pénz nevezete alatt maiglan igazgatja hathatós befolyásával a' világ menetét.

Minden az ember szükségére megkívántató szernek, 's így minden hasznos vagyonnak értékét kétféle értelemben lehet venni. Az elsőt képezi a' vagyonnak azon belső tartalma tulajdona, mellynek elfogyasztása egyenlő körülmények közt mindig egyenlő eredményt szül. Így például egy egyenlő minőségű mérő buzának tápláló ereje mindig egy marad; így a' többi gabona-nemeké, húsé, 's más szereké is. Ha tehát tapasztalásból tudjuk, hogy 100 font buzában annyi táperő foglaltatik mint 102 font rozsban, vagy 115 font árpában, 135 font zabban, 100 font tengeriben, 25 font marhahúsban: akkor természetesen azt fogjuk következtetni, hogy e' szereknek belső értéke a' megnevezett mennyiségben mindenütt és tökéletesen egyforma marad. Ilyen hasonlítást minden egy neműekre lehet alkalmazni. Például egy font ezüstből szint olly idomu és olly nehézségű hasznos szert lehet Chinában készíteni, mint Angliában vagy akárhol, és azért ezen belső érték, valódi értéknek szokott neveztetni. De mivel bár melly

hasznos szernek mennyisége igen ritkán egyez meg a polgári társaság szükségeivel, hanem ez azokat vagy meghaladja, vagy azokon alul marad: tehát ennek külső vagy piaci értéke igen változékony, 's minden szernek külső értéke, valódi becsétől körülményekhez képest kisebb nagyobb részben eltávozik. Ezen külső becs az, melyet közönségesen árbecsnek nevezünk, 's melly minden hasznos szereknél, a' pénzt sem vévén ki, igen változó. A' pénz, mint a' viszonyos kicserélés könnyítő eszköze, szinte portéka, mellynek nem képzelt, hanem valódi belső értéke azért van, mert azon anyag, mellyből készül, az embernek más hasznos vagy fényüzési szükségeire vagy eszközeire is fordítható. Ugyan azért bár melly nemű pénznek belső értéke nem a' kormány bélyege, hanem belső tartalma által határoztatik meg; és ez csak annyival növekedik, mennyiben annak kiveretése került; valamint akármelly anyagból készült műárunál is, annak belső értékéhez a' munka-költség is hozzászámítatik. Nagy-Britanniában ezen kiveretési költséget a' kormány viseli, azért az ottani ország pénztárában hasonló minőségű, még fel nem művelt arany darabot, szint olly nehézségű bélyeges pénzzel, és így 1 font hasonmértékű aranyat egy font, azaz 24 és fél darab guineekkel mindig felcserélhetni.

A' külső vagy is árbecse a' pénznek, mint már említettem szinte változásoknak van kitéve. Ez másként nem is lehet, ha meggondoljuk, hogy azon anyag árbecse, mellyből az készül, nem csak physical de kereskedői okokból is hol emelkedik, hol lejjebb szál. A' physical ok, melly az első következeti, mindenkor azon nemes érczeknek nagyobb mennyiségű végképeni elfogyasztása, és helyrepótlása. Ide tartozik először azon veszedelem, mellynek a' pengőpénzek mind száraz, mind vízi uton történt szállítások alkalmával kitétet-

nek; másodszor az ezen nemes érczekből készített pénz elkoptatásából származó kárpótlás; harmadszor azon arany és ezüstnek végképeni elenyészte, melly például aranyzásra, fonyatékokra használtatik. A' nemes érczek lejobb szálló árbecsének anyagos oka: azoknak bár hol a' világban közbejövő rendkívüli elszaporodása. Így például Amerika feltalálása, és az ottani gazdag bányák jutalmas használata után, az arany és ezüst árbecse mindenütt négyszeresen lejobb súlyedt. Igaz azonban, hogy a' nemes érczek olly nagy és hamari romlásnak 's elkopásnak nincsenek kitéve, sem olly rögtön földünkön el nem szaporodhatnak, mint más portékák; és ugyan azért e' tekinteteknek kell köszönni árbecsüknek nagyobb állandóságát, és pénzanyagnak világszertei bevételét. A' fentebbi okokon kívül a' pénz árbecsének egy országban nem csak különféle időkben, de ugyan azon egy időben többféle országokban is tapasztalható különbözéseit okozzák leginkább azon körülmények, mellyek a' nemzeti gazdaság három osztályu munkásságának következéseivel szoros kapcsolatban járnak.

Ha minden az emberi szükségekre fordítandó szerek, 's így a' pénz is egy országnak, például minden 10 □ mértföldnyi területén általában, és pedig csak olly mennyiségben, mint az összes lakosainak viszonos kielégítésére kívánatos, előállítatnának: akkor minden productumnak árbecse is változatlanul megmaradna, 's következőleg a' pénz, mint segéd csereeszköz meghatározottan is érték mérő gyanánt tekintethetnék. De mivel ez így valóságban nem lehet, és a' különféle szükségeknek kielégítése nem csak a' hon távolabbi, hanem gyakran a' külföld feleslegéből, és pedig leginkább a' kereskedők munkássága által eszközölhető: tehát ezek oda igyekezzenek, hogy az eladott honi feleslegekért annyi fogyatkozó portékát, 's így pénzt is a' hon lakosainak

előállítsanak, mennyit azok szükségeivel arányosnak vélnek. Minthogy azonban ez arányt a' legnagyobb szemeskedés mellett sem lehet megtartani, annál fogva igen gyakran történik, hogy a' kereskedők az eladott felesleges szerek helyében, hol egy vagy más nemű fogyasztandó czikkból a' kellősnél többet, készpénzben pedig kevesbet, hol pedig ellenkezőleg véve hoznak az ország lakosai közé, és az által valamint azon fogyasztandó cikkek, ugy a' készpénz árbecsének néha igen rögtöni változtatását okozzák. Ezen és a' fentebbi physicalai okokra, millyenek áldottabb termések, az új találmányu erőművek által könnyítve előhozott áruknak szerfeletti elszaporodása, vagy gazdagabb arany 's ezüst bányák feltalálása, 'sat, tehát figyelmezve láthatni, hogy bár melly nemű kelme külső értékének változtathatlan állandó mérőjéül semmiféle szer a' világon, és így a' pénz sem szolgálhat. Ha több a' pénz, mint sem a' közlekedés fentartására okvetetlen szükséges, akkor az olcsóbb lesz, azaz kevés portékáért aránylag sok pénz adatik, ha pedig kevesebb mint kellene, akkor megdrágul, azaz sok portékáért is belső értékéhez mérve csak kevés pénzt vehetünk be. Öregbiti még e' felett a' pénz becsének változékonyságát azon különbség, mellyel több országokban, hol az arany, hol az azüst aránylag nagyobb becsben van. Így Angolországban egy uncia aranyra és egy uncia ezüstre az arány áll, mint 1: 15-höz

Europa száraz földjein . . .	1:	14.
Ázsiában	1:	12.
Chinában	1:	10.
Japánban	1:	8.

És ugyan azért, mivel Ázsiában, általjában a' keleten az ezüstnek aránylagosan nagy bece van, itt ugyan azon mennyiségű ezüstért három annyi portékát lehet

venni, mint Európában. Ez egyszersmind fő oka annak, hogy midőn a' világ első kereskedő országában, t. i. Angliában a' folyamatban levő aranypénz mennyisége 44 millio, az ezüsté alig 3 millio, mert ezen utóbbit keleten sokkal nagyobb haszonnal fordítja kereskedelemre.

Hogy a' nemes érczek mind ezen változékony külbecsek mellett, még is jelenleg a' föld minden országában a' közlekedés eszközeül 's közönséges csereeszközül használtatnak, ez azért van: mert először ezek olly szembetűnő mennyiségben, és rögtön a' földön el nem szaporíthatnak, sem annyi romlásnak 's elkoptatásnak kitéve nincsenek, mint más productumok; előhozatásuk pedig jó formán mindig a' mechanizmus és chemiának ugyan egy szabályain alapul, és ennek következtében annak árbecse sokkal kevesebb változásoknak vagon kitéve, mint bár mely más szerek; másodszor, mivel az arany és ezüstnek kisebb fogalmu tömege is nagy belső értéket foglal magában, és következőleg, mint apró nemekre felosztható, a' kormány címerének és belértékének bélyegével ellátható, e' mellett egy helyről, más helyre könnyen szállítható, vagy elzárható szer, minden egyéb anyagnál alkalmasabb a' közlekedés fenntartására.

Különféle rendkívüli körülmények, mint költséges háboruk, a' világ politicájának, vagy a' nemzeti gazdaság folytatásának egyéb körülményei, vagy valamelly nyerekedő nagy vállalat reménye 'sat, gyakran azt következtetik, hogy egy országban a' forgásban levő tőkepénz a' szükséghez képest elégtelen. Ezen esetben a' kormányok az ebbeli fogyatkozást egy más nemű, pénzt képviselő szerrel igyekeznek kipótolni; és e' végből vagy egyenesen tulajdon nevök alatt, vagy pedig arra felhatalmazott magányos bank intézetek által különféle című, p. o. az orosz birodalomban az ország as-

signatioi, Poroszországban a' tresor jegyek, Szászországban cassa- jegyek, Spanyolországban a' Vales reales, Britanniában, Ausztriában, Franciaországban a' bankjegyek nevezete alatt olly hiteles papiros-jegyeket tesznek forgásba, mellyeket nem csak a' közadói fizetéseknél, hanem a' nyilvános közlekedésben is mindenkor készpénz gyanánt kívánják tekintetni. A' tapasztalás mutatja, hogy jelenleg csaknem mindenik művelt országban ezen segéd módnak használata divatban van. Megfelelt legyen e azonban mindenkor és mindenütt a' kitűzött czélnek; ez már más kérdés.

12. §. A' papiros-pénzt lehet e, és milly mértékben készpénz gyanánt tekinteni?

A' fentebb mondottak szerint, hogy t. i. a' pénznek nem a' külső czíme és bélyege, hanem anyagának belső tartalma szerzi meg annak belső értékét is: első tekintettel ugyan azt lehetne következtetnünk, hogy a' papiros-pénz, mivel anyagi tartalma semmit sem ér, nyilvános közlekedésben a' pengő pénzt ki nem pótolhatja. De tapasztalásból tudjuk, miszerint némellykor az illy papiros-pénzért még agiot is fizettek; valamint ellenben azt is, hogy azoknak árbecse néha végképen is elenyészett. Ebből a' következtethető, hogy valamint a' papiros-pénznek mérséklett használata a' közjólét elősegítésének hathatós segéd eszköze, ugy ellenben annak tulcsapongása sok nyomorúság kutfeje lehet.

A' papiros-pénz forgása csak akkor lehet egy nemzetnek hasznos, ha annak birtokosa azt vagy minden pillanatban kész pengő pénzzel felválthatja, vagy mint annyit érő pénz surrogatumot minden fizetésnél veszteség nélkül használhatja. De ez csak akkor fog eléretni, ha a' papiros-pénz hitele nem csak az országnak forgó pen-

gő pénzén, hanem minden egyéb jövedelmező tőkevagyonán és így valódi hypothecán alapul; melly annál szükségesebb, mert nem bír olly belső tartalmu értékkel mint a' nemes ércz. Hogy pedig e' czél el ne tévesztessék, leginkább azt kell elkerülni, hogy az országban forgó kész pengő pénz mennyiségének arányát meg ne haladja.

Ezen arány, melly egy ország forgópénzének mennyiségére nézve leghelyesebb, több íróktól igen különbözőleg vétetik fel. Némellyek az összes évi productumok értékeinek $\frac{1}{3}$, némellyek pedig $\frac{1}{3}$ részében állapítják meg. Feltéven, hogy bármelley capitalis tulajdonosának minden fáradság nélkül évenként 5% kamatoz, az azt használó pedig munkássága után szinte attól 5 száztólit nyer, és hogy e' szerint egy ország összes tőkevagyonja évenként 100 után tizet jövedelmez: tehát példakép Angliát felvévén, annak forgásra szükséges pénzbeli állapota ekkép fog mutatkozni: Minden tőkevagyonja értékét Colquhoun 2,785,801,330 font sterlinggel adja elő. A' fentebbi feltételhez képest tizet száztól véve, esztendei jövedelme 278,580,133 font sterlingre rugna. Ha ennek egy ötödrésze vétetik fel mint a' forgópénz mennyiségének kellősége, akkor ennek 55,716,026 font sterlinget kellene tenni. Pitt ministersége alatt, annak előadása szerint ez 47 milliora számittatott, mellyhez képest a' forgásban levő és esztendei jövedelmek közötti arány csakugyan valósággal is Angliában egy ötödrésznél többel mutatkozik. És így ehhez képest minden országra nézve a' szükséges adatoknak, t. i. tőkevagyonának, vagy esztendei jövedelmének ismerete mellett, forgópénzének legcéli irányosabb mennyiségét is kiszámítani magában ugyan könnyen lehetne; de mivel minden országnak politicalai, topographiai helyzete és más egyéb körülmények a' nemzeti gazdaságnak is annyi

különböző irányát 's álláspontját következtetik , tehát a' forgópénz mennyiségének arányát is egy zsinórmérték-re huzni nem lehet. Így például oly kisebb térű népe-sebb tartományokban , melyeknek lakosai jövedelmök fő részét a' külső kereskedésből huzzák, mint Hollandia, vagy Hamburg szabad város, ez arány még sokkal nagyobb különbséggel fog mutatkozni; mert ott némellykor a' forgásban levő pénz az ország összes tőkevagyonára productiojának esztendei értékét még nevezetesen is felülhaladja. A' helyett tehát, hogy e' részben valami bizonyos határnál megállapodnám, elégségesnek tartom azt mondani, hogy ezen forgópénz mennyiségének arányossága vagy aránytalansága a' közlekedésnek vagy könnyen kielégítő, vagy nehezséggel járó fentartása által, legjobban mutatkozik. Legyen azonban az arány bár mely idomu is, a' papiros-pénzre nézve azon feltétel mindenkor fennáll, hogy azt csak addig tekinthetjük hasznos pénzpoftléknak, míg akár közlekedésben teljes értékében kiadhatni, akár bankintézeteknél pengő pénzzel minden időben felcserélhetni. Ez pedig csak ugy reménylhető, ha az illy nemű papiros-pénz a' célirányosan forgásban levő összes készpénz mennyiségének csak egy harmadát, vagy igen kedvező körülmények közt legfeljebb felét teszi. Ha a' papiros-pénz mennyisége vagy ezen arányt meghaladja, vagy annak léte valóságos hitel-n, azaz vagyonbeli hypothecán nem alapul, akkor annak képzelt értéke szemlátomást hanyatlik, és néha a' közjó nevezetes megcsonkításával végképen el is enyészik. Midőn az eredetileg 100 millio rubelre megállapított orosz bank-assignáták folytatólag 557 milliora szaporodtak, minden rubel becse 12 garassal szállott alább; és hasonló okból Spanyolországnak 740,579,202 forinttra terjedő Vales reales-i jegyei becsükből 88 plentumot vesztek, 's a t. Francziaországban 45,581,411,618

livre nemzeti assignáták végképen semmivé lettek. De ha a' folyamatban levő papiros-pénz a' fentebbi arányt meg nem haladja, és hitele — mi fő feltétel — valóságos vagyoni hypotheccán alapul, akkor az a' nemzet gazdagodásának eszközlésére annál hathatósbb eszköz, mivel helyette az ország polgárai szinte annyi értékű pengő pénzt más jövedelmező vállalatokra fordíthatnak; ez pedig nem megvetendő nyereség az ország lakosaira nézve, mert hol olly nagy productionnak helye nincs, mint Angolországban, vagy olly takarékoság nem uralkodik, mint Hollandiában, ott a' nemzet, ha bár jólétében emelkedik is, csak keveset tehet fére capitalisának szaporítására. A' jólétükben megállapodó nemzetek, mint tapasztalhatni, tőkevagyonukat mondani semmivel sem szaporítják, kik pedig hanyatlanak, a' már meglevők egy részét fogyasztják. Azért az illy teljes hitelű papiros-pénz kibocsátásából származó új tőkepénznek szabad elrendelkezhetése annál kívánatosb, mivel a' nemzeti szorgalom bár melyik ágát egyedül csak új tőkepénzeknek hozzájárulásával lehet újabb jövedelmek előhozására alkalmassá tenni.

A' pénz természetének illy előadása után könnyű átlátni, hogy a' nemzeteket nem a' pénz sokasága, hanem az emberi szükségekre alkalmas kelmék feleslege teszi gazdagokká. Portugal és Spanyolországoknak, míg az amerikai gazdag érczbányáikkal birtak, több arany és ezüst pénzük volt, mint akármely más országnak a' világon, és még is szegényeknek tartattak, mert elhanyagolt nemzeti gazdaságok miatt igen sok productumban szűkölködtek. Felesleges hasznos javakat mai világban az ember mindenkor vagy más javakért, vagy kész pénzért tetszés szerint fölcserélhet, de a' pénzre ezt igen sok esetben alkalmazni nem lehet. Mivel pedig semmi sem bizonyosabb annál, hogy ezen

nemzeteket gazdagító javak bőséges előállítása egyedül csak a' nemzeti gazdaság három osztályu ágainak aránylagos előmentétől, ez ismét a' hon polgárai erejének minél nagyobb mozgásbani tételétől függ: tehát ezt buzdítólag előmozdítani fő törekvésük legyen nem csak a' statusembereknek, hanem minden magányosnak, kit vagy születése, vagy személyes érdeme, vagy pedig észbeli tehetsége olly sorsba helyeztetett, hogy abban tettelegesen részt vehet.

A' nemzetek gazdaságának előmenetét, mint már érintetett, az országnak többféle természetes körülményei, például éghajlat, termékenyebb föld, hajókázható vizek, tenger stb, igen könnyítik. De hogy az ebbeli hiányokat az emberi ész és szorgalom kipótolhatja: ezt több művelt országok példái bizonyítják. *)

*) A' szerző itt a' papiros-pénz és bankjegyek közt nem tett különbséget, holott az igen is nagy és lényeges. Az első a' kormány, a' második privát társaság hitelén alapul. Az elsőnek semmi nemű pengő pénz alapja nincs, 's a' papiros-pénzt a' kormány minden országos pénztárakban kész pénz helyett elfogadja ugyan, de nem kötelezi magát, hogy ezért akarkinek is pengő pénzt ugyan annyit érőt fizetend, mi a' magánytársaságok bankintézeteinél legfőbb kötelezés. És ez lényeges különbség, miután papiros-jegyek valódi pengő pénzt csak úgy képviselhetnek biztosan 's minden veszedelem nélkül, ha ezek pengő pénzzel akar mikor beválthatók; a' honnan minden olly intézetek, mellyek jegyeik hitelét nem pengő pénzre, hanem fekvő birtokokra alapítják, előbb utóbb kötelességeiknek (hogy t. i. jegyeiket pengő pénzzel beváltják) meg nem felelhetnek, mint ezt az 1786-ban felállított oroszországi kölcsönzóbank,

13. §. A' nemzetgazdaság sikeres előmenete több mellőzhetetlen körülményeket feltételez. *)

Ezek között főbb tekintetűek először az ország népessége. Hogy ez azonban a' célnak megfelelően, szükséges, hogy ne számára nézve legyen az ország körülményeivel egybehangzásba, hanem hogy az valamint az egész ország körének belső területére, úgy a' nemzeti szorgalom három osztályaira nézve is aránylagosan osztásuk el. Mi az elsőt, t. i. egy ország összes népességét

melly jószágbirtokosoknak hypotheccára assignátákat adott, sikeretlen példájával eléggé bizonyítja. De mit is ér annak egy darab föld, kinek készpénzre, vagy is oly eszközre van szüksége, mellyel akarminemű vásárlást lehet tenni, melly azon kelmék tulajdonosaitól, mellyekre a' vevőnek épen szüksége van, minden esetre elfogadtatik. Egyben azonban mind a' papiros-pénz, mind a' *) Ez egész cikkelyben előforduló statistikai adatokat a' szerző maga idejéből 's így régi forrásokból meritvén: ezek helyébe újabb adatokat tettem. Az ausztriai birodalomra nézve különösen Bechernek 1841-ki legújabb statistikáját használtam, 's Magyarországot illető kitételeit is meghagyám; ámbár saját statistikai munkámban tőle tetemesen eltértek, miután én csupán Magyarországhban (és így nem az egész birodalomban) egyedül kézművest 126,000 's földműves jobbágyot 750,000 főt találtam. Svédországra nézve legújabb statistikai könyvünk: Statistik von Schweden nach öffentlichen Documenten von Carl of Forsell, Oberst etc. Aus dem Schwedischen übersetzt von A. G. F. Freese, Lübeck, 1835.

gének legarányosabb számát illeti: ez akkor leszen elérve, ha az annyi lakosokkal bír, mennyit kívánatos jólét mellett eltarthat. Ugyan azért e' számot, mivel ez az ország különféle körülményeitől, például földje termékenységé-

bankjegy megegyez, hogy t. i. ezek kibocsátása a' nemzet iparában mindenkor észrevehető élénkséget szül. Midőn Law első bankjegyeit kibocsátotta, ez által a' francia nemzetgazdaságot szembevetőleg emelte. Ugyan e' történt az 1791-ki francia assignátakkal is. 'S így szinte azon esztendő, mellyekben az angol bankjegyei szaporítottak, minden iparágnak felette kedvezők valának; hollott ellenben 1816, 1817, 1818-ki években, midőn a' bankjegyek visszahuzzattak, az angol ipar véghetlen veszteséget szenvedé. E' tünemény, azon statusgazdasági írók theoriájából, kik azt állítják, hogy productum csak productumért vásároltatik, 's hogy a' pénz nem egyéb közbenjáró eszköznél, természetesen meg nem magyarázható; pedig az egész dolog igen egyszerű. Mert miután a' pengő pénz tetszés szerint minden kelmére átváltoztatható, 's így valóságos vagyon: a' pengő pénzt képviselő papiros-pénz is valóságos capitalisnak tekintethetik, mellyett újabb jövedelmek megnyitására 's szaporítására czélszerűen fordíthatni. Ezért mondja Tooke Tamás, a' legjelesebb angol oeconomisták egyike: „hogy bankjegyek vagy papiros-pénzek kibocsátása által vagy a' kormánynak, vagy a' polgároknak előzőleg mintegy kölcsönsumma adatik. És mivel ez okból a' forgó capitalis szaporodást nyer, a' kamatlábnak lejjebb kellek szállni, 's a' productio olcsóbbá leend. A' pénz bősége által a' kelmék ára emelkedik; de ez csak későbbben. A' természetők nyers anyagjaikat azon időszakban jutalmasan ve-

gétől, ipara virágzásától, igazságos törvényektől, 's szorgalomtól függ, általjában meghatározni nem lehet. Így látjuk, hogy midőn a' kicsiny, de földje termékenységeben 's iparában gazdag Belgium 542 □ mértföldön 4,074,712 lelket, 's egyes tartományaiban mint keleti Flandriában 1 négyszög mértföldön 13,466, nyugoti Flan-

szik, midőn a' pénznek legnagyobb becse van, ellenben kelméiket könnyen eladhatják. És ezek azon hasznok, mellyeket a' bankjegyek a' részvényeseknek 's a' publicumnak hajtanak. "Annyi bizonyos, hogy kész pengő pénz alapra állított, szigoru pontossággal kezelt, 's jegyei kiadásában korlátolt jegybank minden országra nézve felette hasznos és ohajtható intézet; különösen pedig olly országokra, mint hazánk, melly szegénysége miatt a' nemzeti gazdaság tőkevagyonját csak igen kevéssel, 's lassan képes szaporítani, megbecsülhetlen intézet lehetne. De mint mondám óvakodva szükséges föllépni: mert a' bankjegyek mértékentuli kibocsátása kimondhatlan zavart és nyomoruságot hoz a' hon lakosaira. Így például, hogy Angliában a' csereeszköznek különféle időkben előfordult értéktelenítése, melly ez országban a' számos kereskedési crisiseknek okozója vala, egyedül csak az angolbank és fiók tartományi bankok jegyeinek mértékentuli kibocsátásában gyökeredzett: erre e' című könyvecskében: „An attempt to explain from facts the effectis of the Bank of England. Robert Mushet. 1826, számos bizonyságokat találhatunk. Mennyi legyen a' bank pengő pénz alapja, ez minden országnak saját körülményeitől függ. A' kibocsátott jegyeknek azonban legálább is egy harmadánál e' tartalék-tőke kevesebb nem lehet. Sőt a' franczia status-bank, melly mindenek közt

driában 10,300 lakost táplál: akkor a' 7935 □ mértföld nagyságu Svédhon csak 2,888,082 lelket számlál, 's pedig a' nagyobb részt tekintve, elég nyomorúsággal.

Ha azonban Európának műveltebb és nem illy végsőségek közt helyezett országait vesszük figyelembe: úgy közép termékenységu és iparu országban egy négyszög mértföldön 3000 léleknyi népesség legcélirányosabb aránynak vétetik.

A' második, t. i. a' lakosoknak az országban arányos felosztása úgy fog várakozásunknak megfelelni, ha annak segedelmével minden földtér, mi termesztésre alkalmas, a' szorgalmas művelésnek jelét szembetűníteti. Mi pedig a' különféle osztályu polgárok közti arányt illeti: ez akkor felelend meg a' czélnek, ha ezen külön osztályok viszonos szükségéik teljes kielégíthetése által a' köz jólétet nem csak fentartják, hanem öregbitik is.

Smith Ádám szerint minden ország még egyszer annyi embert eltarthat, mint sem földje megművelésére kívántatnék, 's e' szerint a' népesség egyik felének mezzei termesztőkből, másik felének pedig városi művészekből, iparüzőkből, kereskedőkből, stb, kellene állnia. A' valóságban egyébiránt ezt egy mértékre huzni nem lehet, mert kereskedeésre alkalmasabb 's iparüzőbb tartományokban a' városi lakosok száma azon arányban fog növekedni, mellyben a' földműveseké fogy és viszont megfordítva. Ugyan azért valamint fentebb, úgy e' rész-

legszilárdabb alapon nyugszik, néha tulságosan is óvakodó, mert például 1828-ban 200 millio frank bankjegyet téven forgásba, kereskedőktől pedig 40 millio tetvéen le, ezen 240 millióból álló passivumára pénztárában 253 millio készpénzt számlált.

ben is mind annyi országoknál az arány is szerfelett különböző. Így látjuk, hogy Nagybritanniában az egész népességből $\frac{45}{100}$ technikai foglalatosságokkal, 's $\frac{34}{100}$ földműveléssel foglalatoskodik. A' többi országokban pedig ez arány a' következő:

Földművelési technikai munkálattal foglalatoskodók			
Franciaországban	. .	$\frac{36}{100}$	— $\frac{44}{100}$
Poroszországban	. .	$\frac{18}{100}$	— $\frac{66}{100}$
Spanyolországban	. .	$\frac{10}{100}$	— $\frac{60}{100}$
Portugalban	$\frac{10}{100}$	— $\frac{60}{100}$
Oroszthonban	. . .	$\frac{6}{100}$	— $\frac{79}{100}$
Dániában	$\frac{18}{100}$	— $\frac{58}{100}$
Svédthonban	$\frac{4}{100}$	— $\frac{70}{100}$

Vége az ausztriai birodalomban az egyes országokban az iparúzó és földművesek száma 1837-ben e' következő volt:

	Iparúzók — Földművesek.	
Alsó-Ausztria	16,249	— 60,773
Felső-Ausztria	10,917	— 35,887
Stájer	6048	— 46,634
Karinthia és Krajna	2523	— 47,664
Tengerpart	511	— 13,519
Csehország	43,829	— 135,248
Morva	14,647	— 69,961
Galiczia	2076	— 349,807
Tirolban	6059	— 44,981

	Iparászók.	Földművesek.
Lombardiában	136,508	— 138,800
Velenczében	59,446	— 317,025
Magyar birodal.	111,925	— 858,409

Ebből láthatjuk, hogy midőn Angliában a' népességnek több felénél, 's az egész Nagybrittaniában közel fele a' műipar osztályhoz tartozik: akkor a' széles ausztriai birodalomban csupán Lombardia az, melly ez arányt megüti; ellenben szegény hazánkban minden egy műiparosra 8 földműves esik.

A' második mellőzhetetlen feltétel a' viszonyos közlekedés fenttarthatására szükséges segédeszközök olly könnyüisége, hogy minden nemű természetmények és műárak minél egyszerűbb és olcsóbb módon, és pedig mindenkor az országnak egyik végszélétől a' másikig, minden irányban elszállithassanak. Erre eszközül szolgálnak: a) a' jó készületű országutak, b) hajózásra alkalmas, szabályozott folyók, c) hajókázható csatornák, d) vasutak.

Harmadik feltételképen szükségesek: alkalmas geographiai fekvés, és egyéb topographiai tulajdonságok. Így jó kikötőkkel ellátott tengerpartok, azokba ömlő hajókázható folyók azt igen hathatósan fogják elősegíteni.

Mind a' három osztály élénk munkásságának 4-ik feltétele: részint nyilvános, részint magános iparintézetek léte. Ezek közé tartoznak:

a) Az idő és sors viszontagságai ellen biztosított áru raktárak.

- b) Tűz- viz- jég ellen biztosító intézetek.
- c) A' belső rend fentartására szükséges politiai vagyis rendőrségi intézetek.
- d) Gazdasági 's iparoskolák és egyesületek.

E' feltételek természete, mint látjuk igen különböző. Némelyek közülök, például az ország geographiai fekvése és a' föld physical minősége legkevesbé sem függ az emberek önkényétől. Azok pedig, melyek az emberi munkásság befolyásával a' közérdek segélésére alkalmazhatók, ismét két részre oszlanak. Először olyanokra, melyeknek létrehozása és elintézése vagy a' hon egyes, vagy nagyobb egyesületű polgárjai által eszközölhető. Másodszor pedig olyanokra, melyeknek elrendezése egyedül csak a' kormányt illeti, és inkább a' kormány finanszialis gazdaságához tartozik.

14. §. A' nemzeti és kormány gazdasága közötti különbség.

Ez abban áll, hogy az első 'egyedül csak a' három osztályu egyes hon polgárjai szabadon folytatott munkásságának összesített foganatját, a' kormány gazdasága pedig mind azon nyilvános jövedelmek és költségek kezelését foglalja magában, melyek a' polgári rendszer fentartására elkerülhetlen szükségesek. Ezen utóbbihoz tartoznak a' status elnökének, a' papi és világi rendű hivataloknak, a' külső és belső bátorság fentartására megkívántató katonai karnak, és efféle más nyilvános intézeteknek ellátása. Az e' nemű gazdaság folytatása mindenkor a' végrehajtó hatalom köréhez tartozik, azon különbséggel, hogy ezt a' polgári alkotmányokhoz képest vagy teljesen függetlenül, vagy a' nemzet képviselői által megszorítás 's ellenőrködés alatt gyakorolja. E' kormány-gazdaságról ezuttal csak annyit

mondok: hogy valamint az egyes polgár munkássága illő takarékoság nélkül sikeres nem lehet, úgy azon nemzet jóléte is mindig sinlődni fog, hol a' kormánygazdaság a' nemzeti gazdaság elveivel ellenkező elveken alapul, 's hol az mértéktelen adóztatások által a' vagyon szerzésre szükséges forgó tőkéket elnyeli 's megsemmisíti. A' kormány- és nemzetgazdaság közt még azon különbség is van, hogy a' nemzetgazdasággal az az egyes gazdák kiadásait kereseteikhez alkalmaztatják, a' kormánygazdaságnál pedig az elmulaszthatlan statusköltségek határozzák meg a' közjövödelmek mennyiségét. Ez főképen majdnem minden országban egyenes és indirect adóból gyűjtetik össze az egyes polgároktól. Ez adózásnak azonban nem annyira számszerű sokasága, hanem könnyebb vagy súlyosb felosztása 's kezelése teszen az ország lakosaira nagyobb vagy kisebb terhet. Rendkívüli körülmények, mint például elkerülhetlen háboruk folytatása, 's a' t. a' kormány költségeit nevezetesen megszoríthatják, azoknak megszüntével pedig ismét megkevesbednek. Minél nagyobb takarékosággal folytatja a' kormány e' gazdaságot, és minél inkább igyekszik azon, hogy a' nemzetgazdaságot hátráltató akadályok megszüntessenek, annál inkább könnyűvé teszi a' polgároknak a' közteher hordozását. E' kormánygazdaságnak részletesebb fejtegetésébe bocsátkozni, nem célom; azért ennek további vitatásával felhagyván, csak ott fogok róla emlékezni, hol azt a' nemzet gazdaságával való szoros összeköttetése olykor megkivánja.

És így ezek előadása után, félbeszakasztom e' bevezető szakaszt. Nem mintha a' nemzetgazdaság tágas tárgyát a' mondottak által már kimerítve vélném, hanem részint azért, mivel annak több felé terjedő többi ágait a' többi szakaszokban egyenként előhozva, egyszer-

mind honunk nemzetgazdaságára összeegyeztetőleg kívánom alkalmazni, hogy így minden felesleges ismétlések elkerültessenek; részint pedig azért, mivel ezeket, mint a' nemzetgazdaság alapvonásait, e' munkám folytatában előforduló további nézeteim, és célom könnyebb megérthetésére, elégségesnek vélem.

II. SZAKASZ.

Nemzetgazdaságunk mibenléte és akadályai.

15. §. Általános nézetek nemzeti jólétünkről.

Hogy a' nemzetek jóléte és műveltsége, azoknak nemzetgazdaságával egyarányosan halad, azt leginkább bizonyítja azon külső jeleknek olly nagy különbsége, mellyek mint annak következményei minden országban más mértékben mutatkoznak. A' jólétnek ezen külső jelei közé leginkább az ország lakosainak egészséges külső tekintetöket, jobb ruházatjukat, lakásukat, — és mint ezeknek alapját, a' szorgalmasabb földművelést, gyárokat, raktárokat, faluk és városok elegendő számát, és csinos elrendezését, jó utakat, rendezedett folyókat, csatornákat, 's a' t. számíthatjuk. Ezen jelek 'annál szembetűnőbbek, mivel magasbra emelkedett egy ország műveltsége. Azért ha valaki egy országon keresztül tett utazásában lakosai jólétéről közelebb kíván megismerkedni, fordítsa szemeit mindennek előtt a' termő földre. Ha azon műveletlen tért alig talál, sőt azt minden legkisebb résziben, és pedig a' parlag-

földnek használtatásával szorgalmasan megművelve, rajta akár gabona akár egyéb kereskedésbeli természetényeket, vagy mesterséges takarmányt gazdagon bujálkodni; ha a' hegyek oldalain, hol azt az éghajlat nem ellenzi, jó bortermő szőlőket és gyümölcsösöket, közben jól felosztott 's rendben tartott erdőket lát, ha minden fél mértföldnyi távolságban egy rendesen épült helysége akad, mellynek szántóvető lakosai jobb készületű házakban laknak, a' különféle évszakok időjárásához arányzott egyszerű ugyan, de tartós és tisztességesebb öltözetben járnak, kik erős termetű és jó fajú igavonó marhával 's lovakkal, jó tejelő tehenekkel láttattak el: ott a' nem koplaló szántóvető népnek, mint a' nemzet fő részének boldog helyzetét kétségbe venni nem fogja. Hol pedig ez kívánatos állapotú, ott a' többi osztályuké is azzal összehangzólag fog járni; 's erről minden szemes utazó tapasztalásból meggyőződhetik.

A' melly országban e' kívánatos jeleknek szerencsés léte a' három osztályú polgárok érdekeit illy kedvezőleg elősegíti, ott a' nemzet helyzete, legyen az polgári alkotmánya szerint több, kevesebb rendűekre felosztva, legyen annak országlásmódja bár milly nemű, mindig szerencsés marad anyagilag.

A' haza közjavát tehetségéhez képest elősegíteni mindenkinnek szent kötelessége. Ennek sikeres elérhetésére mindenek előtt honunk műveltségének mibenlétét kell megismernünk; ezt pedig csak úgy lehet, ha minden elfogultság, elbizottság, és előítéleteknek elmellőzésével álláspontunkat, 's így annak a' fenemlített jeleit más nemzetekével összehasonlítjuk. Csak úgy látandjuk meg, hogy azokhoz képest a' műveltség és jólét hanyadik fokán állunk. Elfogultság nélkül azonban, 's ezt megfontolva mondom; mert ismerem földimet, hogy hazájukat szeretik tagadhatlan, de szeretetük néha olly

heves, hogy abban mindent rózsaszínűnek látván, azért élnének 's halnának: hogy Magyarország álláspontja az egész világon legjobb. Mennyire azonban módos volt akár oktatás, akár külföldön 's hazám több vidékein merített tapasztalásaim után Magyarország nemzetgazdaságát 's általjában műveltségét más nemzetekével összehasonlítani: őszinte megvallom azon meggyőződésemet, hogy mind eddig igen kevés rózsaszínűt, de annál több ha nem egészen feketét, de még fölötte sok barnát vagy hamuszínűt láttam. És ha némelly részekben néhány keleti és délszaki szomszédjainkat meg is haladtuk, de a' nyugoti nemzetek nagyobb részétől szemlátomást megelőztünk.

Sokan honosink közül, kiknek utazásbeli tapasztalásuk talán Erdélyország szélétől Debreczenig, jobb esetben tán Pestig, legjobbjában pedig az országnak másik határszéléig terjed, és így a' hon határán soha tul nem léptek, ez állításomat kétségbe fogják vonni; de ha bizodalommal felruházott azon jó barátaikat, kik más országokat is megjártak, megkérdezik: valljon másutt a' fentebb érintett műveltség jelei előadásom szerint mutatkoznak-e vagy sem? akkor bizonyosan azt kapják feleletül (ha igazán kívánnak szólni): hogy a' Hitel című munka szerzője tulságos kifejezéssel sem élt, midőn kétségbe nem hozható nemzeti erényeinken kívül, honunk műveltségére nézve azt mondá: „hogy mindenben hátra vagyunk.“

Hogy nemzeti gazdaságunk dolgában másoktól annyira elmaradtunk, azt egy részt nem egyedül magunknak, hanem leginkább azon körülményeknek tulajdoníthatjuk, hogy vitéz nemzetünknek Ázsiából lett kijövetele, és Európában állandó megtelepedése csak akkor ment véghez, mikor más nemzetek e' részben, a' szelid keresztény vallás felvételében és az azt követő áldásai-

nak részesülésében azt már sok századdal megelőzték. Azon időtől óta pedig magyar hazánk, mint a' kereszténység védbástyája, sokféle pusztításoknak és rablásoknak vala kitéve. Ha a' siralmas tatárjárásokra, a' 150 esztendő's pusztító 's öldöklő török háborúra visszaemlékezünk, nincs okunk elismerésén elpirulnunk, hogy a' nyugoti nemzetek bennünket elhagytak. Hogy azonban hátralévőségünket elismerjük, ez szükséges, mert addig haladásunkról 's annak szükségéről sem leend módunk gondoskodni.

16. §. A' magyar birodalom népessége. *)

Fentebb már mondtuk, hogy minden országnak legfőbb 's legfontosabb tőkevagyon a népességében áll, melly minél számosabb és műveltebb, a' nemzetgazdaság is annyival virágzóbb. E' népesség már először is kétféle szempontból tekintetik, t. i. vagy az ország összes lakosainak általános száma vétetik fel, vagy az is meghatároztatik, mennyi ember él bizonyos mennyiségű földtérén, például egy négyszög mértföldön. Az első rendű népesség kül-, a' másik rendű belterjedelmű (*extensiva et intensiva populatio*) népességnek neveztetik; 's e' két rendű népesség közt statusgazdasági tekintetben igen nagy különbség van; mert valamely országnak tetemes külterjedelmű népessége az ország külső bátorságára 's hatalmára nagy befolyásu tárgy ugyan, de a' nemzetgazdaságra leginkább a' belterjedelmű népességnek van elhatározó behatása.

Hogy hazánk mind két rendű népességével bővebben megismerkedhessünk, 's azt más országokéval is összehasonlíthassuk: ez okból itt 2 rendbeli táblázatok közlünk.

*) A' szerzőnek e' cikkelye egészen újonnan dolgoztatott.

A' magyar birodalom népessége 1840-ben.

82

Vármegyék és kerü- letek s vidékek	Királyi váro- sok	Kiterje- dés ☐ mfdben	N é p e s s é g			Esik egy ☐ mldre lakos
			vármegyéké	k. várské	összesen	
Horvát végvidék	Zeng	288 ^{1/}	496162	2785	498974	1732
Bihar vármegye	Debreczen	200 ^{36/}	384578	50520	435098	2175
Pest —	Pest Buda	191 ^{42/}	415641	64374 31245	511260	2689
Mármaros —		178 ^{981/}	166503		166503	930
Bács —	Szabadka Zombor Ujvidék	170 ^{759/}	391059	31720 18865 16978	458622	2682
Szeremi végvidék		139 ^{5/}	259153		259153	1864
Torontál vármegye		132 ^{113/}	322246		322246	2425

Vármegyék és kerü- letek 's vidékek	Királyi váro- sok	Kiterje- dés ☐ mfdben	N é p e s s é g			Esik egy ☐ mfdre lakos
			vármegyéké	k. várské.	összesen	
Nyitra vármegye	Szakolcza	121 ⁹⁹⁷ /	339497	6049	345546	2832
Heves —		120 ¹⁰³ /	272530		272530	2250
Temes —	Temesvár	116 ⁵¹⁹ /	286681	17506	304187	2588
Szabolcs —		115 ⁷⁸⁰ /	208281		208281	1802
Somogy —		114 ⁶⁶² /	212261		212261	1953
Krassó —		108 ⁸⁷⁷ /	215632		215632	2000
Zemplén —		108 ⁴⁵⁸ /	277494		277494	2550
Arad —	Arad	108 ³⁶⁴ /	209213	17135	226408	2100
Zágráb —	Zágráb Károlyvár	108 ³² /	267238	12231 2773	282202	2610
Szathmár —		106 ⁵³⁹ /	209599			

Vármegyék és kerü- letek 's Vidékek	Királyi váro- sok	Kiterje- dés ☐ mfdben	N é p e s s é g			Esik egy ☐ mfdre lakos
			vármegyéké	k. várske	összesen	
	Szathmár N. Bánya F. Bánya, b. v.			16905 5237 4080	235821	2200
Zala vármegye		100 ²²⁷ /	273949		273949	2739
Vas —	Kőszeg	96 ⁹⁴⁶ /	268378	5854	274232	2827
Baranya —	Pécs	91 ⁷⁹ /	219563	14285	233850	2616
Jász 's Kunkerület		85 ⁴⁶⁵ /	179123		179123	2150
Verőcze vármegye	Eszék	83 ⁶⁷⁰ /	133486	12562	146048	1760
Trencsén —	Trencsén	87 ⁸³⁰ /	272133	3428	275561	3131
Pozson —	Pozson	82 ⁶⁹⁹ /	218854	30364		

Vármegyék és kerü- letek 's Vidékek	Királyi váro- sok	Kiterje- dés ☐ mfdben	N é p e s s é g			Esik egy ☐ mfdre lakos
			vármegyéké	k. várské	összesen	
	N. Szombat Modor Bazing St. György			6086 5735 4801 3313	269153	3262
Nógrád vármegye		77 ⁶⁷⁰ /	181841	-	181841	2455
Gömör —		76 ²³¹ /	170962		170962	2249
Fejér —	Sz. Fejérvár	75 ⁸⁴⁶ /	147717			
				20670	168387	2248
Veszprém —		74 ⁴¹⁹ /	185167		185167	2500
Beregh —		67 ⁴⁶³ /	119151		119151	1780
Szepes —	Késmárk Lőcse Szepesi XVIvár.	66 ⁵⁰³ /	142960			
				4223 5540 33223	185946	2760
Tolna —		65 ⁹¹⁹ /	183386		183386	2834

Vármegyék és ke- rületek 's vidékek	Királyi váro- sok	Kiterje- dés □ mfdben	N é p e s s é g			Esik egy □ mfdre lakos
			vármegyéké	k. várské	összesen	
Borsod vármegye		65 ⁵²⁵ /	183184		183184	2828
Békés —		65 ⁴⁰⁶ /	153018		153018	2354
Sáros —	Eperjes Szeben Bártfa	65 ¹²³ /	182319	7609 2699 4658	197285	3035
Csongrád —	Szeged	62 ⁹⁹⁴ /	97021	33030	130051	2064
Ungh —		59 ⁵⁴⁷ /	110003		110003	1839
Sopron —	Sopron Kismárton Ruszt	57 ⁶⁸⁸ /	175255	13385 2951 1091	192682	3350
Komárom —	Komárom	53 ⁷⁰⁷ /	116176	17922	134098	2532
Abauj —		52 ⁷²⁰ /	154457			

Vármegyék és ke- rületek 's vidékek	Királyi váro- sok	Kiterje- dés ☐ mfdben	N é p e s s é g			Esik egy ☐ mfdre lakos
			vármegyéké	k. várské	összese	
	Kassa			11738	166195	3170
Zólyom vármegye	Besztercze Breznó Korpona Zólyom Libet	50 ⁵⁷⁶ /	80456	4961 3767 3267 1794 1683	95928	1917
Bars —	Körmöcz Ujbánya	49 ¹⁶³ /	114874	5052 2822	122748	2440
Hont —	Selmech és Béla Bakabánya	46 ¹⁴³ /	81210	17479 1740 2597	103326	2246
Posega —	Posega	45 ²¹⁹ /	72253	2217	74470	1675
Szerem —		43 ²⁶⁹ /	100562		100562	2320

Vármegyék és ke- rű'etek 's vidékek	Királyi váro- sok	Kiterje- dés ☐ mfdben	N é p e s s é g			Esik egy ☐ mfdre lakos
			vármegyéké	k. várské	összesen	
Liptó vármegye		46 ⁴⁶ /	79753		79753	1898
Közép Szolnok		39 ⁶⁴⁸ /	88595		88595	2214
Árva —		37 ⁴²² /	91049		91049	2465
Moson —		35 ²¹⁷ /	61771		61771	1780
Varasd —	Varasd	34 ²⁴² /	122279	9026	131305	3860
Kőrös —	Kaproncza Kőrös	30 ²¹⁴ /	63187	4122 2972	70281	2320
Csanád —		29 ¹³⁶ /	69162		69162	2315
Győr —	Győr	28 ⁷⁶⁵ /	78685	15534	94224	3365
Zaránd —		25 ⁵³⁸ /	34580		34580	1360
Ugocsa —		22 ⁶¹⁴ /	48170		48170	2145
Thuróc —		21 ²⁸⁸ /	45715		45715	2115

Vármegyék és kerü- letek 's Vidékek	Királyi váro- sok	Kiterje- dés ☐ mfdben	N é p e s s é g			Esik egy ☐ mfdre lakos
			vármegyéké	k. várské	összesen	
Kraszna vármegye		19 ⁸⁴⁹ /	40383		40383	2019
Esztergom —	Esztergom	19 ¹¹⁰ /	53448			
				7898	61346	3228
Kővár vidék		18 ⁶¹ /	45345		45345	2500
Hajdu kerület		17 ⁷⁵⁵ /	61032		61032	3486
Torna vármegye		10 ⁷⁹⁹ /	27562		27562	2630
Magyar tengerpart	Fiume Buccari	6 ⁵¹ /	30410			
				10341 2011	42762	6578
Bánsági végvidék		182 ² /	250485		250485	1376
Magyarország a' hoz- zá kapcsolt tartomá- nyokkal		4894	10610679	575518	11186197	2285
Erdélyország		1007	1694209		1694209	1682
Magyar birodalom		5901			12880406	2200

Jegyzés. Becher 1841-ki statistikai munkájában a' nem magyar tartományokat az austriai birodalomban hivatalos összeírás szerint adja elő; de Magyarországra nézve egy önkényes szaporodási kulcsot vévén fel, népességét is egészen önkényesen teszi Erdélylyel együtt 15,378,807 lakosra. Ezen egész számítása csupán levegőn alapul, 's legkisebbé sem egyez meg egyházi és megyei összeírásainkkal, mellyeket mi e' czikkben használtunk 's e' munka folytában is használandunk. Egyébiránt az általunk kötött népességi adatok az egyházi összeírásokból vannak kivéve; a' megyei összeírások, belőlük a' nemesség, papság stb. kimaradván, a' kitett népességnél még 1 millioval kevesebbet tesznek ki.

Az európai országok népessége.

Az országok nevei	Kiterjedés	Népesség	Esz- tendő- ben	Eszik egy □ mfdre- lakos
	□ mért- földben			
(Anglia	2378)	15901981		
(Vales	350)			
Skócia	1467	2624586		
Irland	1511	8205382		
Quernsey, Jer sey és Man szig.	—	124079		
NagyBrittania össz.	5706	26856028	1841	4724
Lengyel rszág	2331	4137634	1831	1775
Oroszoro ág	328444	47618883	1833	145
Orosz birodalom	330775	51756517		
Alsó-Ausztria	344	1409626	1840	4098
Felső Ausztria	333	857568	—	2575
Stájerország	390	975309	—	2501
Karint 's Krajna	354	759541	—	2146
Tengerpart	138	481189	—	3487
Tirol	494	839755	—	1700
Csehország	884	4174168	—	4722
Morva és Slézia	476	2166638	—	4552
Galiczia	1561	4797243	—	3073
Dalmatia	224	394028	—	1759
Lombardia	377	2547976	—	6759
Velence	411	2168553	—	5276
Ausztriai nem ma- gyar tartományok	5986	21581594	—	
Magyar birodalom	5901	12880406	—	2200
Porosz birodalom	5070	14271530	1838	2814
Franciaország	10096	33540910	1836	3323
Spanyolország	8446	14032000	1838	1653
Törökország (eu- ropai)	9817	10003000	1835	1009

5*

Az országok nevei	Kiterjedés □ mért- földben	Népesség	Esz- tendő- ben	Esik egy □ mfdre lakos
Svédhon	7935	2888082	1833	366
Norvégia	5799	1139849	—	194
Portugal	1933	3013950	1835	1560
Belgium	542	4074712	—	7518
Hollandia	617	2749729	—	4456
Dánia	2665	2067079	—	950
Nápolyország	1987	7416936	—	3700
Sardinia	1363	4460000	—	3100
Görögország	720	830000	—	1150
Bajorország	1477	4187397	—	1990
Hannovera	695	1662500	—	2300
Württemberg	359	1587448	—	4440
Száz királyság	271	1558153	—	5446
Helvetia köztársaság	696	2078443	—	3000
Joniai —	47	188717	—	3500
Krakkó —	21	123157	—	6000
San-Marino —	1	7000	—	7000
Brema	3	52000	—	17300
Frankfurt (ménusi)	4	54000	—	13500
Hamburg	7	150000	—	21100
Lübek	6	46503	—	7500
Egyházi status	811	2592329	—	3180
Anhalt-Bernburg	16	43325	—	2700
— Cöthen	15	36000	—	2400
— Dessau	17	57629	—	3200
Baden	279	1208697	—	4300
Braunschweig	70	248000	—	3500
Hessen	177	736919	—	4000

Az országok nevei	Kiterjedés	Népesség	Esz- tendő- ben	Esik egy
	☐ mért- földben			☐ mfdre lakos
Hessen Homburg	7	24050	1835	3400
Hohenczollern-He- chingen Sigmaring.	6 18	21000 42360	— —	3400 2400
Kurhessen	208	677814	—	3200
Liechtenstein	2	5800	—	2800
Lippe-Detmold	20	76718	—	3800
Lurca	19	145000	—	7500
Mecklenburg				
— Schwerin	223	463362	—	2200
— Strelitz	36	84690	—	2300
Modena	98	381500	—	3750
Nassau	82	362652	—	4500
Oldenburg	116	250507	—	2300
Parma	103	440000	—	4580
Reusz öregb ág	6	24000	—	4000
— fiat. ág	21	57696	—	2700
Szász-Altenburg	23	114048	—	4500
— Coburg	37	130231	—	3300
— Meiningen	41	142064	—	3500
— Weimar	66	238672	—	3800
Schauenburg				
— Lippe	9	23128	—	2680
Schwarzburg - Ru- dolstadt	19	60000	—	2900
— Sondershausen	16	51767	—	3300
Toskana	395	1350000	—	3450
Waldek	21	56000	—	2700

Az első magában foglalja minden egyes vármegye, kerület, katonai végvidék 's királyi város kiterjedését, 's kül és belterjedelmű népességét az 1840-kí évről. A' másodikban olvashatjuk a' többi europai országok kiterjedését 's népességét, azon évekről, melyekről hiteles összeírásokat használhattunk.

Ezekből láthatni, hogy Magyarország a' hozzá kapcsolt tartományokkal együtt 4894 □ mértföldön 11,186, 197 lakost számlált; 's ha Erdélyt 1007 □ mértföldnyi kiterjedésével 's 1,694,209 lakosaival hozzá számítjuk, ugy a' magyar birodalom 1840-kí népessége 5901 □ mértföldön 12,880,406 azaz kerek számmal 13,000,000 lélekre rugott. E' szerint Magyarország külterjedelmű népessége valóban tekintetes, miután ez az orosz, francia, brittus, porosz, e' négy fő hatalmasság után mindjárt következik; 's még csupán Spanyolország közt lehetne kérdés, de mivel ennek népességét igen különbözőleg 11 és 14 millio közt becsülik (mert újabb hivatalos összeírás hiányzik), de tekintve a' hosszasan pusztító polgári háborukat is, a' magyarbirodalom népességét bizvást eleibe sorozhatjuk. Továbbá látjuk, hogy Szászország, Hannovera, Würtemberg, Dánia, Holland, Norvégia, Görögország, e' hét királyság összes népességét a' magyarországi Erdély nélkül is megüti.

Egyébiránt a' millyen nagy tekintetű a' magyarbirodalom általános népessége, épen olly közepszerű a' belterjedelmű népesség. Ugyanis egy □ mértföldön csak 2200, 's Erdély nélkül 2285 ember él. E' népesség nagyobb ugyan az oroszbirodaloménál, hol 1 □ mértföldön 145, Görögországénál, hol 1150, Svédországénál, hol 366, Törökországénál, hol 1009, vagy az északamerikai statusokénál, hol Lips szerint egy □ mértföldön 94 ember keresi élelmét; de ellenben mennyivel sűrűbb

a' népesség Belgiumban, hol egy négyszög mértföldön 7518 lakos jólétben él, valamint Nagybritanniában is 4724, a' porosz rajnai tartományokban 6400, Lombardiában 6759, Csehországban 4722 lélek találhatók. Csehországban a' leitmericzi kerület déli részén, hol földművelés a' fő foglalatosság egy □ mértföldre 4000 ember esik; hanem az északi hegyes vidékeken, hol kézműi ipar virágzik, egy □ mértföldön 17,000 ember él, pedig e' vidéknek csak 4 városa van, 's a' legnépesebb csak 3400 lakost számlál. E' szerfeletti sűrű népességre Európában hasonló körülmények közt több példát nem találunk; mert igaz, hogy Malta szigetén is 15,000 ember jön egy □ mértföldre, de 40,000 és 6000 lakossal bíró városok is (La Valetta és Malta) beleszámíttatnak; 's hogy Hamburg, Lübek, Brema, Frankfurt szabad német szövetségi városok kerületeiben 21,100, 7500, 17,300, 13,500 lakos jön egy négyszög mértföldre, azon mit sem csudálkozunk, miután itt magok a' népes városok nyomják le a' mérleget.

Különben Magyarország népessége is a' különböző vármegyéket és vidékeket tekintve felette aránytalanul van felosztva. Mert például a' magyar tengervízi vidéken 6578 ember él akkor, midőn Máramarosban csak 930, 's a' legtermékenyebb vármegyében Szeremben 2320. A' vármegyék közt legsűrűbb népességgel bírnak Varsád (3860 lélek 1 □ mértföldön), Győr 3365, Sopron 3350, Póson 3262, Esztergom 3228, Trencsén 3131, Abauj 3171 lélekkel. Általában Magyarország népessége termékenységevel egy arányban éppen nincs, 's ehhez nézve két annyi népet még bizvást eltarthatna, 's el is tartand, ha a' földművelést és műipart gátló körülmények lassanként megszűnendnek, 's az értelmiség a' nép alsó osztályai közt is elterjedend.

Magyarország népessége folytonos növekedésben van. Ennek megmutatására elég legyen azt felhoznom, hogy 1787-ben a' nemesekkel együtt a' katonai végvidékeken kívül 7,116,789 lélek iratott össze; 1805-ben már a' nemeseken kívül 7,555,920 találtatott. A' katonai végvidék 1803-ban számlált 871,237, 1815-ben 940,598, 1838-ban 1,189,479 lakost. 1840-ben pedig, mint fentebb kiszámítottuk, Magyarország népességét a' katonai végvidékkel 's nemességgel együtt, de Erdélyen kívül, 11,186,197 lélekre tehetjük. Azonban e' szaporuság nem mindenütt egyforma arányban mutatkozik. Néhol 1, 1½, egyes vidékeken 2 és három száz-tóli szaporuságot is vehetünk észre; de az ország legnagyobb részében alig van száz után évenként 1 növekedés, 's a' népesség több helyeken rég idő óta megállapodottnak látszik. Legnagyobb volt a' szaporuság a' déli vármegyékben. Így Temes vármegyében 1805-ben csupán nem nemes 232,898, Temesváron 10,079 iratott össze; már 1832-ben a' megyében 266,334, Temesváron 1835-ben 13,716 nem nemest talált a' hivatalos összeírás. Hasonlókép Torontálnak 205,701 főből álló 1805-ki nem nemes népessége 1838-ban szinte hivatalos összeírás után 305,490-re növekedett. A' bánsági végvidéken 1815-ben 175,044 ember lakott, 's már 1838-ban 250,485 főt irtak össze. Békés vármegyében még 1805-ben 92,209 nemtelen lakott; az 18²⁹/₃₀-ki megyei összeírás szinte a' nemeseken kívül 135,040 embert talált, de e' szám, talán a' cholera következtiben 1837-ben 133,761-re leolvadt. Végre Bács vármegyének 244,169 nem nemes főből álló népessége (a' 3 királyivároson kívül) 1805- 1839-ig az egyházi összeírások szerint a' nemességet is beértve, de hasonlóul a' királyivárosokon kívül 391,059 lélekre szaporodott. (Nemesség nélkül az 1837-ki megyei összeírás 358,964 la-

kost talált.) 'S mennyivel inkább növekedhetik ezentul a' népesség, ha a' két utolsó országgyűlésen hozott bölcös törvények foganatba jöhetnek; a' jobbágytelkek örökös megválthatása, 's a' szabad adás vevés jó következményeket gyakorolhatják; 's ha a' vasutak, csatornák, országutak által eszközlendő közlekedés újabb jövedelem forrásokat nyit meg. A' vallási türelmetlenség nem fogja többé korlátozni az iparkodó polgárok szaporodását; mert a' józan türelemben a' magyarországi Karok és Rendek egész Európának például szolgálhatnának. Csupán a' külső kereskedést szeretnénk még terhelő bilincseitől mentve látni; de e' tekintetben is remélhetjük, hogy egy felvilágosodott kormány, a' józan politica elveit minden különböző akadály 's körülmény miatt is szilárdul követendi.

17. §. A' magyar népesség különféle felosztása nemzetgazdasági tekintetben. *)

A' statusgazdasági írók legnagyobb része az anyagi természetűt egyedül a' hon három osztályu polgárjainak, u. m. a' földműveseknek, műiparúzóknak 's kereskedőknek tulajdonítván: a' nemzetgazdaságában csak ezekre fordították fő figyelmüket, 's ezeknek kívánták egymáshoz 's a' nemzet tömegéhez arányukat kitudni. Mi azonban azt, hogy a' papok, orvosok, tisztviselők, ügyvédek, katonák, tanítók 's tudósok ha nem közvetlenül, de legalább közvetve az anyagi természetűre is szinte elhatározó befolyást gyakorolnak, igen természetesnek találjuk. A' vallás vigasztalása erősíti 's kitar-

*) E' czikkje a' szerzőnek szinte egészen újonnan dolgoztatott ki.

tóvá teszi a' jámbor munkás polgárt, az orvos a' beteg testet alkalmassá teszi munkálatainak további folytatására; a' tanítók 's tudósok értelmiséget terjesztenek, melly minden productiora leghathatósabb eszközt nyújt; a' tisztviselők 's ügyvédek kieszközlík, hogy minden munkás polgár foglalatosságait félbeszakasztás nélkül üzhesse; 's ezek a' katonákkal együtt örjei a' vagyon és személyes szabadságnak, mi nélkül virágzó nemzetgazdaságot nem is képzelhetni. És így kivétel nélkül minden ember producens, ki valami hasznost dolgozik, 's a' tisztán fogyasztókhoz csak a' semmit nem tévőket számíthatjuk, ámbár nemlegesen a' természet rendje szerint ezek is elősegítik a' productiot, de mivel ez nem akaratjoktól függ, e' működéseket erkölcsileg nekik be nem tudhatjuk. Megmondánk azonban fentebb, hogy az értelmi munkás osztály csak akkor hoz valódi hasznót, ha száma a' teendő munkálatokhoz arányozva van; mert ha például a' közügyeket kevesebb tisztviselő is elvégezhetné, vagy béke idején, midőn a' kül bátorság nem veszélyeztetik, a' rendes katonaság mennyisége tulságos: akkor e' felesleg minden esetre többi munkás polgártársai terhére válik, 's a' nemzetgazdaságot tetemesen csökkentheti.

E' szerint mennyi valamely országban a' városi és falusi lakos, mennyi a' földműves, kézműves, gyáros, kereskedő, pap, orvos, tisztviselő, tanító, katona? Milly arányban állnak ezek egymáshoz 's az egész népességhez? ezt megtudni igen lényeges dolog, ha a' nemzetgazdaságot emelni, 's ennek netaláni akadályait gyökeresen kívánjuk orvosolni.

Ennélfogva hazánkat illetőleg a' lakosok közti különbséget 2 fő osztályra szakítjuk, a' szerint, mikép egymástól lakhelyükre, vagy életmódjukra nézve különböznek.

A) magyarországi lakosok közt fenforgó különbség lakhelyi tekintetben.

Ámbár valamely országnak népessége, 's ennek különböző lakhelyekrei felosztása magában nagy fontosságu tárgy: mindazáltal még is a' városok száma, 's a' városi népesség az, melly a' nagyobb műveltségnek, 's általános jólétnek részint feltétele, részint okozója lévén, statusgazdasági tekintetben fő figyelmet érdemel. Egy nagyobb néptömegnek egy helyen való összpontosítása, nem csak az anyagi és szellemi szükségek mennyiségét, 's ezek kielégítésére szolgáló eszközöket tetemesen öregbiti, hanem ennek a' városok környékeire is jótékony behatása van; mert a' földműveseknek mód nyújtatik természetnyeiük illő áron eladhatására, mi a' további iparra ketős inger; 's megfordítva a' földműves osztály vagyoniassága kirekesztő feltétele a' virágzó műiparnak. Általában a' jövedelemadó összeírásánál, 's Franciaországban a' cadasteri felvételek alkalmával kétségen kívül bebizonyult az, miszerint egyenlő számú lakosok közt sokkal több vagyonos polgár találtatik olly környéken, hol a' népesség 's különösen a' városok sűrűbbek, mint ritka népességű környékeken; mellynél fogva a' városok száma, 's a' városi népesség biztos mértékül szolgál arra, hogy valamely ország műveltségi 's vagyoni állapotjáról ítélhessünk. Lássuk tehát e' tekintetben mennyire hasonlítható magyar hazánk a' többi európai országokhoz; megmérkőzhetünk e' műveltebb nemzetekkel, vagy csak Orosz- és Törökországban keressük fel hasonmássainkat?

Magyarország egész népessége 52 szabad királyi (Zenggel együtt 53, de ez egyszersmind szabad kato-

nai község), 12 szabad katonai, 8 püspöki, 16 szepe-
 si, 38 nagyobb kiváltságos helyekre, azaz összesen
 126 városra, 783 mezővárosra, 13765 falura, 1204
 pusztára van felosztva. Az ország kiterjedéséhez képest
 e' szerint 38 □ mértföldre esik 1 város, 's 6 □ mért-
 földre 1 mezőváros, 's minden négyszög mértföldre nem
 jön egészen 3 falu. Ennélfogva kedvező arányban ál-
 lunk Oroszországhoz, hol csak $46\frac{3}{4}$ □ mértföldön
 találunk 1 várost, 's még kedvezőbben Spanyolország-
 hoz hol $58\frac{1}{3}$, Portugalhoz hol $85\frac{1}{3}$, 's legkedvezőbb-
 ben Svéd és Norvég országokhoz hol $123\frac{3}{11}$ □ mért-
 földön találunk egy. Ellenben Nagybritanniában minden
 $5\frac{2}{3}$, Franciaországban $6\frac{1}{5}$, Poroszországban $6\frac{3}{5}$,
 alsó-Ausztriában 10, Dalmátországban 15, Galicziá-
 ban 16, Tirolisban 23 □ mértföldön áll 1 város; 's a'
 kis Csehország 285, Morvaország 116 várost számlál-
 ván, amott minden harmadik, itt minden negyedik négy-
 szög mértföldre 1 város esik. Általában róna és termé-
 keny vidékeken a' városok sokkal népesebbek mint he-
 gyek tájakon. Innen a' hegyes Csehország csak 2 várost
 számlál olyat, mely 10,000 lakosnál többet bir (Pra-
 ga és Reichenberg), 's itt általánosan 1 városra csak
 1000-3000 lélek jön; holott Magyarországon kettő
 50,000, öt 30,000, három 20,000, harmincz 10,000, har-
 mincz 5000 lakosnál többet számlál, 's itt általában 9000
 lélek esik 1 városra. Azonban a' városok felosztása
 szinte nagy befolyással bir a' nemzeti műveltségre 's
 nemzetgazdaságra; mert ha a' városok népesek is, de
 egymástól távol esnek, környékeikre egyforma jó hatás-
 sal nem lehetnek, 's e' körülménynek káros következé-
 sei nálunk különösen szembeötlők. Így a' kis Szepesben
 (65 □ mfd) 2 szabad királyi, 16 szepesi, és 6 bányá-
 várost számlálunk, mi magában mutatja, miszerint a'
 műipar hazánkban ott legvirágzóbb karban áll; ellenben

29 vármegyében egy szabad királyiváros sincs; a' többiek közt kettő 5, négy 3, öt 2, tizenöt 1 királyivárossal bir, tizenhétben részint püspöki, részint nagyobb kiváltságos városok a' királyivárosok hiányát kipótolják ugyan, de tizenhárom vármegyében épen semmi város nincs 's ezek közé tartozik a' 114 □ mértföld nagyságú Somogy is.

Magyarországban a' városok hiányát némileg a' mezővárosoknak kellene kipótolni, 's ezek száma más országokhoz képest elég kedvező, miután nálunk minden 6-ik, Angolországban 18¹/₂, Franciaországban 6¹/₄ Poroszországban 17⁶/₇, alsó-Ausztriában 's Csehországban minden 3-ik □ mértföldön 1 mezővárosra akadunk. 'S még kedvezőbb lesz az arány, ha meggondoljuk, hogy hazánkban a' mezővárosok igen népeselek szoktak lenni, ugy annyira, hogy huszonegyet számíthatunk olyat, melynek népessége a' 10000 felülhaladja, holott Csehországban a' legnépesebb mezővárosok Asch és Schönlinde 5000 és 3700, Stájerországban pedig Leibnicz és Vordernberg épen csak 1287, és 1570 lakost számlálnak

A' magyarországi helységek általában sokkal népesebbek, mint más országokban, ugyhogy 1 □ mértföldre nem esik egészen 3 falu, holott Csehországban szinte ennyi téren 14, Felső-Ausztriában pedig épen 20 nál is több számláltatik. Legnépesebb 1000-6000 lélekből álló faluk vannak az ország közepe táján, 's a' déli, és délkeleti részeken, 's az egész országban 1000 lélek népességű falu több van 1500nál. Nagy városok, nagy mezővárosok, nagy faluk, önkényt kimagarázzák hazánk számos 's még eddig nagyobb részt kietlen pusztáit. Egyébiránt szinte hazánkban a' hegyesvidéki oláhok, oroszok, horvátok, vindusok épen ellenkező hibában szenvednek a' magyarokkal, mert ezek meg végetlen

apró, 's az is elszórt falukban laknak. E' nyomorult kis helységecskék maguknak sem oskolatanítót, sem közpásztort nem fogadhatván, az értelmetlenség 's a' mindig velejáró szegénység valóban szivreható, mert oskola, hol tanulni lehetne nincs, de ha volna is, akkor a' gyermekek nem mennek bele, miután itt közpásztor hiányában kiki a' maga ökrét és szamarát őrzi.

Minő arányban legyen magyar hazánkban a' városi népesség a' falusi lakosokhoz, ezt világosan meg nem mondhatjuk azon egyszerű okból, mert biztosan a' városok valódi számát meghatározni nem lehet. Némellyek csak a' szabadkirályi városokat veszik számba, de e' hibás eredményre vezet, miután köztudomású dolog, hogy sok más városaink vannak (Nagy-Várad, Eger, Miskolcz, Baja, Veszprém, Pápa, Tata stb), mellyek a' város nevet inkább megérdemlik mint Modor, Bazing, Szentgyörgy 's általában a' királyivárosok legnagyobb része. Én tehát az igazsághoz jobban kívánván közeledni, a' városok közé soroztam minden szabadkirályi, érseki és püspöki, XVI szepesi, szabad katonai, 's minden nagyob privilegiált várost. Illy számitással 126 várost találván, ezeknek összes népessége tesz 1,122,404 lelket, 's magokra a' szabadkirályi városokra 575,518 lakos esvén. E' szerint mintegy 9 falusi lakosra jönne 1 városi, mi más művelt országokhoz képest igen csekély arány. Így Nagybrittaniában a' lakosok $\frac{50}{100}$, Franciaországban $\frac{38}{100}$, Poroszországban $\frac{27}{100}$ részé városokban lakik; 's e' tekintetben Magyarországot csak Orosz- és Svédországokhoz hasonlithatjuk, mert az elsőben $\frac{1}{8}$, a' másodikban $\frac{1}{9}$ ed részét az egész népességnek nem teszi egészen a' városi lakosság. Ha azonban a' 783 mezőváros népességét is, melly 1840-ben 1,742,000 főre rugott a' városiakhoz akarnánk számitani: ugy a' városi népesség

csaknem $\frac{1}{4}$ részét tenné az összes magyar nép számának. De milly' csekélységre leolvad ezen látszólag kedvező arány, ha az említett magyarországi városi népességből mind azokat kivonjuk, kik magukat nem kézműi, kereskedési, 's általában városi iparból táplálják. Valljon legnépesebb városaink is mint Debreczen, Szeged, Szabadka, Buda, Sopron, 'stb., nagy részt nem a' föld és szőlőművelésnek köszönik e lételüket? Hát kisebb városainkról mit szóljunk, hol a' kézműves polgár nyáron szántóvető vagy kapás emberre lesz? A' városi iparnak illy tetemes hiányát, sokan, még az újabb írók közül is a' nemességnek tulajdonítják, melly a' szabad királyi városok szaporodását féltékeny szemmel tekinti, 's becikkelyezettetésüket akadályozza. Azonban hogy a' szabadkirályi városi czím nem ad egyszersmind városi ipart is, tekintsünk sorban királyi városainkra, 's kevés kivétellel ez állítást igaznak találjuk; pedig vannak ám hazánkban is élénk iparüző városocskáink, mellyek nem királyi városok, például Rimaszombat, Apatin, Tata, 'stb. Városi iparunk sülyedésének okai tehát másutt és mélyebben fekszenek, mellyeket a' maga helyén, annak idejében előadni, el nem mulasztandjuk.

B) A' magyarhoni lakosok közt való különbség, életmódjukra nézve.

a) Egyházi személyek.

Magyarországban a' papok száma, ha ezt más országokéval összevetjük, sem nem felesleg nagy, sem nem igen kicsiny. Ugyanis itt minden vallásbeli egyházi személyek száma a' romai és görög katolikus nevendék papokat és szerzeteseket is beszámítva, de 323 apáczáat ide nem értve, 15,740 főre megyen, 's így 710

lélekre esik 1 papi személy. Csehországban 1837-ben 4,001,925 lakos közt csupán katolikus világi pap (protestansok itt igen kevesen vannak) 3528, szerzetes 853 találattott, mellyrenézve itt minden 916 lélekre egy papi személy esett, de a' nevendékpapok a' fentebbi számból kihagyattak, 's így e' tekintetben a' cseh és magyar katolikusok egy arányban vannak. Általában véve Galicziában 2183, a' velencei kormányshékbén 230 katolikus lélekre jön egy papi személy, ezekhez a' nevendékpapokat sehol sem számítván. Sziciliában pedig 1829-ben 1,780,000 lélek közt csak szerzetes és apáca 60,000 számláltatott. Ellenben a' protestans Angolországban (Colquhoun szerint) 866, Dánországban 1078 lélek közt találunk egy egyházi személyt.

De magában hazánkban is e' tekintetben a' különböző vallásuak közt fetette nagy különbség mutatkozik, mint a' következőkből látható :

	lelkek száma	egyháziak esik egyre lélek.
A' romai katolikusoknál	5,922,812	— 9422 — 628
Görög katolik „ „	863,856	— 1367 — 632
Lutheranusok „ „	795,876	— 586 — 1377
Reformatusok „ „	1,616,876	— 1666 — 975
Görög nem egyesült óhitűeknél	1,746,246	— 2303 — 758
Zsidóknál	241,632	— 410 — 589

Innen megtetszik, hogy a' keresztény felekezetek közt a' romai és görög katolikusoknál aránylag legtöbb, az ágostaiaknál pedig legkevesebb egyházi személy találattatik; 's jóval kevesebb még, mint a' reformatusoknál is, mi onnan megmagyarázható, mert az ágostai

ányaekklézsiákhoz rendszeren több főkegyház tartozik, mi a' reformatusoknál nagy ritkaság, ezek 200—300 lélekből álló gyülekezethez is mindjárt papot rendelve, nem kis terheltetésére a' köznépnek, 's nem épen nagy hasznára az egyházi rendnek, mint ezt a' baranyai, és tiszaháti szegény ekklézsiáknál tapasztalhatjuk. A' katolikusoknál egyenlő népességet vévén fel, két annyi pap tápláltatik mint az ágostaiaknál.

De nem csak a' szám, hanem a' papok valamint minden tisztviselők fizetése is nagy figyelmet érdemel a' nemzetgazdaságban, mert ha ez felesleges, úgy igen károsan hat vissza a' munkás polgárok jólétére. Menyibe kerüljön hazánknak az egyházi személyek tartása, ezt kiszámítani igen bajos, miután nálunk a' papok nem az ország kincstárából, hanem vagy fekvő jósaigaikból 's alapítványaikból, vagy hitsorsosiktól huzzák fizetéseiket; 's az innen bejövő pénz is nagyon egyenetlen mértékben osztatik el a' különböző vallásu egyháziak közt. A' romai katolikus egyházirend kétségkívül legjobban van megajándékozva, de ez sem egyenlő arányban, mert midőn némelly püspökök 's fő egyházi méltóságok száz ezerig menő 's több jövedelmeket is huznak, akkor sok plebánusnak 300-400 forinttal meg kell elégedni. Közelítő számítással az egész romai és görög katolikus egyházrend tartása 3,240,040 forintba kerül a' magyar statusnak. A' két felekezetű evangélikus papok már jóval szegényebbek a' katolikus egyházi rendnél, 's a' nem egyesült görög hitűek ezekenél is szegényebbek, az érseket és püspökjeiket kivéve, kik 8000-20,000 pengő forint jövedelmet huznak. Összesen véve az egész magyarországi egyházrend tartása, évenként mintegy 4,560,240 pengő forintot kíván meg. Lengyelországban 5032 személyből álló egyházi

rend 2,490,278 lengyel forintba került ezelőtt 12 esztendővel (Österr. Beobachter 1830. N. 160).

b) Tanítók.

A' magyarországi tanítók számát, a' különböző vallások szerint legalkalmasabban összeszámíthatjuk. Volt t. i. 1840-ben:

			Tanító
A' romai katolikusoknál	—	—	4547
Görög katolikusoknál	—	—	476
Ágostaiaknál	—	—	1074
Reformatusoknál	—	—	2301
Görög óhitűeknél	—	—	909
Zsidóknál	—	—	410
			<hr/>
			9717

E' szám a' selmeczi bányász academia, a' keszt-helyi és óvári gazdaképző-intézetek, a' váczsi siketnéma, a' pesti és posonyi vakok, a' kisdédóvó-intézetek, az ezredi nevelőházak tanítóival, a' házi nevelőkkel 's privát írókkal együtt a' 10,000 könnyen meghaladja. Már ha minden tag csak 160 ezüst forintot keres is évenként (sok szegény oskolamester ennyire sem megy): az egész tanítói személyzet, a' stipendiumokon, épület fenntartási költségeken 's más tanítási segédeszközökön kívül, 1,600,000 forintjába kerül az országnak. Látnivaló tehát, hogy az egyházi és tanítói osztály közt fizetésre nézve nagy különbség mutatkozik; pedig ez osztályt amannál semmi tekintetben alábbvalónak nem tartatom, sőt igen igen nagy fontosságát 's hasznát önként elismerem. Itt tehát segítnünk kell!

c) Köz és privat tisztviselők és szolgák.

A' magyarországi köz tisztviselők száma más országokéhoz mérve épen nem nagy, minek fő oka saját hatósági rendszerünkben létező, melly szerint nálunk olly kiterjedésű vármegyét, millyen nagyságu herczegségnek Németországban egész ministeriuma, 's több száz főből álló köz tisztviselői személyzete van, 65-70 tisztviselő igazgat. Részletesen a' köz és privat tisztek és szolgák száma, mennyire ezt részint bizonyossággal, részint (mint a' privat uradalmi tiszteknél) csak hozzávetőleg tudhatni, e' következő :

1. A' magyarországi tisztitár szerint volt 1840-ben 4304 királyi tisztviselő és szolga.

2. Az összes vármegyékben, a' jászok és kunok, a' hajdu és szepesi városok kerületjeit, 's a' vissza-kapcsolt megyéket is értve, köz szolgálatban volt 6075 személy, kik közt 2458 tisztviselő, 3617 bérnök vagy szerződött (nálunk a' megyei orvosok, mérnökök, stb is ide számíttatnak). A' köztisztviselők fizetése ment 1838-ban 570,000, a' szerződötteké 's szolgáké 400,000 pengő forintra; a' 4304 királyi szolgálatban levők pedig 1,200,000 pengő forintnál többbe kerültek, a' nyugpénzeket nem is számítva.

3. Az 52 királyiváros fizetett 4423 hivatalbelit, a' polgármestertől kezdve, le egész a' városszolgaig. Ezeknek fizetését nem tudom; de 600,000 ezüst forintnál alig ha kevesebbre megy.

4. püspöki és szabadalmas városokra ugyanennyi tisztviselőt vevén fel, e' tenne ismét 4423 személyt; a' mezővárosok és faluk előjáróit nem is számítván.

5. A' végvidéki köz szolgálatban levők elosztatnak vagy ezredbeli közigazdasági tisztviselőkre és szolgákra,

vagy vesztegházi, kincstári 's katonavárosi tisztviselőkre és cselédekre. Amazoknak száma 2434 főre határozottatott; ezek 2855-re mennek.

6. A' jószággal bíró egyházi és világi nemességnek gazdasági tisztjeit, bizvást tehetjük annyira, mennyi falu és mezőváros az országban számláltatik=14548; miután igen számos helységben ezek száma nagyobb ugyan a' felvettnél; de ellenben a' végvidéki 's kamarai falukra e' czim alatt egyet sem számíthatunk kétszeres beszámítás nélkül. A' községek jegyzőit is bátran tehetjük annyira, mennyi 1000 lélek az országban van, a' katonai vidékek kizárásával; 's így e' mennyiség lenne kerek számmal=10,000.

7. A' megyei és városi tisztí ügyészeket leszámítva, csupán privat 's valósággal hivataloskodó ügyvédet az egész országra minden nagyítás nélkül felvehetünk 5000. Csak Pesten a' nemzeti kalendárium 372 táblai ügyvédet jegyez föl. Az ügyvédi vizsgálatot letett, de pert nem folytató ügyvédek száma felszámíthatatlan.

8. Orvosok, szebészek, gyógyszerárosok, az 1840 megjelent orvosrend névsora után, az itt foglalkozókat is kipótolván 2500 főre mennek.

'S így a' nagyobb és kisebb tisztviselők száma Magyarországon volna = 56,562.

A' nemesek szolgálatjában levő cselédek, u. m. inasokat, béreseket, kocsisokat, stb. a' megyei összeírásokból fel nem számíthattam ugyan; de annyit tudunk, hogy az 1805-ki országos összeírás alkalmával ezek száma 110,085 főre ment. Tekintvén a' nemesek azótai növekedését, talán nem sokat hibázunk, ha az 1805-ki számot 25% feljebb emelvén, a' nemesi cselédek összegét jelenleg 137,606 főben állapítjuk meg.

d) Kézművesek. Kereskedők.

A' kereskedők számát nálunk meghatározni felette bajos, miután itt egész népek vannak, kik csaknem kirekesztőleg kereskedésből vagy speculatióból tartják magukat, mint a' zsidók, görögök, örmények, czinczárok 'stb.; sőt még a' jobbágyok is, különösen az északi tót vármegyékből sokan csipkével, vászonnal, taplóval, 'stb. házalni az egész országban sőt külföldön is eljárnak. Ha azonban a' zsidókat mind kereskedőknek tesszük, miután azok, kik talán mesterségből vagy más foglalatosságból élnek, a' kereskedők lajstromából kimaradt gyolcsos tótok által bőven kipótltatnak; négy lélekre vévén fel egy családot: úgy a' zsidó kereskedők kerek számmal 60,000 főre mennének. Hozzá adván ezekhez a' magyarországi 16,000 rendes kereskedőt 's kalmárt, és a' Végvidékről 1709 kereskedői egyént: az összes kereskedői rend 77,709 főre rugna.

Kézműves, a' mesterembert úgy beszámítva, mint a' becsületes kontárt, Magyarországon van 117,156; a' katonai végvidékeken 8413. Egy az 1791-ki országos-küldöttségnek benyújtott adat szerint, akkor a' gyárak összesen csak 9395 személyt foglalatostkottattak. E' számot jelenleg, miután a' papiros-kőedény-cukor-pálinkagyárak azóta igen nevezetesen gyarapodtak, bizvást két annyira (18,790) tévén: az összes műipar osztály 144,359 főből állna. Milly csekély aránya ez az iparizóknak a' nyers természetűkhöz, onnan megtetszik: hogy midőn nálunk csak 78 lélekre esik egy műves, akkor Lombardiában 8, Alsó-Ausztriában 15 lélekre jön egy; 's csupán Galiczia közelit hozzánk, mert ez épen 80 lakos közt tud egy kézművest mutatni.

e) Földművesek.

A' 136,093 nemesi családnak legalább is $\frac{9}{10}$ részét a' földművesekhez sorozván, e' tenne 192,481 cs. főt

A' királyi bánya és szabadalmas városi, továbbá a' szabad kerületi családok $\frac{1}{2}$ vévén 150,000 —

Paraszt, földdel bíró jobbágy van 750,000 —

A' katonai végvidéken van telkes állomány 78,225 —

Összesen a' föld- szőlőművesek, bányászok 1,100,706 —

Azaz Magyarországon minden műiparüzőre $7\frac{10}{11}$ földműves esik; 's ha még a' kereskedői osztályt is a' műipar osztályhoz számítjuk: ugy 5 földművest számíthatunk; holott Nagybrittaniában földműveléssel csak 1,197,514, 's kézművekkel és kereskedéssel 1,575,247 család foglalatoskodik.

f) Katonák.

A' magyarországi katonaság, az erdélyin kívül, az 1816-ki szabályozó rendelet óta áll békeidején 101,913 főből; mellynélfogva 113 lélekre esik egy fegyverviselő, sőt a' végvidéken kívül, hol az arány sokkal nagyobb, épen csak minden 166-ik lakos; miután a' rendszeres állandó katonaság 10 huszár, és 13 gyalog ezredben 65,929, a' végvidéki haderő pedig 35,984 főt számlál. A' német szövetséges statusokban minden ország 100 lakos után állit egy katonát. Az egész ausztriai birodalmat vévén fel, itt 35 millio lakosra 371,000 fegyveres esvén, 97 lélekre jön egy vitéz. Ezekből láthatjuk, hogy Magyarország jóval kevesebb katonát állit, mint

a' többi ausztriai tartományok, mellyek pedig e' tekintetben még kedvező arányban állnak Porosz és Orosz országokhoz. Azt sem kell elfelejtenünk, hogy nálunk, csak a' 65,929 rendes katona vonatik el a' közvetlen productiotól; a' végvidéki fegyveresek béke idején csendes szántóvetők.

Visszatekintés.

Négy lélekre tevén egy családot, e' szerint tehát a' 2,796,549 magyar család élelemmódja után e' következőképen osztatnék fel:

Egyházi személyek	—	15,740
Tanítók, stb.	—	10,000
Kisebb nagyobb tisztviselők		56,562
Nemesi szolgák	—	137,606
Műipar- osztály	—	144,359
Kereskedői osztály	—	77,709
Földműves, bányász stb.	—	1,100,706
Katona	—	65,929
Tőzsér, művész, stb.	—	30,000
Napszámos, zsellér, cseléd		1,217,938
Koldus	—	40,000

18. §. Mezeigazdaságunk hátralevősége és akadályai.

A' mezeigazdaság magában foglalja mind azon különféle munkálatokat, mellyek a' földben rejtező termő erőt új természetmények előhozására kénytetik. E' mezeigazdaság több részre ágadzik el, u. m. I) a' földművelésre, melly ismét magában foglalja a) a' kü-

lőnféle gabonanemeknek, takarmányoknak, 's kereskedésbeli növényeknek, b) a' szőlő és egyéb gyümölcsnek termesztését, c) az erdőművelést; II. a' különféle hasznos állatok tenyésztésére; és III. a' gazdaságbeli technikai munkálatokra. Hogy mind ezeknek összessége a' nemzeti gazdaságnak és az avval járó köz jólétnek főalapja, 's így legnevezetesebbike, azt akárki el fogja ismerni, ki meggondolja, hogy egyedül ennek köszönik a' nemzetek mind azon tápláló-ruházat és lakásbeli nyers anyagok előhozását, mellyek az ember élete fentartására elkerülhetlen szükségesek. Azért is ennek virágzó állapotja annál kívánatosabb, mivel csak ennek szerencsés divatjától függ a' többi osztályok munkáságának jutalmas sikere is, valamint ettől visszahatólag az elsőnek élesztése.

Hogy a' nemzetgazdaság ezen legnevezetesebb ágára nézve más műveltebb nemzeteknél még jóval hátra vagyunk, annak legbizonyosabb jeléről szolgál 1-ször honunknak sok még haszonvehetlenül heverő földje; 2-szor a' föld kiterjedéséhez és termékenységéhez képesti igen csekély mennyiségű gabonának és egyébnek termesztése; 3-szor az erdők legnagyobb részének pusztuló félben való léte; 4-szer a' szarvasmarha-ló-és juhtenyésztésnek csekélyisége, és a' fajnak még kevés javítása.

Ezen állításom, némellyek előtt tudom váratlan léssen, és annak megeczáfolására honunknak több száz sőt ezer hold nagyságu számos majorsági buza területeit, az alföldnek számos gulyáit 's méneseit, és a' földesuraknak annyira elterjedt juhtenyésztését, hogy némellyek juhgazdasága 50 sőt 180 ezer darabra is rug, fogják előhozni; de ezekre nézve elegendőnek vélem azt mondani: hogy én általában szólván, távol vagyok attól, e' részben némi kivételeknek egyesekre nézve

helyt nem engedni. Mint néhai szenvedélyes gazda el nem mulasztottam honom virágzóbb mezeigazdaságáról több helyek színén magamnak tapasztalást szerezni. És valóban tudnék is több gazdaságokat megnevezni, mellyek minden tekintetben művelt országokban is ki-tűnő helyt érdemlenének; de ezenkívül módom is levén más műveltebb külső országokban gyakran megfordul-nom, mindenkor fájdalommal valék kénytelen tapasztal-ni, hogy az, mi másutt általánosan majd csak félbesza-kasztás nélkül minden léptemen önként szemembe öt-lött, t. i. a' nemzeti szorgalom akármelly nemének, 's így a' mezeigazdaságnak is virágzata, azt hazámban csak kivételképen lehet keresni. Ki ezen mondasomon kételkedik, űljön kocsi-ra, és járja be az ausztriai biro-dalom több örökös tartományait, Németországot, Lom-bardiát, leginkább pedig Belgiumot, és ha tovább mód-ja van Franciaországot és Angliát, és fordítsa figyelmét azon országok mezeigazdaságára; ha pedig erre kedve vagy tehetsége nem volna, vegye elő több műveltebb or-szágok statistikai leírását; és fogadom, megszűnnek ké-telkedései. Az igaz, hogy sehol sem fog 180 ezer juh-val bíró földesurat találni, mert olly nagy térű földbir-tokok műveltebb országokban egyes magánosoknál ös-sze nem halmaztatnak, mint nálunk, de többek közt fogja látni, hogy p. o. midőn Magyarország 4800 □ mfdnyi téren mintegy 16,000,000 juhot tart, az 5500 □ mfdnyi Brittanía 40000000 tenyészt. Midőn Magyarország tágas téerein legfeljebb 5 millio szarvasmarhával bír, Angliában azoknak száma 10,000,000-ra rug. Mi pedig a' földművelést illeti: melly nagy különbség a' nálunk divatozó heverő ugar, és egyéb sok használatlan pusz-ta térek, és Lombardiának gyümölcsfákkal 's közte sző-lőlugasokkal körülprémzett, kerti módra művelt, több-nyire áztatott termőföldjei között. Mennyivel vagyunk

szinte e' részben hátrább Belgiumnál is, hol annak sokkal soványabb földje, többnyire ásó 's kapa által a' szorgalmas trágyázás, és rendes váltógazdaságbeli rendszer mellett olly termékenységre emeltetik, minőt nálunk épen nem láthatni. Hát ha még a' chinaiak és japaniak, és pedig ez utóbbiaknak a' legmagasb szirtos hegyek ormáig divatozó földművelő szorgalmukat a' magunkéval összehasonlitanók, vajjon nem lennénk e' kénytelenek azt elismerni, hogy azzal még kerti művelésünk sem mérkőzhetik meg?

Ha ezeknek figyelmeztetése után csak ugyan földművelésünk hátralevőségét elismerjük, és azon okoknak mélyebb feszegetésébe ereszkedünk, melyeknek ezen nem kedvező állapot tulajdonítható, mindenek előtt szemünkbe tűnik.

19. §. Honunk nem elegendő népessége.

Fentebb említettük, hogy középszerű termékeny országban, minden virágzó műipar nélkül 1 □ mértföldön 3000 ember élélhet. Ennélfogva a' magyar birodalom is 5900 □ mértföldnyi térén 17,700,000 embert könnyen eltarthatna, a' minthogy egyes vidékein 3000 léleknél többet is táplál; azonban láttuk, hogy 13,000,000 lakosánál több nincs, 's így a' megkívántató népességből még közel 5 millio hibázik. Ez nagy különbség, 's ezt gazdasági munkálatainkban, kivált az alföldön fájdalommal tapasztaljuk.

20 §. Honunk népességének aránytalan elosztása.

Ezen aránytalanságnak valósága már fentebb érintve vala; ha pedig honunk statistikai mutató lapját e'

részben szemesen megvizsgáljuk, látni fogjuk, hogy midőn az országnak terméketlenebb vármegyéiben, mint Trencsénben, Sárosban, stb. 3000 léleknél 1 □ mfdőn több lakik, akkor a' legtermékenyebb megyék, mint Csongrád, Csanád, Békés, Bihar, Heves, stb. alig tudnak ennyi téren 2000 lakost mutatni; pedig e' róna tájakon a' haszonvehető föld sokkal több, mint a' kősziklás, erdős északi vidékeken. Ez aránytalanságból következik az, hogy a' felső vármegyék lakosai élelmök keresése végett, kaszálásra és élettakarásra ezerenkint tódulnak le az alföldre. Hogy pedig ebből egyik részre sem háramlik nagy haszon, az világos, mert ez ott hon szegényül élő, az alföldi köznép által bugereknek nevezett tótok, hosszas gyalog vándorlásuk után többnyire olly erőtlen karban érnek az alföldi vidékekre, hogy munkájuk az ottani mezeigazdáknak nem sok haszonra válik; ők maguk pedig keresményeik nagyobb részét a' munka közben, a' többit pedig laza menőben elfogyasztván, olly szegényül térnek vissza honukba, mint a' hogy azt elhagyták. Ha egyéb nem vétetnék is tekintetbe, mint azon sok ezerekre rugó napi munkálatok, mellyek a' hosszas utazás miatt elhalasztatnak, már ezek magokban is az ezen aránytalan elosztásból származó káros következt elégségesen megmutatnák. De ennél még sokkal nagyobb tekintetű azon legjobb földű nagy téreknek, a' nép szűke végett csak felszínes használhatása, melly annyival károsabb, mivel nem csak a' magános birtokosnak jövedelmét igen csonkítja, hanem a' föld termékeinek elmulasztott előhozása miatt a' nemzet gazdagodásának legelőkelőbb forrása haszontalanul kiapad.

21. §. Honunknak sok népetlen pusztái.

„Ubi populus, ibi obolus“ ezen közmondás igazsága Magyarországnak még csak nem is sejdített fel-

állhatásánál sokkal korábban már el volt ismerve. Azért ezeket, bár Canaan földjének magasztalt bőtermékenységével birjanak is, ne tartsuk akár azoknak birtokosaira, akár a' honra nézve várákozásnak megfelelőnek. Erre ugyan a' pusztáknak számos pártfogói több ellenvetésekkel, mindenek előtt pedig azon kérdéssel fognak előállani: hát a' sok hizott ökör Bécs szükségére honnan kerül ki, ha csak a' pusztákról nem? már pedig ezekért nem jön e be szép summa pénz az országba? Erre azt felelem: hogy ezen cím alatt valami csak bekerül, az tagadhatlan, de hogy azon pénz mennyisége megfelel e az azzal foglalatoskodó puszták kiterjedésének? az meg az én kérdésem; továbbá azt is kértem, hogy az egész országban hol hallhatni annyi meg nem elégedést 's panaszt a' mezeigazdaság bajos folytathatására, és sikeretlenségére nézve, kevés egyes kivételeken kívül, mint épen e' puszták körében A' napszamosok gyérességét 's drágaságát, ellenben a' közlekedés nehézségével járó akadályokat, 's az innen következő természetnyek olcsóságát sohajtozva emlegetik ugyan azon magasztalt puszták birtokosai; 's ezért bár ki is igen természetesnek tartandja, hogy hazánknak sok számos pusztáit, mint a' műveletlenségnek mind annyi jelét kellessen tekinteni; és hogy addig, míg országunkban ezekkel illy nagy mértékben bővölködünk, még igen sok kíváncsiban fogunk szükölködni.

Azoknak, kik mind e' mellett azon kételkednek, e' következő szolgáljon szemügyül. Előre bocsátván azt, hogy ötszáz, egy-két ezer, sőt valamivel több holdakból álló, és népes vidékekkel körülvett szabad birtokú földtereket, nem értek ezen fentebb említett pusztaságok nevezete alatt; hanem azon környékeket, hol gyakran ötven- egykét, 's több száz ezer holdakból ál-

ló térségek, majd félbeszakadatlanul puszta térségekből állanak, és a' mellyeken csak minden egy vagy fél mért-földnyi távolságban egy marhaállást vagy gunyhót, a' jobb esetben egy úgy nevezett szállást vagy hodájt, *) a' legjobbikban pedig egy több épületekkel ellátott urasági majorságot szemlélhetni, 's következőleg népes helységektől 's városoktól jól távol esnek. Illy nagyobb puszta térek foglalják el leginkább Pest vármegyének alsó részét, a' kunságot, Bács, Csongrád, Békés, Arad, Torontál, Heves és Bihar vármegyéket; találkoznak ottan 24 és több ezer holdnyi puszták. Kisebb mértékben ugyan, de még is majd minden félbeszakasztás nélkül láthatni azokat Mosony, Fejér, Tolna, Somogy vármegyéknek is némelly részeiben, csak hogy ezek kedvezőbb körülmények közt mint p. o. népesebb vidékeknek és városoknak szomszédsága, a' Dunának közelléte miatt, több birtokosok közötti apróbb részekre felosztva, sokkal műveltebb állapotuk amazoknál, mellyek csakugyan még eddig a' vadságnak igen eleven színét képezik.

Azt is el nem hallgathatom, hogy régiebb időkben ez így nem volt, és hogy ezen puszta környékek valaha bizonyosan jobb karban voltak, mint most; annak jeléül szolgálhatnak azon számos puszta templomok omladékai, mellyeket a' hosszabb időnek minden viszontagságai után is még helyenként szemlélhetünk; és a' mai puszták nevezetei, mellyeknek eredete, vagy régiebb időkben fenállott népesített helységekből, vagy városokból gyökereztetik, a' mint ezt vagy szóhagyomány-

*) Leginkább a' tul a' tiszai kincstári pusztákon levő magányos lakházaknak divatozó nevezete.

ból, vagy meglevő oklevelekből bebizonyíthatjuk. Hogy ezen pusztaságok támadtak, azt azon boldogtalan török háborúknak és tatárjárásoknak tulajdoníthatjuk, melyek hazánk alföldi részének elpusztítását, 's e' nevezetét „puszta“ magok után huzzák. De hogy ez annyi idő múlva olyan állapotban vagyon, azt már sem tatárnak, sem töröknek, hanem egyenesen magunknak tulajdoníthatjuk, kik részint előítéleteink vezérlése, részint pedig ön tehetségünkbeli bizodalmatlanságunk által igen sok jónak elősegelésében ön-magunkat akadályoztatjuk.

Ha ezen nagy kiterjedesű pusztáknak tiszta jövedelmezéseket szorosabb számításba vesszük, világosan láthatjuk, hogy ezek sem az egyes birtokosra, sem az egészre nézve kiterjedésükhöz képest a' méltó várakozásnak meg nem felelnek.

Mivel pedig magamnak is kiterjedtebb jószágai igazgatásom ideje alatt, az ilyen puszták sajátságát ön tapasztalásból kiösmérhettem; de egyébiránt is az ilyen pusztáknak mások általi használatára is figyelmes voltam, tán e' részben egy kis hiedelemre számot tarthatok.

Az efféle pusztáknak használtatása különféle. Tudniillik vagy majorságosan műveltetnek a' birtokosok által, vagy egészen avagy részenként kisebb darabokra osztva haszonbérbe adatnak; néha pedig a' természetnyeknek bizonyos részében, például felében, vagy harmadában adatnak ki.

Ha a' tulajdonos az ilyen pusztát majorságosan maga művelteti: azt vagy fogadott pénzes emberekkel és tulajdon majorsági marhájával, vagy a' legközelebb fekvő jobbágyhelységei által urbéri munkával viszi végbe. Az első esetben a' műveltetési szerfeletti költségekről kiki meg fog győződni, ha szemügyre veszi, hogy az ollyas népetlen vidékeken, hol még a' kisebb rendű ur-

barialis gazda sem tehet elegendő cselédre szert, és hol a' mezeigazdák maguk magukat az esztendő cselédeknek, de kivált a' szorgosabb mezei munkák divatjában a' pénzes napszámosok felfogadásában felveszik, a' mezeigazdaság folytatása nemcsak nagy költséggel, de a' mellett igen káros hátramaradással folytatható.

A' második esetben pedig, ha t. i. azt robotban művelteti: akkor sem sokkal kedvezőbb állapota. Mert ha az illyes puszták határai valamely ugyanazon birtokost illető urbéri helységével össze is ütnék, melly azonban ritka eset, *) ezen helységeknek nagysága miatt, azoknak külső határuk is kiterjedt szokott lenni, **) és azért többnyire az egyes urbarialis gazdák földjeiket nem az egészre nézve dűlőkre felosztva, hanem szabad használatukra egy tagban és olly tanyaépületekkel ellátva bírják, mellyekben nemcsak az igás marháikat, 's cselédeiket tartják, de még magok is többnyire első tavasztól késő őszig ott tartózkodván, legfeljebb vasárnapokon térnek vissza helységi lakjaikba. Már pedig hogyan lehessen illy körülmények közt a' kedvező időjárásának azon szempillantában, mellyet az

*) Például, ámbár többet nevezhetnék, csak Békés vármegyében a' kigyósi és csorvási pusztákat hozom elő. Az első Békés városa urbarialis erejével, a' másik pedig Gyula gazdáival műveltetik, melly két város a' mondott pusztáktól 4 mértföldnyi távolságra van.

**) Csongrád vármegyében Hold-Mező-Vásárhely 1161 urbéri egész telekből áll, 's hozzá rendkívül tágas legelők és rétségek járulván, területe 14 □ mértföldet teszen. Szentes 557, Csaba, Békés vármegyében 610 urbéri állományt számlál, következésképp határuknak is szerfelett kiterjedteknek kell lennie.

értelmes gazda elmulasztani bizonyosan nem szeret, a' szükséges roboterőt azonnal tüstént kiállítani, nem gondolható. A' hét végeztével a' pusztá gazdaságával foglalatoskodó, legyen az maga a' birtokos vagy tisztje, elküldi előre tett megfontolás után az egész következő hétre megkívántató 's kiállítandó erőbeli kiszámítást a' helység robotjáról számoló tisztnek. Ez mindegyik gazdának palétára följegyzi azon szántóföld táblának vagy kaszálónak nevezetét a' hol, és a' marháserőnek vagy szerszámnak nemét, mellyel megjelenjen. Eltelnek néhány órák, míg ezen kiterjedt helységekből a' paléták széljelhordatnak. Most kérdés: haza jött e tanyájáról a' gazda vagy sem? Az utolsó esetben hírért sem hallja azon hétre lett kirendeltetésének; az elsőben pedig, ha például a' kirendelés hétfőre történt, köszönje meg az uraság, ha kedden megjelen, mert kiérvén vasárnap estve a' tanyára, egy nap beletelik, míg igás marháját a' csordáról haza hajtja; félnap, néha több is kíváztatik, míg onnan kirendelt helyére elér, 's midőn fáradtan 's éhezve oda érkezett, ime megváltozott az időjárása, tartós esőzés, a' szántást hátráltatja, rögtöni zápor a' szénagyűjtést lehetlenné teszi, és az uraság jobbágyságait hazabocsátani, elvesztegetett idejüket robotba befogadni, és az egész hetet, minthogy időközben más czélszerű munkára rendelést tenni nem lehet, heveréssel kénytelen eltölteni. Békétlen várja az elmulasztottnak néminemű visszapótlását. De szomorúság! hányszor nem ismértetik a' fentebb nevezett baj az idő viszontagsága miatt; — ez pedig azon esetben, ha a' jobbágyok a' robotrai kiállításra nézve készséggel bírnak; de lehet-e e' részben általában számot tartani? feleljenek azok, kiknek módjuk volt 500, sőt ezer jobbágy telkes helységekké pusztákat műveltetni. E' felett a' tapasztalás mutatja, hogy

az illyes nagy számu, ámbár nagyobb urbéri állomány-nyal ellátott *) jobbágyság közt, ha bár egyes rendkivüli 's jobb tehetségű gazdák is találtnak, a' vagyontalanok száma sokkal nagyobb, mint hazánk más vidékein. Így azon boldog kikiáltott alföldön számtalan fél sőt egész telkes gazdák vannak, kik valamint magoknak, úgy az uraságnak is nem képesek 4 becsületes igásmarhával előállani. Már pedig lehet e az illy készületű művelésnek kívánatos sikerét várni, ítélje meg a' gazdaságban csak egy kevéssé jártas. De tegyük fel, hogy az időjárása mindig kedvezne a' gazda kívánságának, és hogy a' jobbágy a' legjobb marhákkal, készületekkel, cselédekkel és szolgálati készséggel bírjon, hiszen a' menésre jövésre felmenni szokott 's tartozásba beszámított idő, melly gyakran három nap közt egy egészet, néha másfelet is teszen, magában is már nem csekély tekintetű veszteség. De mivel ezen épen érintett körülményeknek illy kedvező állapotjukat felteni képtelenség, tehát kívánom, de nem hiszem, hogy az illy 'puszta művelésre fordított vagy is inkább vesztetett urbéri erő sikere mind füstbe ne menjen. Ez a' robotra nézve: de hol vannak még a' többi számos költségek? Milly csekély jutalma legyen az egész esztendei illy gondos fáradozásnak, megmutatja akár a' szántóföldeknek, akár a' kaszálóknak közönségesen igen alávaló termékenysége. Hogy ez pedig így van, igen természetes, mert valamint a' földnek művelésére, úgy a' kaszálók javítására, vagy mesterséges takarmány ké-

*) Csongrád, Békés és Csanád vármegyében egy urbéri telek rendszerint 56 hold szántóföldből és kaszálóból áll; ezenkívül még néhol 50 hold is jut egy telekre, a' rétségeket nem is számítva.

szítésére megkivántató erővel a' birtokos csak a' papíron bir, mikor pedig az legjobban kellene, annak hijával van; azért látjuk is, hogy a' különben jó földű tiszántuli népetlen pusztákon egy hold kaszálóból alig kerül ki egyre másra 8 mázsa széna, és egy hold szántóföld alig terem meg általában véve 8 mérő gabonát. Az ugy is elegendő vesztegetéssel járó illyes költséges gazdálkodást, még inkább súlyosítja azon körülmény, hogy sem élet, sem széna takarásra, a' gazda elegendő számu napszámosokat drága pénzért sem kaphat, és azért csak romlott és erőtlen szénát gyűjthet; az élet takarás pedig, ámbár e' munka időnyerés végett nem sarlóval hanem kaszával ejtetik meg, annyi hetekig, mint máshol napok kivántatnak, elhuzódik, ugy hogy fele a' magnak kiperegvén, az vagy az egereknek szolgál eledelül, vagy esős időben olly sűrűen kél ki a' szántatlan földből, hogy az a' vetett buzánál gyakran tetszetősebb, csak hogy az illyen ugynevezett vadbuzából ritkán lát hasznót a' gazda, mert a' nem szántott kemény földben kikelt buza, mivel annak gyökere sem él nem terjeszkedhetik, sem tápláló erőt magába nem szívhat, rendesen csak szálás sikertelen takarmánynak kaszálatik.

Valamint a' birtokos maga, ugy a' nagy pusztatereket kibérlő sem fog illy gazdálkodásmódja mellett hasznót látni; azért is ha egy kis előrelátással bir, csak igen csekély bért fog adni, ellenkező esetben pedig megfontolatlanságát maga romlásával fizetendi, mellynek bizonyságául számos példákat idézhetnénk elő.

Némellyek a' népetlen puszták művelésének sikertelenségéről meggyőződve levén, annak elmellőzésével csak gőbölők hizlalása által akarták jövedelmeiket kivenni. De annak jeléül, hogy illy módon azoknak jö-

vedelme a' más népesebb vidékú szinte annyi kiterjedésű birtokénál mindig tetemesen hátrább maradt, szolgálhat az, hogy azon időben mikor a' tiszántuli puszták bérlői, például az őrmények egy hold földtől 1 váltó forintot, vagy legfeljebb 30 garast voltak képesek fizetni, akkor hazánk népesebb környékein öt, hat 's több forint haszonbért fizettek; későbbben pedig, midőn a' tiszántuli pusztákra nagyobb ígéretű haszonbérlők találkoztak, az okosabbak inkább a' feljebb rugtatott haszonbérléstől húzták magokat vissza, mint sem hogy előbbeni szerzeményeiket a' bizonyos veszélynek kitétek volna. Azon egy két esetek pedig, melyekben nem talán az érintett marhahizláló gazdák magokat kielégítve lenni találják, a' sokkal számosabb ellenkezők között annál inkább is elenyésznek, mert ezeknek nyeresége nem azon hizlalási gazdálkodás módján, mint sem a' marha-vétel és eladás körüli szerencsés speculatiobeli jártasságon alapul. A' pusztáknak apróbb részekbeni kibérlelése is némellyektől gyakoroltatik. Itten előrebocsátván azt, miszerint valamivel többet vállalók csak ottan találkoznak, hol azok a' népesebb helységekhez közelebb esnek; ezen módot némiképen a' birtokosra nézve hasznosabbnak tartanám, leginkább pedig azon tekintetből, mivel a' műveléssel foglalatoskodók, mint leginkább az adózók osztályához tartozandók, többnyire magok erejével, 's nem pénzes dolgosokkal viszik azt végbe; ha más részről ismét azon körülmény nem forogna fen, hogy azon környéken, nagyobb határu közösségekben, a' gazdák részint azért, mivel kiterjedtebb birtoku földjüknek felszínes művelésére szoktak, részint pedig igavonó marha-legelőik távolsága miatt a' legjobb akarattal is nagyobb szorgalomban akadályoztatnak. Azért is ezen apró gazdák igen ritkán látván kíváncsi termést, többnyire nem csak igen bizonytalan fizetők,

hanem néhány esztendő múlva olly eltaraczkosodott, vadzabbal elborított földet adnak a' birtokosnak vissza, hogy huzamosabb idő kívántatik, míg a' legszorgalmasabb művelés után is, azoknak termékenységek visszaállíthatók. Ugyan ez az oka annak, hogy azon fen tebb említett mód is, melly szerint a' művelők termésüknek bizonyos részét a' tulajdonosnak haszonbérül általengedik, mind a' két részre nézve nem sikeresebb.

Bár melly vállalatnak, vagy intézménynek hasznosabb vagy károsabb létéről legbizonyosabb felvilágosítást nyerhetünk, ha azt más maga nemével összehasonlítjuk; azért minden gazdálkodásbeli okoskodásnál többet fog érni azon körülménynek vitatása, miszerint most is a' csongrádi, csanádi, békési, aradi, 's több illy népetlen vidékű pusztákban egy hold különben termékeny föld akár majorságos művelés, akár haszonbérlet mellett alig jövedelmez egyre másra véve bizonyos 1 ft. 30 kr. ezüst pénzt, holott hazánknak más népesebb vidékein egy hold rosszabb tulajdonu föld, a' birtokosnak két, három, négy 's néha több forintokat is behoz pengő pénzben. *)

*) Mint például Tolna vármegyének Bonyhád vidékén, hol az ottan lakó német eredetű szántóvetők, földesuraiknak ugarba eső földjeiket trágyával meghordván nyolczszáz négyszögű ölekért, mellyekben nyáron dohányt termesztének, öt gyalog napszámon kívül még egy mázsza szín dohányt megadnak, mellynek árát csak 4 pengő forintba véve, látható, miszerint a' munka értékével együtt egy 1200 □ öles hold 7 ft. 15 krt jövedelmez birtokosának; mellyhez még azon nyereség is hozzájár, hogy akarmelly természetmennyre igen alkalmas földet talál. Nyitra, Poson, Sopron és a' Duna jobb

Azon pusztá tulajdonosán, ki mind ezeknek előadása után is, annak birtokát jövedelmezőbbnek tartandja, részemről nem segíthetek, csak azt javaslom, hogy számadásait, ha azokban minden költségek és bevételek pontosan beirattak, mi egy kissé rendes gazdánál is nem mellőzhető, — szemes vigyázattal vizsgálja meg, vagy ha azzal maga bajlódni nem akar, ahhoz értő tisztje, például a' gazdaság folytatásával nem foglalatoskodó, következésképp részrehajthatlan számvevője által, ha olyast, mint nagyobb rendű földesur szolgálatjában tart, kiszámításáért jótállása mellett eszközöltesse; fogadom, hogy igen ritka eseteket kivéve, másról fog meggyőződni, mint a' mit, ha ő maga a' gazdálkodó, addig gondolt, vagy a' helyette avval foglalatoskodó fő-tisztjének állítása után erősen elhitt.

És így ha csakugyan ezek szerint azt elismerjük, hogy a' nagy puszták birtokosaikra nézve nem igen hasznosok, akkor bizonyosan nem tagadhatni, hogy azon nagy térű pusztaságokkal járó népetlenség az egészre, t. i. hazánkra nézve még sokkal károsabb. Ennek megvilágosítására vegyük ezt is egy kissé szorosabb vizsgálat alá.

Valamelly kérdés alá vett intézetnek 's vállalatnak sikeréről csak úgy szerezhetünk magunknak teljes meg-

partján fekvő népesebb vármegyékben szinte magadnak egy holdért 4 's öt forintot, mi több, hazánk némelly alföldi vidékein, például Torontálban, Bácsban a' szorgalmas németek egy holdért 4 ezüst forintot fizetnek, melyet bizonyosan nem tennének, ha hasznukat nem látnák benne. 'S milly különbség e' közt azon 1 pengő forint haszonbér, mely Biharban, Békésben, Szathmárban a' legjobb földekért fiztetetik.

győződést, ha a' következményeknek részrehajlatlani's előítélet nélküli összeegyeztetése után világosan szemünkbe tűnik, mi nagyobb, t. i. az avval járó haszon e vagy kár?

Hogy erről annál kimerítőbb ítéletet hozhassunk, fordítsuk újra figyelmünket azon fenérintett nemzeti boldogulás alapjaira, t. i. az élelem fentartására és kellemeinek előmozdítására kíváncsi nem csak eredeti anyagokra, hanem honi műszorgalom által nemesebbre változandó szereknek kiserzésére, valamint az ezeket szülő és fentartó eszközökre, u. m. a) a' szorgalmatos és jól elintézett földművelésre, b) a' kézművesség gyors folytatására, c) a' belső és külső kereskedelem virágzó állapotjára, d) a' külső ellenség megtámadása elleni teljes bátorságu védelemre, és e) a' külön osztályu statuspolgárai érdekeit egyarányosan elősegítő polgári alkotmányra, valamint a' belső rendnek fentartására, és az igazság kiszolgáltatására alkalmas törvényi rendnek gyakorlatára, és látni fogjuk, hogy kivált ezen négy első kívánatoknak valósitása elegendő emberi eszközök nélkül nem eszközölhető, és hogy ezeknek az illő mértékig elszaporitása elmulhatlanul szükséges. Népeség és pusztaság két össze nem férő ellenkezet, azért azoknak szüleménye is olly különböző mint ég és föld. Ereszkedjünk valamivel mélyebben a' népetlenséggel együtt járó körülmények részenkinti taglalatába.

Tökéletes meggyőződésemm kedvéért ezelőtt 20 évvel julius vége felé egy értelmes mezeigazda társaságában Csongrád, Csanád, Békés, Arad vármegyék pusztásabb részein keresztül utazván, vagy végzetlen gyeplegelőket, vagy számtalan tanyákra felosztott szántóföldeket láttunk előttünk. Az elsőkön tehát, minden 1½ hold földre egyre másra egy igavonó marhát számítva, méltán azt várhattuk, hogy ha már egy mért-

földet haladván sem embert, sem pedig általa művelt földet nem látunk, annyival inkább jó termetű 's erejű akár terheshuzásra, akár hadi szolgálatra alkalmas számos lovaknak, annyival több szarvasmarhát nevelő gulyáknak, jó erejű jármás vagy hizott ökröknek, 's végre számtalan nemesített juhnyájaknak szemlélhetése által fogunk meglepetni. És ime, miután még csak egy madarat sem látánk, végre egy csapat lovat pillantánk meg. Kitérve az utból 's feléjek hajtatva, két három zsiros ingű 's juhászbundáját hátán czipelő csikósoktól megkérdezzük ezen lovaknak tulajdonosát, feleletül vesszük, hogy ez Vásárhely roppant kiterjedésű mezőváros egyik felekezeti gazdáinak ménesük legyen; de vajmi csudálkozás foga el bennünket, midőn azon ménest közelébb megtekintvén, ottan 13 markú öreg kanczákat szopos csikaikkal, oly nagyságu hágóméneket, nevendék egy-két három esztendő s kancza- és csődör-csikókat vegyest mind azon egy csapatban, és pedig félig dögölő állapotban kénytelenítettünk látni. Kérdezvén a' ménes illy állapotjának okát a' számadó csikóstól, ez egy czifra alföldi áldás elmondása után azt természetesnek találja, mert már 6 hét óta nem volt eső, a' lovak pedig ha földet rágnak, attól sem nem nőnek, sem nem hiznak. További kérdésünkre megértjük azon számadótól, hogy az anyakanczák száma mintegy 500-ra terjed, a' szopos csikóké pedig mintegy 200-ra. Ezen aránytalanság iránt ismét megütközésünket nyilvánítván, azt adá feleletül: inkább azon lehet csudálkozni, hogy gazdauraimék még ennyi szaporodást is látnak; hiszen tavasszal még a' fű megindulása előtt olly rosszul telet lovakat csapnak ki számadásom alá, hogy hegyes csontjaik a' kilukasztott bőrből kiállanak, elgondolhatni az illyes kancza minő csikót elhet és növelhet és ismét fogamzhat. Kérdem: nem fogja e bárki ezen mondásának

igazságát elismerni? nem fogunk e elhallgatni és sajnosan átlátni, miszerint illy pusztaságban a' szántóvető gazda még tulajdon használatára sem képes jó lovat tenyészteni, tehát annál kevesbé lehet arra támaszkodnunk, hogy innen alkalmas katonai lovakat szerezhessünk. Illy komor gondolat elűzésére megtudakozánk a' kocsistól, merre fognánk valamelly szarvasmarha csordát feltalálni, nem is kételkedvén arról, hogy a' kihiresztelt alföldi szarvasmarha várakozásunkat jobban ki-elégítendi. Megértvén tőle a' tájékot, 's szerencsésen mivel köd nem vala, ámbár ut nélkül, félórai sebes hajtás után, elértünk csakugyan azon közönségnek teheneiből, borjúkból, tinókból és üszőkből álló vegyes gulyájához. De valamint a' ménes, ugy a' gulya állapotjával sem elégedhettünk meg: természetkre nézve ezek a' jobb fajnak lappangó jelét mutatták ugyan, de a' szaporodás itt sem tett ötvenet száz után. Elkorcsosodott harmadfű üszők satnyás borjúkat szoptattak. A' gulyás, azon észrevételünkre: miszerint jobb volna e' gulyamarhát öreg gulya- üsző és tinó elkülönlőzt falkákban járatni, azt felelé: igaz, de ki tudna annyi-féle pásztorokat találni. E' mellett pedig az egész gulyát erőtlén, majd csaknem emelős állapotban, kivált olly bő térségű legelőn, 's ilyenkor a' nyár derekán látván, és ez iránt is a' gulyásnak visszatetszésünket kijelentvén, azt a' választ vettük: mit ér a' sok föld, ha a' mező 6 héti szárazság után mind kiszül; a' mit látnak is az urak rajta, az nem egyéb, mint tavali avas szőrű 's tippány, melly minden jobb fűveket elfojt. Mondván neki, hogy azon régi elvadult gypet egykét esztendei szántás vetés által ismét jobb termékenységre kellene hozni, ismét azt felelé: bár a' gazdák ezen népetlen vidéken tulajdon tanyaföldjeiket bírnák becsületesen megműveltetni. Fohászkodva utitár-

sammal 's vállat vonítva, a' legközelebb eső egyik kamarai puszta felé vevénk utunkat, mellyben még szinte azon közönség néhány gazdájának illy állapotu méneseiket, gulyáikat nagyából látván, csakugyan még világgossal olly jókor oda érkeztünk, hogy még egy csapat hízó gőbolyt, mellynek gazdája, egy bennünket szívesen fogadó örmény, mint e' puszta haszonbérője, szerencsénkre éppen azon falkánál személyesen jelen vala, megnézhattunk. Először is szemünkbe ötlött ezen ökröknek külföldi fajtája, apró szarvaik 's izmos testállásuk után azokat moldvaiaknak elismervén, ez iránt méltán tett észrevételünkre bizonyossá teve bennünket, hogy az ausztriai tartományoknak szükséges szarvasmarha fele is alig kerül ki a' magyarországiakból. Továbbá maga a' becsületes örmény, e' gőbolycsordának nem legjobb állapotját maga előhozván, ezen annyival inkább csudálkozánk, mivel a' mezőnek felesleges térségét az arasnyi magasságu fű után gyanítottuk; és mivel magától megértettük, hogy ezen ökrök hizlalása már télen szénán elkezdett, akkoron bennünket az alkonyodó napra, és hodájának távolságára figyelmeztetvén, 's egyszersmind éjeli szíves fogadtatásunk megkínálása mellett, ottani megfejtését előbbi észrevételünknek ígéré; mi pedig azt kedves készséggel elfogadjánk. Vacsora közben ismét felfogván beszédünk tárgyát, barátságos gazdánk így szóla: „ha uraságtok hízó ökreimnek ilyenkor a' nyár derekán még illy meg nem felelő állapotján csudálkoznak, bizonyosan első tekintettel azon még jobban meg fognak ütközni, ha tőlem hallandják, miszerint ezek, mellyeknek minden tavali termésű szénám megemésztése után, már a' tél végével eladásra készeknek kellett volna lenniök, kikeletől óta 700 hold gyeptéren és 300 hold le nem kaszált kaszálón legeltetnek. Hogy ez azonban így van, azt annak

tulajdoníthatni, mert ámbár a' tavali gyakrabbi esőzések a' fűnövést kaszálóinkon elősegítették, de éppen e' miatt e' népetlen vidéken még drága pénzért sem lehetvén elegendő kaszást kapni, először a' fű még lábán elvénült, aztán pedig szinte a' mondott okból 3—4 hétig is rendben hevert', 's így könnyen gondolható, hogy az illy elvénült, szálas esőverte, penészes és sikeretlen széna a' marhának inkább romlására, mint hasznára szolgált legyen; az idén pedig az uralkodó nagyobb szárazság miatt a' rendes gyeplegelő olly kopár, hogy azt éppen semmibe se lehet venni; sőt ha, mint uraságtok láthatták, ökreim azon le nem kaszált, el-sárgult szőrűves 's tippanyos kaszálón nem tengődnének, még lábaikról is lehullanának, ez pedig körül-belül a' többi pusztákon is így levén, még attól is tartok, hogy marhadög talál kiütni.“

Megértvén továbbá házigazdánktól, hogy egy hold földért közönségesen 25 vagy legfeljebb 30 váltógaras legyen e' pusztákon a' haszonbér, midőn azt mondánk hogy e' mellett, még is annyival inkább kell boldogulniok a' pusztabérlőknek, mivel ezen fentebbi időjárásbeli viszontagságok csak mint rendkívüliek tekintethetnek, és hogy az ország más vidékein, még 2—3 és 4 ezüst forint bér mellett is gyakran nyernek az árendások, arra az felelé: „ha az aránybeli kiszámítás a' valóságban így ütne ki, akkor megengedhetném azt, de ha uraságtok azt tekintetbe veszik, hogy ezen pusztákon egy hold kaszálón 12 év leforgása alatt átmérőleg csak 8 mázsa tiszta gypszéna terem; hogy az elvadt gyp sikeretlensége miatt a' rendes gazdasági mértéknél majd háromszor több legelőt kelletik a' gőbőly-marhának járásul kimutatni: akkor könnyen elhiendik azt, hogy az olcsó haszonbér mellett is nyereségünk nem nagy lehet.“ Ezt egy részről igaznak ismervén,

más részről arra figyelmezteténk gazdánkat, hogy célirányosabb gazdasági felosztás, és szorgalmasabb művelés által az e' vidéki buja földnek csak elfojtott termesztő erejét igen könnyen fel lehetne élesztetni, és így bővebb takarmányra is szert tenni. Ezen mondásunknak igazságát elismerte ugyan, de egyszersmind nem teljesíthetőnek nyilatkoztatá azon egyszerű okból, mivel annak végrehajtására emberkéz kívátnatnék, hol pedig sok a' pusztaság, ott azt ne keressük. O boldogtalan népetlenség! sohajtánk ismét, melly oka annak, hogy földünk minden bősége és termékenysége mellett Moldvából szarvasmarhát venni és pénzünket oda elvesztegetni, itthon pedig azoknak néminemű kihizlaltatásokra tenger sok földünket bitangolni kénytelenítünk.

Másnap elbúcsuzván gazdánktól, minél tovább haladánk a' többi kamarai pusztákon, annál inkább meggyőződünk a' becsületes örmény igazságáról. Utazásunknak harmadik napján, balra kanyarodván, egy békésmegyei, több földesurakat illető 29 ezer holdas pusztára jutánk, mellyről azt hallottuk, hogy több helységek lakosai tartják haszonbérben elkülönzött fogásokban, 's földjét leginkább élettermesztésre fordítják. Mint felföldi magyar vidékről származó, az alföldi kanaani termékenységet gyakran dicsekedve hallván, már előre is örültem a' szép buzavetéseknek és egyéb szemes életnek, mellyeknek megtekintése által elvesztett kedvünket ismét megnyerhetőnek vélénk. De vajmi nehezünkre esett, midőn jobbhöz szokott szemeink a' már vagy érő félben levő vagy még lábán álló megért életet vadzabbal, különféle gazzal, kórókkal, számartüskével annyira ellepve találtuk, hogy nemét kiösmerni alig valánk képesek. A' takarás épen akkor legjobb divatjában volt, némelly része az életnek már elérve le-

vén, abból kaszálás közben a' szem olly sűrűn pergett ki, hogy az két annyi föld bevetésére untig elegendő lett volna. Az életnek kévében való kötése itten dívatban nem levén, a' takaróknak egy része, a' már renden fekvő szalmás életnek vontatókba rakásával, más része pedig, kit a' szükség már szorított, mi a' boldog alföldön épen nem ritka eset, azoknak összevontatásával és kinyomtatásával foglalatoskodott. Ezen előttünk akkor még ismeretlen 6 vagy 8 ökrökkel folytatott vontatásra jobban figyelmeztvén, ismét sok kipörgött szemnek veszteségét sajnáltuk. Illy nemű szemle után, keresztül érvén azon pusztán, az egyik széléhez nem messze fekvő csárdánál betértünk, megértvén kocsisunktól, hogy a' vendégfogadás mint néhai szakács vendégeinek jobban szolgálhat, mint azt illy helyeken reménylhetjük. Egy középrendű vendégnek délfelé lett oda érkezte annyival inkább kedvünkre esett, mert ebédlés közben megértettük tőle, hogy ő is e' pusztán 1000 holdat tart haszonbérben. Megtudván tőle a' fizetendő haszonbér mennyiségét, azt igen kevésnek nyilatkoztánk; de ő ezt nem így találá, és bizonyossá tett bennünket, hogy 12 évek óta azon földnek művelésével bajlodván, még csak 3 szem szaporulatra sem hozhatta átmérőleg termését, mert a' vetések többnyire csak vadzabbal, gazzal, sat, mint uraságtok magok szemeivel láthatták, fordulnak fel. Továbbá így folytatá beszédét: „zöld vetést e' környéken igen ritkán látni, a' mag többnyire csak a' hó alatt szokott kikelni, azért a' növény tavasszal igen későn vetvén magának árnyékot, a' föld egy kis száraz időjárással nedvét mindjárt elveszti, vagy ellenkező esetben az abban lappangó számtalan gazokat, vadzabot, 'sat. ugy meghajtja, hogy minden egyéb ezek által tökéletesen elfojtatik. Az illy körülmények közt pedig a' gyenge

gyökerű növények olly kevés kifejlődésükben olly kevés termesztői erővel bírnak, hogy 10 's több kalászok helyett egy kettő mutatja magát, ezt is pedig szinte azon okokból, hol a' köd, hol a' hőség, csapja meg, hol más baj éri, ugy hogy az, mi a' zsákba kerül, csupa léhas, szorult szemből szokott állani.“ Ezt mind megengedvén ebédltársunknak, nem tartóztathattuk magunkat, ezeket a' rossz és hanyag művelésnek tulajdonítani; mellynek bebizonyítására előhozánk, hogy az egész pusztán, nem hogy már keverési, hanem még csak egyszeri szántás által őszi vetés alá készülőben levő ugar földet sem láttunk, már pedig, ha a' föld gyakrabbi forgatása által porhanyóbbá nem tétetik, és így egy részről ez által az abban garázdálkodó vadzabtól, tarackgyökértől, 's más gízgasztól ki nem tisztítatik, más részről pedig az abban egyébkint bujálkodó termesztő zsirja 's ereje életre nem hozatik, a' gazda soha sem fog bő és tiszta élettermésre szert tenni; továbbá azt is előhozánk, hogy az észrevett élet eléreltetés, annak kaszáltatása, fel nem kötése, hanem vontatókba rakása, és összevontatása a' különben is elég sovány termést még jobban fogyasztaná. Erre mi vala a' felelet? „Látszik, hogy az urak felföldiek, ott nem mesterség háromszor, vagy többször is szántani, az életet és pedig jókor sarlóval aratni, kévékbe kötni, egy szóval minden vesztegetést elkerülni, mert olcsó cselédre, elégséges aratókra és napszámosokra könnyen tétetik szer; de hol vegyük mi őket e' népetlen vidéken? hiszen a' kaszás, részes, takarók és nyomtatók is itt olly kaposak, hogy néha örülünk, ha hatod rész mellett csak annyi számmal is szerezhetünk, hogy termésünk lábán ne vesszen, (melly azonban még is megesik); esztendő's, nem igen dolgos cselédeink pedig olly drágák, hogy ez által a' gazdaságbeli költségek

a' jövedelmet majd egészen felemészti. Elhíhetik uraságtok, hogy illy körülmények közt terméséből majd mi sem marad e' vidékbeli gazda szabad rendelkezésére.“ Lám a' népetlen puszták az egészre nézve az élettermesztés dolgában is mit érnek! Hazánk sem a' kereskedésre nézve, sem pedig háborus időkben e' részben rájuk ne támaszkodjék!

Innen befejezésül egy nagy birtoku grófi nemzetséget illető, 's azon csárdával összeütköző 24 ezer holdas pusztá felé indulánk. Az ottan tenyésztetett szarvasmarhák és lovak hire előttünk is ismereteseek lévén, kecsgeteténk magunkat, hogy ezeknek megszemlélése mint kellemes csemege, az eddig tapasztalt hiányoságot helyreüteni. Vagy félórai járat után egy harmincz öl hosszúságu istállóval ellátott majorbeli lakház előtt megállván, 's tudakolván, merre találhatnánk fel az uraság ménesét, válaszul azt vettük: hogy már ezelőtt öt esztendővel az uraság minden méneses lovait eladván, azoknak további tenyésztésével felhagyott, és annak helyébe ime ezen majorban juhgazdaságot állított, és mivel az kivel beszélgeténk, maga a' számadó juhász vala, mint olly vidékűek, hol a' juhtenyésztés már jó időtől fogva nagyobb divattal folytattatik, a' keze alatt levő juhoknak megtekinthetése iránt, kívánságunkat neki kinyilatkoztattuk. Ő erre magát készséggel ajánlá, olly hozzáátétellel, hogy kedvetlenül ne vegyük, ha e' téres pusztán a' nyáj felkeresésére több időt kellene fordítanunk; 's így a' számadót kocsinkra ültetve, vezérlete alatt megindulánk. Menet közben megérténk tőle, hogy az eladott ménesért bekerült pénzt az uraság juhok beszerzésére szánván, e' végből azoknak vételére egy tisztet 's ahhoz érő jobbágygazdát Arad vármegyébe 's a' Bánságba ki küldött, és ezek által tőkének mintegy 4000 selyem juhot össze is szedetett legyen. Továbbá azt is megtud-

ván tőle, hogy ezen egész pusztán egy juhmajornál több nem találtatik, azon észrevételünkre, hogy azon majoron levő harmincz öl hosszúságu juh-istállót annyival inkább kicsinylenők, mivel öt év óta a' 4000 juhnak legalább már két annyira kellett szaporodnia, azt felelé: hogy ő maga is keveseli az istáló nagyságát, de a' nem az ő dolga; az uraság tisztjei a' karamokban való tartást is megfelelőnek tartják; mi pedig a' tőkenyájnak megszorodását illeti, e' részben csatlakoznak az urak, mert annak összes száma alig megy jelenleg 3000-re, melly utáni méltó megütközésünkre e' körülményt az e' vidéken uralkodó vérűtésnek, szőrféregnek, rosz takarmánynak, zivataros fergeteges téli időnek, és az ezekkel járó rendkívüli dögletenessnek tulajdonítá; mellyre mi csak vállat vonithatván, szerencsénkre egy órai járat után, mintegy 1500 darabra menő anyajuhokból, nyőstén és ürü tokjuhokból álló falkára akadtunk, térdig érő avas szőrfüves legelőn legelészvéen. A' juhokat olly hizott állapotban találtuk, hogy nem csudáltuk, midőn szemünk láttára vagy öt darab vérben összerogyott; de ismét attól tartván, nehogy juhász gazdauram azt ismét nem az ő gondjai közé tartozandónak mondja, hallgatva magunkat az elválasztott bárányszalkákhoz vezettettük. Ha amazoknak kövérségén, ugy ezeknek soványságán döbbentünk meg. Szünteleni köhögésük, szőrférges tüdőromlottságukat elégségesen kijelenté; gyapjajok minéműsége pedig ezen ugy nevezett selymes juhoktól származó bárányszalkák valóban igen kevés selymes, hanem legfeljebb 40 ezüst forintu bánási gyapjura nyujta reményt. Mi azonban ezeknek orvosoltathatását nem ő benne, hanem másokban keresvén, megköszöntük velünk tett fáradozását, az általa megmutatott öreg gulya felé siettünk, mellyet csakugyan valami egy óráig tartó keresetünk után meg is lelénk, és annak számadó gulyását

magunk mellé vévén, annak megszemlélésében annyi-
val hosszabban elfelejtkeztünk, mivel harmadnapj jára-
tunk után ez vala még első, mellyet tetszésükre mál-
tathattunk. A' mintegy 300-ra menő gulya tehenek ke-
vés kivétellel, és a' közöttök levő bikák czímeres terme-
tükre nézve egy szép törzsökfajra mutattak, e' mellett
pedig egyéb állapotjuk is a' várakozásnak tökéletesen
megfelelt. Tovább tartó gyönyörködtetésünk után azon-
ban a' meddő teheneknek nagy, a' szopos borjúknak
pedig csekély száma szemünkbe ötlvén, ez iránt a' szá-
madóval szóba ereszkedtünk, ki csakugyan maga is en-
nek valóságát elismeré, de azt e' vidéken uralkodó vér-
nek, melly a' borjúkat igen előli, más részről pedig a'
gulya rossz teletetésének tulajdonítá: a' midőn az első-
re nézve azt mondánk, hogy ezt a' gulyának rendkívü-
li bő legelőn szerfeletti meghizása okozná, azt felelé:
„hogy ha a' tágasb mezőn nyáron által jól fel nem venné
magát a' marha, télen által a' rossz tiszai réti csuhén *)
való tartás mellett talán fele is eldöglenék.“ Azon
észrevételünkre, hogy ennyi jó földű pusztának birtoka
mellett nem kellene a' marhának azon rossz csuhéra szo-
rulni, vállát vonítá, 's azt a' tisztek gondjának lenni

*) A' Tisza, Körös és Maros mentén a' víz kiöntésének
kitett réteken termeni szokott nádas, kákás, gyé-
kényes, sáros gazt, ha az árvíz rólok leapadt, melly
azonban néha szent Mihály napja táján történik, a' gaz-
dák lekaszáltatják, és ezen sikertelen, veszedelmes ugy
nevezett csuhén alapul az alföldi gazdák marhatenyész-
tése; 's azért épen nem kell csudálni, ha tavasszal
az egész országban olly szánakozásra méltó, nyáron
pedig ragadó dögöt gyakran szülő szarvasmarhát látha-
tunk e' kihíresztelt boldog alföldön.

mondá. Erre elhallgatván, az uraság háza felé vevénk utunkat, imitt amott széljel lapult 's elég gyéren szét-szórt széna-boglyákat még künn a' kaszálón látván, betértünk az uraság tisztjéhez. Ezzel e' pusztá használatáról bővebben értekezvén, a' többiek közt ama néhai hires ménesnek eladatását sajnálva emlegeténk; melly iránt azonban véleménye különbözött, és minket arról bizonyossá teve, hogy azon ménes az uraságra nézve nem hogy haszonnal, hanem legnagyobb veszteséggel járult legyen. Továbbá a' gulyamarhának szép faját, de szaporulatának csekély számát említvén, melly nagy megütközésünkre esett azon felelete: „bár ezeknek is győznénk elegendő téli takarmányt szerezni“ mellynek bizonyítására számadásaiból megmutatá, hogy az előbbeni télen azon gulya számára 44 ezer ezüst forint árú szénát kellett vennie egy 8 mértföldnyi távolságu pusztán, a' hol az kiteleltetett; mivel a' mult nyáron az ár-víz a' már összegyűjtött réti csuhét elvitte, és hogy ez, valamint már több ízben történt, úgy hihetőleg még ezentul gyakrabban megtörténend. Erre mi annak vitatása mellett, hogy az uraságnak, ki tudunkkal csak Csongrád és Békés vármegyékben majd száz ezer hold pusztaságokat bir, azon csuhéra szorulni nem is kellene; 's hogy mennyi lovat, szarvasmarhát és juhokat lehetne ennyi jó földön, jobb gazdaságbeli rendszer mellett tartani. Mellyre ő, annak előrebocsátása után, hogy az uraság eddig ezen gulyában nem annyira hasznát, mint sem dicsekedő kedvét kereste, minket bizonyossá teve arról, hogy az egész pusztán divatban levő gazdálkodás, nem egyéb, mint vesztegetéssel járó fityegtetés, hogy még a' tisztek és cselédek buza járandóságát is más uradalmakból kell kipótolni, és hogy általában ezen népetlen környéken a' pusztáknak gazdaságbeli művelése nem a' földesuraknak való legyen.

Igy utunkat befejezván, teljes felvilágosítást nyertünk ezen pusztáknak különféle, de sikertelen használatásáról. Átláttuk most már okát, miért megyen pénzünk földünknek bősége mellett is Törökországban vendő lovakért, szarvasmarháért, sertésért; úgy szinte azt is, hogy egy soványabb termésű esztendő hogy szülhet oly nagy szükséget, sőt éhséget, mint például 1817-ben.

Két évvel később e' grófi nemzetségnek ugyan ezen pusztája, és a' többi illy számos pusztákkal ellátott jószágai gazdaságbeli felügyelése alá kerülván, minden törekedésem oda ment, hogy ezek jövedelmezőbb állapotba helyheztesse. Ezen célnak elérésére különféle helyeken tizenhárom ujonan épült majorságok állítottak fel, mások megnagyobbítottak. Több föld szántás vetés alá vétetett és pedig jobb műveléssel. Mind a' természetes kaszálók javítása, mind pedig a' mesterséges takarmánynak készítése divatba hozatott. Nem is maradtak ezen intézetek siker nélkül, mert a' tulajdon gazdasági szükségén kívül, még szép mennyiségű, szabad rendelkezési buza maradt eladásra; a' takarmány annyira megszorodott, hogy nem csak nem terhelte ennek vétele többé a' pénztárt, hanem egy 300 lovakból álló ménesen, a' jó fajú 's egészséges szarvasmarhatenyésztésén felül, a' juhok száma 30 ezer darabbal nem csak megszorítottatott, hanem azok egy e' végből különös gondviselés mellett felállított eredeti törzskönyáj segítségével annyira meg is nemesítették, hogy gyapjuknak ára az előbbenit kétszer is meghaladta. De még is mind a' mellett, hogy ezeknek következtetésében csakugyan azon jószágoknak jövedelme sokkal nagyobbra emeltetett legyen, én még sem találtam magamat e' részben kielégítve; mert kénytelen valék elismerni, hogy minden erőltetett iparkodás után is ezen

kiterjedt puszta jószágok jövedelmezésökre nézve soha a' népesebb vidéküeket elérni nem fogják. Ugyan azért az említett intézményeket csak mint előkészületeket tekintvén, csak a' 14 évvel ezelőtt megejtett három grófi testvéri osztálynak végrehajtását kívántam elérni, és azonnal igazgatásom alatt megmaradt két osztályos részben az ebbéli jó talpköven alapult és jól megfontolt új tervemet annál bizonyosabban teljesedésbe hoztam volna, minthogy a' két grófi tulajdonosnak teljes bizalmukról és a' célba vett intézetemnek kétségtelen foganatjáról tökéletesen meg valék győződve. A' jó Isten azonban rám nézve mást végzett, és ebbeli legbuzgóbb feltételem közben olly szomorú, és már 8 esztendőig tartó testi nyavalyával meglátogatott, melly idegeimnek ellankasztásával, lábaimnak, és ez által testemnek szabad használhatásától megfosztott; mellynek következtében kénytelen valék legszebb reményeim felbeszakasztásával eddigi pályámat más kezeknek átengedni.

Azon időponttól óta a' három elkülönzött osztályos jószág pusztáin a' szántás vetés még sokkal nagyobb kiterjedéssel 's tüzzel gyakoroltatik. Én részemről tiszta szivemből kívánom, hogy szoros és a' felelet terhével kidolgozott számvevői kimutatások ezen gazdálkodás sikerét, mind a' tulajdonosok pénztárára, mind pedig az igazgató tisztek ebbeli várakozásaira nézve megfelelőknek bizonyítsák. Ugyan ezen nézeteim megerősítésére szolgálhat a' szomszéd kamarai pusztáknak későbbi használatásbeli módja. Ezeknek holdja t. i. két pénzes bécsi által 2 ft. 30 kr. ezüstben bérleltetvén ki, ők egy részét ismét másodbérlőknek adták ki, a' többbit pedig tulajdon művelés alá vették, azon számos juhokkal ellátott majorokat, gulyákat, ménest, marhahizlalást állítottak fel; de mind e' mellett a' haszonbér leszállításaért kénytelenítették folyamodni; és ámbár

haszonbértüknek fél annyira lett leszálításával a' két esztendőbeli tartozás letételére 10 évi szünidőt nyertek, még is a' kötött 12 esztendőök lefolyta után annyival adósok maradtak, hogy ez iránt a' kamara még most is kénytelen perlekedni.

Ha ezeknek rajzolata, ezen első osztályu pusztákra nézve már igen kedvező nem volt, minél kellemetlenebbül ütne ki az ezeknél sokkal alább való Nagy-Kőrös, Kecskemét, Szeged, Szabadka és más vidékű pusztáknak lefestése. Ha amazokénál netalán olvasóimnak unalmat okoztam, tartok tőle, hogy emezeknél még nyughatlan álmokat is szereznek, ha kivált a' kópár, terméketlen, szélhordta homokos téreknek, a' vándorló homok buczkáknak, 's a' mögöttök rejtező betyároknak leírásába mélyebben ereszkednék; azért fel is hagyok ezzel, és csak egyedül még azon káros következéseket kívánom előhozni, mellyeket hazánk közjává nézve a' puszták szülnek.

E' népetlen pusztá-térek annyira félbeszakasztják hazánk lakosai közt az összeköttetést, hogy az által minden közösülés, viszonos segedelem, köz iparkodás, és kereskedés lehetetlenné tétetik. Az utazás ezeken, bár melly rendű utasban, nem hiszem hogy kellemes érzést szülhessen, ha mind azon kellemetlenségeket tapasztalásból megismeri, mellyekkel neki akár az utak bizonytalanságára, 's járhatlanságára, vendégfogadók nem léteire, akár a' bátortalanságára nézve küszködni kell. Hányszor nem történik, hogy az utas hirtelen támadó köd miatt vagy mivel a' szél a' homokutat behordta, illy pusztákon, a' hol mértföldekre sem fát, sem toronyot, avagy egyéb szempontot nem találhatni, az éjszakát künn a' gyepen eltölteni, és még az Istennek hála adni kénytelen, ha a' koplalasnál, álmatlanságnál nagyobb veszély nem érte. Jaj neki, de nem csak az

utasnak, hanem a' birtokosnak, cselédjeinek, és marháinak, ha télen fergeteges zivatar áll be; nincs ez ellen sem rejtek, sem menedék. Ki nem emlékezik például szomorkodva vissza az 1816-ki illyes fergetegre. Lovak, szarvasmarhák, juhok, százanként sőt ezerenként ölettek meg fagy által e' pusztaságokon. De ezerszer fájdalmasabb, hogy több ember felebarátaink is akkor életük feláldozásával előadásom igazságát szomoruan bizonyíták. Kinek nem vérzett szíve azon 24 velites huszárnak szomoru sorsán, kik Francziaországból visszatérvén, tisztjük vezérlete alatt azon alkalommal Szentesről Tót-Komlósnak, szülöttök földjére Arad vármegye felé azon uton mentek, hol szerencsétlenségükre a' derekegyházi, vásárhelyi, és sámsonyi puszták mintegy öt mértföldnyi területben közbeesnek. A' mérgesen dühösködő fergetegek őket az utból kivervén, valamelly menedék enyhelynek elérése reményében küszködve előbbre 's előbbre ügykeztek; de mind hasztalan. Sem erdő, sem ház, vagy egyéb jót tévő enyhely nem mutatkozván, végtére szegények minden erejükből annyira kifogytak, hogy az ugy nevezett Száraz-ér elapadt árkában egymást körülölelve, viszonyos melegítő párájukban helyhezteték valódi végső bizodalmutat, mert harmadnapra illy szivreható összeölelkező csomóban megfagyva találtattak szegények — a' külföldön az ellenség golyói megkímélették őket, hogy hazájuk pusztaságán illy gyászos véget érjenek! Nem hihetni, hogy honunk pusztáit áldva hullottak volna el!

Ha pedig a' haza védelmére tekintünk, e' részben sem nyerünk a' puszták részéről legkevesebb megnyugtatót. Mert azt csakugyan senki sem fogja állithatni, hogy ezer mértföldnyi népetlen pusztta térből annyi, és pedig mint a' romaiak mondák: „pro aris et focis“ küszködő katona, annyi élelem és más védlőszer kike-

rülhessen, mint négy millió lakossal egyarányos felosztás mellett népesített szinte olly nagyságu földteréből. Ha ezt valaki bebizonyíthatná, akkoron minden mathematicai igazságnak meg kellene szünnie. Adjunk hát az egeknek, hogy pusztáink egészen a' török szélekig ki nem terjednek, mert azoknak kevés számu béresei és zsiros gulyásai valamennyi komondorjaival és kiveret kóborló bikaival valóban nem volnának képesek bennünket a' ragadó mirigy (pestis) ellen oltalmazni, holott hazánk egyik legcéli irányosabb intézete mellett, tudniillik a' végvidéki katonaságnál e' részben teljes biztosítást nyerünk.

Hazánk morális műveltségének elősegelésére, valamint nemzeti alkotmányunknak akár fentartására, akár a' kor szelleméhez képesti boldogító módosítására nézve is a' népetlen pusztaságból legkevesebbet nem várhatni; mert a' hol ember nem születik, ott ész sem találkozhatik, már pedig ennek gyéressége egy nemzetre nézve igen igen szomorú.

Ha a' népetlen pusztaság illy tulajdonokkal bir, a' népesség bizonyára azokhoz ellenkezőkkel járul; valamint mindenben, ugy e' részben is az ellenkező okok ellenkező következtetést szűlnék. Ennek igazságáról kiki maga szemeivel meggyőződhetik, ha egy, a' fentebbi mód szerint megejtett pusztai kirándulás után, hazánk népesebb vidékeit, u. m. Sopron, Poson, Nyitra és más vármegyéket keresztül utazza. Ha meg nem sértem olvasóimat azzal, ha illyes netalán szándékba vett utazásra nézve, nekik, de kivált az alföldieknek például egy kis utazó tervet előterjesztek. Tehát ime e' következendőt, mint nem céliránytalant javasolnám: Első nap Posonyból Bazinnak, Modornak, Vöröskőnek, Nagy- Szombatra. E' napi járatban Posonyt beleszámítván öt szabad királyi városban módja leszen a' figyelmező utasnak a' nagyobb

's kisebb rendű kézműveseknek szorgalmát észrevenni. Utjában balrul a' kis Kárpát derekáig emelkedő szépen művelt, és jó borokat termő szőlőknek 's gyümölcsösöknek, valamint közben és a' hegyek tetején jól elrendezett jövedelmező erdőknek szemlélésében; jobbjárul pedig a' szántóvető népnek élénk munkásságában fog gyönyörködni. Vöröskőn egy szép fekvésű, jó karban tartott, és régi idők óta fogva mai napig hazánk egyik előkelőbb grófi nemzetségének lakásul szolgáló vár, bizonyosan vidám gondolatokra fogja finomabb érzésű utasunkat hozni. A' közel eső rézhámornak suhogó ütéseiből elfogja hinni, hogy emberi kéz léte a' földrejteket is közhaszonra tudja fordítani. Nagy-Szombaton meghálván, a' másnapi heti vásáron számosan megjelenő, különféle természetmennyekkel megrakott szekerek, és a' vagy apróbb élelemszereket, vagy vásznat és egyebet áruló élénk 's egészséges színű számtalan gyalog falusiak, bizonyosan jobb képzetekre fogják őket hozni, mint a' szabadkai cipókat áruló kofák. E' város több rendű becses intézeteinek, mint például az 1828-ban felállított kórház megsemmisítése után, nem kevés megtetszésére fog esni Valz, mostani Szulinyi, nagy kiterjedésű híres bor-kereskedésbeli intézete, mellynek negyven ezer akó jóféle borokkal ellátott pinczéjéből, hazánk e' czikkelyű kereskedése szépen elősegítetik. Az abban találtató, 's Pesten honi fából készült a' világon első nagyságu 2500 akót foglaló hordó azon meggyőződésre fogja utasunkat vezérleni, hogy nem csak a' nagyobb tekintetű kézművekre megkívántató anyagokkal bírnak, de azoknak sikeres használhatóságuk is nem csupa képzelődés; csak emberi kéz legyen, melly azokat nyers minéműségökben, vagy természetse, vagy szorgalma által ápolgassa, és a' melly azt kézművekre átfordítva közhasznú kereskedői kézre juttassa. Innen ha utasunk az országot-

ból egy keveset kicsapva Korompán, Viténczen, a' vörös boráról híres Vágujhelyen, Bohuszlaviczon keresztül Trencsén felé, és onnan visszafordulólág Pöstyénnek veszi útját, több szép izlésű kertekkel ékeskedő diszes kastélyokon kívül, minden félórai távolságban egy hol kisebb, hol nagyobb helységbe jutand; közben nem fogja magát tartóztathatni, hogy a' szemébe ötlő csinos gazdaságbeli épületekkel ellátott különféle számos uraság majorjainak belsejét is meg ne tekintse. Nem hihetem, hogy az azokban tartandó nemesített finomabb gyapjas juhoknak, a' nagy termetű 's bőven tejelő teheneknek szemlélésével egy kis irigy gondolatra ne fakadjon. A' trencsényi és pöstyéni fürdőkhben módja lehet arról is meggyőződni, hogy ámbár mind a' kettőnek minden nemű intézménye még más efféle külföldiekkel meg nem mérkőzhetik, még is nem csak távolabb vidéki honfiaink, hanem ezeknél még több külföldiek, u. m. oroszok, lengyelek, németek, francziák nem sajnálják egészségük helyrehozása reményében, sem utazásbeli fáradságaikat, sem költségesebb időtöltésüket, és inkább ide tartanak, mint sem az ezeknél egyébiránt sokkal hiresebb, és talán a' világon orvosi tekintetből az elsők közé tartozandó mehadiai fürdőhelyre; mert az utas az elsőkre népes környéken 's városokon keresztül, hol orvosi segedelemre, meglehetős szálásokra, és tartásbeli ellátásra tarthat számot, jobb készületű uton, akár posta vagy fogadott, akár tulajdon lovain juthat, a' midőn az utóbb említett hely felé útjában eső pusztákon mind ezekkel ellenkezőt volna kénytelen tapasztalni. Pöstyénből más nap Galgóczon, Nyitrán keresztül Ürményre utasitnám alföldi hazámfiait. Az első helyen az ugy nevezett csinos paradicsom majorja különös termetű címeres helvetiai fejős teheneivel, a' szépen nemesített juhokkal ellátott major, és egyéb sok szalmás étellel

's takarmánynyal megrakott majorságbeli derék épületek, valamint a' dolgaik körül elevenen forgolódo mezei munkások el fogják vele hitetni, hogy csak szorgalmas emberi kéz fejlesztheti ki a' földnek termő erejét. Ha pedig a' szép izlésű kertnek megtekintése után, a' hegy oldalán büszkén fekvő kastélynak észak felé eső látpadjára jutván, szemeit a' lábai alatt kiterjedő két mértföld szélességű gyönyörű Vág völgyére, és az abban szemlélhető arányos távolságu számos helységekre, közbe eső erdőcskékre, száz meg száz ezer gabona keresztekre, az átellenben fekvő annyi hires borokat, szép gyümölcsöt termő, hasznos erdőkkel ellátott hegyekre, és az azokon látható dicső emlékezeteket gerjesztő régi várak omladékaira fordítja szemeit, akkor bizonyosan az eddigi utjában szerzett jó kedve még inkább növekedni fog. A' mezővárosnak csinosb épületeiben lakó többféle mesterembereknek 's kereskedőknek kívánatos állapotjuk annak jeléül fog szolgálni, hogy a' jeles nemzetségű földesuraknak gyakrabbi ott laktok reájok nézve igen kedvевő következtetésű legyen. Vegye innen alföldi barátom utját Nyitrának, Ürményen, Tót-Megyeren, Szereden keresztül ismét vissza Posony felé. Nyitrán a' hetivásár elevensége, a' különféle kézművesek szorgalmas munkássága, 's a t, meg fogják győzni arról, hogy népesített környéken a' természet fogasztót, ez viszont amaszt szül. Ürményben pedig méltó leszen, hogy a' gróf Hunyadiak jószágainak szorgalmas művelésére nagy figyelmet fordítson. A' több felekezetű majorsági birtokokat mindenütt értelmes gazdasági felosztás mellett legszorgalmasabban használva, azokat célirányos épületekkel, szép fajú fejős tehenekkel, legnemesebb juhokkal 's lovakkal megrakottaknak szemléli. Valamint a' lovak 's juhok, úgy a' szarvasmarha faj nemesítésének előmozdítására és fentartá-

sára eredeti spanyol törzsök juhnyájnak, helvetiai teheneknek, és telivér arab mén 's kanczalovaknak legszebb rendű tartásából át fogja utasunk látni, hogy csak illy uton lehet akármelly állatfajnak czélba vett nemesítését végrehajtani. A' majorsági területek közt buján zöldelő vörös lóhere, bükköny és más mesterséges takarmánybeli vetemények, a' külön nemű életbeli természetnyeknek gazdag tenyészte bizonyosságául fognak annak szolgálni, hogy népes vidékeken, kisebb terjedelmű földön értelmes és szorgalmas használat mellett több életet lehet természetni és számosabb marhat tenyészteni, mint kétannyi népetlen téren. Ha látni fogja, hogy a' legnemesebb származásu kanczák 40- három lovu csapatokban minden különbség nélkül negyedik évüktől kezdve bár melly nemű mezei munkákra, u. m. szántásra, boronálásra, 'sat. fordítatnak, a' nélkül, hogy ez vagy rájok, vagy csikaikra káros következtetést szüljenek. Ha továbbá látandja, hogy ezek nyáron által is istállóban és pedig vegyest zöld takarmánnyal, szecskára vágott 's pálinka czeفرével leforralt nyomtatlan zabbal tartatnak; hogy egy leginkább burgonya szesz égetésével télen nyáron folyvást foglalatostkodó intézetből naponként mintegy 200 akó czeفرével, más rendbeli takarmány hozzá járulta mellett, valamennyi szarvasmarha télen nyáron istállón tartatik, 's a' juhok pedig kiteleltetnek. Hahogy 15 mázsa nehéz hizó ökröknek, és más illy szorgalombeli intézeteknek létéről személyesen meggyőződik, nem fogja ezeknek más műveltebb országokban meglevő valóságát többé tagadni. A' majorsági földeknek eleven sövénykerítései, az utaknak árnyékos sorfái, a' külföldi fákkal gazdag 's angol izlésű k e s z i parkban levő legelők, kaszálók, juhuszta-tó, ló-tehén-istállók, utolsó bus érzeményeit is ki fogják ír-

tani kebléből, és Virgilius versét: „Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci“ eszébe juttatják.

Tót-Megyeren szinte valamint az élet, úgy a' mesterséges takarmány termesztésének, pálinka égetésnek, a' számos nemesített juhtenyésztésnek eleven divatja, leginkább pedig a' különös szépségű eredeti spanyol törzsök juhnyáj, a' szántóvető népnek jó erejű lovai 's ökrei, jól művelt földjeiknek buja termése, a' külsejére 's belsejére nézve szép izlésű kastély az azt körül vevő kertjével az utazó barátom figyelmeztetésére nem lesznek méltatlan tárgyak. Innen Szereden, Királyfalván, Cseklészen, Ivánkán keresztül Posonyig mindenütt útjában a' szántóvető népnek élénkebb munkássága, a' szép izlésű kastélyok 's kertek, Posonyban pedig a' városnak szép fekvése, 's ha nem pompás is, de csinos épületei és egyéb kellemei, valljon az előbbeni napokban nyert tapasztalásaival egyetemben nem fogják e ötlet azon ohajtásra gerjeszteni: bár egész hazánk illy helyzetben volna, mert akkor az abból reánk származó kecsegtetőbb élet kellemein kívül a' nemzetnek közjava, valamint a' termesztés, marhatenyésztés, kézművesség és kereskedés tárgyában, úgy az ellenség elleni védelmezés tekintetében sokkal kívánatosabb lábon állana. Hallom azonban több olvasóimat ezen szavakra kifakadni: hogy azon vidék ezen kedvező helyzetét csak Ausztria és Morva szomszédságával járuló nagyobb kereskedésnek köszönheti. Mellyre azt válasszom, hogy például Tolna vármegyének bonyhádi, Torontálnak becskerekai, 's Szathmár vármegyének nagykárolyi vidékei inkább Lengyel- és Törökországok felé közelednek, és még is mivel népessebbek, ha más-sal is nem, legalább a' földművelő népnek szép készületű lakházaikkal, földeiknek gazdag termésével, 's jobb termetű lovaikkal való büszkélkedésük, valamint

a' közbeeső allodialis földeknek Torontál és Tolna vármegyékben 6 forintra is felrugó hasznobére által eddigleni állításom valósága még jobban bebizonyodik.

E' két ellenkező rajzolatoknak előrebecsátása után, annál bátrabban ki merem mondani azt: hogy valamint a' népesített vidéket a' művelő és művelt emberiség, ugy ellenben a' népetlen pusztaságot a' műveletlen tunya vadság legigazabb czimerének 's képviselőinek tartom.

Ha azonban mind ezek után is, némellyek e' mondásom igazságát elismerni nem akarnák: akkor azoknak csak azt javasolhatom, hogy ha arra módjuk és kedvük van, utazzanak először Ázsiának Kobi, vagy Afrikának Szahara térein keresztül, azután pedig onnan visszatérvén, Belgiumot vegyék utjuk czéljául, fogadom itten mind a' két ellenkező képet, ugymint egy részről a' vad pusztaságot, és pedig olyast, melly elől a' magyarországi elbujhat, mert a' 40,000. □ mértföldnyi Kobi, és 60,000-nyi Szahara kopárhomok és víznélküli pusztáin, sokszor száz mértföldnyi haladás után legfeljebb ha egy két csapat meztelen és nyers lust rágó vademberekre, a' bitang bikák helyett pedig ordító oroszlányokra, tigrisekre, parduczokra fog akadni; más részről pedig a' földművelésnek szorgalmát a' kézmű és gyárok munkásságával és kereskedés virágzásával párosítva nem csak sokkal nagyobb mértékben, hanem elevenebb színekkel valósítva találándja.

Meglehet azonban, hogy még akkor is találkozhatnék olyan, ki, valamint a' képzelt jó ügyvéd, utolsó csepvéréig a' feketét fehérnek mondja. Már ettől részemről egyebet nem kívánok, mint hogy ellenmondásának okát adná elő; de előre is arra kérem, olyan-nal, mint a' millyest egy alkalommal Mezőhegyesen hallottam, ki ne álljon. Több évek előtt t. i. ezen 44,000 holdnyi pusztának ujabbi használatáról közelebbi meg-

győződést kívánván magamnak szerezni, az épen oda érkezett altábornagy gróf Hardegg, kinek felügyelésétől és igazgatásától függ mind a' mezőhegyesi, mind a' többi ausztriai birodalombeli katonai ménésintézet, jelenlétét e' végre használni akarván, ottan személyesen megfordultam. Nem csak korábbi állapotja ezen pusztának, hanem azon körülmény is ismeretes volt, előttem, miszerint azelőtt annak fentartása évenként a' kincstárnak harmadfél millio (?) forintba került legyen, és pedig leginkább azon okbul, mert a' pusztának minden kiterjedése mellett a' ménesi katonai parancsnokság számára minden nemű élelembeli szükségét, úgy nem különben a' lovaknak megkivántató zabot, sőt nagy részben a' szénát is készpénzért kellett vennie. Ugy szinte azt is tudtam, hogy mind ezen iszonyu költségek, és azon pusztának nagy kiterjedése mellett, a' lovak sem számukra, sem egészségükre és egyéb tulajdonukra nézve a' várákozásnak meg nem feleltek, főkép a' jó takarmánynak, enyhelyeknek, és egyebeknek fogyatkozása miatt; azért méltán csudálkozhattam mind azon szembeűnő változtatásokon, melyeket a' fentisztelt general, és néhány ottani tisztek társaságában a' pusztán keresztül kocsizólag, módomból volt meg kedvellenem.

A' méneses lovak száma akkor már összesen mintegy 4000-re rugván, azoknak akár nemükre, akár korukra nézve mind annyi felekezetű külön járásai valának kimutatva. Több illyes összeűtő járások közt az élettermő területek, és többnyire mar mesterségen készített kaszálók estek. Mind a' szántóföldek, mind a' kaszálók körüli munkák, az intézetnek vagy tulajdon, vagy pénzen fogadott erejével vitettek véghez. Minden ménes- felekezet járása közepén czélirányosan épült istállók a' lovaknak télen menedékül szolgáltak; a' széna félszerek pedig a' takarmányt az idő viszontagságai el-

len védelmezték; minden állás déli oldalára ültetett kis erdőcskék, a' lovaknak a' nyári forróság és legyek csipései ellen enyhelyt adtak. Egyik állástól fogva a' másikaig, az egész pusztán keresztül az utak fasorokkal valának beültetve; közben pedig, hol magvas faiskolák, hol már egy két 's három száz holdakra menő több rendbeli nevendék pagonyok gyönyörködtették szemeimet. Valamint e' nagy változtatásokon eddig méltán csudálkoztam, úgy igen természetesnek találtam azt, hogy azon intézet fentartása akkor a' kormánynak már 150000 forintjába került, látván, hogy saját szükségeinek fődözése mellett a' lovaknak minden tekintetű állapotja a' czélnek olly kívánatosan megfelel. Hogy pedig e' költőség az egész ausztriai birodalomra háromlandó nagy és különféle haszon által tizszeresen is kipótoltatik, arról annál bizonyosabb valék, mert kivált a' német tartományokban, ezek közt pedig leginkább Csehországban a' termesztő köznép lovak tenyésztete ugyan azon katonai inspectio felügyelése alatt olly sikerrel folytatatik, hogy ezen tartomány nem csak a' maga szükségét abból kielégíteni, és a' hadi szükségekre is alkalmas lovakat kiállítani képes, hanem abban jövedelmének nem csekély részét szemléli; mellynek jeléül szolgálhat, hogy számtalan különféle nevezetek alatt drágán megfizetni szokott, farkakurtított batárt huzó lovak, nem egyebek, mint egyik vagy másik becsületes cseh földművesnek tenyésztései. Midőn illy eszmélkedések után a' mezőhegyesi pusztának sokkal jobb karban léteét a' fentisztelt tábornagy és több katonatisztek előtt kijelenteném, ezeknek egyike részint dörögve, részint vállvonítással ellenkező véleményét tanusítá; mellyet a' general észrevevén, mint egyébiránt maga körében gyorsan eljáró 's általa igen kedvelt tiszthez mosolyogva imigy szóla: „Látom kedves S.-kom, valami szivén fek-

szik, mondja csak ki mi az, mit annyira kedve ellen talál"? Mellyre a' tiszt azt felelé: „igaz, igaz generális uram, hogy ezek mind jók és szépek, de Mezőhegyes már minden egyéb csak nem pusztá“. Erre a' nyájas vezér jószívéleg megveregeté vállát, és beszédét azzal zárá be: „már az igaz kedves S.-kom.“

Ugyan ezért kívántam fentebb, hogy elleneseim más okkal álljanak elő, mint ezen jámbor pusztakedvelő; különben azt mondom, hogy az illyes kemény ügyvéd eldődink nemzetiségét is tul akarja haladni, mert ezek eredeti pásztori vándor életüket megunván, bizonyosan sokkal téresebb pusztáikat az akkor már népesített 's műveltebb Pannoniával fel nem cserélék, ha azon alkalommal, midőn a' 9-ik század vége felé Szvatopluk a' nagymorvai birodalom fejedelme ellen Arnulph frank királynak segítségül levén, a' nagyobb népesség és műveltségnek nemesebb gyümölcsét meg nem ismerték, és őket más nemzeteknek szelidebb élet kellemei arra nem kecsegtették volna.

A' népesség illy aránytalan elosztása ezenkívül nem kevéssé súlyosittatik azon rendkívüli nagy helységek által, mellyek kivált az alföldiebb vidékeken számossabban találtnak. Így például Csongrád vármegyének 62 □ mértföldet foglaló téréen mintegy 130,000 lakos számláltatik, kik azonban mind össze csak 1 szabad királyi, három mezővárosban és faluban laknak. Illy körülményben vannak Csanád és Békés vármegyék is, valamint a' Kis- és Nagy-Kunság. Az itteni helységek tehát természetesen igen nagyok, ugyhogy 4000- 35,000-nyi népességgel birnak. Mellynélfogva nagyobb kiterjedésű határuk levén, ha bár más illy szomszéd-közönséggel össze is ütnek, már magokban gyakran 5-6 mértföldnyire terjedő közbeni népetlenséget okoznak. Az illyes félbeszakasztásból már fentebb

érintett roszakon kívül, ha szorosabb vizsgálat alá vesszük mind ezen kihíresztelt nagy közönségek lakosainak állapotjukat, és a' közjóra való befolyásukat, azt fogjuk látni, hogy ez más kisebb helységek lakosaiénál, kik arányosabb elosztás mellett, a' népesebb vármegyéket lakják, jóval alábbvalók. Tudom ugyan, hogy ezen mondásommal ismét soknak nem beszélek inyére, de azért a' már kijelentett véleményemtől el nem állok, hanem annak bizonyítására ezeket hozom elő.

Hogy az illy kiterjedésű községek földesuraiknak igen aránytalanul jövedelmeznek, azt már fentebb némi részben említettem. Magokra a' lakosokra nézve ugyan azt kellene gondolni, hogy annyi 's többnyire jó földnek használhatása mellett, náluk a' földművelés és marhatenyésztés legvirágzóbb állapotban legyen. Sajnálkodva fog azonban ennek nem így létéről kiki a' helyszínén meggyőződhetni. Az illyes nagy helységeket először is egy úgy nevezett belső nyomás, mellyen az ellőbbkelők, zsellérek, 's más lakosok aprómarhái, tehenei, sertvései vegyesen legeltetnek, veszi körül; az után következnek az ugynevezett tanyaföldek, végtére pedig legnagyobb távolságban a' gulyamarha, méneses lovak, juhok, igavonó barmok számára szánt nagylegelők. A' belső nyomás a' fenemlített vegyes háziállatokkal annyira megterheltetik, hogy a' fejősteheneket nyáron csak a' reggeli és estéli szénázás mellett lehet tejelőkarban megtartani. A' nagy, néha 3 mértföldnyi távolság miatt a' szántóföldek nem rendes dülőkre, hanem a' gazdák birtokához képest egy tagban vannak tanyákra felosztva, melly más körülmények közt ugyan kedvező lenne, de ez itten a' bajt még öregbiti: mert a' nagy távolság miatt gazdaságát hazulról nem folytathatván a' gazda, kénytelen földjét külön lakházakkal, istálókkal és épületekkel ellátni. Az által pedig,

hogy háznépének élésmódja kétfelé szakad, és így annak egy része benn, másik része künn a' tanyán élőködik, költségei bizonyára nem kevesebbednek. A' külső mezei munkák többnyire fogadott cselédek által végeztetvén, igen természetes, hogy ezek, kivált gazdájuknak a' tanyától gyakrani távollétében, a' rábizott munkákban csak immel ámmal járnak el, 's a' vagyonnak nem mindig lélekismeretes őrzői. Mivel ezen tanya-földek megművelésére szükséges' igavonó marhák, a' tanya körül legelő nélkül vannak, ezeket igen távol eső legelőkön kell tartani; miből aztán a' sok kihajtás és behajtás által felette sok idő pazéroltatik el, és sokszor a' földművelésére legalkalmasabb időpont elszalasztatik. Azért is reá nem bírhatni az illy helyzetű gazdákat, hogy kemény taraczkos földjeiket őszi buza-vetés alá többször egyszerűen megszántanak, ámbár a' gyakoribb szántás hasznát mind saját tapasztalásukból, mind az uraság allodialis földjein látott gazdagabb termésekből igen jól tudják. A' legjobb föld is pedig csak úgy adván meg a' természetnek benne rejtező áldását, ha czélirányos művelési szorgalmunkat tőle meg nem vonjuk, nem lehet csudálni, hogy illy tanyás gazdálkodás mellett ezen földek több taraczkot, kórót, tüskét, vadzabot, mintsem tiszta életet teremnek.

Némellyek, kiknek tán, úgy mint nekem, módjok volt hihetős személyektől hallani, hogy némelly esztendőben a' tiszántuli alföldi gazda egy szem után 24-et is arat, fentebbi állításaimat kétségbe hozandják. Ezeket azonban igen könnyű az által megnyugtatom, ha tőlem megértik, hogy ez néha néha a' legkedvezőbb időjárással megesik ugyan, de hol és minő mennyiségben? t. i. egy két holdnyi dohány-földben, melly több esztendei gyakrabbi szántás és kapálás által minden jól kitisztított porhanyó állapotba vala helyheztetve. Bár

ezen szembetűnő föld jutalma szorgalmasabb művelésre buzdítná azon környékbeli gazdákat; de arra őket bírni, mint mondám csaknem lehetetlen, és pedig főkép az említett legelői körülmény miatt. Azért e' vidékü lakosok vagyonbeli állapotjuk és élésbeli módjuk is épen nem irigylésre méltó. Erre ismét többen azon ellenvetést teendik, hogy az egész országban sehol sincsenek olly vagyonos paraszt gazdák, mint épen az alföldön, hol néha egy gazda 30—40 darab szarvasmarhát, 12—20 darab lovat, 100—500 darab juhot is bir. Ezt ismét némiképen helybenhagyom ugyan, de egy szersmind azon kérdést teszem, hogy általánosan minden gazdáról lehet e ezt elmondani, vagy csak kivételképen egy némellyekről? És ime mi sül ki belőle: hogy azon nagy hirű gazdag közönségekben két vagy három ezer gazda közt tán negyvenen, ötvenen mint legtehetősbek a' nagy legelőt pénzen vett gőbölveikkel és másféle marháikkal megterhelik, és így könnyű módon nyerekedvén, ez által élésmódjukra és marhabirtokukra nézve többi lakostársaik közül szembetűnőleg ki is tűnnek ugyan, de ezen inkább speculans mint földműves gazdák rendkívüli gazdagodásának részemről egy cseppet sem örvendek, mert illy egyesnek előmenetele legalább negyven szegényebb sorsúnak elnyomtatásán alapul. Már pedig ez nem csak igazságtalan, hanem a' közjóra nézve káros is, azt kiki elhibeti, ha a' hely színén látandja, hogy azon kevés számu ugy nevezett törzsökös gazdákon kívül, a' többiek még csak földjeik megművelésére szükséges igavonó marhákban 's gazdasági eszközökben is szűkölködvén, nem csak hogy adójuk fizetésére, és földesurok kielégítésére, de tengődő életük fentartására is alig képesek. Azon néhányoknak jobb tekintetű házaik és jobb ruházatjaik helyett, ezeket negyven annyi rossz földgunyhóban té-

len át fázni, és az egész esztendő alatt pőre gatyában 's ingben egy rossz subával vagy bundával látjuk járni. Ha az időjárása a' dinnyének kedvez, akkor vagy hat hetek alatt ebből áll fő táplálékuk, melyet a' zsenzés kukuricza vált fel míg csak belőle tart; és így a' sok vérhas, és hideglelés uralkodásán itt csudálkozni épen nem lehet, hol az ilyen, máshol csak csemege gyanánt szolgáló természetmények majd csak egyedül teszik az élelmi szert; ha pedig az időjárása miatt e' két nemű növény kimarad, akkor bizonyára nincs szánakozásra méltóbb életmód, mint e' vidékbeli gazdáké. Az illy rossz élése mellett, hogy a' télen egy rossz szürből, vagy ha jól megyen egy subából álló ruházatját 's adóját kiteremthesse, földesurának egy pár erőtlen kis lovacskán robottartozását felszínesen leszolgálhassa, gyermekeit pedig bután felnevelhesse, minden iparkodása oda megyen, hogy nagy nehezen a' tágas közlegelő és réti csuhé segítségével évenként egy harmadfű tinócskát nevelhessen, és ha már valamivel jobb helyzetű, vagy 25 pár magyar juh szőrét a' zsidónak eladhassa. Jaj szegénynek, ha a' tályog, vagy gyakran uralkodó marhadög, vagy más baj ezen egy támasztó reményétől is megfosztja.

Ezen nagy kiterjedésű közönségek lakosainak illy nyomorult anyagi állapotjával, azoknak erkölcsisége is hasonló lábon áll. De hogyan is lehetne ez másként? Más kisebb, néha csak 1000 lélekből álló közönségek, melyeknek minden lakosai a' helységben tartózkodnak, szentegyházzal, pappal, oskolával ellátva lévén, annak kívánatos foganatja az ottani erkölcsiségre nézve annál kevesbbé vonathatik kétségbe, mert ezen egy célra, t. i. a' gyermekek jobb lelki műveltségére vezető és a' korosabb embernek abbani megerősítésére szolgáló intézmény, a' népesség számával illő arányban áll.

Már ezt pedig ezen nagy közönségeknél éppen nem lehet elmondani, hol néha 30 ezer népességre legfeljebb három vagy négy szentegyház, tán két annyi lelkész, egy vagy két iskola négy tanítóval esik. Legyenek mind a' lelkészek, mind a' tanítók még olly tökéletesek, erkölcsiség dolgában az egészre nézve mit eszközölhetnek? Kiváltképen ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a' népnek talán fele része is, néha ezer 's több széljelszórt 4–5 mértföldnyi távolságu tanyákon 's pásztor-gunyhókban töltvén el élete napjait, az Isten ígéje hallgatásában és lelki oktatásokban nem csak ritkán részesülhet, sőt sokan a' papnak lételet is csak hallo-másból tudják.

Már pedig ott, hol a' lelki oktatás, és azzal járuló lelki műveltség illy lábon áll, ott a' polgári rend fenntartása, az arra ügyelő hatóságnak is felette nehéz. Hol a' gyakran tartatni szokott fenytő-törvényszékeknek, minden ügyessége mellett is, a' börtönök gonosztevőkkel egész esztendőn át telve vannak, ott a' mezeigazdának mind belső, mind külső bátorsága olly bizonytalan állapotú, hogy annak illy léte a' szorgalom és igyekezet elijesztésére már magában is elégséges.

És így midőn a' népetlenséggel járuló pusztá térek létének, és a' mostani népességünk aránytalan elosztásának káros következtéseit előadtam, lássuk már most a' nemzetigazdaság többi akadályait is.

22. §. A' jobbágy, földjének nem valóságos birtokosa.

A' városi határokon, a' végőr-katonaság és némelly szabadkerületek földtérein kívül, országunk valamennyi földjének ura a' nemesi rend. Nemzeti alkotmányunk szerint fekvőbirtokra kirekesztőleg egyedül csak ez van

képesítve; és ime itt egy másik és tetemes akadály, melly nemzetgazdaságunkra káros befolyással hat. Az ország lakosainak legnagyobb része tehát nem szabad földbirtokos, hanem földjeit bizonyos szolgálatok és tartozások mellett földesurától örökös haszonbérben tartja, 's azon szabályrend, melly a' földesur és jobbág्य közti viszonyokat meghatározza, nálunk urbérnek neveztetik.

Hálával ismeri meg ugyan a' magyar jobbágyság az 1836 és 1840-ki országgyűlések atyai gondoskodását, miszerint a' földesurakkal azelőtt közösen gyakorlott, 's jobbág्यokra nézve gyakran káros közlegeltetéseket elkülönözni rendelték; a' jobbág्यi állományok haszonvételének nem csak örökös eladását, hanem a' földesuri tartozásoknak is örökös megválthatását törvényszerűleg megengedték, 's így módot nyújtottak, hogy a' paraszt földművesek szinte szabad földbirtokosok lehessenek: mindazáltal, mivel ez utóbbi nagy fontosságú engedményt csak igen kevesen használhatják, *) részint mert a' magyar jobbágyság még most legnagyobb részben

*) Hogy az ilyen örökös szerződések felette ritkán eshetnek meg, onnan megtetszik, mert a' törvény engedménye óta, és így két év alatt alig tudunk 7 községet előszámlálni, melly magát megváltotta volna. 'S a' mi különös, épen Szepes vármegyében, melly földje 's éghajlata mostohasága miatt nem a' termékenyebb megyék közé számíthatik, magában 5 község váltá meg magát örökösen (Gölnicz, Nagy-Szalók, Wagendrüssel, Müllenbach, Remete). Tolnában Kakasd, Vashán Felső-Lő német helységek, 's ez az egész mit előmutathatunk; mert Szentos és Sáros-Patak már 1840 előtt szerződtek.

pénzetlen és szegény; részint mert nem mindenik földesurnak van kedve ingatlan földbirtokát ingó vagyonná átváltoztatni, kényszerítő törvény pedig földesurakra nézve nem létezik, ennél fogva a' fennálló urbéri viszonyoknak mint eddig számos setét oldalai is vannak.

Ilyen a' többek közt az: hogy a' jobbágy földjének birásában még tökéletesen biztosítva nincsen, mert azon eseteken kívül, melyek a' Verbőczy 1. r. 40-ik czimében előszámlálvák, még többen is vannak, melyekben a' jobbágyot állományföldjeiből törvényesen elmozdithatni megengedtetik. És itt nem hallgathatom el azt, hogy az említett esetek közt az is előfordul, ha a' jobbágy földesuri tartozásai teljesítésére elégtelen. Ez ugyan a' földesurra nézve igazságos kívánat; de a' szegény jobbágyinak felette szomorító, mert ez marhadög vagy más szerencsétlenség, 's betegség által is könnyen elvesztheti igavonó marháját, 's az adott 1 évi respirium szinte felette kurta lehet, 's átaljában olly ok, melybe minden jobbágy beleeshetik; és így egyáltalában nem alkalmas arra, hogy a' jobbágy magát földje örökös és háborithatlan haszonvevőjének tekintse. Hogy pedig illy bizonytalanság közt, a' jobbágyság a' keze alatt levő földnek megművelésére leglehetségesebb szorgalmát fordítandja, annyival kevesbé hihető, mivel azt kiki láthatja, hogy valamint egy kertnek, úgy az egyéb földnek birtokosa is nem csak a' maga tüsténti, hanem gyermekei és unokái későbbi hasznát szemei előtt hordozván, nemcsak gyümölcsfák ültetése, és több effélék által, bizonyosan jobban fog igyekezni tulajdonát nagyobb becsre emelni, mintsem a' haszonbérlet az ideig óráig keze alatt levő másét.

23. §. A' kilenczednek káros következései.

A' kilenczed káros voltáról senki sem kételkedend, ki előtt mind azon nehézségek ismereteseek, mellyekkel ezen kilenczedelésnek végrehajtása járul. Így például az országnak nagy helységű alföldi vidékén, hol a' nagy térű határok többnyire tanyákra osztattak fel, és az urbéri gazda akár kaszáló-, akár szántóföldjeit tetszése szerint használja, a' kilenczednek szalmában vétele majdnem lehetlen, és azért a' felek többnyire évenként, ennek szemes életben leendő kiszolgáltatása iránt egymással kénytelenek alkura lépni. Ez esetben leginkább a' földesuraság a' vesztes fél, mert a' természetbeni kilenczedelés nehézségét és az uraságnak könnyű megkárosíthatását a' jobbágyok ismervén, 's következőleg az uraság ebbeli kénytelenségére támaszkodván, egyezés közben azt néha oly annyira nyomják, hogy a' termékeny alföldi 56 holdas urbéri telkek kilenczedre sokszor fél annyira nem rug, mint egy soványabb földű 32 holdas állományé. Ha pedig ennek elkerülése tekintetéből a' földesuraság minden erőltetésével a' szalmás kilenczedelés módját eszközli, akkor ezen nehezített és késedelmes munkálatnak végrehajtása mind a' két félnek annál inkább veszteségére szolgál, mivel annak csak igen nehéz eszközölhetése miatt a' takarásnak siettetése nagyon hátráltatni, ez által pedig a' termés is az idő viszonyosságai mellett szerfelett fog csonkítatni; melly károsodás a' földesurra nézve az igen könnyen megejthető csalások, és egyéb még közben jönni szokott csínyek által nem kevesbé öregbedik.

Az országnak nagyobb részű egyéb vidékein pedig, hol a' kilenczed szalmában szokott vétetni, a' jobbágyok többnyire azon panasszal állhat elő, hogy a'

kilenczedelés nem elég serényen történik, bár az 1836ki urbéri rendeletek ebben is törvényesen segítettek valamit. *)

*) A' szerző itt csak azon kellemetlenségeket adja elő, melyek a' földesur és jobbágyság közt a' kilenczedelésre nézve szembeötlők. Azonban sokkal károsabb következménye van a' kilenczednek 's dézmának nemzet- és mezőgazdasági tekintetből; mert ennél valóban aránytalanabb és igazságtalanabbadót alig lehetne kigondolni. Az igazság t. i. megkívánja, hogy kiki azon arányban adózzék valamiért, mellyben annak hasznait huzza, ez azonban a' kilenczednél és dézmánál egészen másképen van. Így például a' szepesvármegyei földműves, ki sovány földjét háromszornégyszer megszántani, erősen trágyázni kénytelen, ha átmérőleg egy hold földön 6 mérő gabonát kíván aratni, szinte oda adja egész termésének kilenczed részét, mint azon békésmegyei jobbágy, ki egy felszínes turkálás után, trágya nélkül, ugyanannyi földön 12—15 mérő búzát arat. Le van e itt a' költség az egész haszonból huzva, hogy tudhassuk a' tiszta hasznót, melly után kellene csak egy arányban adót fizetni? Valóban nem; 's megesik, hogy a' sovány földdel küszködő földművesnek minden tiszta hasznát már maga a' kilenczed kimeríti, holott a' gazdag termékeny földű birtokos tiszta hasznának $\frac{1}{4}$ ed részét sem adja oda. Csuda e tehát, hogy soványabb vidékeinken számtalan elhagyatott jobbágytelkek (desertae sessiones) vannak, mellyeket dézma és robot-tartozás mellett ingyen sem vesz által senki. Valamint az is figyelemre méltó észrevétel a' kilenczed tartozásra, hogy ez a' kamatozó tőkét, vagyis a' föld termékenyséjét csonkítja. Ugyanis tudjuk, hogy a' földművelés talp-

24. §. A' robotok szinte czélszerűtlenek.

Az urbéri tartozások között a' jobbágyságnak legnagyobb terhére esik a' robotolás; és pedig olly annyira, hogy az, mit ez által veszít, talán négyszeresen felülhaladja azon értéket, mennyire ez közönségesen számítatik; mellyet egy kevéssé részletesb vizsgálat után igen könnyű lesz átlátunk.

A' robot-munkálat a' földesurak által többnyire majorságos gazdaságaiknak folytatására fordítatik. Ezen majorságok vagy az urbéri helységek határaiban, vagy annak körén kívül kisebb vagy nagyobb kiterjedésű pusztákon fekszenek. Az első esetben, ha kivált a' majorsági földek kiterjedése az összes roboterővel aránylag áll, a' roboterőnek kiállítása még könnyebben ugyan, de a' jobbágyra nézve még is elég súlyosan történik; mert az uraság és jobbágyság munkálatainak összeütközése miatt, az utóbbi vajmi gyakran kénytelen egyik vagy másik elkezdett munkálatainak félbeszakasztásával menni el ur dolgára. E mel-

köve a' trágya, melly nélkül huzamosan jövedelmező gazdálkodást folytatni épen nem lehet, miután a' terméshettől leggazdagabb földek is, folytonos művelés által televényüktől (humus) megfosztatnak, 's ez csupán trágyázás által pótolthatik vissza. Ennélfogva minden rész szalma, melly a' földtől elvételvé, annak trágya képében vissza nem adatik, azon földnek termékenységét ugyanannyi részben csonkítja. A' nemzeti és mezőgazdaság érdekében fekszik tehát az, hogy a' kilenczed és dézma nemű adózások vagy más nemű termesztményi, vagy pénzbeli tartozásokkal cseréltesse-nek föl.

lett az abból származó gyakori károsodásán kívül, azon körülmény miatt, mivel nem tudja, hogy mikor fog robotra rendeltetni, tulajdon gazdaságbeli munkálatainak elintézésére nézve, mindig bizonytalanság között csüggedez. Másik esetben pedig, midőn az uraság gazdasága néha fél napi és nagyobb távolságban a' határon kívül fekszik, e' helyzete még annyival inkább súlyosítatik, mivel az uraságnak szabadságában áll, jobbágyait szorgosabb munka idején 2 egymásutáni napra rendelni, melly magában már nem kis tekintetű terhét a' munkásnak még szerfelett szaporítja, nehezített élésmódja, és igavonó marhájának romlása, mellynek leginkább a' korán eső tavaszi és néha késői őszi szántáskor az által tétetik ki, hogy az minden hajlék nélkül, mivel az uraság például 200 négy ökrű ekével járó 800 ökörnek istálót adni nem képes, a' hideg esőket, és egyéb időviszontagságait éjjel át szabad-ég alatt kénytelen rossz tartás mellett kiállani. Azalatt pedig nem csak hogy a' jobbágy saját gazdasági munkálatában igen hátra marad, hanem távollétében csak az isten gondviselésére bízott vagyona mennyi veszélyeztetetésnek van kitéve? Ha ezen mondtak szerint a' robot szolgálata még azon esetben is, hol az uraság az urbarium rendszabályait szorosan megtartja, a' jobbágyra nézve illy teherrel járul, hát még olly helyeken, hol haszonleső bérlők, vagy szívtelen tiszték a' paraszt együgyűségét használni tudják, milly nyomasztó teher háromolhat ebből?

Egyébiránt a' robotszolgálat a' földesuraknak sem hajt annyi hasznót, mennyit némelyek szoros számítás nélkül ebből származottnak gondolnak. Csak az, ki ezen szolgálat végrehajtásának módját személyesen tapasztalta, ismerte ki annak sikeretlenségét; ezt azonban bár ki könnyen átláthatja, ha meggondolja, hogy minő kész-

séggel teljesíti ezt a' jobbágyság nagyobb része. Ez többnyire olly gyenge erejű marhával, rossz készületű szekérrel, ekével 's egyéb szerszámmal áll elő, hogy vele nagyobb szerű vagy jó munkát tétetni teljes lehetőség. Ha például 200 illy készületű eke szántását gazda szemmel megtekintjük, hány vak barázdákat, hány mélyebb vagy felszínebb, hány szélesebb vagy keskenyebb mind annyi különböző fogásokat látandunk; mi szemeinket annál méltóbban botránkoztatja, hogy az egyarányos szorgalmas szántás a' jövő termésnek egyik fő alapja. Ha pedig a' robot kiállításában tapasztalt késedelem és engedetlenségből származott károk tekintetbe vétetnek, melly engedetlenség főkép a' tanyákra osztott nagy kiterjedésű jobbágyhelységeknél tapasztalható, annyira, hogy az uraság tisztsége minden módok elkövetése után is a' legszorgosabb mezei munkák idején, például kaszáláskor, széna és élet behordásakor, néha hetek folytában a' jobbágyot a' munka helyére kiállítani nem bírja: akkor ezen urbéri munka sikeretlensége annál kevesbé vétethetik kétségbe, ha még e' fölött az annyi veszteséggel járuló menetre jövetre ingyen beszámítandó idő, melly kivált a' távolabb eső pusztákon gyakran egész napra rug, és a' közbeneső, és a' dolgot félbeszakasztó alkalmatlan idő változásai figyelembe vétetnek. Ezeken kívül mennyi bizonytalanságot és nehézséget okoz, kivált az alföldi gazdálkodásra nézve azon körülmény, miszerint a' robot-rendelést nem az idő járásához és munka haladtához képest lehet kiszámolni, hanem egy egész hétre előre ki kell vetni; és hogy időközben sem a' ki nem állás, sem pedig az idő megváltozása esetében egész jövő hétig, mivel a' gazdák tanyaikról csak vasárnap szoktak bejönni, segíteni teljes lehetőség.

A' többi kisebb tekintetű robotszolgálati kellemet-

lenségek fejtegetésével felhagyván, elég legyen azt ismételnem, hogy ezen urbéri tartozások valamint a' jobbágyságra nézve felette károsak, mert ötét földművelési szorgalmában és egyéb előmenetelében igen nagyon akadályoztatják: úgy a' földesurra nézve is valóban nem sokat érnek, mert a' legnevezetesebbnek látszó robotmunka kiszolgáltatásának módja olyan, hogy azt gazdasága folytatására célirányosan nem fordíthatja, következésképp annak használása őt a' műveltebb gazdálkodásában inkább akadályoztatja, mint elősegíti. Ez pedig a' közjóra nézve annyival károsabb, mivel e' szerint az adózó szántóvető osztálynak boldogulása egy részről, más részről pedig olly nagyra rugó majorsági földtereknek szorgalmasb és értelmesb műveltetéséből származó természetmények bővebb kiállítása felette hátráltatik. Hogy ezen állításommal többen velem egy értelemben lesznek, azon nem kételkedek, de azt is tudom, hogy erre még többen azt fogják kiáltani: hát hogyan folytassa a' földesur gazdálkodását ha csak robottal nem? Hiszen ha akarná is sem viheti azt pénzes munkásokkal végbe, mert csekély a' népesség, és ime egy új megerősítése a' fentebb érintett népetlenség káros befolyásának; de azért még is távol legyen tőlem azokkal egy értelemben lenni, kik a' robotolásnak további divatját elkerülhetlennek vélik; sőt tökéletesen meg levén arról győződve, hogy nem csak a' robot, hanem valamenyi urbéri tartozások megszüntetésével, a' földesur és jobbágyság közötti viszonyos helyzet olly lábra állíthatnék, melly mind a' két fél hasznát sokkal nagyobb sikerrel előmozdítaná. Ennek miképen lehető végrehajtásáról, gondolataimat egy külön szakaszban bővebben előadandom. *)

*) Sokan a' robotozásnak további megtartását hazánkban a'

35. §. Gazdasági értelmünk parányisága.

Ezt tudom magára vállalni senki sem fogja, ámbár a' különféle idomzatokban a' mezeigazdaság körül forgolódóknak oly nagy száma mellett józanul fel sem le-

kevés népesség miatt hasznosnak és célirányosnak vélik mind a' földesurakra, mind az egész hazára nézve. Én pedig a' robotot épen a' csekély népesség tekintetéből főképen eltörlendőnek gondolom. Fentebb ugyanis már említettük, hogy a' gazdaság egyedüli kútfeje a' munka. Már pedig mennyi idő és mennyi munka pazéroltatik el hiában a' robot szolgálatok által? Maga a' jobbágy legjobban folyó munkáját igen gyakran kénytelen félbeszakasztani azért, hogy földesurának oly szántást tegyen, mellyet az nem használhat, 's melly munkát sokkal kevesebb allodialis erő, kevesebb idő alatt és egészen czélszerűen végezhetett volna. Nem világos e' tehát, hogy idővel és munkával épen ott kell szigoruan gazdálkodnunk, hol ezekben nagy veszteség nélkül nem pazérolhatunk: azaz népetlen országban. Továbbá a' munka akkor is sikertelen, ha a' nagyobb erővel vitetik végbe, mint szükséges. Már például, ha egy telkes gazda minden földjét 2 ökörrel bocsületesen megművelheti, nem szükség-telen 's káros teher-e rá, és az egész nemzetgazdaságra az, ha ő 4 ökör tartására kényszerítették azért, hogy néha földesurának 4 marhával állhasson ki? De ezek még mind csak anyagi kárai a' robotszolgálatnak, az erkölcsi rossz oldala, bár ez elrejtettsége miatt nem annyira szembeötlő, még veszedelmesebb. Elhallgatván azt, miszerint az immel ámmal végzett robotszolgálatok a' népet restségre és tunyaságra, a' köztársaságnak ezen mételyére és számtalan bűnök kútforrására szok-

hetne tenni, hogy közülök sok és pedig igen sok egyoldalú, előítéletes, tudatlan, képzelődéssel teljes álgazdák ne találhatnának. Távol legyen azonban tőlem, mintha ezt mindenik magyar gazdára általánosan kívánnám kiterjeszteni. Jól tudom én, hogy honunk sok jeles, elméletileg 's gyakorlatilag teljes kiképzett földészszel dicsekedhetik; magam is mennyi köszönettel tartozok azon számos közlésekért, és oktatásokért, melyekkel számos honi gazdáink gazdaságbeli ismereteimet gyarapították; de hogy ezen utóbbiak száma a' fentebbiekhez képest egyarányban nem áll, azt bizvást állíthatom, mivel azt igen könnyű megmutatni, hogy azon módnak tökéletlensége miatt, melyből honunk legnagyobb részében a' különféle rendű újonczok gazdasági tapasztalásaikat merítik, ez valóban másként nem is lehet.

A' mezeigazdaság kettőn, u. m. először a' munkálat gépszeri (mechanicus) és másodszor annak ok-szeres (rationabilis) elintézésén alapul. Az első a' kézi munkásnak, a' másik pedig a' birtokosnak vagy helyettesének, egy szóval a' nem kézimunkásnak dolga. Legyen a' gazdaság kisebb vagy nagyobb kiterjedésű,

tatják, csak e' szolgálatokból származó földesuri 's job-bági viszonyokra teszem olvasóimat figyelmetessé, mely-lyekből számos surlódások okvetetlen következvén, a' a' tudatlan és gyanakodó pár szívében legjobb szándé-ku, 's valóban atyai földesura ellen bizodalmatlanságot, 's lappangó gyűlölséget alapít, mely zavaros időkben borzasztólag lép ki napfényre. Példákat hozhatnánk itt elő honi évkönyveinkből; de hagyjuk ezeket; elég az, hogy a' nemesség a' kilenczed és robot tartozások fu-nákságát átlátván, a' bajon tehetsége szerint segíteni törekszik.

annyi bizonyos, hogy annak megfelelő sikerére nézve ezen említett két megkívántónak egész tökéletességgel együtt kell járniok. Hogy az első inkább több testi, a' másik inkább lelki erőn alapul, az épen olly természetes, mint az, hogy a' kézi munkásnak nagyobb gépszerű jártassággal, az intéző gazdának pedig nagyobb értelmességgel kell birnia. Szükséges azonban, hogy az utóbbi is a' műszeres munkálat körül annyira jártas legyen, hogy annak miképen lett végrehajtását ne csak tökéletesen megítélni, hanem a' tőle függő kézi munkásoknak netalán elkövetett hibájukat oktatólag is képes legyen megigazítani. Tökéletes, értelmes gazda nevet azonban csak az érdemel, ki nem csak a' földművelésnek minden ágait, u. m. a' tápláló, kereskedési növények, és mesterséges takarmány termesztésének, és az avval járó ló-szarvasmarha-juh-sertés-tenyésztésnek, valamint a' szőlő-gyümölcs-erdő-műveletnek módját tökéletesen érti, hanem a' teljesen ismert többféle gazdasági rendszerekből, a' körülményekhez képest a' legjobbat, 's legcélszerűbbet kiválasztani 's végrehajtani tudja. Csak az illy tulajdonokkal bíró igazgató gazda, legyen az maga a' tulajdonos vagy személyének helytartója, látandja által, hogy az okszeres mezeigazdaság folytatására nézve egyik vagy másik természetműnek bőséges előhozása, a' különféle marha-nemeknek szerfeletti tenyésztése, avagy egy vagy más technikai intézetnek erőltetett folytatása nem elégséges; hanem hogy annak egyedüli célja: valóságos tiszta jövedelem, melly csak akkor következhetik, ha a' szorosan kiszámított költségeknek és a' bele fordított tőke kamatjának a' bevételből megejtett lehuzása után, a' vidék körülményeihez arányban álló legnagyobb nyereség tűnik ki. Hogy erre elméleti és gyakorlati műveltség szükséges, és hogy ez csak huzamosb tanulás és gyakorlat után elérhető,

azt kiki átláthatja. És még is tán valamennyi tudomány összesen véve nincs annyi kontárkodásnak kitéve, mint a' gazdaságtudomány. Ma pazérló földesur, ügyvéd, gyermektanító, titoknok, orvos, gyógyszeres, tisztviselő, néha tánczmester, katona, 's a' t, — és holnap minden előkészület nélkül mezei, és pedig hiusággal és önhittséggel telhetlen gazda. Ez honunkban majd csaknem napi rend. Magyar gazdáink többnyire vagy csupán theoreticusok, vagy csupán paraszt gépszerű földművesek, vagy egyik sem a' kettő közül. Az utóbbi félek az épen említett karból valók, az elsők pedig, t. i. az elméletesek némi részben szinte ebből származólag a' célba vett pályájukra megkivántató tudományt vagy gazdaságbeli oktató-intézetek látogatása, vagy illy könyvek olvasása által igyekeznek magoknak megszerezni; és illy elkészülés után a' legelől megnevezett t. i. a' földesur jószága kormányát általveszik; a' többiek pedig, t. i. a' tiszték, gazdasági pályafutásokat többnyire ott kezdik, hol mások azt végzik, t. i. igazgató főtitkárságnél. A' csupán elméletes gazdák legjobban összehasonlíthatók a' tapasztalatlan újoncz orvosokhoz; mert valamint ezek vagy feletti féltékenységükkel, vagy vakmerőségekkel a' kezek alatt levő beteget igen gyakran a' jobb életre általsegitik, úgy azok is szinte illy okból, a' kezek alatti gazdaság sikeres folytatását vagy végképen akadályoztatják, vagy az utóbbi esetben a' legviszásb és céliránytalanabb költséges merényletekkel igen károsan eszközlik. Hogy illy uton is hosszabb idő mulva az élesb eszű némellykor értelmes gyakorlatos gazdává válik, azt nem tagadom; de az ilyen gyakorlati kísérletnél drágább nincsen; mellynek módját ha a' tulajdonos maga választja, hagyján! de ha azt valaki más rovására követi, ne vegye rossz néven, ha néha az igen későn feljőzanodott szép reményeiben megcsalat-

kozott, és torkig adósságba merült birtokos, megismer-
tetésüknek első óráját is megátkozza. Hol a' gazdaság
elintézése huzamosb ideig illy kezekben van, ott lefelé
az utolsó tisztig és cselédig a' gazdaság körüli jártasság
igen gyenge lábon fog állani; ez pedig kivált a' nagyobb
kiterjedésű birtokokban annyival sajnosabb, mivel az
nem csak a' birtokost károsítja, hanem a' köz előme-
netelre még azon visszás következtetést szüli, hogy illy
vagy vigyázatlanul, vagy értetlenül megejtett merény-
letek, az ugy is minden ujításnak ellenszegülő publicu-
mot, a' hasznosabb vállalatoktól még inkább elijeszti.

Ha pedig az ugy nevezett practicus gazdáinknak
nagyobb részét tekintjük, és gazdaságbeli tapasztalá-
saikhoz mikénti jutására figyelmezzünk, látni fogjuk, hogy
ezen utóbbi leginkább abban gyökereztetik, hogy a' több
's kevesebb oskoláit bevégezű és gazdának készűlű ifju,
mindenek előtt valamelly helyes vagy helytelen rendsze-
rű uradalomban irnoki alkalmazást keres. Ha szeren-
cséjének csillaga olly helyre vezet, hol a' művelt gaz-
daság folytatása a' helybeli körűlményeknek czélirányos
tekintetbe vételével az intezű fő és végrehajtű alrendű
tisztoknak elméleti gyakorlatos jártasságán alapul, hálát
adhat az egeknek; mert akkor kiművelésének sikere
csak önmagától függend; de ha olly helyre jut, hol
az elsűtűl fogva az utolsóig az egész tudomány csak a'
régű szokás által megerűsített schlendriannak szoros
megtartásából és gépszeres végrehajtásából áll, akkor
műveltségének mezeje nem igen tágas leend, mert az
egész gyakorlat csak abban gyökeredzik, hogy illy ir-
nok, ha a' különféle számadó tisztok mellett a' vonalo-
záson kivűl egyik vagy másik számadásbeli czikkelynek
miképeni bevételeét és kiadását, a' tisztartű irnokszobá-
ban a' tisztázást, az inspectoriban pedig még a' fogal-
mazást is megtanulta, több ily eltűltűtűt évek után is-

pánná, és így néha nem kis körű gazdaságnak végrehajtó tisztjévé neveztetik ki. Az eddigi ténia 's papiros fogyasztó minden egyébhez jobban értvén mint a' gazdasághoz, oktatóját leginkább a' hajduban vagy öreg béresben, további előléptét a' régi szokás megtartásában keresi és találja. Mellyet pontosan követvén, ez uton, ha előbb el nem hal, az igazgató tiszti hivatalt is elnyerheti, mellynek elérése után érdemeinek babérain, fáradozásából kipihenőleg a' közjó nem kis elősegítőjének fogja magát tekinteni, ha minden egyéb újabb, még olly hasznos találmányoknak, 's okosabb gazdaságbeli módoknak megvetése mellett egyedül csak az őtet boldogított rendszernek szoros megtartásával, ugyan azon uton a' hazának több illy maga színű gazdákat nevel. Hogy az illy nemű gazdák honunk gazdálkodó tömegében még a' többséget teszik, azt elfogja ismerni az, ki a' dologhoz ért, valamint a' hon előmenetelre abból háramló káros következtetéseket is, és azért, ha hazájáért szíve csak egy kevéssé ver buzgóbban, fájdalmasan fogja ebbeli hátramaradásunkat és egykedvűségünket szemlélhetni.

Akármelly mesterségnek és tudománynak, következőleg a' mezeigazdaságnak ismeretéhez is csak tanulás által juthatunk; az utóbbira nézve még azon észrevétel járul hozzá, hogy ennél minden egyoldalúság, elfogultság, előítélet annál károsabb, mivel annak több vagy kevesebb értelmes végrehajtásával, a' nemzetnek jóléte mathematicai pontosságban járul.

Honunk földirati fekvése és politicalai körülményei olly különfélék, hogy azokban a' világnak csaknem minden szélsőségeit feltaláljuk. Így a' Nilus melléki termékenységnek, és a' szaharai homok-pusztaság terméketlenségének a' bánási vidékben, és Duna Tisza közötti homok-térségeken felleljük. A' Hegyalja, Ménés,

Posony, Sopron, Buda, Eger, Pécs vidéke, az Érmelleke, 's több efféle gazdag buza és bortermő vidékek déli Franciaországra; valamint Trencsén, Liptó, Árva, Szepes, és a' többi kárpáti vármegyék éghajlata és terméketlensége Helvetiára fognak benünket emlékeztetni. Millyen különbség Nyitra és Csánád vármegyék népessége, a' Ludovica és sarkadi töltött ut, a' pesti és nagybányai kereskedés élénksége, valamint Stájer, Ausztria, Morvaországnak, Bosnyák, Szerb és Oláhországok szomszédságai között? Ugyan azért, ha valahol, bizonyosan nálunk annál elkerülhetlenebbül szükséges, hogy kivált a' nagy birtoku földesur, vagy annak gazdai helytartója, nem csak a' gazdálkodásnak minden nemeiben tökéletes jártassággal hanem olly értelmességgel is birjon, hogy a' különféle körülményekhez gazdaságbeli tervét célirányosan alkalmaztatni értse, és leginkább olly szorgalmi intézménynek felállításától ovakodjék, melly csak folyvást tartó áldozatokkal állhat fel. Felszínes, vagy egyoldalú tudománnyal nehezebben fog nálunk boldogulni a' földműves, épen az érintett különböző körülmények miatt; mert az országnak gyakran minden részeiben elszórt, és keze alatt levő jószágoknak olly sokféle sajátságai, és körülményei, szinte annyiféle gazdasági rendszert kívánnak. Hogy Nyitra és Sopron vidékén, hol több a' nép, olcsóbb a' cseléd, drágább a' természetmény, jobbak az utak, és a' legelők szűkebbek, máskép kell gazdálkodni, mint a' Maros és Körös közti vidékeken, hol kevés a' nép, drága a' cseléd, a' természetmény olcsó, a' szállítás pedig nehéz, a' közlegeltetés végetlen nagy térségekkel járul, 'sa't, azt nem nehéz átlátni, valamint azt is, hogy a' kecskeméti szélhordta homokon, vagy a' tiszántuli kemény székeseken, hol néha az afrikai forró meleg minden növényt elperzsel, a' vörös lóhere termesztés maga helyén nincsen.

Részint a' fenérintett gazdaságbeli járatlanságnak, részint a' szükséges előszámítások elmellőzésének, vagy hiányosságának, és egyéb öncsalásnak, néha pedig csupán hiúságnak tulajdonítható, hogy honunkban többnyire a' legtüzesebb gazdák jutnak tönkre. Mert egyedül csak a' jó remény biztában a' költséges javításokat egy- másra halmozzák, mellyeket ha tulajdon pénzfeleslegükből megejtik, még türhető, de ha azt, mint igen gyakran történik, kölcsönözött pénzzel folytatják, akkor a' heves gazdálkodás vége nem ritkán szomorú, mert előbb utóbb eljön egyszer a' fizetési nap.

Némelly nagyobb kiterjedésű gazdaságoknak illy magokban nem bizó kormányzói az által igyekeznek a' dolgot helyreütni, hogy a' gazdaság különféle ágait egymástól elválasztják, és azoknak elkülönzött folytatását olyanokra bizzák, kik egyedül csak egyik vagy másik szorgalmi ágnak birnak különös ismeretével. Illyeknek a' juh-erdőinspectorok, ménes- pálinkafőző igazgatók, 'sa't. Annak elhallgatásával, milly nagyon csalatkozhatnak gyakran a' birtokosok vagy helyettesei az illy egyének kiválasztásában, igaz őszinteséggel megvallom, hogy az illy elvekre alapított gazdasági rendszer soha sem szokott jó következtést szülni, mert ha ezen elkülönzött ágaknak illy egyoldalú elnökei mindnyájan a' magok nemében legnagyobb tökéletességgel bírnának is, az általok elkülönözve folytatandó munkálatoknál megkivántató összehangzás híja, a' közöttük és a' többi gazdálkodó tisztség közt folyvást tartó czivakodások, az elhatározatlan igazgatót nem ritkán zavarba hozandják. Ki erről személyesen meggyőződni akar, azt a' helyszínén bátran megteheti. Ott fogja látni, hogy a' juh- vagy ménes-igazgató az előre kiszámított takarmány kiválasztására nézve mindegyik elsőséget követel, és a' legfeljebb még szarvasmarhával, földműveléssel fogla-

latoskodó, a' fentebbiek intézeteire pedig legkevesebbet sem ügyelő ispán, vagy tisztartó nem csak nem fogja jó takarmány készítésben saját érdekét találni, sőt amazok rossz előmenetelének és bajaiknak annál inkább örülendnek, minthogy azon rendkívüli körű tiszték, őket mind fizetésre, mind tekintetre rendszerint meg szokták előzni. Illyen bajjal jár a' legeltetés dolga is, akár a' választásbeli elsőség, akár az ugar földre nézve. Egyik ezt mint legelőt még használni, a' másik felszántatni kívánja, és így mennyi czivakodás? Hogy illy elveken alapuló gazdaság a' czélnek meg nem felelhet, annál természeteseb, mivel a' szükséges összehangzás helyett, csak mind annyi ingerültség és surlódás szokott uralkodni. A' külön körű, egymással függésben nem levő illyes elnökök, csak a' kezek alatt levő intézetek előmozdításában keresvén érdeküket, azt többnyire igen költséges segédeszközökkel igyekeznek elérni. A' birtokosnak kárával vagy hasznával jár e az, azon nem igen aggódnak; azért az illy lábon álló gazdaságok birtokosai, vagyis inkább profanus vendégei a' legszerencsésebb esetben is a' rendkívüli szemfényvesztő munkásságban, a' különféle gazdaságbeli ágaknak fényüzési állapotjában többféle technikai intézetek, és új találmányu erőművek tulságos használtatásának szemlélésében gyönyörüket csak addig találják, míg a' hypothecának kimerítéséből, hitelének megszűnte, az elszenderült birtokost álmából kinosan felébreszti.

Hogy eddig csak a' nagyobb kiterjedésű jóságoknak eltévesztett rendezéséről szólék, azon okból történt: mert ezeknek illy állapotja nem csak magokra a' birtokosokra nézve, hanem a' közjót tekintve is annál károsabbnak tartom, mivel a' kisebb rendű gazda, kinek sem neveltetésére, sem jó könyvek olvasására, messzi utazásokra és más műveltségi eszközökre annyi lehetsé-

ge nincsen, és e' részben csak körülményeinek szűk körére szorítatik, a' sokkal szerencsésebb nagy birtokos gazdálkodását vagy csalhatatlan példa gyanánt vak buzgalommal követi, vagy pedig azoknak, az említett természetes okokból származott szomorú kimenetelük által a' nagyobb vállalatától és ujitástól annyira elrettentetik, hogy minden újat, bármi hasznos legyen is az, kárhoztatván, a' réginél annál makacsabbul megmarad. Hogy ez a' kevesebb belátású, előítéletekkel teljes, és több akadályokkal küszködő szegény adózó mezeigazdára nézve még nagyobb befolyással jár, azt mutatja földművelésének, marha-ló-juh tenyésztésének, bor és gyümölcs kezelésének sokkal szembetűnőbb hátramaradása.

Azon károk, melyek a' gazdaság körüli még nagy részben divatozó tudatlanságból, elfogultságból, felszínűségből következnek, olly számtalanok, hogy azoknak részletes vitatása egy nem kis munkának elégséges anyagot nyújthatna; azért is e' tárgynak további feszegetésével annyival inkább felhagyok, mivel némelyek könnyen azt gondolhatnák, mintha író tollamat személyes célzások vezetnék, melytől pedig mindenkor távol kívánok maradni. Hogy azonban egyik vagy másik némi részben magát érintve véli, az másként nem lehet; mert ezt, hol emberi gyarlóságokból származó hibákról szó van, elkerülni, a' legszelidebb író tehetségét felülhaladja; és így a' meg nem érdemlett ebbeli terheltetésem elkerülése biztában, e' cikkkelyt azzal fejezem be, hogy a' mezeigazdasági tudomány hátramaradása nemzeti előmenetelünket annál inkább akadályoztatja, mivel honunkban a' legjobb 's célirányos lábon álló gazdaság, habár a' tökéletlenebbnél jóvedelmezőbb is, mindazáltal mostani körülményeink közt soha olly haszonnal nem gyakoroltathatik, mint más orszá-

gokban; és pedig azért nem, mivel nálunk a' természetbeli költségek, az emberi kezek nem elegendősége mellett felette nagyok, természetményeink ára ellenben a' fogyasztó osztály aránytalan csekély száma miatt igen olcsó. Az elsőnek, t. i. a' kezek hiányának illy léte, okaival együtt tán az eddig mondottak által eléggé be van bizonyítva; most tehát menjünk át más akadályokra, mellyek nemzetgazdaságunkat nyűgben tartják.

26. §. Kézműveseink kevés száma.

A' kézműves cézhek politiai vagy más tekintetből célirányosak legyenek e vagy sem, arról a' vélemények különbözők. Smith Ádám és Say például politikai oldalról véve, azokat a' kormányokra nézve inkább nyugtalanító mint bátorságosító intézményeknek tartják, mivel ezen cézhek, nem csak az őket érdeklő külön nemű kézművességekre nézve magok között a' legszorosabb összeköttetést, hanem a' többi illy idomu cézhekkel is a' folyvásti viszonyt feltartván, a' kormány bármelly rendelkezéseinek vagy önkényesen, vagy csel-szövényes pártok által használtatva igen könnyen veszedelmes és néha erőszakos hátráltatóivá válhatnak. Hogy ezen és több más status tudományi íróknak illy aggodalmaikat alaptalanoknak tekinteni nem lehet, azt több országokban ezen újabbi időkben gyakran mutatkozó hol egyik, hol másik műveseknek nagyobb tömegűrendbontó nyilvános erőszakoskodásai elegendőkép bebizonyítják; de ennek e' tekintetű mélyebb vitatásával felhagyván, egyébiránt azokkal egyet értek, kik azokat a' műszorgalom elősegelésére nézve károsoknak mondják, mert őket mintegy privilegiált árszarnoklóknak tekintetjük.

A' külföldről honunkba bevándorló kézműves legény igen ritkán tartozik a' maga nemében a' jobbak

közé, mivel a' jobbik vagy műszorgalmasabb hazájában, vagy más műveltebb országokban is elég foglalatosságot és munkát talál. Ha pedig néhány évi itteni tartózkodása után magának egy kevés pénzt összeszerzett, — melyre csak korhely ne legyen, itten könnyen szert tehet — minden igyekezetét arra fordítja, hogy mint egy nevezett mesterember czéhének tagja lehessen, mellyet egyszer ha nagy nehezen elért, a' többi incorporált társaival egyetértőleg másnak felvételét minden erejéből akadályoztatja.

Ezen nemes elv, melly a' czéheknek fő alapja, szüli azt, hogy azoknak kevés számu tagjai a' rájuk szoruló közönségre mintegy bizonyosan támaszkodnak; semmi magok közti vetélkedésre és tökélyesbülési vágyra nem ösztönöztenek, arról pedig többé szó sincs, hogy az ilyen könnyen boldoguló mesterember időről időre a' maga szakjának más műveltebb nemzeteknél mikénti előmenetelének utánzása kedvéért többé lakhelyéből ki-mozduljon.

Mind a' mellett pedig, hogy a' kénytelen vevőket nem kívánatos minőségű's nem olesó műárukkal látják el, még is ezen osztálybeliek, ha csak kevéssé takarosan élnek, rövid idő mulva szép vagyona tesznek szert, midőn a' természetők minden költséges fáradozásuk után is olly szembetűnőleg tengődnek. A' műszorgalom előmenetelét hátráltatja ezek felett azon kevés tekintet, sőt megvetés, mellynek hazánkban a' kézművesi osztály még maiglan kitétetik. Azért is igen ritkán láthatni, hogy a' dúsabb kézműves fiját ismét valami mesterségre szánná, és azt jobb tehetségéhez képest célirányosabb oktatása, és a' külföldön szerzendő nagyobb műveltsége által tökélyesebb művésznek készítené; hanem mind inkább csak azon törekedik, hogy miképen nevelhesse azt tekintetes urnak. Azon mes-

terségét, mellyen maga olly könnyen boldogult, ismét más néhány évek előtt bevándorlott német legénynek átengedi, maga pedig pályafutása babér koszoruján nyugalmazva, életének hátralevő napjaiban leginkább abban gyönyörködik, hogy urfiai mikép fejlődnek ki nagy reményű tekintetes urakká; ámbár ezeknek érdemök vajmi gyakran csak abból áll, hogy atyjok szerzeményét divatosan 's nagyobb lármával tudják elkölteni.

Találatnak ugyan, olly egyes érdemes művesek, kik szorgalmukra, műveltségükre, mesterségbeni jártaságukra e' fentebbi művesek sorából méltán kiveendők; de ezek is legbecsületesebb szándékuk mellett sem állhatják ki a' külföldiekkel a' versenyzést, mert műszereiknek készítéséhez megkivántató anyagokat sem olly jutalmasan első kézből, sem pedig olly jó minőségben meg nem szerezhetik; 's ezt pedig azért nem: mivel Magyarország általában még igen kevés gyárral bir, mellyek honi természetnyeinknek használható elkészítésével foglalatostkodnának, miből természetesen az következik: hogy a' kézművesek a' szükséges anyagokat, például bőrt, posztót, vásznat, selymet, pamutot a' külföldi gyárosoktól kénytelenítettnek venni, és pedig drágábban, mint az ottani kézművesek.

27. §. Gyáraink csekély száma.

Az első szakaszban a' munkálatok elkülönzéséből háramló haszon már példával meg vala mutatva a' gombostők gyárias készítésebeli módjának előadásával. Az illy nemű elkülönzött munkáknak nagyobb kiterjedésű folytatása, és a' gyárműnek olcsóbb 's tökéletesebb elkészítése a' gyároknak sajátisága. Az, mi fentebb a' gombostőkről mondatott, bár melly kevéssé mesterségesebb gyárműre is alkalmazható. Így például a' többi kö-

zül csak egy gyapjuszövő posztógyárt vévén fel, abban a' munkálatok fő nemei e' következő ágakra oszlanak: 1) a' gyapju mosása; 2) annak széttépése; 3) fésülése; 4) kartácsozása; 5) füstése, ha csak az a' szövés után nem történik; 6) fonása; 7) szövése; 8) a' szövetnek csomóztatlanítása; 9) kallózás; 10) nyirés; 11) appetírozás; 12) préseles.

Mind ezen munkálatok külön ahhoz értő tökélyes jártasságu emberek által vitetnek véghez. Ugyan azért mindenik a' maga nemében nem csak jó, hanem idő-vesztegetés nélküli munkát képes készíteni. Ebből származik a' gyárműnek azon jósága és leglehetősb olcsósága, mellyel a' kézművesekkel nem csak a' versenyzést kiállhatja, hanem azt a' vásárból ki is szorítja. Hogy illy idomban foglalatoskodó gyároknak aránylagos számával a' kereskedők megkivántató árukkal elláttatnának, 's ez által a' nemzetgazdaság tetemesen öregbednék, az világos; de hogy erre nézve még igen nagy fogyatkozással küszködünk, arról annyival kevesbé fogunk kétkedni, ha e' részben is hazánkat más országokkal összehasonlítjuk. Így például a' posztógyárakra nézve milly szembetűnő különbség ötlük szemünkbe, midőn honunkban némelly posztósokon kívül csak a' gácsi posztógyárt találjuk, az ötszörte kisebb Csehországban pedig számtalan posztósokon kívül 25, a' kilenczszer kisebb Morvában 30 posztó és más gyapjuszövő intézet számláltatik. Az angol posztógyárak gőzerőművek használata mellett még fél millio embernek adnak foglalatosságot. Francziaország évenként 90 millio ezüst forint értékű posztót készít. Az orosz-birodalom 204 posztógyárt számol, mellyekből 181 a' privatusok, 23 a' korona birtokában van. Angliának gyapotszövő gyárai mind a' mellett, hogy számtalan gőzönyök több száz ezer kezét kipótolnak, még azon felül 800,000 embernek adnak munkát.

Franciaországban évenként mintegy 32 millio font pamut 150 millio ezüst forint értékű gyártmányokra dolgoztatik fel. És az orosz-birodalom már 1815-ben 293 gyapotszövő gyárral volt ellátva. Magyarországon egyetlen, t. i. a' sasvári pamutgyár érdemel említést. Ennek tulajdonosa is nem magyar, hanem ausztriai (b. Puthon) Selyembogár-tenyésztésre honunk minden tekintetben alkalmas lehetne, de ennek csekély divatja elegendőképp kilátszik abból, hogy Valero pesti selyemgyára külföldi selyemre szorul.

Franciaországnak selyemszövő intézeteit képzelhetjük, midőn csak Lyon városában 26,000 szövőszék van. Spanyolországban 18,000 selyemszövőszékeken 38,000 munkás foglalatoskodik; és Helvetiának csak egy városából Baseltől 3 millio forint áru selyem-szalag vitetik ki. Chinában milly kiterjedésű legyen a' műszorgalom ez ága, onnan világos, mert csak egyik városában Hang-Tschenfuban 60,000 selyemszövő találattik, holott Magyarországnak egyetlen egy nagyobbserű pesti gyára alig táplál évenként 300 embert.

A' bőrkészítéssel Angliában 300,000 embernél több foglalatoskodik; 's a' török csupán hazánkban és Németországból szaffiánért évenként 60,000 piasztért huz. Oroszországban 1815-ben 1348 bőrgyár találattott.

Vászon középszerű és közönséges minőségben talán honi szükségére Magyarországon elég készül, de a' finomabbra nézve ismét külföldre szorulunk. Így 1822 — 1827-ig az országos küldöttség eleibe terjesztett harminczadi lajstromok szerint, évenként, átmérőleg gyolcsért 3,111,532 ezüst forintot fizettünk részint a' külföldnek, részint az ausztriai német tartományoknak, 's e' behozatal még évről évre növekedvén, már 4½ millio forintra felhágott. Ellenben az orosz-birodalom kender és len-szövetekért 2,685,000 rubelt vett be külföldiektől. Angol-

ország pedig évenként 22 millio font sterling (220 millio ezüst forint) értékű gyolcsot készít.

Porcellán és kőedénygyárakban is még annyira hátravagyunk, hogy egy két igen közönséges neműeken kívül, mint például a' pápai, tatai, holicsei, kassai gyárokon kívül, ha még fenállnak, mit sem mutathatunk elő; holott a' Hont vármegyei agyag a' remek szépségű bécsi porcellán-gyárban is alkalmasnak ítéltetik. Így Szász, Francia, Angol és mindenek előtt China és Japan országoknak porcellánját legalább hire után ki nem halotta? Valamint azon sokféle külföldi szép izlésű és jó minőségű edények is, mellyek honunknak majd minden közép rendű házaiban láthatók, e' műszorgalmi ág a' külföldön mikénti virágzásának jeléül szolgálhatnak.

Végtére még a' vasat említve; még csak ezen elkerülhetlen szükséges anyaggal sem győzzük honi szükségünket kielégíteni. Midőn a' nálunk évenként készítettő 400,000 mázsára alig megyen, akkor az angolországi gyárak 21 millio font sterling értékűt készítenek, és 330,000 embert foglalatatoskodtatnak. Franciaországban 3 millio; orosz-birodalomban 2,335,583, Svéd- és Norvégországokban 1,650,000, a' kis Stájerországban pedig 583,811 mázsa nyers, és 21,915 m. öntött vas készíttetik. Az angol vas ugyan eredeti tulajdonságára nézve nem a' legjobbnak tartatik, de annak megkecményítését és aczélra fordítását a' legnagyobb tökélyre vitték, azért is az angol illy nemű készítmények a' világon elsőséget érdemlenek, valamint a' stájer-vasból és aczélból Bécsben készített művetek is az angolokéhoz igen sokban közelednek. A' stájerországi kaszák, mellyek e' kis herczegségben 1½ millio darabban kovacsoltatnak, Magyarországon is ismeretesek; valamint az is tudva van, miszerint annak jobbféle nyers vasából

kovácsaink és lakatosaink többet dolgoznak fel, mint a' honiakból.

És így a' többieket, mint például az üveget, réz és egyébféle szereket elhallgatván, elég legyen befejezőleg, ha bár ismételve is mondanom, hogy ezen gyárok hiányából származó minden nemű anyagoknak szűke miatt lehetlen, hogy műszeri honi készítményeink a' kereskedésben a' külföldiekkel versenyezhessek; mert a' mint látjuk, a' vargától és kesztyűstől kezdve az óra csináolig, mindegyik szükséges anyagait vagy eszközeit a' külföldön kénytelen megszerezni. Az iránt, hogy ez lehetne e másként vagy sem, a' nézetek igen különbözők. Én azonban részemről azt tartom, hogy az e' részbeni fogyatkozásunkon segíteni csak mi magunktól függ. De hogy ezt eszközölhessük, mindenek előtt le kell mondanunk azon balhiedelemről, mintha nálunk a' gyárok a' kormány politicája tekintetéből fen nem állhatnának. Azok, kik ezzel állanak elő, azt több felállított gyáraink megbukásával igyekeznek bebizonyitnia. De ha ez állana, akkor a' kormánynak ezen elvét az ausztriai örökös tartományokra, sőt Francziaországra, Britanniára, és Észak-Amerikára is szinte alkalmaztatva kellene gondolnunk; mivel évenként ottan is számos és közben a' leghiresebb gyárok megbuknak. Annak vitatása helyett, hogy ezt egy igazságos kormány political céljául tűzhetné e ki? egyenesen kimondom, hogy ez — mit felteni azonban lehetlen, ha azt akarná is, valóban annak hatalmát, ha egyébiránt neki lennének készülve, túlhaladná.

Hogy a' gyárok dolgában eddig olly keveset haladtunk, azt a' fen mondottak szerint mindenek előtt népességünk csekélységének, városaink kevés számának és céliránytalan belső tulajdonának, de ezen felül még sok más honi körülményeknek tulajdoníthatjuk. De hogy

mind ezen akadályok mellett is, e' részben már jóval tovább lehetnénk, arról annál inkább meg vagyok győződve, mivel 1-ször hazánk több, és pedig éppen természetlenebb részeiben, t. i. a' Kárpát vidékein a' népesség sokkal nagyobb, mintsem hogy annak lakosai tulajdon földjeik után élélhetnének; 2) mivel azon vidékek, a' természettől azon segédeszközökkel, mellyek a' gyárok forgására leginkább szükségesek, u. m. alkalmas folyókkal, patakokkal és erdőségekkel bőven el vannak látva; 3) mivel a' műszeri jártasság akár kézi 's vízi, akár gőzerőmű dolgában már olly tökéletességre lépett, hogy ezeknek segítségével a' különben megkivántató munkásoknak legalább $\frac{2}{3}$ része feleslegessé tétetett. Ebben Anglia első mintául szolgálhat, melly egyedül ezen gőzmozgonyok elterjedt használatának köszöni, hogy sokkal nagyobb élelem 's lakásbeli drágaság mellett, a' legtávolabb országokból költségesen behozandó nyers természetményekből készülő minden nemű gyártmányai a' versenyzést az egész világon kiállhatják. Már azon körülmény azonban ottan mit fog szülni, hogy az erőművek tulcsapongó használata által több száz ezer emberek kenyerektől megfosztattak, a' következés fogja megmutatni. Ha ezen nem kis tekintetű kérdésnek nem figyelmeztetésével, ott a' gyártásnak illy módu élénk fogását látjuk, ez ránk nézve annyival célirányosabb és sikeresebb volna, mivel 1) ez által a' földműveléstől a' munkások el nem vonatnának; 2) mivel a' gyártásra megkivántató nyers kelméket honunkban bővebben és jutalmasabban előállithatjuk; valamint a' macedoniai pamuthoz is, melly egyébiránt finomabb szövetekre koránt sem olly alkalmas, mint a' nyugot-indiai, könnyebben juthatunk, mint más országok.

Ezeknek méltánylása után, kiki el lesz arról hitelve, hogy nem csak a' Kárpát vidékeinek, és más né-

.pesebb vármegyéknek lakosai kézi munkásságuk által a' gyártást kiterjedésben üzhetnék, hanem hogy honunknak minden nem termesztő városaiban, de leginkább Pesten, kivált erőművek segedelmével a' gyárok olly szerencsés előmenetellel fenállhatnának, hogy az azokban gyártott készítmények nem sokára a' külföldieket a' piaczról kizárnák. Már pedig annak következéseit, ha t. i. ez által nem csak a' tulajdon gyárműi szükségünket itthon kiállítani, hanem többekkel, például posztóval, vászonnal, kocsikkal legközelebbi szomszédainkat is kielégíteni birnók, kiki könnyen elgondolhatja.

Ez utóbbinak elérhetése pedig annál kétségtelenebb, mivel elegendő gyári és kézműi szorgalmunk divatjával, sem a' szomszédok, sem a' távolabbi külföldiek olcsó és kitűnő minőségű nyers termékeket birván, nem versenyezhetnének.

Azoknak, kik netalán azon ellenvetéssel állnak elő, hogy már több ízben tétettek próbák gyárok felállítására, de többnyire sikeretlenül, csak azt felelem: Nehány próbák tétettek ugyan, de ha az azokkal járó körülményeket kissé szemesebb vizsgálatra vesszük, nem látjuk e, hogy hol a' helyzet alkalmatlansága, hol a' tárgynak ismeretlensége, a' szükséges forgó és alaptőkének elégtelensége, ahhoz értő egyéneknek hiánya, vagy más belső intézmények czéliránytalansága szülte legyen az alig megszülettnék végromlását? Többek között például a' Pesthez közel eső palotai posztógyárt hozom elő; mellynek felállithatására nézve 1814-ben a' földesuraság egy pesti lakossal olly szerződésre lépett, hogy a' haszonbérllő a' kallómalmot kivéve, minden nemű épületeknek, valamint a' belső készüléteknek felállítását magára vállalta, mellyeket ő 28 évek alatt tétésze szerint ingyen használván, és csak a' fenálló kallóért fizetvén haszonbért, azon idő letölte után azo-

kat a' földesuraságnak ingyen átengedni kötelezte. Talán elég lesz mondani, hogy ezen vállalkozó az akkori pénz crisis után származott leingadozóbb körülmények közt, midőn t. i. egy kőművesi napibér ezüstben 2 forintra és többre is felrugott, pénzéből kifogyván, a' jó remény fejében kölcsönözött pénzekkel állította fel a' gyárt, és azt illy megerőltetése mellett nagy nehezen tette forgásba. A' tartós békésb idők mindent, következképp a' gyárműveknek nagy árát is a' maga rendes vágásába ismét visszahozták; és ime nem volt e az illy megfontolatlanul felállított gyárnak természetes következkése a' bukás? Mások gyáraik felállításánál mindenről, csak ahhoz értő emberekről nem gondoskodtak, vagy pedig az emberi kezek szükségéről megfeledkeztek.

Egy más posztógyár tulajdonosa társaságba lépett egy morvai gyár tulajdonosával. Valljon feltehetni e, hogy ez a' magyar gyár elősegélésével a' magáénak elnyomására kezét nyujtotta volna? Hogy elegendő tőkével, okos vigyázattal, a' gyárok Magyarorszáiban is sokáig fenállhatnak, 's gyümölcsöznek: azt a' gácsi posztó-, pesti selyem-, sasvári gyapot-gyárok eléggé bizonyítják.

Már pedig akár ezeknek fenállását, akár amazoknak összeomlását miképen lehessen a' kormánynak tulajdonítani, én legalább annál kevesbé vagyok képes átlátni, mivel valamint honi természetmányaik, úgy gyárainkra nézve is az országnak belső közlekedése a' kormány által vámok segedelmével nem korlátoztathatik, 's mi határainkon belül teljesen függetlenek vagyunk, mert a' gyapjút magunk természetjük, 's hogy nem magunk dolgozzuk fel, annak nem a' harminczad az oka, miután a' posztót ben az országban is jó nyereséggel eladhatnánk.

Hogy gyárok még a' csekély népességű országok-

ban is haszonnal fenállhatnak, ezt bizonyítják orosz birodalom, és még sokkal inkább a' gyárműi ipart oriasilag űző északamerikai szabad statusok; holott ezekben Lips szerint 1 □ mértföldön csak 94 ember él, mikor nálunk számos vármegyék vannak 3000 felüli népességgel ugyan annyi földtérén. És pedig az amerikai földek nem szibériai pusztaságok ám, hanem termékenyebbek a' magyar chanaánnál, a' temesi bánságnál! Azonban az északamerikaiak nagy kiterjedésű birtokaiknak használatát egészen más elvekre alapították, mint elődjeink. Azok t. i. nagy kiterjedésű birodalmuknak csak egyik részét osztották fel magok között; a' többit pedig, mint a' status birtokában levőt, további új gyarmatoknak tartották fen. Ezen gyarmatok, mihelyt 60,000 számú népességre felemelkedtek, azonnal külön alkotásu önálló szövetséges tartományt képeznek, és a' legzordonabb és erdőktől ellepott vadonyokat, legtermékenyebb földdé átvarázsolván minden munkálataikban boldogulnak, és pedig leginkább azért, mert a' mezei lakhelyekkel a' városok egyarányban állnak, és így a' termesztő és műszorgalom is karöltve halad előre. Az illy, bár különféle nemzetekből felállott status, minden előítéleteknek elmellőzésével csak a' közjó előmozdításán igyekszik; és azért annak lakosai is egyesült tehetségüket közhasznu intézetekre, u. m. néposkolákra, vasutakra és csatornákra 'sa't. fordítják. És mivel így a' belső közlekedést elevenségben tartják, valamint a' termesztői, úgy a' műszorgalmi ösztönt is mind inkább nevelik. Így munkásságuknak jutalmát látván, hogy felesleges földjük művelésére annyival több kéz maradjon, gyáraikat leginkább gőzmozgonyok segítségével folytatják, és egy ilyen lábrakapott új statust ismét egy ujnak gyarmatosítása váltjafel.

Eldődeink azonban egészen más elvre alapították hazájuk alkotását. Ezek tudniillik az egész országot az

egyes nemzetségeknek különféle lépcsőzetű álláspontjához arányosítva egyszerre magok között elosztván, hogy az összesen 1 millióból álló népességgel annak nagy térért sem magok, sem több századok multával művelt állapotra nem hozhatták, az annál természetesebb, mivel az eredeti pásztori élethez szokott nemzet, ezen természeti hajlandóságához képest a' marhatenyésztésen, későbbben pedig egy kis felszínes földművelésen kívül a' műszorgalmat nem csak kerülte, hanem még inkább a' királyivárosok felállítását, mellyek segedelmével akarták régi királyaink a' műipart és kereskedést előmozdítani, az 1687-ki országgyűlésen törvényesen is akadályoztatták: mellyből természetesen annak kellett következni, hogy ezen elhibázott statusgazdasági elvből származott hátramaradásunkat a' nyugoti szomszédok maguk hasznára fordították, 's műszorgalmi czikkeikre nézve maiglan honunkra támaszkodnak. Ujabb időkben ugyan már némileg kezdjük átlátni, hogy e' részben helyzetünk nem a' legkedvezőbb lábon áll; legalább a' gyáraink és kereskedésünk hátramaradásáról folyt vitatkozások oda mutatnak. De hogy a' dolgot még hibás szempontból vesszük, és a' hibát mindig másokban, magunkban pedig sohasem keressük, az eddig mondottakból eléggé átlátható. Eleve kereskedést kívánunk, de az ahhoz kívántató anyagoknak elégséges termesztéséről és feldolgozásáról nem gondolkodunk. A' gyárok létének hasznát hazánkra nézve ugyan elismerjük, de azoknak czélirányos felállításába bocsátkozni nem akarunk. És miért nem? Mivel pénzt illyesekre azok, kiktől kitelnék, költeni nem akarnak.

De mind ezeknek ellenére tegyük fel, hogy ha valamint külső, ugy belső kereskedésre elegendő termesztményekkel, mű- és gyár-szerekkel bírnánk is, mitől a' fenmondottak szerint még jó távol vagyunk, mit

érnének nekünk azok, midőn azokat viszon forgásba azon okbul nem hozhatjuk, mert az arra megkívántató közlekedés nemeiben még igen hátra vagyunk. *)

*) Már csaknem általánosan elfogadott elv az, hogy a' műipar valamely országban épen oly szükséges, és épen oly nagy fontosságu, mint maga a' földművelés és bányászat; mert ezek termékei is, amaz nélkül haszonvehetetlen hevernek, vagy csak olcsón kénytelenítettünk idegeneknek eladni, hogy hat annyi árért kikészített alakban ismét visszahozzuk. Ezért mondja Németországnak legjelesebb uj statusgazdasági írója List, hogy oly status, melly csupán földművelésre támaszkodik, az egy karú emberhez legjobban hasonlítható. Ennél fogva semminemű országban, melly boldog 's független ohajt lenni, a' műiparnak hiányzani nem lehet, nem szabad. Földművelés a' nemzetnek csak tűrhető állapotot, műipar kényelmet és gazdagságot szerez; miután ez a' nyers természetmények eredeti értékét sokszorosan képes felemelni. Lám az ausztriai német tartományokba behozott nyers gyapot (154,264 mázsa 35 ezüst forintjával) értéke 5,399,240 pengő forintról feldolgozás által 32,395,440 ezüst forintra emeltetik (L. Springer. Statistik der österr. Monarchie 15. B. 451 l.). Csupán földművelő ország mindig szegény, gyenge, és függő maradand; mert földművelés és műipar kölcsönösen hatnak egymásra, a' virágzó műipar ingert adván a' földműveseknek természetmányaik nagyobb mennyiségben és jobb minőségben való előállíthatására, más oldalról a' jó karba helyezett földművelés első kézből jó és olcsó nyers anyagokat nyújthatván a' gyárosoknak.

Magyarországban a' műipar nem hiányzik ugyan, mert hiszen a' legegyszerűbb szárazmalom és a' ke-

28. § Kereskedésünk hátramaradása.

Ha hazánk geographiai fekvését, physicali természetét, és politicalai körülményeit figyelmesen megvizsgáljuk, igen hamar meg fogunk győződni arról, hogy többnyire jó földdel ellátott magyar honunk, mint leginkább

nyérsütés is a' műszorgalom egyik ágát teszik; de hogy műiparunk az élet szükségait igen sokban ki nem elégítheti, 's hogy épen ez érezhető iparhiány országunknak legsetétebb oldalát képezi, ezt fájdalommal kell megvallanunk, melyet azon vigasztaló szó sem enyhíthet, mint-ha Magyarország csak földműves országnak volna teremtvé, 's e' mellett szerencsésebb, biztosabb, állandóbb alapon nyugodnék, mint a' hatalmas Albion, melyet óriási ipara néha pillanatnyi zavarokba taszít.

Hogy gyáraink egy nemben sem elégítik ki a' honi szükségeket: azt a' harminczadi lajstromok közzelfoghatólag bizonyítjuk. Egyébiránt mivel a' szerző honi műiparunkat a' külföldiekéhez hasonlítani akarván, gyáraink előszámlálásában nem bírt elegendő forrással: ennélfogva e' hiányt tehetségünk szerint itten igyekszendünk kípótolni, de csak azon nembeli gyárakra nézve, melyek a' szerzőtől párvonalképen felhozattak.

Mi tehát jelenleg gyárainkat 's más iparintézetünket illeti: ezek számát a' papirosmalmokkal, üveghutákkal, hámorokkal együtt alig vihetjük 453-ra (ezekből a' katonai végvidékre 41 esik), holott magában a' kis Lombardiában (403 □ mfd) 1837-ben 6940, Ausztriában 531, a' velencei kormányshétkben 3074, Alsó Ausztriában 399 's magában Bécsben 162, Csehországban 462, Morvaországban 185, Stájerországban 312,

termesztő ország, a' belső kereskedés divatjára minden megkivántató eszközökkel birhatna; de ellenben a' külsőnek nyerekedő gyakorlására igen kevés kedvező körülménnyel dicsekedhetik. Így látjuk, miszerint hazánk majd csaknem minden nemű, az élet fentartására, 's

's összesen az ausztriai német- cseh- és olasz tartományokban 11,915 gyár volt folyamathan. Ez öszvegből selyemben dolgozott 5087, kenderben 's lenben 986, vasban 665, gyapjuban és gyapotban 480. És itt ismét milly különbség egy magyar papirosmalom, vagy köedénygyár, melly legfeljebb 30—40 embert foglaltatostkodtat, 's 20—24,000 pengő forint áru portékát készít, és például a' linczi gyapjuszövet-gyár közt, melly még hanyatlása korában is 6000 dolgoznak és 110 tisztviselőnek ad kenyeret. A' Csehországban készített gyolcs-kelmét évenként 896,000 darabra számítják, mellynek értéke a' többi lenkészítményekkel együtt 9 millio ezüst forintra rug, 's 1827-ben csak külföldnek 's főkép Magyarországnak 5,600,000 ezüst forint áru gyolcsot adott el.

A' hajdan virágzóbb sasvári gyapotgyár; jelenleg évenként 60,000 darab (16 rőfjével számítván) különféle nevezetű sima és csíkos, himzett és általszótt szöveteket készít, 's még mielőtt a' fonóintézet Badenbe (Ausztriában) tétetett volna, csak fonásból 2000 környékbeli ember élösködött; most mind össze alig táplál ennyit. Ellenben Brucknál, Mosony vármegyében, a' magyar részen nem rég állitatott egy szép gyapotfonó-gyár, melly a' Lajta vize által tétetik mozgásba. Ennek belső készüllete a' legujabb angol minták szerint szerkesztetett, és nem csak mesterséges alkotása, de a' fonás szépsége által is magát jelesen kitün-

kényelmére megkívántató természetményeknek előhozására alkalmas, hanem hogy azokkal akár eredetiségükben, akár nemesebbre fordított formájukban belső szükségünket viszont ki is pótolhatjuk, mert az e' végre szükséges közösülést a' hajózásra alkalmazható folyó-

teti, 's maga nemében hazánkban első. — Már hogy e' két gyapotgyár szükségünket ki nem elégítheti, az nagyon természetes, de más részről az sem hihető, mit Becher legújabb kereskedési statisticájában állit, mint-ha mi csupán gyapotért többet fizetünk az ausztriaiaknak, mint tőlök minden kivitt magyar természetményekért kapunk. Ő t. i. az 1834-ben behozott gyapot kelmék értékét 44, 's 1838-ban 62 millio ezüst forintra teszi, holott mi szinte szerinte az 1838-ki évben összes természetményeinkért az ausztriai örökös tartományoktól 60 millio forintot kaptunk. Azonban hitelesebb adatok után, gyapotszövetekért jelenleg átmérőleg $3\frac{1}{2}$ millio pengő forintot fizetünk évenként; 's még 1827-ben az országos küldöttség eleibe terjesztett lajstromok szerint 10101 mázsa gyapotszövetet hoztunk be az ausztriai tartományokból kerek számmal 2,100,000 forint értékben, de azóta az ausztriai tartományokban a' gyapotgyártás nevezetes gyarapodást tett, úgy hogy 1807-ben a' nyers gyapotheli behozatal csak 25,608 mázsára ment, 's már 1827-ben 154,264 's 1837-ben 231,395 mázsa dolgoztatott fel, mellynek értéke a' gyapot-fonalat is beleértve, 47 millio ezüst forintra becsültetett.

Legnagyobb posztógyárunk a' gácsi, esztendő alatt alig dolgoz fel 1000 mázsa gyapjút; ámbár készítményei általában dicsértetnek. Ezen gyárt egy részvényes társaság tartja fen, 's nem rég egy új gőzmű tétetett használatba, melly 31 erőművet tart forgás-

vizeink, valamint a' jó utak készítésére szükséges anyagoknak az ország nagyobb részében léte igen elősegíthetnék. Külső kereskedésnek nagyobb kiterjedésbeni folytatását azonban minden nemű körülményeink akadályoztatják. Így például a' tengerbeni részvételünk olly

ban, 's egyszersmind a' vizerő sem nélkülöztetik. A' gyárhoz tartozó telket a' Forgács gróf nemzetség örökösén a' gyár-intézetnek ajándékozta. Az újabb időkben pedig Pápán állíttatott fel egy posztógyár, angol műerővel, 's benne naponként 40 ember dolgozik, és minden héten 300 rőf különféle minőségű posztót készít, 's egy év alatt 15,000 rőföt ad el. A' posonyi és kassai posztógyárak szinte folyamatban vannak még, 's Pesten legújabbán állíttatott fel a' legelső szőnyegágyterítő-gyár. Mind ezen említett posztószövő intézetek alig dolgoznak fel 2000 mázsa gyapjút, holott Csehországban maga Reichenberg 2 posztógyárt és 1180 posztómestert számlálván, évenként 25,300 mázsa gyapjút használ fel, 's 58,000 darab (darabját 30 rőffel számítva) posztót készít; Brünnben pedig 1834-ben 17 posztó és kazimir gyár találtatott, melyek közül az Offerman testvéreké 450—500 embert táplált, 's 1500 darab széles, és ugyan annyi keskeny portékát készített (Wolny. Mähren. 11. B. 95 l.) 1823—1827 közepszámmal Magyarország 2,532,772 font posztót hozott be évenként, miért kerek számmal 6 millio ezüst forintot fizetett. Pokróczgyár van Pápán, ugyancsak Mayer Györgyé, ki a' posztógyárt állította; pokrócz és szürgyár Majkon, Komárom vármegyében; valamint a' tataiak, gyöngyösiek, szeremsegiek is sok pokróczot, a' debreczeniek gubát, 's a' rimaszombatiak gubát és lótarót nagy mennyiségben csinálnak.

csekély, és nehezített, hogy haszna nem igen szembe-
tűnő; és pedig azért nem, mert 1) az országnak egyik
végsarkán fekvő tengerpartunk a' hajózásra annyival al-
kalmatlanabb, mivel ahhoz a' hajók szirtes hegyek és
veszedelmek közt juthatnak ki az adriai tengerre, oda

A' közönséges szőrkalapokat honi kalaposa-
ink készítik. Uri kalap szinte sok gyártatik Pesten Bu-
dán, Posonyban, Kassán, Besztercebányán, Radványon.
A' Karczag testvéreknek pedig Pest mellett Soroksáron
nagyserű kalapgyáruk van. De mind ez nem elég,
miért évenként átmérőleg 25,611 uri kalapot hozunk be
az ausztriai tartományokból.

Selyemszövetgyárak (36 gombolítóháza-
kon kívül) vannak Pesten, Budán, Pécsen, Posonyban, de
ezek többet nem dolgoznak fel 150—180 mázsa nyers
selyemnél, 's ebből magára Valeronak pesti gyárára mint-
egy két harmadrész esik. Selyemszalaggyár van Kismár-
tonban. Hogy magában a' kis Lombardiában 4000 selyem-
gyárnál, 's az egész ausztriai nem magyar birodalomban
5000-nél több van, fentebb láttuk. 1827-ben innen 39,828
feldolgozott selyem-kelméket vett a' magyar haza.

Nagyobb bőrgyárak vannak Pesten, Budán, Kis-
martonban és Fintán Sáros vármegyében. Mind ezen
bőrkészítmények azonban nem elegendők a' honi szük-
ség fedezésére; 's minéműségükre nézve szinte nem áll-
ják ki a' versenyzést az Ausztriában, 's különösen Bécs-
ben készített bőrokkal; mellynél fogva bár nyersbőrt,
különféle neműt évenként 500,000 darabot adunk el,
még is 1823—1827. átmérőleg egy esztendő leforgása
alatt 313,161 készített bőrt kénytelenítettünk az ausz-
triaiaktól venni.

Czenken, a' gróf Széchenyi István jószágán ko-
csiggyár vagy, 's Goldmann a' gyáros maga tart

érkezésük után pedig rendes kikötők hiánya miatt az elemek viharjai ellen bátorságot nem lelnek; mellyről személyesen volt szerencsém 1808-ban Fiumében létemkor meggyőződni, a' midőn szemem láttára oda érkezett, gyarmati árukkal megterhelt 16 hajó közül kettőt egy éj-

mindensféle ehhez tartozó mesterembereket. A' budai kocsigyár készítményei szilárdságuk tekintetéből dicsértetnek; 's Pesten is néhány nyerges szép uri hintókat készít; de azért ezeknek nagyobb részét Bécsből vásároljuk.

A' vasgyártás már inkább el van terjedve Magyarországon. Ugyanis a' vas mindennapi szükség, 's az ehhez kívántató nyers anyag bőven lévén: ez iparágra pénzszerű-hazánkban is több ipar tőke fordítatott, 's az újabb időkben időt és költséget kimélt műeszközök használtatván, 's különféle javítások történvén, a' magyar vasművek jósága mind inkább kitűnik. Mind ez azonban a' felette tetemes belső fogyasztást nem képes kielégíteni, 's ezért nem csak a' finomabb készülett, hanem a' közönségesebb vaseszközök nagyobb részét is az ausztriai német tartományokból 's főkép Stájer és Karinthia országokból hozzuk be. Fő fészke a' vaskészítésnek Gömör vármegye; ezután Szepes, Zólyom, Abauj, Borsod, Liptó, Sáros, Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Bihar, Arad, Krassó vármegyék, és az oláh-bánsági végezed. A' Máramarosban létező kabalapolyánai kincstári vashámor a' környékben ásott érczet, 's mivel ez nem igen jó minéműségű, beregmegyei vasérczet is dolgoz fel, 's évenként csak 3000 mázsát. Gömör vármegyében két hámorban csupán kasza és sarló, 9-ben kapa, ásó, fejsze, 'sa't. készíttetik; ezeken kívül van 9 olvasztó kemence és 120 koh. Rimabrezón,

jeli vihar semmivé tett. A' száraz felül pedig csupán szakadatlan hegyeken keresztül, két igazi közöstitésen, t. i. a' Ludovica és József útján juthatni el, az első Fiuméba, a' második a' félreeső Zengbe vezetvén. De ha ez nem így lenne is, mindazáltal tengerpartunk sokkal

Betlérén, Vöröskőn olly jó vaspléhet készítenek, hogy ez a' stájerországihoz hasonlít; a' legszebb öntöttművek szinte e' helyeken, 's még más megyei hámorokban öntetnek. Zólyom vármegyében 10 helyen vannak vashámorok. A' hroneczi kincstári vasöntőműhely mindenek felett tökéletes. Öntenek itt kályhát, kazányt, fazekat, tálat, gyertyatartót, 'stb. Ugyan itt van egy aczélgyár. Besztereczen tábori vassfazekat öntő műhely; Királyfálván fegyvergyár, mellyben különféle kardok, szuronyok, pengyelek készülnek, 's az ide tartozó ráspolyozó és élesítő intézet Kosztivjarszán találhatik. Líptóban a' maluzsinai, Abaujban a' jászói vas leginkább dicsértetik. 's a' meczenzéfi németek többnyire vasművesek, kik kapát, kaszát, kazányokat, patkókat, szegeket csinálnak. Borsodban Szilváson híres öntött vasművek, 's Diósgyőrön hazánkban legjobb aczél készítették. Zemplénben a' szinnai, Sárosban a' kruszlói vasöntő-gyárakat elmellőzvé, csak Unghban a' remeteit hozom elő. Innen hazánk több részébe feles számu vas hordatik szélyel, részint rudakban, részint pléhekben. Itt készíttetnek erőművek segedelmével ásók, kapák, kaszák, szegek, 'stb., 's öntetnek a' legjobb ugynevezett Merkur vaskályhák, kemenczék, kandallók, főzőedények, gyertya és órartartók, álló tükörrámák, emlékek, 'stb. Szinte jeles kályhákat, mellképeket, 's más vaseszközöket öntő-gyár a' szeleszlói Bereg vármegyében. Biharban Vaskón az uraság derék vashámort tart, hol évenként 1500 mázsa

nagyobb hasznunkra nem válnék, mert 2) természetnyeincknek egyik fő nemére, t. i. a' gabonára nézve az oroszokkal, mióta a' feketetengeren ők uralkodnak, kivált Odessának folyvásti emelkedése mellett a' versenyzést ki nem állhatjuk. Borunkra Oroszország nem szo-

leginkább vastag munkára alkalmas vas készítetik, 's ebből a' környékbéli kővácok ásókat, szántóvasakat, fejszékét szoktak készíteni; 's a' legközelebb Petrószán állítottvasgyárban mindenféle öntött vaskészületek, u. m. kemenczék, kazánok, mozsarak, malomcsapok, gépelekhez való eszközök, 's vertvasak kaphatók. Végre az oláh-bánsági végezedben Ruszkahegyen Hoffmann és Maderspach urak semmi költséget nem kímélnek, hogy különféle öntött és nem öntött vasműveik a' legjobb külföldiekkel versenyezhesse. Az évenkénti vasnyereség tett Magyarországon 1833—1837. átmérőleg véve 269,997 mázsa nyers vasat, és 36,312 mázsa öntött vasat. Ez összevgezhez a' királyi kincstár járult 101,063 mázsa nyers vassal, és 16,537 mázsa öntött vassal; a' többi privát gyárak készítményei.

Az eddig előszámlált gyárakban is veszünk észre valami kevés előmenetelt, ha azoknak számát Schwartznernek 32 évvel ezelőtt kiadott statisticájában megtekintjük; de tulajdonképen az utolsó évtized vala az, melly valamint szellemi, ugy anyagi tekintethen 's többek közt a' még nem említett gyárakra nézve igen tetemes haladásra mutat. E' gyárak pedig kétfélék, u. m. vagy olyanok, mellyek azelőtt is kevesebb számmal gyakorlatban voltak ugyan, de nevezetes gyarapodást csak az újabb időkben nyertek; vagy olyanok, mellyek ezelőtt vagy egészen, vagy kevés kivétellel hazánkban ismeretlenek valának, 's csupán az utolsó évtizedben kezdtek lábra kapni. Az első rendbeliekhez tartoznak az üveghu-

rult; az északamerikaiak és angolok pedig a' francia bort a' mienknél talán még akkor is jobban fogják kedveleni, ha azt legjobb minőségben, mivel azonban eddig nem igen dicsekedhetünk, nekik helybe szállíthatnók. Az egyenlítőn túl fekvő országok lakosai szinte más ked-

ták, papirosmalmok, és kőedénygyárak. A' második rendűekhez sorozhatók a' porcellángyárak, a' gőzmalmok, répacukor és csontliszt (spodium)-gyárak, gőz-pálinkafőző-intézetek, és a' szerednyei rézműgyár.

Schwartner szerint 1809-ben még csak 25 üveg-huta volt folyamathan, 's 1840-ben már 54-et számláltam meg; 's így csak 8 üveggyárral birunk kevesebbet, mint az e' részben elhiresedett Csehország. Azonban a' mieink nagyobb részt csupán közönséges vagy durva üvegnek készítenek. Némelly üveggyáraink azonban a' gyártáshoz szükséges dolgosokon kívül, kisebb nagyobb számmal üvegsimitókat 's üvegmetszőket is tartanak, kik munkájuk által a' kristályüveg becsét sokszor huszszorosan képesek felemelni. Ilyen nevezetes metszőintézetük van többek közt a' Károlyi gróf nemzetségnek Misztótfaluban Szathmár vármegyében. A' szihlai üveggyár Zólyom vármegyében igen becses üvegnevei közt lombikokat is készít a' bányászok számára.

A' papiros készítés hazánkban az ujabb időkben szinte nevezetes gyarapodást nyert, 's a' műszorgalom ez ágában igen örvendetes vetélkedés kezd mutatkozni. Így 1809-től fogva a' papirosmalmok száma 40-ről, mennyire ezt Schwartner tette, 75-re és így majd két annyira szaporodott; 's remélhető, hogy ha ez élénkség ugyan azon arányban növekedend, nem sokára a' külföldi papirost egészen nélkülözhetjük. Ugyanis némelly

veltebb borokhoz könnyebben juthatnak; és így még akkor sem lennének biztos vevői borainknak, ha azok az egyenlítőn túl romlás nélkül elszállíthatnának. De ezt nem reményelhetjük, miután legjobb borunk is, t. i. a' tokaji, rendkívüli kövérsége miatt, legjobb bánásmód

gyáraink az utolsó évtizedben már nem csupán közönséges portékára szorítkoztak, hanem igen szép és használható nyomtató és író velin papirost is készítenek. Első helyet érdemel e' tekintetben a' flumei nagyszerű papirosgyár, melyet több privatusok 's köztők angolok állítottak. Továbbá legközelebb Pécsen egy hollandiai módra rendezett papiros-gyár állítatott fel, 's a' szinte új pápai intézet hetenként 100 rizmát szolgáltat. Nevezetesebb gyár ennél a' nagy-szlabosi Gümör vármegyében, hol angol gépek használtak, melyek 100,000 pengő forintba kerültek.

Kőedénygyár nem csak Pápán, Tatán, Holicson és Kassán van, mint a' szerző mondja; hanem még Körmöczön, Besztercebányán, Szilváson Borsod vármegyében, Rosnyón, Murányalján, Eperjesen, Iglón, Krapinán is. A' holicai Magyarországon első volt, hol kőedények Wegwood módja szerint csináltattak, 's most rendszeren 83 felvigyázó és dolgos egyedet foglalatostkodtat. A' kassai nagyobb kőedénygyár évenként 100.000 ft. értékű portékát készít, 's 80 embert táplál; a' pápai pedig 50 - 60 rendszeres dolgossal 60,000 fr. érő edényeket állít elő.

A' legelső porcelángyár 1826-ban állítatott Abauj vármegyében Telkibányán, melyet nem sokára másik követett Hollóházán, ugyancsak az említett megyében. Legközelebb pedig Herend Veszprém megyei helységben van egy indulóban, mely Fischer Móricz

mellett is egy kissé rosszabb pinczében eczetté válik. Dohánynyal a' tengermellékiek Amerikából magokat jobban és olcsóbban elláthatják, 's így a' mienkre nem szorulnak; egyébbel pedig, mellynek kelete lehetne, p. o. posztóval, vászonnal, 'sa't. még saját szükségeinket sem vagyunk képesek fedezni.

birtoklása óta szép reménnyel biztat. Az itt készült cserép tüzet is ad, átlátszó, 's benne sütni is lehet. A' primásherczeg rendelésére készített asztali edényeszközök, különös szépségük és szilárdságuk miatt valóban nézést érdemlenek.

Hogy a' liszttel való kereskedés hazánkra nézve hasznosabb a' nyersgabona kereskedésnél, mivel az őrlési hasznót mi nyerjük 's nem az idegenek; és hogy a' lisztkereskedés állandóbb és biztosabb lábra is állíthatik: ezt csak az utóbbi évtizedben kezdtük átlátni; mellynélfogva a' sok tekintetben jeles angol amerikai mű- és gőzmalmoknak hazánkban megalapítása részint foganatba vétetett, részint indulóban van. Így a' gróf Károlyi Lajos által legelőször állított nagysúrányi (Nyitrában) műmalom, a' haszonbérlok kezelése alatt is folyvást virágzó állapotban volt, és lisztraktárakat több városokban tartott, de fájdalom! az 1841-ki évben leégett, hanem mint halljuk ismét fel fog építtetni. Állíttatott ez az 1835-ki évben, 's a' kétemeletű igen csinos épület a' Nyitra vizén áll. Földszint láthatni az egészen elkülönzött vízikerekeket, melly helyen télben fűtni is lehet, hogy fagy által a' munka ne hátráltassék, 's ezen kerék forgatására, melly 8 malomkövet 's mas sok gépelyt mozgat, régi malmainkhoz hasonlítva, harmadrész viz sem kívántatik. A' gabona, mielőtt malomkőre folya, gépelyek segédelmével minden

A' monarchia örökös tartományai pedig kevés mennyiségű gabona, bor 's marhán kívül reánk nem igen szorulnak. Harmadszor a' feketetengerbe ömlő Dunát, melly minket a' török és orosz birodalmakkal közösülésbe hozhatna, szinte e' végett a' Moldova és Orsova köz-

legkisebb gáztól, portól megtisztaltatik, 's a' hófejségű, finom szövetű szitán osztályzott lisztnek nem csak hazánkban legszebbeknek tartathatnak, hanem a' leghiresebb külföldi liszttekkel is méltán vetekedhetnek. A' remek készületű gépelyrészek külföldön csináltattak; de az egész őszverakását 's építését Gramling Ignác primási uradalmak ács mestere vezette. A' soproni gőzmalom, próba gyanánt 4 kerékre állítván, rövid jó sikerű működése után bizonyos akadályok miatt (például, hogy a' köszönet azon áron meg nem kaphatták, mint a' többi soproni polgárok; 's a' molnárok ellenben a' liszt árát egyszerre 2 forinttal lejjebb szállították) ideiglen megszűnt. Szébb jövődöt ígér azon gőzmalom, mellyet Pesten egy részvényes társaság építtetett, 's mellynek működéseiről, az idén gr. Széchenyi István honi újságlapjainkban a' közönséget kimerítőleg értesíté. Milly eredménnyel dolgozand a' Szabolcs vármegyében Nagyfaluban részvények útján állítandó ung-szabolcsi, és a' Fiumében legközelebb épített nagyszerű gőzmalom? ezt jövődöben látjuk meg.

Azon időtől fogva, hogy Franciaországban a' burgundi répaczukor-gyártás annyira elhatalmazott, miszerint a' gyarmati nádczukor ültetvények megőrzése végett a' kormány kénytelen volt a' honi répaczukor gyárakra nagyobb adót vetni: nálunk is e' már régebben megpróbált, de ismét félbehagyott iparág ujabban lábra kezdé kapni, 's már 1841-ben 22 répaczukor-

ti szirtos medre miatt nem igen használhatjuk bátorságosan. És így mind ezen nem kedvező körülmények csak oda mutatnak, hogy külső kereskedésünk, ha neki egészen fel lennénk is készülve, nem sokat mozdulhat; 's azért, ha az általam érintett e' tárgyban azon elv: mi-

gyárt számlálhattam meg, pedig újabbak még folyvást állítatnak. E' gyárak a' következő helyeken léteznek: Födemesen, Nagyszombatban, Posonyban, Ghimesen, Szolcsánon, Beszterczebányán, Gácson, Kárván, Eszterházán, Csécsényben kettő, Szentmártonban (Győr v.) Ikerváron, Peresztegen, Szigetváron, Csepinken, Tolnán, Edelényben, Sarkadon, Kétegyházán és Kigyóson Békés vármegyében. Ezek közül legnagyobb intézet az edelényi Szász-Coburg hercegé; utána következik a' gróf Batthyáni Lajosé Ikerváron. A' szolcsáni gyár (herceg Odeschalchié) a' híres Dombasle tanítványa által rendezve, 1838-ban 15,000 mázsa répát dolgozott fel, és jövedelmezett 58,739 ft. 1 kr. váltóban; mellyből költség 25,484 ft. 48 kr., tiszta jövedelem pedig mi ezen felül maradt.

A' czukorgyárak megszaporodása hazánkban a' csontlisztgyárak (spodium) felállítását, melly iparág azelőtt nálunk teljesen ismeretlen volt, szükségessé tette, 's jelenleg csak Pesten 3 illy nemű intézet van folyamathan, mellyek eddig haszonvehetlenül elveszett tárgyakból, több ezer forint értékű portékát szolgáltatnak.

Az ausztriai nem magyar tartományokban találtató 6500 nagyobb pálinkafőző-ház közül magára Galicziára $\frac{1}{3}$ esik; 's még ezelőtt 10 évvel évenként átmérőleg északi vármegyéink innen 4000 akó pálinkát hoztak be. Azonban a' pálinkafőzőházakban elkezdett

szerint a' belső kereskedés eleven divatja a' nemzetek valódi 's állandó boldogságára sokkal nagyobb tekintetű, mint a' külsőé általában megáll, akkor ez már csak ezen fentebbi körülményeink tekintetéből is honunkra nézve még inkább helyes leszen.

gőzművek használata által nálunk az utolsó évtizedben igen nevezetes változás történt. Hogy pálinkafőzésnél gőzművek Magyarországon régebben használtattak, nagyon hihető; legalább a' Hunyady grófok jószágai-ban már régen divatban vannak; de tulajdonkép ezek használata csak az említett évtizedben terjedt el, 's az innen eredő tetemes tiszta nyereség olly ingert ada földesurainknak, hogy jelenleg a' gőzműves pálinkaházak (leginkább Gall módja szerint) nem csak a' mostohább északi vármegyékben, hol a' pálinkafőzésnek jótékony behatását a' földművelésre nem tagadhatni, hanem a' termékeny déli megyékben is elterjedtek; 's már is hatalmas szózatok emelkednek a' mértékfelett elharapódzott pálinkafőzés 's korlátlan pálinka ital ellen. Részemről azon nagyobb erkölcs romlottságot, melly némelly megyékben (p: o. Abauj, Gömör) jelenleg a' régibb idők-höz hasonlítva, észrevehető, nem tulajdoníthatom ugyan egészen a' pálinkaitalnak, miután épen Árva, Liptó, Szepes, Sáros vármegyéknek, melyekben ez leginkább elhatalmazott, legkevesebb rabjai vannak; mindazáltal tagadhatlan igazság levén az, miszerint az olesó pálinka a' köznépet könnyen mértéktelenségre csábíthatja; 's hogy mi a' zordonabb éghajlattal bíró hideg vérű tótnak nem ártalmas, az a' melegebb éghajlat alatt lakó tüzes véral-katu magyarnak igen is méreg lehet; 's hogy a' szerfelett olesó pálinka, földművelésünk egyik nevezetesebb ágát, a' szőlőművelést, mellyből hazánkban közel 1 mil-

Kereskedésünk csekélysege felől a' panasz közön-
séges, és pedig nem helytelenül; ha azonban a' panasz-
kodókat ennek okáért kérdezzük, azt többnyire hamis
szempontból veszik fel, és leginkább csak a' kormány
kereskedési rendszerét, vámok súlyát, 'sa't emlegetik;
én azonban nem ott kezdem a' hibát keresni, hanem
máshol.

Minden ok következtét szül, valamint az újabb kö-
vetkezésnek ismét okává válik, és ez így mind addig

lio ember élőküdik, végveszélylyel fenyegeti: lehetlen
eltitkolnom azon forró óhajtasomat: bár e' tárgyat or-
szággyűlésünk figyelemre méltatná, 's a' pálinkafőzésben
bizonyos korlátot szabna; ennek főzését gabonából és
burgonyából csupán természetlenebb vidékeinknek en-
gedvén meg, a' gazdag buza és bortermő vármegyétet
pedig egyedül gyümölcsből készítésre szorítván. A
legnagyobb gőzműves pálinkafőző-intézetet egy rész-
vényes társaság állita fel Bezdéden, a' rozsban 's bur-
gonyában olly gazdag homokos Szabolcs vármegyében,
melly már több hasonnemű intézeteket számlál; de hogy
e' példát a' termékeny buzatermő rónaságokon is köve-
tik: ezt a' tótmegyeri, kis bikácsi (Torontálban), szege-
di, nagylétei (Biharban), 'stb. gőzpálinkaházak eléggé
bizonyítják.

A' gőzpálinkafőző-házaknak az észak keleti ma-
gyar vármegyékbeni szerfeletti elterjedését, talán semmi
sem mozdította annyira elő, mint a' b. Ghilányi Sándor ál-
tal Szerednyén (Ung v.) felállított réz műgyár. Ez
Rajnamellékéről hozatott műértők által igen jeles pálin-
ka-és serfőző-házakban egyformán használható gőzké-
születeket készít, 's azokat jutalmas áron adván, még
a' kisebb birtokosoknak is ingert és alkalmat szolgál-
tata illy gépek megrendelésére.

tart, míg az csak valamelly végpontra nem emelkedik. Ha tehát a' kereskedés divatját végponttul vesszük, létének okát a' nyers termékeknek, és kéz 's gyárműnek bőségében kell keresnünk. Ezen bőséget következésnek véve, ennek indító oka a' szorgalmas földművelés, és virágzó műipar, melyet ha ismét következésre emeljük, az illő számu, arányosan elosztott mezei és városi népesség fog ennek okául 's egyszersmind alapeszközül mutatkozni. Hogy a' két osztálybeli mostani népességünk sem számra, sem arányra nézve honunk termékeny nagy területének meg nem felel, azon a' fentebbiek szerint nem kételkedhetni; hol pedig az alap hibás, ott a' felépítmény, következésképp annak felsőbb emeletei is igen gyenge lábon állanak; 's így itt is a' csekély népesség alapos oka kereskedésünk lassu divatjának, mert ebből származik kereskedésbeli anyagainknak szűke.

A' kereskedés adás és vételből áll; ehhez pedig részint nyers, részint pedig nemesbre átváltoztatott termékek és műárúk bőséges léte kívántatik; de hogy mi ezen bőséggel nem dicsekedhetünk, az bizonyos. Ezen állításom is tudom, több ellenvetésre találand, 's felhozzatik országunk természetményeinek, u. m. a' gabonának, bornak, szarvasmarhának, gyapjunak, dohánynak, és egyebeknek bősége. De ha mélyebben beletekintünk a' dologba, látni fogjuk, hogy ezen természetmények, ha szükséges műkelméinket honi kezek által akarnók kiállítani, és ha a' nemzet legszamosabb része, azaz természetők úgy kívánnának élni, mint más műveltebb nemzetbeliek, kevés kivétellel még tulajdon szükségekre sem lennének elégségesek; mit egy kis számítással megmutatni, nem leend nehéz. Vegyük tehát ennek kedvéért mindenek előtt nyers természetményeinket, 's így először is a' gabonát vizsgálat alá. Az or-

szágnak minden részeiben hat vármegyét kivéve, jártas és ismeretes levén, igen ritkán volt alkalmam a' felesleg összehalmozott gabona mennyiségéről panaszt hallanom, de ellenben annyival többet hallottam a' nagy szükségét emlegetni. A' kisebb gazdák felesleges gabonája, többnyire honunk kevés számú műparos lakosainak, a' nagyobb birtokosoké pedig leginkább az ausztriai birodalom fő városának, és Stájerország egy részű lakosainak szükségét pótolja ki. Ha ezen ránk nézve külföldre menő különféle nemű gabona mennyisége, melly évenként mind össze legfeljebb három millio posonyi mérőre megy, az országban maradna, ez, minthogy annak egy része, mint p. o. zab a' lovaknak, az árpa és tengeri pedig egyéb állatoknak tartására fordítatik, legfeljebb 500 ezer ember számára lenne elégséges; már pedig e' fentebbi kiszámítás szerint láttuk, hogy még legalább 1 millio művesnek hiával vagyunk, következőkép külső kereskedelemre, ha ezen városiak fogyatkozása megszűnnék, mi sem maradna.

Nézzük a' hus dologát. A' külföldre menő ökrök 's tehének száma évenként közép szám szerint tesz 150,000 darabot, ebből lehuzván a' török tartományokból 's főkép Moldva és Oláh országokból behajtandókat mintegy 30,000-et, marad a' magyar tenyésztőkre 120,000. Ezeket egyre másra 5 mázsára számítván, azoknak husa teszen 600,000 mázsát. A' kihajtandó ürük száma teszen mintegy 150,000 darabot egyre másra 40 fontjával 60,000 mázsát. Sertések 270,000, ezeknek fele török birodalomból kerülven, az országból kimenők 135,000 darabot tesznek, ezek 2 mázsával véve 270,000 mázsát, és így összesen az országból kimenendő mindenféle hus 930,000 mázsára megyen. Egy emberre évenként 120 fontot számítván, az csak

781,677-re menő műipart űző városi népesség szükségét pótolná ki. Bor kivitetik mintegy 1,800,000 akó, ebből egy emberre öt akót számítván azt 360,000 ember inná meg, mellyhez még kétszer annyit mint bornemisztát számlálván, azon bor-mennyiség 1,080,000 léleknek lenne elegendő. Gyapju mintegy 160,000 mázsa kerül ki, mi gyári mosás által 12,000,000 fontra lepad; ebből egy rőf posztóra megkivántatik $\frac{3}{4}$ font, mellyszerint lenne belőle 9,000,000 rőf posztó. Ha az ország mostani népességének csak egy harmadára t. i. 3,333,333 fő számára 5 rőf különféle posztószert, a' daróc posztót is beleértve, számítunk, akkor 16,666,665 rőf posztó szükséges, 's így ezen cikk is, ha a' posztó, mint kellene, az országban készítenék, tulajdon szükségünkre sem lenne elegendő. A' bőr és finomabb vászony híja tán ugy is elegendőkép ismeretes dolog, azért azon nyers bőrt, kevés kendert és lent, melly a' külföldre megyen, sem lehet nyerekedő cikkelyeknek tekinteni. Dohányból a' mintegy 150,000 mázsára kimenő mennyiség, valamint a' többi természetnyai anyagok, u. m. gubacs, hamuzsir, timsó is jó formán elkelnének itthon, ha műipari szükségünk kielégítésére szükséges lakosok megvolnának.

És ime ezek így létének elismerése után ki nem fogja a' hitel írójának, azon eddig sokaktól tul csapongónak vált mondasát igaznak tartani: „hogy kereskedésünk hibás, mert mi eladnivalónk sincsen.“ Mi azonban mind e' mellett mindig csak a' külső kereskedést emlegetjük, ha bár erőltetve is, azt félig meddig folytatni ügyekszünk, a' belsőre pedig majd végképen megfelejtkezünk. Mi jobbnak tartjuk kevés gabonánkat, borunkat, szarvasmarhánkat, gyapjunkat, különféle bőreinket nyers minéműségben a' külföldre jó olcsón eladni, a' pamutot országunkon keresztül vitetni, helyettek

pedig minden nemű, többnyire tulajdon nyers természetményeinkből készült ruházat, és egyéb szükségbeli műszereket attól vissza vásárolni. Azt meg nem fontoljuk, hogy az igen terhes szállítás költsége és a' vámok súlya kivívés és visszahozás közben mindig csak a' természetöt, és pedig kétszeresen nyomják. Valóban nem lehet azon nem csudálkozni, hogy már annyi századok óta ezen hamis elvű kereskedésbeli uton tántorogván, az eddig másoktól függő helyzetünkől ki nem tudánk emelkedni. Vessük szemeinket a' legműveltebb nemzetekre, látni fogjuk, hogy külső kereskedésünk csak akkor lehet sikeres, ha már belső közlekedési uton minden vagy legalább nagyobb részt saját szükségünket kielégítettük; azért is a' műszorgalom kiterjesztése végett nem csak honi nyers természetményeik feldolgozásával meg nem elégednek, hanem e' végre ezeket még készek más országból is behozni. Így láthatjuk, miszerint a' brittusok, kik 5700 □ mfdnyi nagyságu országokban 40 millio juhval, következőkép a' fentebbi kiszámításhoz képest 18 milliony lakosainak (a' tavalyi számítás szerint már 26 millio lakossal birt) ruházatjára felesleges gyapjuval is bírnak, nem csak a' magyaroktól, hanem minden más nemzetektől is örömetst megvennék a' gyapjut, ha abban a' francziák, belgák és németek velük némi részben nem osztozkodnának. Így az ausztriai német és cseh tartományok minden magyar nyers természetménynek, 's annak is mi az országon keresztül Törökországból hozatik, ha csak további kidolgozásra és így nyerekedésre alkalmas, bár mely időben kész vevői, és helyettük ruházat, és egyéb az élet szükségével járuló műárakkal, miután magokat kielégítették, bennünket ellátnak. Az angol pedig neveti kereskedésbeli mély belátásunkat, mert először nyer, midőn a' tőlünk megvett nyers 's nemesebb formába átváltoz-

tatott természetményeinken gyarmati portékáit magának megszerzi; és másodsor ismét nyer, midőn azokat valamint egyéb műveit jó drága pénzen kezünkbe juttatja; melly utóbbiakról még az is bizonyos, hogy azok a' tulajdon szükségelieknél jóval alább való készíletűek, mellynek azon ismeretes, köztök gyakran hallható mondásmódja: „jó lesz” a' buta németnek“ mert többnyire csak ezek vesznek első kézből tőle, jeléül szolgálhat. Ezen valóban önkényes adózásunk pedig egyedül abból származik, mert a' helyett hogy arányosan elosztandó népességünk, és városaink minden kitelhető elszaporításának elősegélése mellett, kivált olly gyárak felállításáról gondolkoznánk, mellyekben nyers honi természetményeink az egyes kézműveseknek megkívántató anyagokká elkészíttetnének, és így a' belső közlekedésnek életbe hozására fordítók igyekezetünket, mindig csak a' külső kereskedés forog eszünkben. Azon körülményre pedig legkevesebbet sem látszunk figyelmezni, miszerint Magyarországnak egyedül csak nyers természetményin alapuló külső kereskedését, egy fél század óta egy csekély okból származott igen nevezetes felforgatás érte légyen, melly nem egyéb, mint a' burgonya termesztésnek valamennyi művelt országban való elterjedése. Ez valamint máshol, úgy azon ausztriai örökös tartományokban is, mellyek annak előtte sokkal nagyobb mértékben mint most, nem csak a' gabona, de a' hus és bor dolgában is reánk szorultak, az eset; mellyen annál kevesbé csudálkozhatni, mivel mostani időben azon tartományokban, hol azelőtt a' szűk termést gyakran éhség is követte, a' nép legnagyobb részének legalább is félesztendei tápláló szüksége a' különféle elkészítésre alkalmas burgonyával kielégíttetik. A' földesuraságok pedig az által, hogy ezen természetményből honi szükségünkön túl is jó pálinkát égetnek, és czeفرjének mos-

lékját haszonra fordítják, nem csak a' marhatenyésztést és hizlalást jobban elterjesztik, hanem a' sernek főzhetésére is több 's olcsóbb gabonát fordíthatnak; mellynek természetes következése az, hogy valamint a' gabona, úgy a' bor és marha dolgában is sokkal kevesbé szorulnak Magyarországra mint ezeknek előtte. Erről több évek alatt ismételt külföldi utazásom közben meggyőződni igen jó alkalmam volt. Így Ausztriában, Morvában, Csehországban akár hány földesuraságot tudnék megnevezni, kik csak egy közép kiterjedésű uradalmukban e' végre 100 ezer mérő burgonyát is termesztének évenként. Hányszor nem hallottam ezeket a' termékek olcsóságáról és el nem adhatásáról panaszkodni. És ime ennek figyelembe vétele után, nem lesz anomalia állítani: hogy országunkra nézve jobb lett volna, ha ezen növény, mellyet sok millio idegenek sőt hazánkiai is áldva emlegetnek, most is ismeretlenül Amerikában tenyésznek, mert országunknak előbbeni, ámbár mérsékelt külső kereskedését alapjában megrendíté. Azonban ezen önző gondolat helyett, előadásomnak annál inkábbki bizonyítására, a' tisztelt olvasó közönségnek Pölicz ebbeli nézeteit terjesztem elő. Ő a' belső és külső kereskedelemre nézve ezt mondja: „A' kereskedelem minden nemei közt a' belső kereskedelem áll első helyen, bár hányszor uralkodjék is azon nézet, melly a' külső kereskedést a' belső felé állítja, mivel ez a' mercantil rendszer elvei szerint a' külföld pénzét, mint termékenyítő folyam a' hazába vezeti: A' külső kereskedelem köre és kiterjedése soha sem képes az elsőnek megmerevedését vagy hanyatlását helyre pótolni. Mert a' belső kereskedelem, politicalai jelleméhez képest egyenesen az elrendezett és emelkedett szorgalomra, valamint minden osztálybeli status polgárjának közlekedésére tettelegesen befoly. Ez az, mellynek ki-

terjedtsége és tartóssága a' legkülönbözőbb életmódúak munkásságát elősegíti és szaporítja, és ez által ezer meg ezer embert foglal el és táplál; azért ez egyszersmind a' belső jólétnek legbizonyosabb alapja, mivel részint a' mezeigazdaságra és műszorgalomra fordított tőkepenzeknek bizonyos kamatját biztosítja, részint a' tőkét évenként szaporítja és neveli. A' belső kereskedelem által tehát egy országnak minden tartományai nem csak viszonyos közlekedésben állanak egymással, hanem azon közös nyereségben is osztozkodnak, mely az egyik tartomány tulajdon természetényeinek a' más tartománybeliek szabad kicseréléséből származik. Mert midőn a' külső kereskedésnél okvetetlen a' nyereségnek, hol nagyobb, hol kisebb része a' külföldnek jut, a' belső kereskedésnél az összes nyereség a' honnak javára esik, megszorítja a' munkálkodó tőkét; és a' valamelly vállalatra fordított tőkét sokkal hamarabb megtéríti, mint sem az a' külső kereskedelemre fordított tőkéknél lehetséges. Igaz, hogy nem hoz tőkéket a' honba, mint a' külföldi kereskedelem, de nincsen ez a' szerencse változékonyságainak, a' külföldieknek adandó hitelből származható veszedelemnek, és a' rendszerint előre soha biztosan ki nem számítható külországi kormányok befolyásának kitéve; mert a' midőn a' nagy külső hatalmak, nevezetesen a' második és harmadik politikai rangu hatalmoknak külső kereskedésére igen gyakran kártékonyan folynak be, ezen utóbbi hatalmak kormányai az illy állapotoknak eldöntését veszélyeztetni tanácsosnak nem tartják.“

Ebből és a' mondottakból kiviláglik, hogy honunk kereskedésére nézve mire kellessék leginkább figyelmünket fordítanunk, és hogy a' legkedvezőbb körülmények között is csak ottan lehessen nyereséges külső kereskedést folytatni, hol a' belső már tőkéletesen

rendben vagyon. Hogy mi azonban ezen állásponttól még jó távol vagyunk, azt ugyan a' fentebbiekből látni lehet, de a' nagyobb meggyőződés kedvéért, mielőtt kereskedésünk számosabb akadályainak vitatásába ereszkedném, szabad legyen e' tárgyra néhány általános eszmélkedéseimet előre bocsátanom.

A' kereskedés fő elveiről a' bevezetésnél már szólván, itt egyedül a' kereskedőkre nézve szükségesnek tartom azt említeni, hogy sokan, minden eladót és vevőt kivétel nélkül, és így a' haszonkémlőt is (speculans) ezen osztályba veszik; ez azonban nem áll, mert a' kettő között minden tekintetben nagy a' különbség. A' haszonkémlő, mint rögtöni nagyobb nyereségre vágyó leginkább csak a' rendkívüli körülményeknek ügyes felhasználásában gyökereztetni igyekezetének sikerét; azért háborus világ, rossz termések, 's hasonfélék azon elemek, melyekben ezek munkások, és ez uton vagy rendkívüli gazdagodásra, vagy tönkre jutnak. Az illy elszánt, csupa pénzvággyra ügyelő haszonkémlők, rendes időkbén, például tartós béke idején, vagy közepszerű jó aratás alkalmával a' piaczról elmaradnak, és ezen időhözagot pénz manipulatiókkal, vagy magyarán mondvá, uzsoráskodásokkal töltik el, és így mint olyanok, kik néha nyerekedő javokra, fortélyosan még erőltetett szűkidőket is képesek elővarázsolni, és előmentüket, többnyire csak mások megrontásában gyökereztetik, mindenre, csak kereskedői névre nem méltók.

Valódi kereskedő ellenben az, ki a' kereskedést tanult, bizonyos és nem változékony szabályok megtartásával, valamelly megállapított mérsékelt nyereség mellett félbeszakadatlanul folytatja. Ez az által, hogy a' hon polgárai közötti viszony összekötésnek, valamint minden belső és külföldi szükségeknek mindenkori közbenjáró kiser-

zöje, mint a' közjó előmozdítója, a' hazának érdemes polgárja. Egyébiránt a' nagyobb részű kereskedőink tulajdonságairól máskor szólván, most csak még a' kereskedésnek különböző ágazatairól egy két szót.

A' kereskedés részint természetvényes, részint műszorgalmi. Hogy mind a' kettőből a' honra legnagyobb haszon háromljék, szükséges, hogy ez a' haza polgárai kezében legyen, először, mert ezekről ahhoz nagyobb vonszódást és a' körülmények bővebb ismeretét tehetni fel; másodsor, mivel a' kereskedői osztálynak megérdemlett nyeresége az országban ismét forgásba jön. Ezt azonban csak úgy várhatni, ha kereskedésbeli szereink, legyenek azok nyers termékek, vagy műárak, először elegendő mennyiségben a' honból kikerülnek, másodsor olcsóságukra és minőségükre nézve a' külföldivel a' versenyt kiállhatják. Mi nyers természetnyeinink feleslegét illeti; arról már szó levén, azért itt csak annyit, hogy e' részben némelly kisebb tekintetűeket kivéve, a' concurrentiától jó formán mentek lehetnénk; de a' műszorgalmuak sem mennyiségükre, sem minémiségükre, következőkép árakra nézve is nincsenek olly állapotban, hogy e' részben a' külföldtől ne lennénk kénytelenek függni; ezt pedig mint már fentebb érintetett, nem csak a' kézművesek, hanem a' gyárok csekély száma is okozza. *)

*) A' szerzővel semmikép sem érthetek egyet abban, mint-ha helyzetünk olly rossz volna, hogy külső kereskedésünk még akkor sem virágozhatnék, ha arra tökéletesen el lennénk készülve. Oh nem! Magyarország topographi fekvése az iparúzó művelt nyugot, 's a' nyers termékekben gazdag kelet közt, számos hajókázható vizektől áthatítva, délnyugoti részén az adriai tengertől övedzve, a' kereskedésre elég kedvező. Anyagot a'

29. §. Országutjaink roszasága.

Némelly környékeken találkoznak ugyan jobb készületű utak is, de hogy általjában véve ezt csak helyenként 's kivételképen mondhatni, azt kétségbe senki sem fogja hozni, ki a' Pestről, mint honunk fővárosától

természet mind a' három országa bőven és kitűnő minőségben szolgáltat; lakosai közül egész néposztályok szorgalom, mások mint a' zsidók, görögök, örmények kereskedési hajlam által különböztetik meg magukat. Azonban mind e' mellett hogy kereskedésünk bölcsőségében van, annak oka az, mert azt számtalan körülmények akadályoztatják, melyek közül egy némellyiken segíteni a' nemzetnek hatalmában nem áll ugyan, de sokkal nagyobb részét férfias szilárdság, egyesületi szellem, értelmiség-terjesztés, elfogultságokból kibontakozás által legyőzheti, ha elhangzó szó és üres panasz helyett, tettel 's munkával lépend fel.

Lássuk tengeri kereskedésünket. Az adriai tenger segedelmével a' magyar külkereskedésnek tágas vízi ut van nyitva, melly a' legtávolabbi piacok meglátogathatását könnyíti, 's részt enged a' világkereskedésben. A' kikötők e' tengeröböl partján a' magyar birodalom részéről is elég számosak, kényelmesek, és bátorságosak; hajóépületi fákat szépeket 's bőséggel szolgáltat maga a' Magyar tengerpart, de még inkább a' károlyvárosi katonai végvidék és Zágráb vármegye, annyira, hogy ezekből külföldieknek is és főkép francziáknak adhatunk el; a' tengerparti lakosok tudományos kiképeztetés által nem tűnnek ugyan ki, de azért természetlen sziklás földjük miatt, gyermekségüktől fog-

elágadó kereskedő országutjaink minéműségét ismeri. Nézzük ezeket sorban, és pedig a' Bécs felé vezetőnél kezdve, melyre többek közt, még legtöbb figyelem fordítatik, és valljon tagadhatni-e, hogy egy kevésbé tartós esőzés azt helyenként majd járhatlanná teszi. Ezen

va hajózásra kényszerítettvén, ügyes, bátor gyakorlati hajósok és matrózok; bányáink rezet, vasat nagy mennyiségben adhatnak. És mind ezen kedvező körülmények mellett, valljuk meg, tengeri kereskedésünk cseccsemőkorban sinyled. Mert próbáltuk-e tengerreli közlekedésünk, 's tengeri kereskedésünk akadályait legyőzni? Az anyaország a' tengerparttól magas kopár bérczek által választatik el, melyek az áruknak tengelyeni szállítását felette költségessé és lassuvá tesszik; de a' Fiuméba ezeken átvezető pompás Ludovica útját megváltottuk-e országosan a' társaságtól, hogy az ezen menő szekerek vám mentesen haladhassanak? Bizony nem; pedig az odessai buza Fiumében, 's a' többi adriai kikötőkben a' magyarnál nem szokott rendszeren olcsóbb lenni mázsájától számítva 6 krajczárnál, 's így ha a' Ludovica útján fizetendő 30 krajczár megkiméltethetnék, már a' félelmes orosz búzával bátran versenyezhetnénk. Továbbá segítettük-e Fiumét, 's a' többi tengerparti városainkat, hogy bátorságosabb kikötőket építhessenek, hajózási iskolákat állíthassanak, öbleiket a' zátonytól megőrizhessék 's más szükséges, de önerejüket felmuló tengerészeti segéd eszközöket nyerhessenek? Semmit sem tettünk; 's mi, kik olly sokat és örömet beszélünk a' tengerpartunkali összekapcsolatásunkról, 's tengeri kereskedésünk megnyitásáról, úgy látszik, ezeknek fontosságát még sem érezzük igazán, mert különben az erre vezető eszközök elhanyaglását megfejteni nem tudjuk.

Dorognál elváló és Esztergomon keresztül Morvának vezető ut pedig hogy amannál még jóval rosabb, annak jeléül szolgál, hogy az onnan vásárra jönni szándékozók társzekerei az utjárhatlanságamiatt nem ritkán kénytelenek utközben visszatérni. Kassán keresztül Ga-

Nem áll továbbá az, mit a' szerző állit, hogy ha elegendő mesterembereink és gyárosaink volnának, semmi sem maradna, mit külföldnek adhatnánk. Nem áll először azért, mert számításai önkényesek, 's a' hivatalos harminczadi lajstromokkal meg nem egyeztetetők; de nem áll másodszor azért sem, mert a' földművelés a' műparral együtt jár, a' virágzó műipar, a' földművelést is virágzóvá teszi. Lám Poroszország, melly kiterjedésre nézve a' magyar birodalomnál 1000 □ mértfölddel kisebb, földje soványabb, műipara legszebb karban álló, 3 esztendő alatt (1829. 1830. 1831.) 11,113,526 scheffel buzát, 4,889,893 scheffel rozsot vitt ki, és csak 1,107,589 scheffel buzát, és 1,440,042 scheffel rozsohozott be (1 posonyi mérő $1\frac{1}{9}$ scheffel); és így többet adott el, mint mi évenként szoktunk, ez 12 évi középszámot véve, csak 1,988,781 mázsára, 65 fontra, azaz mintegy 3,000,000 posonyi mérőre menvén, a' zabot 's más gabonanemeket is beszámítva. Így az ausztriai örökös német és cseh tartományok, most midőn a' műipar nálok lábra kapott, 's a' népesség másfélanyira növekedett, kevesebb buzát és marhát vesznek tőlünk, mint ezelőtt 32 esztendővel. Nagybrittania pedig Magyarország területéhez csaknem hasonló levén, roppant népességét, melly a' tavalyi összeírás-kor 26 milliora felhágott, 's mellynek több felénél műiparból és kereskedésből él, élelembeli szerekek saját földművelése eltartja, 's külföldre igen ritkán szorul.

liczia felé mentsen Isten mindenkit esős időben. Debreczenen, Nagy-Károlyon keresztül Nagy-Bányának; így Kecskeméten, Szegeden, a Bánságon által Erdély felé; valamint Szabadkán, Ujvidéken keresztül Törökország felé hol a sivatag homokot, hol a ragadós agyagos

Abban azonban a szerzővel kezet fogok, hogy a kereskedés különféle nemei közt a belső kereskedés nem csak legkiterjedtebb, hanem egyszersmind legnagyobb fontosságu is. Mert ez által cseréltetnek ki a nyers termékek más termékekkel, és kézműi és gyárműi kelmékkel, melly csere által ezek több vevőre találhatnak, amazok pedig e' nélkül igazi értéküket meg nem nyerhetnék; a' honnan a' belső kereskedésben az ország lakosai kétszeres nyereségre tesznek szert. Azon 424¹/₂ millio font sterlingre menő roppant summából, mennyire az egész nagybritanniai kereskedés becsültetik, magára a' belső kereskedésre 350, a' külsőre 74⁴/₅ millio font sterling esik. Franciaországban pedig az egész kereskedés 7,323,610,000 frankot hozván forgásba, ez öszvegből a' belső kereskedés 6,476,160,000, a' külfölddel való közlekedés 847¹/₂ millio frankra megyen. Mennyire mehet a' mi belső kereskedésünk, ezt még közelítőleg sem merjük meghatározni, miután nálunk a' különféle bélyeg és accise adók teljesen ismeretlenek.

De lássuk már Magyarország külső kereskedését. Valamelly országnak a' külfölddel való kereskedésbeni nyeresége vagy kára kereskedési mérlegnek (Handels-Bilanz) neveztetik, 's ezt közönségesen a' kivitelnek, a' behozatallal való összehasonlítása által szokták kiszámítani, olly formán, hogy vagy a' kereskedési cikkek pénzértéke vettetik egymással össze, vagy általjá-

sarat, tolja a' kocszi tengelye. Stájerország felé Veszprémén által, azon várostól kezdve is valamint Horvátország felé Nagy-Kanisának vezető utakon is esőzés után kiki, ha csak nem kénytelen vele, szívesen elfogja kerülni az utazást. Ezen főbb utaknak illy minőség-

ban két ország egymással kereskedésének összege tétetik hasonlításba; 's e' szerint ha egy ország kivitt portékáiért kevesebb kész pénzt kap, mint a' behozottakért fizet, ez szenvedőleges (passiv), mérlegnek, 's megfordítva tettelegesnek (activ) tartatik. Milly bizonytalan használatuak legyenek az illy kereskedési mérlegek, kivált ha a' pénzértékkel együtt a' kereskedésbe jövő cikkek mennyisége és minémisége iskimutatva nincs, bőven kifejtették a' statusgazdasági írók; 's már makétségkivüli dolog, miszerint a' kereskedési cikkek valóságos becse nehezen levén kitudható, egy ország a' behozott árukért készpénzben többet fizethet a' másiknak, mint a' mennyit a' kivittekért kapott, azaz külföldi kereskedési mérlege szenvedőleges lehet, a' nélkül, hogy ennek az ország virágzására káros befolyása lenne, miután egy nemzetnek a' külfölddel kereskedési haszna, nem azon pénz feleslegtől függ, melyet a' kereskedésben nyer, hanem inkább azon munka tömegétől melyre a' kereskedési cikkek és termékek kiállítása alkalmat nyújt.

Az 1827-ki országos küldöttség eleibe terjesztett harminczadi lajstromok eredménye az: hogy általában 11 éves időszakot vévén fel (1816—1827-ig) az ausztriai nem magyar tartományokkal való kereskedésben 13 milliot vesztvén, 48 milliot pedig nyervén, még nyeresége, vagy is tetteleges kereskedési mérlege 35,000,000, azaz évenként középszámmal 3,192,052 ezüst forintra ment. Ellenben a' külfölddel való kereskedésben éven-

gük után, mindenki képzelheti magának azon arányt, melyben a' kisebb tekintetű tartománybeliek azokhoz képest állanak. Hogy ez nálunk is máskép lehetne, azt bizonyítja mindenek felett a' valóban dicséretes, említést érdemlő Ludovica utja, mely Károlyvárostól Fiu-

ként 4,920,800 forinttal többet hozván be a' kívütnél, 11 esztendő alatt 54,000,000 forintot vesztett; 's így mind a' német tartományokkal, mind a' külfölddel üződtt kereskedést egybevén, 's a' 43 millionyi veszteségből a' 24 millionyi nyereséget lehuzván, marad veszteség összesen 19 millio, azaz évenként 1,728,406 forint pengő pénzben.

Azóta újabb adataink, hivatalosak tudniillik nincsenek, a' Becher adatai pedig, mint fentebb mutogattuk, hitelt nem érdemlenek. Ő az ausztriai tartományokkal való kereskedésünket 1834-ben úgy adja elő, hogy onnan 77,933,290 ezüst forint áru portékát hoztunk be, ellenben nekik csak 43,984,150 ft. értékű kelméket adtunk el. Csak 34 millio forintnyi passivumocska! Már 1838-ban Becher feljebbhágozott, 's ekkor 100 millio fr. becsű áruért, csupán 62 millio fr. terméket adhattunk el az ausztriaiaknak; e' mellett a' török kereskedésben is folyvást vesztettünk. Mind ez azonban, mint fentebb emlitém, semmi alapon nem nyugszik.

Ez uttal tehát csak a' hivatalos kereskedési táblázatoknál maradván, lássuk ezekből, kitetszik e' némmely honi természetmények növekedése, apadása, vagy éppen pangása?

Igy szarvasmarhát e' 12 év alatt az ausztriai örökös tartományoknak csaknem minden esztendőben egyenlő számmal adtunk el, de külföldi kereskedésünk tetemes gyarapodást nyert, mert az első 6 évben

ménak vezet. Másokat is lehetne ugyan még előhozni, de ezek az egészhez képest, mint mondtam csak kivételek.

Nálunk ugyan igen bevett beszédmódja az, hogy Magyarországon az ahhoz kívántató anyagoknak nem

külföldi országoknak középszámmal évenként csak 500 (mindenütt kerek számmal élve) darab adatott el, 's már az utolsó 6 évben szinte közép számmal évenként 12,300 darabot hajtottunk ki. Általában úgy látszik, hogy elhatalmazott juhtenyésztésünk nem nyomta el annyira a' szarvasmarha tenyésztést, mint ezt közönségesen hiszik; sőt az egész ausztriai birodalom 1823—1829. azaz hét esztendő alatt átmérőleg évenként szarvasmarhát 3,980,700 fr., 's később 1834—1837-ig szinte esztendőként 2,366,500 forint árút vásárolván külföldről, ez a' szarvasmarha tenyésztésnek, szinte mint az egész földművelésnek jelen korunkbani gondosabb kezelését tagadhatlan bizonyítja, miután a' megszaporodott népesség és vagyoniosság mellett, még kevesebb külföldi marhára van szükségünk.

A' lókereskedés mind a' 12 esztendőt vévén fel semmi haladásra nem mutat.

Ellenben a' kereskedési táblázatokból is láthatjuk, milly sebesen növekedett a' juhtenyésztés Magyarországon, 's milly nagy fontosságu ága legyen ez a' magyar mezeigazdaságnak. Az első 6 évben évenként 114,000, a' második 6 évben 165,000 mázsza gyapjút adhattunk el részint az örökös ausztriai tartományoknak, részint a' külföldnek, 's ez időszak utolsó évében, azaz 1827-ben csaknem két annyi gyapju vitetett ki, mint 1816-ban. Ma már a' kivitt gyapju-mennyiség a' 200,000 mázsát meghaladja. Ör-

léte miatt jó utakat készíteni lehetetlen. De miért lehetséges ez más országokban, melyek azoknak még nagyobb hijával vannak, például Galicziában, vagy Hollandiának mélyen fekvő lapályain, sőt az országunknak némely alsóbb vidékein is, melyekről leginkább el-

vendetes eredmény az is, miszerint hajdani kevés jelentőségű külföldi gyapjúkereskedésünk az utóbbi években tekintetet érdemlővé vált, az egy pár száz mázsából állott kivitel (némelyik esztendőben 100-ra se ment) 5—6000 mázsára szökvén fel. Juh, bárány, 'stb. az első 6 évben esztendőként középszámmal 165,000, az utolsó 6 évben 272,000 darab hajtatott ki külföldre 's az ausztriai tartományokba.

Sértést e' 12 év alatt Törökországból összesen, 2,094,072 darabot hajtván be, 's e' helyett az ausztriai tartományoknak 's külföldnek 2,103,923 darabot adván el: világos, hogy sertéstenyésztésünk csak a' tetemes belső szükségét fedezi, de idegeneknek keveset adhatunk el. Egyébiránt a' behajtott török sertések tengerivel 's makkal nagyobb részt nálunk hizlaltatván meg, ez átmeneti sertéskereskedésben mégis nem megvetendő nyereségünk van.

A' gabona kivitel mind az ausztriai örökös tartományokba, mind külföldre 1824-től kezdve folyvást növekedett, 's ez utóbbi kivált három annyira szaporodott, mint vala az előbbi 5 év alatt. Az 1829. első novemberi felső rendeletnél fogva, a' Magyarországból az ausztriai tartományokba szállítandó tiszta búzára mázsájától 15 $\frac{1}{4}$ ezüst krajczár, a' külső országokból behozottra 22 $\frac{3}{4}$ krajczár beviteli vám szabattván, e' kedvezés következtében a' magyar buza, a' bajor, egyiptusi, odessai búzával a' még most is veszélyes

mondhatni ezen anyagok hiányát; mint például Temes vármegyének mesterségesen készült utja, melyre a' kövek 10 mértföldnyi messziségről is hordattak, ezen állítást is elegendően megczáfolja. Nem az anyagok, hanem inkább a' kezek, az alaptőke, elszánt akarat fo-

concurrentiát könnyebben kiállhatja, ámbár azon 1,097,000 (714,000 fr. buza, 152,000 fr. tengeri, 231,000 fr. zab, árpa, 'stb.) forint értékű gabonát, melyet az ausztriai német tartományok 1834—1837 évenként külföldről vásároltak, nagyobb vámbeli kedvezéssel Magyarország is kiszolgáltathatta volna.

A' borkereskedelem még most is süllyedő állapotban van, 's az évenkénti összes kivitel 300—500 ezer mázsá közt ingadoz. Az utolsó 9 évben adott el Magyarország bort az ausztriai tartományoknak, 's a' külföldnek 3,815,000 mázsát, 's hozott be Ausztriából 40,000 mázsát, 's Franciaországból 18,154 lé-gely pezsgőt. Csupán külföldre vitt ki középszámmal évenként 80,000 mázsát, 's már 1834-ben Becher szerint csak 56,860 mázsát 454,880 ezüst forintért, holt ugyan ez évben Ausztria külső országoknak 117,030 mázsát 936,240 forintért adott el. Általában megfoghatatlan, miként történhetik az, hogy az egész ausztriai birodalom, melynek egyik országa a' magyar, Franciaország után leggazdagabb borhazának tartatik, évenként több bort vesz külföldről, mint ad el. Hivatalos vámjegyzékek szerint 1834—1837 az ausztriai birodalom évenként 3,788,900 fr. áru bort hozott be külföldről 's főképen Olaszországból, 's csak 1,365,500 fr. árut vitt ki, 's így minden esztendőben tisztán 2,423,400 forintot fizetett borért, akkor, midőn a' magyar gazda vesztegetett áron sem képes e' természet-

gyatkozásának, és az uti vám fizetéstől irtózásnak tulajdonítsuk utjaink roszaságát. Az első nincs, mivel népességünk még gyenge, a' többinek pedig hijával vagyunk, mert új utak készítésére, és a' fenállóknak jó karban tartásához önkényes adakozás és uti vám fize-

ményétől megszabadulni. Itt hiba lehet! 's nem tudom, nem lenne e hasznosabb az egész birodalomra, ha a' magyar borra mázsájától tett 2 ezüst forintnyi szerfelett magas kiviteli vám az ausztriai örökös tartományokban leszálítatnék.

A' dohánykereskedésben folytonos apadás vagy növekedés nem mutatkozik. E' 12 év alatt középszámmal évenként az ausztriai örökös tartományokba 116,067, külföldre 41,942, összesen 158,009 mázsát vitetett ki. Azonban az ausztriai birodalom későbbi vámjegyzékeiből úgy látszik, mintha a' magyar dohány kereskedés tetemest csökkent volna: mert 1823—1829 és így 7 év alatt a' birodalom külföldről évenként csak 23,000, 's már 1834—1837 szinte évenként 1,547,000 forint áru dohányt vásárlott a' külföldre vitt magyar dohány értékén felül, mely 34,800 mázsára, 's 348,000 pengő forintra rugott.

Kender 1824-től kezdve évről évre több vitétt ki, kivált a' külfölddel való kereskedésben meglepő haladás észrevehető; mert egész 1824-ig alig vittünk ki néhány mázsát, 's már 1824-ben a' kivitel 1404, 1825-ben 7226, 's 1827-ben 12,569 mázsára szökkent. Egyébiránt a' külfölddeli kereskedés még sem érte el virágzásának azon fokát, mellyen hajdan állott, midőn magok az angolok (ezek 1827-ben egészen elhagytak) évenként 40—50,000 mázsát vittek ki. Lent folyvást az ausztriai tartományoktól kell vennünk esz-

téssel a' privilegiált fél, ha bár ez neki legnagyobb hasznára válnék is, nemesi szabadságával össze nem férhetőnek véli, és elegendőnek tartja, az ut készítés és fentartás terheit azon félnek vállaira nyomni, melly a' többiek viselésében is előleges joggal bir, és melly e'

tendőként 10—12,000 mázsát. Kendert és lent külföldről behoztunk 1838-ban 305,428 forintért, kivittünk 304,459 ft. 6 kr. értékűt. Fiuméből 1837-ben 1838-ban és 1840-ben semmi, 1839-ben 9790 font, 1841-ben 325,318 font vitetett ki.

Az 1824-ki kiviteli vám leszállítása következtében az utolsó 6 évben középszámmal évenként gubacs egy hatoddal, méz egy harmaddal, viasz két annyival, hamuszir szinte két annyival több vitetett ki ausztriai örökös tartományokba és külföldre, mint az első 6 évben.

De a' repcze, dió, 'stb. olajkivitel még nagyobb haladására mutat az újabb időben nálunk elterjedt repczetermesztésnek és olajsutolásnak. Ugyanis 1816—1822. középszámmal évenként 7400, 1822—1827-ig szinte átmérőleg 19,000 mázsa olajatadtunk el az ausztriai örökös tartományoknak és külföldnek. Ellenben a' faolaj-behozatal esztendőként 10,000 mázsára ment. 1840-ki novembertől 1841-ki novemberig csak Pestről küldetett ki repczeolaj Bajorországba 10,292 mázsa, Helvetiába 681 mázsa, Triesztbe 122 mázsa, Krakóba 360 m., Poroszországba 482, összesen 11,937 mázsa. Repcze Bajorországba 20,918, Triesztbe 252, összesen 21,170 mázsa, mi egy posonyi mérőt 75 fontra számítva teszen 28,227 mérőt. Közép ár: 11,937 mázsa olaj 16 forintjával 190,992

részben annyival sikeretlenebbül fárasztatik, mivel az ut készítésében való jártasságunk általjában még nem igen sokat haladott. Más országokban ez egy különös oktatás tárgya. Új utak felállítása köz adakozások által történik meg, a' fenállók jó karbani tartása pedig egy

forint, 28,227 mérő repcze $3\frac{1}{2}$ forintjával 98,794 ft. 30 kr., pengő pénzben.

A' behozatali czikkek közt első helyet foglal a' posztó, 's más gyapjuszövet, melyekből évenként 16—20,000 mázsát hozunk be 8 millio forintnyi értékben, holott gyapjuért csak $13\frac{1}{2}$ millio forintot kapunk. Becher szerint 1834-ben gyapjut vittünk ki 19,036,140 forintért, 's posztóért fizettünk 15,831,130 forintot ezüst pénzben.

A' gyapotszövetek viselete is nagyobb dívatba jövéen, ezek behozatala szinte évről évre növekedik, 's ezekért jelenleg többet fizetünk valamivel, mint a' gyolcsért, melly különben a' posztó után legtöbb pénzt kivitt hazánkból, évenként e' summa $4\frac{1}{2}$ millio forintot meghaladván.

Mennyi czukrot és kávé t fogyaszt el Magyarország, ezekre nézve kereskedési táblázataink leg hiányosabbak, 's ezekből csak azt tanuljuk, hogy tisztított czukor évenként kevesebb, 's helyette czukorliszt hozatott több be, mi honi czukortisztító intézeteink nagyobb kiterjedésére, de nem számuk szaporítására mutat, miután a' flumei finomító gyár épen az újabb időkben szűnt meg. Az egész ausztriai birodalomba hivatalos vámjegyzékek szerint 1834—1837 évenként 375,092 mázsa czukorliszt, 16,879,100 forint értékben, 2118 mázsa tisztított czukor 158,800 forintért, és 93,215 mázsa kávé 6,525,100 forint áru hozatott

különös felügyelő tisztség feladata, azon jövedelmekből, melyek a' kivétel nélkül mindenki által fizetendő uti vámokból bejönnek.

Nálunk azonban ez egy viarum inspector felszines felügyelése alatt mind untalan változó ugy nevezett uti

be. E' summákból 's értékekből mennyi esnék egyenként a' magyar birodalomra, melly az egész ausztriai császárságnak kiterjedésére nézve többet felénél, népesség tekintetéből harmadát teszi, közelítőleg meghatározni az igen különböző népvagyonosság miatt nem merem.

Általában az említett kereskedési táblázatokból láthatjuk, hogy földművelésünk több ágakban, 's kereskedésünk is több honi természetnyi czikkeken nevezetes haladást tett; de gyáraink közül épen a' legszükségesebbek, aránylag szaporodni teljességgel nem akarnak; valamint a' több száz ezer forintért behozatni szokott ruhadarabok is kézműi iparunk gyarlóságát mutatják.

Veszt e vagy nyer Magyarország külső kereskedésében, azt e' táblázatokból ki nem tapogathatjuk; 's ha talán a' kereskedési mérleg számilag mellettünk állna is, én valódiilag inkább veszteséget gondolok. Az ausztriai német tartományok a' behozott árukért sokkal többet fizetnek, mint kivitt portékáikért kapnak, 's még is a' köz jólétet náluk növekedő virágzásban látjuk, mert a' behozott czikkek nagyobb részt olyanok, melyek további nemesítés és kidolgozás által többszörös értékre emeltetnek, 's munka nyújtás által sok száz ezer családnak élelmet szolgáltatnak. Mi magyarok iparczikkból csak indigót és festőfát hozunk be, amaból évenként 190—206 (az egész ausztriai birodalom-

biztosra, és szolgabíróra, egy szóval olyanokra bízatik, kik talán mindenhez inkább értenek, mint az utcsináláshoz. 'S ezen annnyival kevesbé csudálkozhatunk, ha elveszszük, hogy a' földmérői iskolapálya alatt alig fordítatik egy kis idő e' nagy fontosságú ügy megtanulá-

ba 1834—1837 évenként 6318 mázsa hozatott be), ebből 3000 mázsát (az egész ausztriai birodalomba szintén évenként 77,373 mázsa hozatik be). Több behozatali áruink tisztán fogyasztéki czikkek, melyeket, mi további kidolgozás 's így munka nyújtás nélkül használunk fel. A' temérdek gyapjút, nyersbőrt, kendert, 'stb. nyersen eladjuk az ausztriaiaknak, 's tőlök ugyan e' természetményeinket posztó, gyöles alakban 4—6 annyi árért visszavásároljuk. És kereskedésünknek illy nyomort állapotja nagyobb figyelemre, 's talán tette is buzdíthatna bennünket. Hiszen nem lehet többé titok előttünk, minden országnak azon kereskedési politicája, miszerint mindenik a' tisztán fogyasztéki czikkeket, mint gabonát, bort, marhát 'stb maga kívánja előállítani, 's ezeknek más országokból behozatalát szerfelett vámokkal terheli, 's teljesen csak annyiban nem tiltja meg, mennyiben nálok nélkül el nem lehet. Elég figyelemztetés reánk magyarokra, hogy mi is viszonyosságot gyakoroljunk, 's gyárokat állítván, ne vegyünk másoktól olyast, mit magunk is kiállíthatunk. Az óhajtható közönséges kereskedési szabadságot eddig csak pium desideriumok közé sorozhatjuk; életbe még egy ország sem hozta. Maga a' hatalmas Albion bámulásig tökélyesített iparába 's értelmiségébe bizakodva, legtöbb kereskedési czikkre nézve a' concurrentiától nem fél ugyan, sőt keresi, 's ezért a' szabad kereskedési eszmét legtöbbször pengeti; mindazáltal a' külföldi gabonára tett szerfeletti vám leszállítása által, még

sára, 's ekkor is minden gyakorlat nélkül egy kis theoriával megelégesznek; és így még tanult földmérőink is e' részben csupán diletansok.

A' hol a' közönséges utak dolga még csak ennyire van, ott vasutakról szólni én időelőttinek tartom. Utjaink illy minőségének és talán félesztendei járhatatlanságának tulajdonithatni, hogy nálunk 16 mázsa már 4 ló utáni tehernek tekintetik, midőn máshol az közönségesen 80-ra 's többre is felmegyen. Könnyen átláthatni, hogy illy körülmények közt nem csak minden teherszállítás igen késedelmes és költséges, hanem akarmelly rendű műveltebb embernek, következőleg a' valódi nagykereskedőnek is az utazás annál kellemetlenebb, mivel vendégfogadóink mind szálásra, mind konyhára, mind pinczére nézve még igen gyarló állapotban vannak. És ez talán egyik oka, hogy Pesten alul valódi nagy kereskedők igen ritkán fordulnak meg, és a' kereskedés bitorlását inkább zsidó kézre bocsátják. *)

eddig tetteges példával nem ment elő. Kereskedési politikánkat tehát egészen meg kell változtatnunk, mert különben a' külső kereskedésen kívül, még más számtalan magyar pénzt kifolytató csatornák bedugása hatalmunkban nem lévén, félok, hogy a' régi „maradjunk” mellett, kiáltó szegénységünkön még a' váltók, bankok, vasutak sem lesznek képesek segíteni.

*) A' magyar nemesség számtalan országgyűléseken a' kereskedési kutfók kinyitásában, harminczadok leszállításában, igényletekkel 's követelésekkel lépett fel, de a' kereskedés első talpkövének letevésében, országutak csinálásában mind eddig részvételét megtagadta. Vagy mindent csak a' kormány és paraszt csináljon? hogy

30. §. Vízi közlekedésünk is még igen gyarló.

Számosabb mesterséges hajókázható vizcsatornák felállításáról, például Tisza-Szolnokra, vagy Csongrádról vagy Szegedről a' Duna és Pest felé; a' Dunának közbevetett összekapcsolásáról az adriai tengerrel, 's a't. szó már igen gyakran volt, de a' Ferencz és Bega

a' nemes ember annyival kényelmesebben csendes nyugalomban pipázhassék.

Az 18²⁵/₂₃ országosan egybegyült Rendek a' véggett kérték meg ő Felségét, hogy Károlyvárostól Ogulinen keresztül a' katonai végvidéken által Zeng felé, mint melly legrövidebb ut a' tengerhez, állítatna egy új kereskedői utat. Ezen okból azon javaslat keletkezett, miszerint a' Ludovica ut részvényes társaságától meg kellene szabadítékát váltani, hogy ezen derék utat, melly Károlyvárostól Fiuméba viszen megszabadítván a' magas vámtól, a' magyar termékek kivitelén ez által könnyíttessék. De mivel a' részvényes társaság 1,200,000 pengő forintnyi kárpótlást kívánt (és mivel a' nemesség semmit sem akarván fizetni, mindent csak a' kormánytól várt), jobbnak tartották a' Józsefutat leváгатni, melly Károlyvárostól Zengbe viszen, 's 4 mértfölddel rövidebb a' Ludovica utnál, és eddig mint kereskedői utnak azon nagy hibája volt, hogy egy közönséges öltre sok helyen 18, néhol pedig 20 hüvelyknyi emelkedés is esett. Ezen leváगतás 7 év alatt (1834—1840) 300,000 pengő forintnyi költséggel végre is hajtattott, úgyhogy már most a' magas Capella hegységén és a' Vratnikon öltre sehol sem esik több 4 hüvelyknyi emelkedésnél. Ez által egészen teljesült a' magyar KK. és RR. kívánsága, mivel már most egy

csatornákon kívül a' többiek mind eddig csak pium desiderium, 's ha kérdezzük miért? azért, mert azok, kikre utánuk a' legnagyobb haszon háramlanék, pénzüket inkább másra, mint illy kamatozó intézetre szánják.

Folyóvizeink ámbár számosak, és az országnak minden részeiben elágadzanak, a' külső kereskedelemre ugyan nem kedvezők, mert a' Visztulába ömlő Poprádon kívül, mellyen egyébiránt is országunk e' tájoni terméketlensége miatt, mostani körülményeink közt még igen kevés kivinni valónk lenne; csak az egyetlenegy Duna, mellyen a' moldovai szorulatnál a' hajózás igen bajos, ömlik a' feketetengerbe, de ennek torkolatja is orosz kézben van, melly különféle veszteglési-intézetek örve alatt, a' kereskedelemnek igen különbözőleg árt. Ben az országban azonban vannak számos hajózható folyóink, de ezeken is a' felfelé hajózás, *) a' többnyire korlátlan

helyett két kényelmes, mesterség szabályai szerint helyreállított kereskedői ut van; az egyik Fiuméba visz 's 18 mértföld hosszú, a' másik Zengbe 's 14 mértföld hosszú. Valljon nem volna e tanácsos itt még meg nem állapodni, hanem a' Ludovici ut társaságának a' kért 1,200,000 pengő forintot is megfizetni, hogy a' terhes szekerek minden vám nélkül haladhassanak? Hiszen tengerreli összeköttetésünk Fiume felé annyival függetlenebb, közelebb, biztosabb és nyereségesebb a' fekete-tengerénél, hogy 1834-ben a' fekete-tenger szomszédságában fekvő Moldvaországból Páncsován által a' Dunán és Száván folyamellenesen 4000 mérő tengeri hozatott Károlyvárosra, 's ez ott apródonként szépen el is adatott.

*) Például a' Tiszának rakoncátlan partjai miatt lovak által a' hajók felfelé nem huzathatnak, azért azt, ugy

partok, a' parti utak tökéletes hiánya miatt nem lehetséges, e' mellett szabályozatlanok lévén, az országnak közel 40-ed részét, mely akármi természetények előhozására igen alkalmas lenne, posványos és egészségtelen mocsárokká fordítják. Hogy ez így van, arról kiki a' hely színén, p. o. Pesttől lefelé a' Duna mentében egész Moldovaig, leginkább pedig a' Tisza, Körös, Maros, valamint a' Száva, Dráva, Rába, Bodrog, Szamos, Kraszna melléki vidékeken meggyőződhetik; mely bizonyosan nem lenne úgy, ha ezen tárgy is nagyobb figyelemre méltatnék, és annak rendbehozására leginkább azok, kikre abból a' legnagyobb nyereség jönne, a' célznak megfelelő pénzbeli alap kiállítása mellett, a' dologhoz igazán akarnának hozzá fogni. Ezen tárgyról azonban még írásom folytában szólni akarván, itt csak azon egy észrevételt teszem, hogy ezt, mint az egész ország érdekében fekvő tárgyat tekinteni, és minden e' részbeni munkálódást egyedül csak egy országos megbizottság által jóváhagyott, az egészre nézve tökéletesen kidolgozott célirányos terv szerint, és pedig annak felügyelete alatt legyen szabad végrehajtani. Mert ellenkező esetben, ha ez mindegyiknek önkényére, vagy legfeljebb úgy nevezett ezen vagy azon melléki aquatica commissiokra bízatik, akkor többnyire csak egy oldal, néha mások károsításával járó nyerekedő vágy leszen, az illyes közteherrel megejtendő munkálodásnak célja.

nevezett kukázás által szokták végrehajtani, mely abból áll, hogy egy előre evedző kisebb ladikból egy hosszú kötelen csüngő horgonyt a' vízbe vetnek, melyen az azt követő nagyobb hajót azon pontig feljebb huzzák, 's így fokenként tovább.

Ha a' hydranlica tudománynak azon elméleti és gyakorlati igazságát elismerjük, hogy csak a' fő anyavíznek rendbehozása után lehessen a' többi abba ömlő kisebb folyóknak szabályozásához, és pedig mindig alulról felfelé hozzá fogni, akkor ennek illy rendű megtartása minekünk annál szükségesebb, mivel valamenyi kisebb nagyobb folyóink, a' Poprádot kivéve, a' Dunába ömlehek. Ha azonban e' részben az eddig történetekre visszaemlékezünk, hogy midőn a' Duna mikénti szabályozásáról eddig majd még csak szó sem volt, *)

*) De igen, mert az 1840-ki országgyűlésen a' királyi előterjesztvények egyik pontja egyenesen a' Duna szabályozását tárgyalja, mellynek következtetésében országos küldöttség neveztetvén ki, remélhető, hogy ha a' nemzet valahára a' maga javára teendő fizetéstől nem idegenkedik, a' kormány nyal egyetértőleg ki fog eszközöltetni, miszerint hazánk számos folyói a' közműveltségnek ne kártékony, hanem áldást árasztói csatornái legyenek.

Egyébiránt nem csak a' Dunán, hanem csaknem minden folyónkon történtek már ezelőtt is igazítások, átmetszések 's kisebb rendű szabályozások; sőt a' próbába vétetett alsó-dunai sziklák kipuskáztatása, a' Bajánál, Mohácsnál, Battánál történt görbületi átvágások, Posonynál a' vizsarkanytyuk valóban nevezetes summa pénzbe kerültek; 's hogy mind e' munkálatoknak nem vala az a' sikere, mit ennyi erőtől méltán várhattunk volna, annak legfőbb oka az, hogy egy országos terv, 's függetlenül munkálkodó biztosság nem létezett, hanem mindenik vármegye maga tett rendelkezéseket, 's a' magyar főépítő kormányzék terveit csak akkor követte, ha saját hasznát benne kézzelfoghatólag láthatá.

egy oldalu illy szabályozások ugyan az ország némelly részeiben, például a' Sió, Sárvíz és Körös mentiben, munkába vétettek, még pedig olly messzi vidékiek segítségével is, kik az abból származó nyereségben soha nem is részesülhetnek. De mivel ehhez még az is járult, hogy ezen ugy nevezett regulatiók, mint például a' Körösön rendelleniesen felülről kezdettek, annak természetes következése az lön, hogy midőn a' fentebb fekvő vidékek nagyobb kisebb mocsárok kiszáritásával leginkább mások segítése mellett uj nyereséghez jutnak, az alsóbbiak a' reájok sebesebben rohanó, és rendezetlen magasabb medrű nagyobb folyók által visszatolatván a' víz, kétannyi földjük van árvizjárásoknak kitéve; mit akár a' természeti jogot, akár a' köz jót tekintve, csakugyan sem igazságosnak, sem hasznosnak, nem mondhatunk. És azért egy értelemben nem lehetek azokkal, kik a' folyamok alsó vidéki lakosainak vétőj á t kárhoztatják.

31. § Vámok súlya.

Hogy a' kereskedés élénk forgásának egyik főbb eleme, annak minél határtalanabb szabad folytathatása: ez tagadhatlan. Hogy ez azonban némi esetekben kivételt szenved, arról Anglia, hol egyébiránt valamint mindenben, ugy a' kereskedés dolgában is annyi szabad eleműség uralkodik, például szolgálhat. Bizonyítja ezt annak hajózási törvénye, mellynek fő elve szerint bármelly idegen hajónak csak a' maga honjabeli természetnyeivel és műáruival volt szabad az angol kikötőkben megjelenie. Igy a' nyers gyapju kivitelére nézve is milly szigorú törvények és kemény büntetések állottak fen azon szabad alkotmányu országban, Smith Ádám fentebb érintett munkájának e' czimű fejezete elegendő-kép mutatja.

Az e' nemű nézeteknek annál inkább kiigazítása kedvéért, nem lesz talán érdektelen azon fejezet kivonatját előadni: „A' gyapju kivitele Angliában korábbi időben mint felonია büntettetett, de még most is elegendő keménységgel el van tiltva, mert az, ki annak kivitelében kapatik, a' vagyon elvesztésén kívül minden font után, mellyet kivitt, vagy vinni igyekezett 3 schillinggel büntettetik. Ha egy kereskedő, vagy más e' vétekben marasztaltatik, többé nem képes valamelly ötlet illető adósságot vagy követelést egy factortól vagy más személytől behajtani. Legyen annak tehetsége még olly nagy, legyen ő ezen nagy büntetést megfizetni képes, vagy nem, a' törvény célja mindig oda megy, hogy ő egészen tönkre tétessék, de mivel az emberi érzelem nem fajult el annyira, mint ezen törvény alkotóinál, tehát igaz ugyan, hogy nem hallhatni, hogy valaki ezen törvény tartalmát hasznára fordította volna, de azért még is elég súlyosan foganasítatik, mert ha az elmarasztalt személy az elmarasztalt summát 3 hónap alatt le nem teszi, hét esztendőre az országból száműzetik, és ha ezen időpont előtt az országba visszajön, felonია bűnébe esik. Ha a' hajó tulajdonosa tud valamit a' dolgról, tulajdonát és készületszereit elveszti, a' hajós és emberei elvesztik tulajdonukat, és 3 hónapi fogságot szenvednek. A' gyapju kivitelének nehezítése kedvéért, az országban ben sem szabad azt fa, vagy bőr ládákban, hordókban, vagy ilyenekben elszállítani, hanem azt bőr vagy vászony zsákokban, mellyeken: „gyapju“ vagy „fonal“, legalább három hüvelyknyi nagy betűkkel olvasható czímmel kell azt eszközölni a' vagyon elvesztésének büntetése alatt. Kent és Sussex tartományokban ezen megszorítások még keményebbek. Minden csak 10 angol mértföldnyire a' tengerparttól távol lakó juhbirto-
kos, tartozik a' nyírés után harmad nappal a' legköze-

lebbi vámisztnek megnyírt juhái számáról írásban tudósítást adni, és a' gyapjunak lerakóhelyét bejelenteni, ha valaki annak elmulasztásával gyapjút a' tenger irányába viteti, azt elveszti, és azon kívül 3 schillinget fizet minden font után."

Valamint itt, úgy más nemzeteknél is láthatók hol egy, hol más nemű megszorítások. De mivel ezen kérdésnek mélyebb fejtegetése munkám céljától igen eltávolítana, tehát elég legyen azt mondanom, hogy más külső országoknak helyes vagy helytelen kereskedésbeli rendszerének meghatározása vagy a' kormányoktól, vagy a' nemzettől függ; ezt pedig a' maga érdekeihez képest megváltoztatni, szomszédjainak hatalmán tul fekszik. E' szempontból vévén az ausztriai örökös tartományok és Magyarország közötti álláspontot, ha honunk belső alkotmányára nézve velünk legkisebb összeköttetésben sem álló elsőbbeknek nagyobb érdeke tekintetéből a' kormány azoknak műszorgalmát és kereskedését maga részéről elősegíti, és azon tartományai jövedelmeinek szaporítására nézve tulajdon határain a' vámoknak fenállását szükségesnek tartja; mi, a' kik egyébiránt semmitől olly annyira, mint az azokkali amalgamizálástól nem óvakodunk, e' részbeni nézetnek valóításában az ausztriai kormányt nem hátráltathatjuk.

De valamint ez a' dolog természetében fekszik, úgy meg vagyok ellenben arról is győződve, hogy ezen kívül kereskedésbeli előmenetelünket hátráltatni igazságos kormányunk nem csak nem kívánja, hanem törvényes tehetségében sem áll; mert valamint a' műi és természeti szorgalom élénk folytatására vezető módok, erőművek, gyárak, és egyebek felállításában, úgy a' belső közösülésre vezető jó utak, csatornák, folyóvizeink rendbehozásában valóban minket háborgatni senki sem fog, feltéven hogy azt, nem a' szegény adózó nép újabb

megterheltetésével, hanem önkénytes adakozásunk hozzá járultával kívánjuk létrehozni. Ha pedig ezek egyszer hazánkban lábra állottak, akkor a' külső vámok súlya nem igen fog többé bennünket búsítani. *)

*) A' határszéli vámokat, hajdan minden nemzet úgy tekintette, mint bő status jövedelmi forrásokat; ma azonban e' célon kívül még egy másik 's fontosabb játsza a' fő szerepet; 's ez: a' nemzetgazdaság kormányzása. Minden nemzet legjobban tudja, 's legjobban érzi maga hiányait és szükségeit, 's az okosság javálja, hogy vámrendszerét 's külső kereskedési elvét azokkal összehangzólag alkossa. A' külső nemzetek közti korlátlan kereskedési szabadság igen szépen hangzó mondat, csak az a' kár, hogy egyes theoreticus szabadelmű hőstől halljuk; de magok a' nemzetek nem követik, 's behozását csak azok pengetik, mellyek már föld-, mű-, gyár- 's kereskedési ipar által magas polczra hágván, a' szabad kereskedésben nem csak semmi versenyzéstől nem félnek, sőt teljes reményük nekik van, hogy a' fejlődő műiparos nemzeteket bimbójukban elnyomhatják, 's őket örökös földművesi függő és szegény szerepre szoríthatják. Ezért tehát nem vagyok én ellensége a' magyar birodalom és ausztriai német 's lengyel tartományok közt fenálló vámvonalnak. Ha az ausztriaiaknak nem kell magyar bor, vessenek rá akójától még 2 forint ezüstnél is nagyobb vámot; ez tökéletesen az ő dolguk. De engedtessek meg más részről Magyarországnak, hogy olly intézkedéseket tehessen, mellyek őt, mint független statust, alaptörvényeinél fogva illetik. Ha az ausztriaiakkal hasznos és célszerű kereskedést nem folytathat, lépessen szerződésre Angliával, vagy más külföldi országgal; mert egyik független országnak érde-

32. §. Hitelünk gyengesége.

A' hitel kétféle, t. i. személyes, melly egyedül csak az adós személynek ismeretes rendtartása pontosságában, és valóságos (realis), azaz ha a' hitelezés bizonyos hypothecán alapul, és mellyet rendszerint inkább egyszerűen kölcsönözésnek nevezünk. Ez utóbbi módon szokták felesleges pénzüket, és pedig az egyességhez képest hosszabb vagy rövidebb időre mind azok kiadni, kik a' törvényes kamatnak megelégedésével, annak bátorságban léte iránt megnyugtatta kívánnak lenni. Az első rendbeli hitelezés módja természetesen ettől annyiban különbözik, hogy a' rendes kamattal meg nem elégedő hitelező pénzének nagyobb jövedelmeztetését, ha bár kevesebb bátorság mellett is, minél gyakrabbi forgatásban gyökereztetni; azért is ezen mód mellett a' hitelezés hosszú idejű annál inkább nem lehet, mivel az illy adós személynek körülményei sokkal nagyobb és rögtönibb változásoknak vannak kitéve. Mellyből látható, hogy a' személyes hitel rendszerint csak a' kereskedői világra, a' jelzálogos pedig főképen az ingatlan javak birtokosaira alkalmazható. Ha azonban mind e' mellett

két, a' másik független ország érdekének alárendelni, sem törvényes, sem igazságos. És a' szerző, ki itt az ausztriai kereskedési politicáról beszél, bizonyosan nem olvasta II. Józsefnek gr. Pállfy udvari cancellárhoz küldött levelét. Ez elég világos; 's a' boldogtalan emlékeztető bécsi kereskedési tanács (Commerzien Rath) és trieszti Intendantz, ama levelét II. Józsefnek kézzel foghatólag megmagyarázták.

némi esetekben az utóbbi a' személyes hitellel élni magának hasznosnak gondolja, akkor az efféle célba vett munkásságára nézve gazdai eleméből kereskedőire lép által.

Hogy e' tárgyra nézve is jelen munkám eddig megtartott rendjét tovább is kövessém, először is a' valódi, azaz bizonyos zálogon alapuló hitelről azért fogok szólni, mivel a' birtokos egyedül csak ezt használhatja czélszerűen, mellyen annyival kevesbé kételkedhetünk, ha e' következőket figyelembe veendjük:

A' földje jövedelmezését előbbre segíteni vágyódo mezeigazdának célbavett javításai, vagy fenálló akadályainak költséges elhárításában, például kicsapó vizek rendbeszedésében, posványos rétek kiszáritásában, 'sat. vagy pedig valamely fogyasztó új gazdaságbeli ágnak, p. o. lovaknak, juhoknak szaporításában, avagy valamely technikai intézetnek, mint ser- és pálinkafőző háznak, olajsutuló és lisztmalomnak felállításában gyökereztetnek. Habár kinek, ki tulajdon pénzét valamire fordítja, oda szükség törekednie, hogy az legalább is rendes kamatját meghezza; ez a' kölcsön felvettre nézve annyival elkerülhetlenebb, mivel attól nem csak a' rendes kamatot kell évenként pontosan megfizetni, hanem egyszersmind annak idejében a' tőke is visszatérítendő. Minden illy javítások annál nagyobb figyelmet kívánnak, mert csak a' dologba avatott tudja, hogy csak minden körülményeknek szerencsés összejövetelével lehessen valamely gazdaság javítására fordított tőkének rendes kamatjára számot tartani, és hogy az illyféle intézetek első esztendőikben néha csak költségzapordást okoznak; mellyszerint láthatni, hogy a' mezeigazda csak olly kölcsönpénzt fordíthat hasznosan gazdaságába, mellynek kamatja legfeljebb 100-tól 6, és melly-

nek huzamosabb ideig való megtartásáról biztosítva van. E' fontos tekintetek elmellőzésének tulajdonítható, miszerint számos gazdaságbeli javítások a' jövedelem szaporítása helyett, annak inkább apadását okozák.

Bizonyos azonban, hogy hazánkban igen kevés gazdaság létezik, melly kisebb nagyobb haszonnal járó javítást el nem fogadna, sőt igen is rá férne. Valamint az is tagadhatlan, hogy e' hátramaradást nagy részben a' pénz szükének, és kölcsönözhetés nehézségének tulajdoníthatni; de azért részemről egészen még sem egyezhetek meg azokkal, kik földművelésünk hátramaradásának okát főképen hitelünk gyengeségében keresik; mert látjuk, hogy mind a' mellett, hogy nem ártana ha törvényeink — kivált a' nemes születesű adósok ellen a' hitelezőre nézve még kedvezőbbek lennének, azon felesleges pénzzel bírók, kik törvényes kamattal megelégszenek, készebbek tőkéjüket fekvő birtokosnak huzamosabb időre, de bejegyzés mellett, mint kereskedőknek váltóra, rövid időre kölcsönözni bár nagyobb kamatra; mert az elsőnél akármelly előre nem látható szerencsétlenség esetében is, a' valóságos hypothecán alapuló követeléséhez, habár néha egy kis bajjal is (?), még is sokkal bizonyosabban juthat, és következőkép vagyona olly koczkástatásnak kitéve nincs, mint a' másíknál, kinek megbukása nem csak igen könnyen, de néha olly váratlan történik, hogy az, kit tegnap még dús gazdagnak tartottunk, más nap vagy mint nyilvánosságos koldus, vagy mint elillantott szőkevény, néha pedig mint kétségbe esett gyilkos sok hitelezőjét szerencsétlenségbe dönti. Már pedig hogy ezen első esetben, ha a' törvény személyét százszor oda ítéli is, az által vesztesége ki nem pótoltatik, azt könnyű elhinnünk.

Ezen a' földbirtokos hitele iránti állításom valóságát, tán semmi sem bizonyítja be olly annyira, mint

azon körülmény, hogy Magyarországon éppen ezen rendüeket az adósság súlya leginkább terheli. Azoknak pedig, kik erre azt mondják, hogy ez csak azért van így, mivel a' földbirtokos a' hitel hija miatt egyedül csak uzsoráskodó keresztelt és nem keresztelt zsidótól kaphat pénzt, azt felelem: hogy ezen eset többnyire csak akkor áll be, midőn az összehalmazott törvényes kamatu adósságok a' valódi jelzálog alapját ki kezdi meríteni, vagy ha némelyek könnyelmű ifjúságukban mindjárt oly szerencsétlenek valának, illy kezek közé jutni, vagy a' mint nem ritkán történik, midőn a' földbirtokos csupán azért, hogy annál könnyebben szaporíthassa adósságait, inkább ezen veszedelmesebb titkos, mint sem az intabulatioval járó bátorságosabb módot választja; mellyből kilátható, hogy a' földbirtokosnak csökkenő állapotja nem annyira hitele hiányában, mint sem vagy könnyelműségében, vagy pazarlásában, néha pedig a' legpéldásabb életmódja mellett is egyedül csak jószágának félreértett, vagy tulcsapongó javításbeli vágyában gyökereztetik. Ezzel azonban nem akarom a' jelzálogos hitelünk tökéletes láboni állását megmutatni, sőt igen jól ismerem azon nehézségeket, mellyekkel a' pénzt vizszakivánó hitelezőnek sok esetben küszködni kell; nekem egyedül csak oda járul véleményem, hogy földművesi szorgalmunk hátramaradására nézve nem ezen hiányt tartom legfőbb oknak, mert ámbár gazdaságunk nem oly jövedelmezők, mint máshol, de ez ismét a' birtokoknak nagyobb kiterjedése, és a' földnek jobb termékenysége által annyira helyre pótoltatik, hogy általában véve talán mindegyik mezeigazdának módja lehetne esztendei jövedelme egy részét gazdasága felsegélésére fordítani; melly azonban nálunk azért történik oly ritkán, mivel a' földbirtokosok nagyobb része, többnyire házi rendjük és életük módjában a' zsinór-

mértéken túl csapnak, jószáguk javításával vagy nem gondolnak, vagy azt legfeljebb kölcsönözött pénzzel és pedig nem épen célirányosan szeretnék végrehajtani. Hogy pedig kölcsönözött pénzzel javításokat tenni igen csiklandós, azt a' gazdaságbani járatlanságról szóló cikkelyben már bővebben előadtam; mellyhez még csak azt adom hozzá, hogy sok hitelezőnek állapotja azért van annyi bizonytalanságnak és izetlenkedésnek kitéve, mivel a' kölcsön vett pénzzel javításokat tevő birtokosoknak nagyobb része azon szerencsés esetben, ha a' következés csakugyan a' jól megfontolt tervnek megfelelő, az abból származó jövedelembeli szaporulatját költségesebb életmódjára fordítja, nem pedig hitelezője kifizetésére gyűjti össze. Hogy azonban még is e' mellett a' törvényes kamattal meglegedők felesleges pénzüket birtokra előzőlegesen kiadják, ez azért történik, mivel honunkban ezen, habár nem legkevesetebb mód, a' többiek közt még is legkevesebb veszedelmeztetéssel jár. Az egyébiránt bizonyos, hogy realis hitelünk illy hézagosságot okozza, hogy sokan pénzüket inkább valami kevesebb kamatot hozó tárgyra, p. o. szőlő, jószág, vagy házvételre adják, mások pedig uzsoráskodásra, vagy bizonytalan speculatiók üzésére ingereltetnek. És így ezeknek a' jelzálogos hitelbeli nézeteknek előadása után, helyén lesz a' személyes hitelről szólani.

A' kereskedés kezdete pénzen, annak kiterjedtebb folytathatása pedig hitelen alapul. E' kettő olly szoros kapcsolatban van egymással, hogy az egyiknek hja, a' másiknak nem lételet mindenkor kimutatja. Hogy a' kereskedésnek, ha az egyedül pénzen alapulna, mostani divatja legalább két harmadrésszel alább lenne, ezt annál könnyebben elhihetjük, ha tekintetbe vesszük, hogy a' mostani világ első kereskedői országában, t. i.

Angliában a' forgásban levő készpénz legfeljebb 33 millio font sterlingre, ellenben Colquhoun szerint csak annak évenként készülő gyárművei 114 millio 230 ezerre felrugnak. Így ugyan ezen író Angliának összes kereskedésbeli jövedelmét 80 millio font sterlingre teszi. Illy elven alapul az egyes, akár nagyobb akár kisebb rendű kereskedőnek munkássága, mert annak összes vagyona a' forgásban levő kereskedésbeli szereinek értékéhez többnyire csak úgy áll, mint 1 a' 3-hoz. Vegyünk például egy közép rendű pesti ujoncz rőfös kereskedőt, kinek összes vagyona 12 ezer pengő forintra rug. Ez boltjának és egyéb házi szükségeinek elrendezése után 10 ezer forintot érő gyárműveket részint gyárokból, részint bécsi nagy kereskedőktől összevásárolván, ennek így vagy kétszeri ismételtetése után, annak hitele azon gyárok, és nagy kereskedők előtt annyira nő, hogy a' harmadszori vásárláskor azok neki a' készpénzzel megfizetett műveteken felül még öt ezer forintig hitelben, három hónapra, kölcsönöznek. E' hitelezett pénzüszveg rendesen megejtett visszafizetésének nehányszori ismétlése után hitele már annyira növekedett, hogy csak egyszeri levelére, a' kívánt időre helybe küldenek neki 30 ezer forint áru kelméket, holott összes pénzbeli vagyona talán legfeljebb még csak 15 ezer forintra nőtt. Midőn ezen hitelezésbeli elvet ő is szintén a' kisebb rendű vevőjére nézve aránylag követi, kereskedésének és így hitelének elterjesztését mind inkább neveli. És ime illy idomzaton alapul a' fennemlített gyároknak és nagy kereskedőknek, legyenek azok bár milliokkal bírók, hitelbeli állapotjuk is; melyből világos, hogy a' kereskedés, mint az egész világban elágadzott, egymás közt szakadatlanul összekötött viszonzközlekedés csak a' hitel létevel állhat fen; de egyszersmind az is látható, hogy ezen kereskedői hi-

telnek erőssége nem annyira anyagos, mint sem erkölcsi hypothecán alapul, mutatja ezt a' szónak szoros értelme is „Hitel“ főszónak igéje „hinni“ ezt olly tárgyról mondjuk, mellyről anyagos meggyőződésünk nincsen, következőkép annak valóságát csak valamelly morális bizodalomban gyökereztetjük. E' tehát a' kereskedői hitelre nézve is az alapelv, mert a' hitelező bátorságát csak a' kereskedő becsületében helyezteti, továbbá munkásságában, értelmességében, és pontos rendtartásában. És épen azért, mivel a' fenérintettek szerint, a' kereskedői világban a' hitelbeli tartozás, és a' vagyon összesége közt többnyire igen nagy különbség szokott lenni, a' hitelnek annál szentebbnek kell lennie; mert annak meg nem tartása, nem csak a' legközelebbi hitelezőt, hanem még számosazzal viszonyban álló egyéneket zavarba hoz. Ez, és azon körülmény, hogy a' pénz után rendkívül vágyódó könnyelműsége, vakmerősége és tudatlansága, néha pedig egyenes roszelelkűsége által a' hitel dolgában olly könnyen visszaélhet, oka azon rendszabályoknak, mellyek a' kereskedői életben váltótörvények neve alatt fenállanak, 's mellyeknek annál szigorubbaknak és a' végrehajtásban késedelmet nem szenvedőknek kell lenniök, mert azoknak illy állapotja mellett is a' kereskedői viszonynak tökéletes bátorságosítását végképen elérni lehetlen. Ennek bizonyosságául szolgálnak mind azon számtalan bukások, mellyek a' legjobb kereskedési törvényekkel már rég felruházott országokban is időről időre mutatkoznak. Hogy pedig ennek a' legbecsületesb hírű férfiak, és pedig a' legkedvezőbbnek látszó de váratlanul másként mutatkozó körülményeink közben szinte kitétetvék, arról senki sem kételkedend, ki például a' bécsi Felner, Parish, Friesz, Geymüller, 'stb, a' párisi Lafitte, 's londoni Goldsmith kereskedőkről va-

lamit hallott. Így közhirű lapokban olvastuk, hogy még azon nagyhirű angol író Valther Scott is az utóbb említettnek megbukása által munkás életének minden gyümölcsétől megfosztva, végső napjaiban kénytelen vala szükséggel küszködni. Hogy ez azonban mindenkör így volt és maradand, a' dolog természetében fekszik. Ki láthatja mind azon véletlen változásokat előre, melyek kivált a' kereskedői világban néha olly rögtön mutatkoznak, és a' legbizonyosabbaknak látszó, legügyesebben kiszámított nyereségeket veszteségre fordítják. Ugyan azért tekintem a' kereskedői hitel iránti törvények szigorúságát, és pontos végrehajtását olly céliránysaknak, mivel ezek nem csak a' hitelezőnek kevesebb veszélyeztetését eszközlik, hanem sokat, kik könnyelműbbek, a' tulsapongó vakmerőségtől elijesztenek, és így több polgárnak végromlását megakadályoztatják.

Mit fentebb mondek, t. i. hogy a' kereskedés alapja a' pénz, vagy egyéb tőkevagyon, és hogy ez a' kereskedés kiterjesztését eszközölő hitelnek szükséges előzménye, az honunkra nézve is megáll; azért e' részben némileg szinte különböznek nézeteim azokétól, kik egyedül hitelünk gyengeségében szemlélik kereskedésünk hátramaradását. Kereskedésünk parányiságát nem annyira a' hitel fogyatkozásában, hanem a' hitel nem létét, kereskedésünk csecsemői állapotjában kell keresnünk. Hogy ennek pedig részint geographiai fekvésünk, és political helyzetünk, és még inkább városaink kevés száma, a' közlekedésnek nehézsége, és mindenek felett csekély műszorgalmunk legyenek főokai, azt már fentebb megmutatni szerencsém vala. Legyenek ezek egyszer honunkban más lábon, a' hitel is bizonyára más színben fog mutatkozni. Távol legyen azonban tőlem hitelünk állapotjának vagy e' részbeni törvényes rendszerünknek védőjeül fellepni akarni. Igen jól tudom,

hogy műáruival, vagy gyarmati kelméivel bennünket ellátó külföldi kereskedő és gyáros koczkáztatás fejében még néhány pC. reánk ró. Mi legujabbi váltótörvényeinket illeti: ezek jók, czélszerűek eléggé, de a' rossz hirben levő hitelünket illy rövid idő alatt meg nem igazithatták, 's ezért bizony jelenleg is kevés hitele van a' magyarnak külföldön, mert azon véleményben vannak: hogy újabb hiteltörvényeink csak a' kisebb legyeket fogják megcsipni, a' dongókat pedig eleresztendik. De ha váltótörvényszékeink ezután is hasonló szigorúsággal járandanak el dolgaikban, 's tetteleg a' külföldöt másról győzendik meg: nincs okunk félni, hogy a' sok benevolum és nem benevolum sequestrum miatt megrendített hitelünk nem sokára szilárd lábra fog állítatni. Egyébiránt hitelünk 's általjában nemzetgazdaságunk jelen állapotjára nem kis befolyást gyakorol.

33. §. Nemzetünk polgári alkotmánya.

A' művelt világ nemzetei különféle országlás rendszere alatt élnek. Ez általjában véve vagy monarchiai vagy respublicai elven alapul. Mind ketten ismét több ágakra szakadnak. Így a' monarchiák vagy minden megszorítás nélküli, vagy a' nemzetnek befolyásával mérsékelt főhatalmon; a' respublicák pedig hol aristocratiai, hol demokratiai elven alapulnak. Mind ezek közül melyik legyen legczélirányosabb a' status czéljainak 's a' nemzetek boldogságának elérésére, ez iránt az ítéletek különbözők. A' világ történeteiből meritett tapasztalás mutatja, hogy ezen különféle országos rendszereknek mindegyike, ha csak az a' nemzet körülményeivel mint talán végképen ellenkező össze nem üt, és ha az a' maga nemében tökéletes és pontos módon gyakoroltatik, az említett célra alkalmas.

Hogy magyar hazánk országgló rendszere, alkotmányos monarchia, azt mindenki tudja; de hogy az alkotmányos országglás módja közötti különbségekre és hazánk e' részbeni helyzetére nézve a' képzetek még általjában nem igen tiszták, arról közönséges beszélgetések alkalmával igen könnyen meggyőződhetünk; ugyan azért szabad legyen Pölitznek, a' németek egyik legjelesebb publicistájának munkájából, e' tárgyra nézve némellyeket kivonatképen előterjesztenem.

„Az alkotmányos országglás módjának háromféle rendszer szolgálhat alapul, u. m. először a' képviselői, másodszor a' külön karokbeli, harmadszor ezen kettőnek elvét összeegyesítő statuspolgárjainak általános érdekeit eszközölő rendszere. E' három között az a' különbség, hogy képviselőknek, vagy népszószólóinak csak azok tekintethetnek, kiknek választása a' nélkül hogy az egyes karuak és rendűek, és a' különféle statuspolgárainak elkülönözött érdekei egyoldalu tekintetbe vétetnének, az egész nép számszerinti öszvegéből történik meg. E' képviselői rendszernél ugyan, mind a' választókra, mind a' választandókra nézve bizonyos feltételt kikötő szabályok állnak fen, mellyek közönségesen földbirtokon, a' közadóban részvétben, keresztény hiten, bizonyos életkoron, a' hir tisztaságán, 's több e' félén alapulnak; azonban a' születésnek 's polgári állapotnak minden különbsége nélkül. Nép képviselőkül e' rendszer szerint tehát csak olyanok választathatnak, kik mellett a' választók bizodalma, 's pedig szavazat többségével szól; legyenek egyébiránt a' választottak nemesek, polgárok, szántóvetők, status tisztjei, papok, ügyvédek, orvosok, gyárosok, kereskedők, művészek, katonák, 'stb. Illyen rendszer mellett történnek a' választások Északamerikában, Franciaországban, Britanniában, Belgiumban, t. i. mind

azon országokban, hol a' hűbéri (feudale) rendszer végképen eltöröltetett, és azzal egyszersmind a' nép különféle rendjei közötti különbségek megszűntettek. Az illy módon az összes nép közepéből, egyedül csak a' választók bizodalmaival választott képviselők soha közvetlenül azon munkálkodások érdekét, melyet folytatnak, vagy azon rendének, melyhez születések szerint tartoznak nem támogathatják, hanem csak az egész status köz javát tekinthetik. Ugyanis azért választóiktól semmi különös utasítást és meghagyást sem nem kaphatnak, sem el nem fogadhatnak, sőt inkább szükséges, hogy nemzeti gyűléseken a' szőnyegre hozott tárgyakrai tett véleményeik és szavazataik, személyes nézetöknek és meggyőződésüknek egyenes kifejtése legyen.

E' képviselői rendszer ellenében a' karnokos rendszer sajátisága azon alapul, hogy egy alkotmányos oklevélben, melynek a' karnokos rendszer talpkövéül szolgál, azon feltételek fenállanak ugyan, melyek szerint a' választói és választhatási jog elhatároztatik; de az alkotmányban kijelelt számu, külön rendű követekre nézve a' választási jog, és választottsági tulajdonság a' status közepette fenálló külön polgári rendekkel összekötve marad úgy, hogy például a' városi polgárok nemesi birtokost, és ezek ismét városi polgárt nem választhatnak. Magától szembetűnik, hogy a' karnokos rendszer illy idomzatának a' hűbéri rendszert örökíteni kell, mivel épen az egyes polgári rendeknek ezen egymástóli elkülönzése és elválasztása mindig ezen rendszernek egy szükséges, de egyszersmind boldogtalan következménye vala."

Továbbá több észrevételei után azt mondja ezen író: Ha végre, mint a' kor szelleme kívánataihoz képest, magának a' földműves-osztálynak a' maga köré-

ből különös képviseltetést is megengedettnek, még ekkor is a' karnoki rendszer a' polgári műveltség előmenetelének nehezen felelne meg. Tegyük fel, melyly azonban a' bizonyítást még mindig megkívánja, hogy a' hűbéri rendszer többféle viszonyainak és céljainak fentartása egyes statusoknak (azonban mindig csak fiscusi, de nem statuspolgári tekintetekből) tanácsos lenne, illy hasonló feltét mellett, azt is megengedvén, hogy több statusokra nézve a' testületek és elkülönzések korarányos reformálása célirányosabb, mint annak végképeni elenyésztetése, a' karnoki rendszer támogatóinak még is magok részéről azt el kell ismerniök, hogy az előre haladó korszellem, habár csak halkkal is, utoljára még is a' hűbéri rendszer maradványait elmellőzni, és a' testületek 's felekezetek kényszerítő bilincseit szét fogja törni.

E' kétféle rendszernek közepén áll egy harmadik, melylyet a' statuspolgári érdekek rendszerének nevezünk. Egy polgári alkotmány új építésénél e' rendszerhez ragaszkodás nem kíván egy előrebocsátott felforgatást, 's következőleg a' hűbéri rendszernek végképeni megsemmisítését sem; de szinte illy kevéssé alapul a' karnoki rendszerben kitűnő különféle polgári rendek egymástóli szorgos elszakításában 's megkülönböztetésiben. A' statuspolgári érdekek rendszere inkább a' kettő közt foglal helyet, és mind a' kettőből annyit vesz fel, mennyit az egyes nemzet és statusnak elért polgári műveltségbeli magassága, és annak helyzeti körülményei megkívánnak. Ő a' karnoki rendszerrel a' statusnak történetes talpkövét, 's következőleg a' történetes jognak minden még megállható következtetését is — mivel mult nélkül jelenkor nincsen — de egyszersmind a' képviselői rendszernek is megengedi azt, hogy az egyes rendeknek és hivataloknak szoros, és mintegy czéhes

elkülönzése, a' mai politica rendében nincsen. A' statuspolgári érdekek rendszere tehát, a' nemességnek személyes jogait elismeri, valamint a' hűbéri rendszerből származó birtoki jognak eltörléseért arányos kárpótlást ítél, de elmellőzi a' nemesség és harmadik rend közt a' statushivatalok viselhetésére, a' törvény előtt és közadózásbeli, valamint a' statusnak minden törvényesen elismért igazi céljai és szükségével járó terhek viselésének egyenlőségére nézve fenálló közfalat; és kinyilatkoztatja, hogy a' több nemű hivatalok különféle lépcsőzetei a' polgári életben testületek, és felekezetek szerinti, ha ezek bár bizonyos korarányos árnyékszatokban még fen is állnak — különbséget a' status polgári jogok követelésére és éldeletére nézve nem alapíthatnak. Ezen rendszer tehát a' statusban a' rendeknek folyvásti megkülönböztetését magára hagyja a' nélkül, hogy azt a' képviselői rendszerrel végképen megsemmisitené, avvagy a' karnoki rendszerrel felujtáná, 's támogatná, és a' nép ügyét sem egy a' status köznépességének osztalékbeli példáján, sem a' különös egyes rendek követeinek tekintetbe vételén, hanem az országban mutatkozó statuspolgári főérdekekben gyökerezetteti. De a' statuspolgári főérdekek három részre oszlanak. A' minden ágra kiterjedő mezeigazdaságra, kirekesztőleg földbirtokhoz kötve; a' műiparos felekezetre, azaz gyártásra, kézművességre és kereskedésre; és végre értelmességre, a' status tisztségeinek, a' tudományoknak és szép mesterségeknek legkitünőbb mutatkozásaiban. E' három statuspolgári főérdekek kimerítik a' status polgárainak egész nyilvános munkásságát, mert azoknak mindegyike helyzete és hivatala szerint e' három osztálynak egyikéhez tartozandó. Csak a' kormányzó, de egyedül is ő maga áll az egész statusban mind ezen érdekeknek fölötte, és részint a' statusról néze-

teihez, részint a' status iránti álláspontjához képest azokat egy műszeres egészben összeköti, nehogy a' magánérdekek soha el nem mellőzhető önzése miatt, az egyik érdek a' többi el ne nyomja, hanem inkább a' fentartott súlyegyen által az egész status életének ereje, bátorsága, nyugta és összehangzása eszközöltessék.

E' rendszer sajátása szerint következőleg semmiféle statuspolgári érdeknek a' másik előtt elsőség nem adatik. A' mezeigazdaságnak nem a' physiocratismus, az iparosztálynak nem a' mercantil rendszer szellemében, az értelmiségnek nem a' két első kárával.

Mind a' három statuspolgári érdekek egyforma fontosságuk a' statusban; azok a' műveltségben előre törekedő nemzetnek egyformán szükségesek; egyikét sem szabad a' másik eleibe tűzni, egyikét sem a' másik után tenni még csak látszólag sem, mert még az egy felülről származó álfény is a' tiszta világot elárnyékosítja. A' statusok épen olly kevéssé élnek egyedül az értelmiségből, mint például a' barázda-gőzönyök, olvasztó-kemenczék és kereskedői hivatalszobák jövedelmeiből.

De mind a' három statuspolgári érdekek egyarányos ügyviseltetésének törvényszerinti főoka sokkal mélyebben fekszik. A' nép követői t. i. azon végből hivatnak össze, hogy a' kormánynak általellenében javallatokat és ajánlatokat az egész status javára tegyenek, a' kormánytól jövő indítványokról tanácskozzanak, és a' kormánytól a' költségvetésben kért adózásokat egyarányosan, és mindegyiknek tiszta jövedelméhez képest helybehagyják és elosztják. Ha a' nyilvános ügyviseltetésből az egyik statuspolgári érdeknek valamennyi tagjai végképen kizáratnak, ki fogná akkor önjártasságából annak ügyét belátással és meggyőző nyomósággal a' többi követek közt vihetni. Lehetnek ugyan a' statuspol-

gári érdekek másik két körében férfiak is, kik a' harmadik kör érdekeinek ismeretében nem idegenek, de fognak e ezek ez érdekeknek kimerítőleges és tökéletes belátásukba bízhatni, és valljon lesz e gyakran külső indító okuk, és nyilvános meghívásuk azoknak különös ügyviseltetésére. És ha ez mindjárt úgy lenne is a' status-polgári érdekek egyik önállásu köre tagjainak kizárása mindig igazságtalan, és egyszersmind politica ellen? valljon nem fájdalmas és sértő e minden nyilvános hátravetés a' status életében? nem vezetne e ez egy mástóli elidegenkedésre vagy egykedvűségre.“?

És így e' cikket tovább is folytatni talán nem lenne érdektelen, de a' mennyire ez jelen munkám fő céljától igen eltávolítana, elég legyen azt mondanom: hogy honunk polgári alkotmánya karnoki rendszeren alapul, és hogy ez a' nemzeti közérdek kifejlődését némi tekintetben akadályoztatja.

Mennyire azonban mind a' három féle rendszeren alapuló polgári alkotmányos monarchiáknak és így honi alkotmányunknak is legfőbb elve az, hogy a' törvényhozótest a' törvényeket nem csak a' kor szelleméhez és körülményekhez képest módosíthatja, vagy jobbakkal felválthatja, hanem minden közadózás és teherviselés csak általa határozathatja el, és így nemzeti előmenetelünknek anyagi és erkölcsi gyarapodását magában foglalja; tehát elegendőkép nem adhatunk hálát az egeknek, hogy polgári társaságunkat mindjárt Európán lett megtelepedésünk alkalmával alkotmányos alapra építettük; áldjuk hamvaikban dicső emlékezetű királyainkat, kike' 8 századot meghaladó polgári alkotmányunkat sértetlenül annyi viharok közt fentartották; valamint emlékezetünkben örökké fognak élni azon férfiak, kik az elmúlt időkben és jelenkorunkban is nemzeti palladiumunk fentartását hazafiui buzgóságuknak fő céljául tü-

zék ki, 's ennek a' korral együtt járó tökéletesítését és módosítását szilárd kebelvel eszközölték, vagy eszközölni igyekeznek. Évkönyveink tanusítják, miszerint a' nemzetet atyailag szerető némelly királyok a' nemzettel egyetértőleg időről időre sok olly törvényes határozatot hoztak fényre, melyek nemzeti előmenetelünkre igen nagy befolyást gyakoroltak, de hogy e' részben még sok maradt tenni való, azt mind a' mostan dicsőségesen uralkodó királyunk, mind a' népeit atyailag szerető I. Ferencz, az ország rendjeivel együtt állallatták, mellynek következtében készültek el hazánk egész állapotját józanul reformálni akaró rendszeres munkálatok, 's tartattak 1 sőt 2 $\frac{1}{2}$ éves országgyűlések, mellyek ha nem végezhettek is el mindent mi kitűzve volt, de legalább a' kezdetet megtették, 's így méltán remélhetjük, hogy ezentul az országgyűlések rendes időben megtartatván, mind azon javításokat el fogjuk érni, mellyeknek megtételét annak idejében elmulasztottuk.

Minden rendes polgári alkotmánynak legfőbb célja: a' hon polgárait minden különböztetés nélkül egyformán boldogítani; ennek fő elve pedig azon alapul, hogy egyik osztálynak 's rendnek érdeke se emeltessék ki annyira, hogy az által a' többiek elnyomassanak. E' természetesen csak úgy állhat meg, ha valamennyi statuspolgáraitra nézve a' törvényeknek ereje egyarányosan kiterjed, 's a' közterhek viselésében is értékükhöz képest arányosan részt vesznek. E' közteherviselés azonban különbözőkép osztathatik fel, a' szerint mint az a' status céljával legjobban egybehangzónak ítéltethetik. Így például a' külső bátorság fentartását, vagy is a' katonáskodási terhet némelly országokban a' nemzetnek egyik osztálya például a' nemesség magára vállalja, de olly feltétellel, hogy a' statusnak más szükségéhez nem járul, hanem azokat a' nemzetnek többi

osztályai teljesítik. Igazság e a' közterheknek illy megosztása, az csak attól függ, ha valljon az osztályok által viselendő terhek arányban állanak e a' statustól vett javakkal és előjogokkal; továbbá megfelel e valamellyik osztály elvállalt kötelességének? képes e azt tökéletesen betölteni, vagy kénytelen a' többi polgarosztályokat is segítségül hívni? Ha tökéletesen megfelelnek a' különböző rendek hivatásuknak: akkor illy felosztás ellen nem lehet semmi igazságos kifogás. Azonban mivel az illy elkülönzött jogok és kötelességek közötti igazságos arány ritkán található el igazságosan: ez okból már jelenkorunkban a' legtöbb műveltebb nemzeteknél az illy különzések megszűntek, hanem helyette mind a' jogok, mind a' kötelességek minden statuspolgárra egyformán kiterjesztettek.

Hazánkban a' régi elosztás, mint tudjuk, mai napig fenáll; mert itten a' nemesség a' katonáskodási kötelességet magára vállalván, e' miatt semmi más közterhet nem hordoz, fekvő birtokot örökösön csak ő vásárolhat, megyei 's más fő tisztségeket csak ő viselhet, törvényhozásban részt vesz, egyszóval különféle előjogokban és kitüntetésekben részesült. Ellenben a' polgárok és parasztok e' jogokból kizárva (kivéven a' királyi városok országgyűlési jogát), 's minden néven nevezendő közterhet viselnek.

Már hogy nálunk a' nemesség megfelel e az elvállalt kötelességnek, vagy ebben másokat is részvételre szólít, 's más több illy észrevételünket önkényt elhallgatjuk; mert kinek ezt csak nekünk kellene először megmagyarázni, annak bizonyosan hiába beszélénénk.

E' szerint tehát nemzeti alkotmányunknak csupán nemzetgazdaságunkrai befolyását vevén vizsgálat alá, itt mindjárt szemünkbe ötlük azon törvény, miszerint a' városi határon kívül egyedül csak nemes ember birhat

földet. Ennek tulajdonítható többek közt, földművelésünk 's iparunk hátramaradása; mert a' földeknek megszerezhetésére egyedül a' többnyire elszegényedett nemesi osztály levén jogositva, minden más, még olly vagyonos, ki annak értékét költségesebb javításokkal volna képes emelni, kizáratik. Ez pedig valamint az egészre, úgy a' birtokosra nézve is annyival érezhetőbb, mivel nem csak a' birtok eladása esetében, ha más rendűek is a' vevésben részt vehetnének, tarthatna számontalán két annyi árra, hanem kölcsönpénzhez is olcsóbban juthatna, mivel a' birtoki hypothecára kölcsönző nemtelen, ha maga a' nem fizethetés esetében birtokába lépni nem akarna, még is a' vevők számosabb léte mellett könnyebben visszanyerné pénzét. Jól tudom, hogy e' nézetem ellen az az okoskodás, hogy e' sarkalatos alkotmányi rendszabásunk eltörlésével a' birtokok többnyire csak idegenek kezébe jutnának, 's a' nemzetiség veszélyeztetnék. De erre kész a' felelet. Vessük szemeinket a' legműveltebb nemzetekre, angolokra, francziákra, németekre, hol jószág birhatásra mindenki alkalmas, és mondhatni e' felőlük, hogy nemzetiségük tönkre jutott. *) Én épen az ellenkezőt vagyok képes

*) A' szerzőnek véleményével, miszerint a' birtokjog minden honpolgárnak megadandó, én is megegyezek, 's azt nemzetünk kifejlődésére felette mély hatásu lépésnek tartom. Azonban a' nemzetiségből vett ellenvetés nem épen olly csekély, hogy{az figyelmünket meg nem érdemlené. Anglia, Franciaország példája itt semmit sem bizonyít, mert ezeknek lakosai már régen igazi és hatalmas nemzetek voltak; nekünk meg alig van néhány esztendeje, hogy diplomatische magyarul, saját anyagi nyelvünkön megszólamlani, megengedettett. 'S csak

hinni, de egyébiránt e' veszedelem elhárítására sikeres törvények elegendők volnának.

Mi pedig a' nemesi rendnek azon birhatásbeli elő-jogát illeti: én megvallom, hogy e' részben kedvezés helyett inkább terhes megkötést látok; mert szabad ren-

valljuk meg őszinte, miszerint nemzetiségünk még mostan is gyermeki lábon áll, melyet ember még könnyen kiűthet alóla. Fő rendeinknél, kiknél van magyar hazánkban a' hatalom és dicsőség, a' magyar nyelv még általában épen nem otthonos, sőt a' hölgyeknél csak vendég, vagy az sem. Nézzük meg a' magyar királyi udvari kamarát, a' számtalan királyi tisztségeket, az egész katonaságot, a' horvátokat, a' szászokat, a' műveltebb városok nagyobb részét; — és elszomorodunk. Hát a' nevelő és tanító-intézetekben magyarul tanítják e már a' tudományokat? Bizony mondom, ne hasonlitsuk mi magunkat a' francziákhoz és angolokhoz, mert azoknak árnyékai sem vagyunk. Nem üres ellenvetés tehát az a' nemzetiség, annnyival inkább, mert élő példák bizonyítják Tolna, Baranya, Veszprém vármegyékben (Pécsvárad, Bonyhád, Soly 'stb), hogy a' magyarokat a' németek ha egyszer a' helységbe beférkőzhettek, vagy nagy részben vagy épen tökéletesen kiszorították. Most is tudok Tolna vármegyében b. Sina uradalmában egy némettel és magyarral vegyes falut, hol a' németek egymásután veszik meg jobbágytelkieket a' magyaroktól, 's mivel amazok olly jól fizetnek, hogy a' magyar más magyar faluban e' pénzen nem csak ugyan annyi állományt vehet, hanem még egy kis pénzecskeje is marad fel, tehát igen természetes, hogy e' faluban néhány évek elmúltával magyart irmagul, vagy mint a' magyar mondja hirmondóul sem találандunk. Mi itt az cset a' jobbá-

delkezésű sajátomnak csak azt tekinthetem, mit akar-melly időben akarkinek eladhatok.

Ha ennek így léte köz előmenetelünkre nézve illy káros, ennél még sokkal nagyobb tekintetű az, hogy maga a' nemesi rend, melly egyedül van fekvőbirtok bírására jogosítva, jószágának nem valódi tulajdonosa, hanem csak örökös haszonvevője — az ősiség következtében. Ha tehát ipart, 's nemzetgazdaságunkban haladást akarunk, fel kell a' földet minden illy nemű servitusoktól menteni, 's az ősiséget vagy egészen eltörlni, vagy módosítani; mert a' szomszéd nemzetek mind földművelésben, mind műiparban bennünket már is tetemesen meghaladván, félő, hogy ha továbbá is régi politikánkhoz makacsul ragaszkodunk, velők semmiben sem ver-

gyoknál, ugyan az lenne a' nemesi birtokosoknál is, mihelyt földvásárlásra szabad concurrentia engedtetik; mert mint feljebb mondtam az erősebb (már az legyen akár értelme, akár szorgalma és pénze által) a' gyengébbet elnyeli az erkölcsi világban is; ez a' természet rendje.

Ez okból azt mondom, hogy míg nemzetiségünkkel illy gonoszul állunk, addig ne mozogjunk; hanem azon órában, melly azt rendelendi, hogy mind a' kamaránál, mind a' katonaságnál, mind az oskoláknál magyarul vitessenek a' dolgok, 's magyarul taníttassanak a' tudományok, egy szóval midőn minden, ki csak egy kis tisztességesebb polczra kívánczik, kénytelen leend magyar lenni: akkor én is ugyan azon órában nem csak az incapacitási törvényt, hanem ennek testvérét is, az ősiséget eltörlendőnek vélem és gondolom.

senyezhetvén, 's utól semmiben sem érhetvén, utoljára is elnyomás lesz a' vége, mert bizony a' természet örök szabályai szerint, valamint az anyagi úgy szinte az erkölcsi világban az erősebb a' gyengébbiket elnyeli és megsemmisíti.

III. SZAKASZ.

Jólétünk akadályainak elhárítására
vezető módok.

34. §. Honunk népességének miképeni elősegélése.

Visszaemlékezőleg a' 2-ik szakasz e' czimű fejezetére, tudjuk, hogy a' mintegy 5,000,000-ra rugó egész nép fogyatkozását, nem a' természetűi, hanem a' kézművesi és kereskedői osztályban, vagyis főképen a' városok hiányában kell keresnünk. Valamint az is mondatott, hogy a' mezei lakosok aránytalan elosztása okozza azon roppant pusztatételeket, mellyek az országnak mintegy 10-ed részét, és fájdalom! gyakran a' legtermékenyebb vidékeit foglalják el. Ha az azokkal járó és tán hosszasan is előadott káros, és ellenben azoknak népesítéséből származó áldott következmények csak félig is elismerve vannak: akkor természetesen azon kívánságnak kell támadni, hogy ezen akadályt minél előbb elhárítva, azaz, e' pusztatételeket népesítve lássuk, de azt honnan, és milly módon kell végrehajtani? e' fő kérdés marad.

Pusztatételeink népesítése, részint az embereknek természet szerinti elszaporítása, részint gyarmatosítá-

által eszközölthetik. Az első mód a' föld áldásának, 's egyéb kedvező körülményeknek hozzájárultával egy részről legkívánatosabb és foganatos is lehetne ugyan, de más részről igen lassan haladó; melly annál késedelmesebb, minél távolabb van kellőségénél a' nép száma. Azért ennek minél sikeresebb elősegíthetésére nézve a' másodiknak, t. i. a' gyarmatosításnak segedelmével élni ránk nézve annyival inkább czélszerű, mivel annak végrehajtása csekélyebb nehézségekkel eszközölhető, mint azt sokan vélik. Ezt átlátni nem nehéz; mert ha a' fent előadott több vidéki mezei honosink számförlöttiségére visszaemlékezünk, egyszersmind látandjuk, hogy e' feleslegből a' puszták népesítése bőven kikerül. E' mód könnyítéséhez még azon körülmény is járul, hogy azon pusztákhoz legközelebb eső, többnyire nagy kiterjedésű helységeknek lakosai már annyira elszaporodtak, miszerint azoknak talán két harmada is föld nélkül szükkölködik, és vagy mint házas zsellérek, vagy mint házatlan lakosok kézimunkájuk által igen tengődve élnek, mert a' termőföldek távolsága, és egyéb előforduló fentebb bőven érintett körülmények miatt, valamint munkálatuk haszna a' mezeigazdákra nézve nem igen tetemes, úgy viszont az ő keresményök, mivel téli hónapok alatt semmi foglalatosságra szert nem tehetnek, oly csekély, hogy egész életök módja nem egyéb mint tengődés. Ezért kapva kapnának azon alkalmon, melly által földdel bíró gazdákká lehetnének; 's ennek így létét senki sem fogja kétségbe hozni, ki például Csongrád vármegyében: Csongrád, Szentes, Vásárhely, Szegvár; Békésben: Csaba, Gyula, Békés, Orosháza, Tót-Komlós; Csanádban: Makó, Csanád, Nagy-Lak, Batonya; Biharban: Sarkad, Szalonta, Ujfalú, Kaba, 'stb. helységek mind urbéri állományainak összes tartalmát, mind népességök mennyiségét ismeri.

Az e' részbeni állításom bebizonyítására csak a' nevezett 4 csongrádmegyei helységek állapotját legyen szabad előadnom:

a) Urbéri egész telke:

—	—	Csongrádnak	—	358
—	—	Szentesnek	—	530
—	—	Vásárhelynek	—	1161
—	—	Szegvárnak	—	70
<hr/>				
		összesen	—	2119

b) Elszórt és szinte mezeigazdák által kibérlett földek:

—	—	Csongrádon	—	40
—	—	Szentesen	—	60
—	—	Vásárhelyen	—	150
<hr/>				
		összesen		250

Ezekből ha féltelket számítunk egy családra, az összes családok száma 4738. Egy családra átmérőleg 5 lelket számítván, lesz a' földművelésből élő népesség összes száma: 23,690 lélek.

Ezzel összehasonlítván a' lakosok számát és pedig

Csongrádon	—	—	12000
Szentesen	—	—	16000
Vásárhelyen	—	—	26000
Szegváron	—	—	5000
<hr/>			
összesen			59000 lelket;

melly számból azonban ha a' kézművességgel foglalkozók, u. m.

Csongrádon	—	—	100
Szentesen	—	—	150
Vásárhelyen	—	—	300
összesen			500

tevő családokra szinte öt személyt véve 2750 lelket, ezeken kívül pedig a' honoratiorokhoz tartozandó 1000, 's így egészen 3750 lelket levonunk, marad zsellérekre és napszámosokra 31,560 lélek, kikkel ha a' fentebb megállapított elvhez képest 1 □ mértföldre kerek számmal 2000 lelket számítunk, $15\frac{1}{4}$ □ mértföldet, vagy is holdját 1600 □ öllel számítva, 152,500 hold pusztaságot lehetne gyarmatosítani.

Igy szinte, ha tekintetbe vesszük, hogy Szeged városa 30 ezerre menő lakosainak legalább is három negyed része, azaz 22,500 ember mezeigazdaságból él; láthatjuk, miszerint azon város, ha nagyobb haszon tekintetéből kiterjedt pusztáinak egy részét népesíteni szándékoznék, és a' végrehajtással járó nehézségeket elháríthatná, az arra fordítandó gyarmatokat maga népességéből is kiállíthatná. Ez utóbbi észrevételem a' hasonló tulajdonságu Szabadka, Debreczen, 's több illy nemű városokra is kiterjed.

A' többi pusztás vármegyéknek illy összeegyeztető kiszámításából kitetszenék, hogy azoknak gyarmatosítására nézve, milly mértékben lehessen a' netaláni termesztő osztály feleslegének népességére számot tartani. E' módot, mint legkönnyebbet előlegesen használandónak vélem; ha ezt azonban akár a' tulajdon lakosok feleslegének hiba, vagy más előfordulható akadályok miatt, például ha a' földetlen lakosok — mit ugyan feltenni

nehéz — semmi módon lakhelyeikből mozdulni nem akarnának, követni nem lehetne: akkor nincs más egyebet tenni, mint a' segedelmet távolabbról és pedig előzőleg is a' honnak részint népesebb, részint terméketlenebb felső vármegyéinél keresni. Az első félékhez tartoznak leginkább Nyitra, Vas, Sopron és Varasd vármegyék, a' másikkhoz pedig Trencsén, Abauj, Szepes, Sáros, Torna vármegyék. E' módot, más számosakon kívül, báró Haruckern által követve, támadtak a' 18-ik században a' Békés vármegyei pusztatérekben több nevezetes, u. m. Orosháza 8 ezer magyar, Szarvas 16, és Csaba 20 ezer tót ajku lakosokkal ellátott helységek, 's mások is többen, melyeket itt egyenként előszámlálni felesleges volna. Hogy pedig ennek illy nemű végrehajtása azon vidékeknek legkevesebb megcsonkításával eszközölhető, annál bizonyosabb, mivel tudjuk, hogy az említett megyékben egy □ mértföldre 3000 léleknel több esik. 'S hogy e' népesség a' felső vármegyékben az ottani föld kisebb termékenysége miatt szerfelett nagy, onnan megtetszik, mivel onnan az alföldre seregenként tódulnak az aratók, kaszások, 's más munkakeresők. Ha azonban úgy történnék, hogy e' második módnak használása valamelly előre nem látható akadályok miatt kivihető nem lenne: akkor a' harmadik módhoz kellene nyulnunk, azaz pusztáinkat külföldi szorgalmas németekkel gyarmatosítani.

Hogy e' mód hazánkra nézve nem csak régente, de az újabb időkben is hasznosnak találtatott, élő bizonyosságai a' szepesi németek, az erdélyi szászok, közelebbi időkben pedig a' Bács, Torontál, Temes, Szathmár, Baranya, Tolna, Veszprém 'stb. vármegyékben letelepedett 's maiglan igen virágzó német sőt franczia helységek, melyek a' török kiűzetése után leginkább gróf Mercy,

gróf Károlyt, 's más privatusok, és Mária Thérézia és II. József által alapítottak.

Jól tudom, hogy a' puszták gyarmatosításának sok ellenesei vannak, kik többek közt azon fő okkal állnak elő, hogy mostani körülményeinkben egyedül csak a' pusztákat lehet úgy tekinteni, mint biztosított birtokokat, 's erre az urbéri rendszabályokat hozzák fel például, mellyeknek következtében a' gyarmatosított földekkel bíró földesurak nem csekély részt adtak a' közadó alapjához, sőt valódilag ez csak a' törvényesen behozott urbáriumnál fogva alapított meg; holott a' pusztai birtokosok minden közteherhezi járulástól szabadok maradtak. Ez okot, őszinte megvallom, nem tartom gyengének, mert magam is készebb lennék, ha bár kisebb haszon mellett saját birtokom teljes hatalmu, mint veszélyeztetésnek, 's mások beleszólásának kitett bizonytalan ura lenni. De ha ez csakugyan így van, nem mutat e ez ismét alkotmányunk némelly hézagjaira, és törvényeink elégtelenségére.

Mai helyzetünkben azonban, nem reményelhetünk e jövő országgyűlésünktől olly biztosító törvényeket, mellyeknek paizsa alatt minden rendű és osztályu honpolgárok érdekeiket egyiránt bátorságosítva látandják?

De ha ezen ellenvetés a' gyarmatosítás általános helyességére nézve elenyészik is, hátra vagyon még egy más morális akadálnak, t. i. a' külföldiek által végrehajtandó gyarmatosítás elleni balitéleteknek megczáfolása. Ezen előítélet, mivel úgy szólván, hazafiui szellemből származik, menthető ugyan, de azért mégis helybe nem hagyható, mert alapja félreértés és tulcsapongás (?). A' magyar nemzetnek egyesülni kell. A' külföldről származó gyarmatok külön nyelvükkel, szokásaikkal, szellemeikkel a' magyartól annyira különböznek, hogy azok hazánknak mindig külön szító lakosai lesznek, 'sat.

Illyeneket e' részben gyakran hallhatni, és megvallom, van is valami a' dologban, de korántsem olly mértékben és minőségben, mint mi azt magunknak képzeljük. Vessük szemeinket honunk akármelly vidékére, az egyetlenegy Csongrád vármegyét kivéve, sehöl sem fogunk tiszta magyar lakosokra találni, *) 's vannak vármegyéink, mint Árva, Liptó, Thurócz, Zólyom, Trencsén, Szepes, Sáros, Posega, Varasd, Zágráb, Kőrös, melyekben egy magyar helységet sem lelünk. És még is úgy tartom hogy a' tót, horváth (?), német, oláh, rác (??) hazafiságban nem hagyja magát a' magyar által felülmulni. Kérdezzük Flandriából, Hassiából, Lotharingiából, 's a' Rajna mellékéről ide származó honunk lakosait, hogy ha bár kedvezőbb ígéretek mellett is rá szánák e magukat mostani honukat felcserélni az eredetivel, bizonyosan nemmel fognának felelni (?); ámbár itt minden néven nevezendő közterhet viselnek. Ha pedig a' tót, német és magyar ajku jobbágysággal ellátott számosabb földesurakat kérdezzük, hogy a' háromból melyiket tartják magukra nézve hasznosabbnak, nem hiszem hogy az elsőt, kivált pedig a' másodikat a' magyarnak hátra tennék. Az e' részbeni alkalmasint közönséges ítéletet én mindenkor annál természetesebbnek tartottam, mert hivatalom folytatása alatt gyakran vala alkalmam a' nyitra megyei tót, szathmári német, és csongrádi magyar jobbágyságnak tulajdonságait tökéletesen kiismerni; és valóban nem mondanék igazat, ha el nem

*) Csongrád vármegyén kívül Hevest, Győrt, Nagy és Kis Kunságot, Jászságot, Hajdúvárosokat is tiszta magyar törvényhatóságoknak mondhatjuk, mert azon egy pár idegen eredetű helység, mit Heves és Győrben találunk, elmagyarosodott már.

ismerném, hogy mindig, valahányszor az alföldről e' két vidéknek akármellyikébe érkeztem, jobb kedv között nem töltöttem volna el ottani foglalatosságom idejét; mert valamint a' jobbágynak teljes készségű szolgáltatja, úgy tulajdon gazdasága körüli munkássága, szivem érzelmeire nézve igen jóltevőleg estek. Nem hihetem, hogy valaki találkozhatnék, ki hasonló érzéssel nem lenne, ha Pestről a' hortobágyi pusztán és a' szabolcsi Nyírségen keresztül a' Nagy-Károly vidékén lakó szép német helységek közé, például Fényre, Csanálosra, Várlajra 'sat jut; mert szemei a' szépen elrendelt és csinos lakházakkal ellátott helységeknek, valamint a' földművesi szorgalomnak, rendben tartott község erdejének, szebb termetű és jobban tartott lovaknak, mint a' jobb lét és nemzeti munkásság annyi jeleinek szemlélhetésében gyönyörködni fognak; valamint ezen érzés mind inkább ellenkezőre változik, ha az ember Erdélyország, Máramaros, Ugocsa, vagy Bereg vármegye felé halad.

A' közterhek viselésére nézve pedig, hányszor nem hallottam több német népességgel ellátott vármegyék tisztviselői szájából, hogy valamint a' katonatartás és adófizetés, úgy a' vontatás és bár melly közmunka dolgában épen ők legyenek azok, kikre legbiztosabban támaszkodhatnak.

Hogy pedig nagyobb munkásságok, u. m. szorgalmasabb földművelésekből származó gazdagabb gabonarepcze-dohány termesztése, jobb fajú lovaknak tenyésztése, sok vászonnak készítése által nem csak a' nemzet gazdagodását egyenesen elősegítik, hanem buzdító példájuk által közvetve is ez érdemüket nevelik, senki kérdésbe hozni nem fogja, ki Szepes, Szathmár, Temes, Torontál, Tolna és más vármegyékben e' tárgyra csak egy kevés figyelmét fordította.

És ezeknek illy léte mellett, midőn látjuk, hogy e'

külföldről származott gyarmatosítások nem csak nemzetiségünk disztét és erejét nem csonkították, hanem mint minden nemzeti erényeinkben buzgó, vetélkedő és meghonosított polgártársaink gazdagodásunknak olly sikeres elősegítői: az ellenök szegezés egyedül csak előítélettel teljes elfogultságból és tulcsapongó hazafiságból származhat.

E' mondásomat senki balra magyarázni nem fogja, mert igen értelmesen kimondtam, hogy először is a' legközelebb fekvő nagyobb helységek felesleges népéből; ennek elégtelensége után a' távolabbi népesebb vagy terméketlenebb vidékü vármegyék lakosaiból, és csak az utolsó esetben, a' midőn t. i. az első két mód mellett annak eszközlése nem történhetik, javaslom pusztáink külföldről gyarmatosítását. Mellyből kilátszik, miszerint korántsem czélom az, hogy pusztáinkat eredeti magyar honosinknak kirekesztésével egyedül csak külföldiek által népesítsük; sőt mind szivem érzelme, mind más tekinteteim következtetésében teljes kívánságom, hogy az illyes megszállítás alkalmával első figyelembe az eredeti magyar, utána pedig a' német vagy tót ajku hontársaink vétessenek, és csak a' mennyire ezekből nem telnék, használnánk annyival inkább is a' külföldieket, mivel a' fentebbiek szerint népességünkben még legalább 5 millió hibázván, e' nélkül csüggedező helyzetünkben kiemelkedni soha sem fogunk. Ha ezt e' szempontból nem vették vala hazánknak több felvilágosodott nagyai, bizonyosan nem törekedtek volna annyira pusztajóságaikat azon német gyarmatokkal megültetni, mellyeknek ivadékait jelenleg legfeljebb nyelvük, nagyobb szorgalmuk, és jobb lakházaik által lehet az eredeti magyaroktól megkülönböztetni. Tegyük tehát e' tárgyra nézve előítéletünket félre; legyünk e' részben is, valamint a' hit dolgában türelmesek. Hogy hasznát az illy módu

népesítésnek idővel még jobban megbecsülendjük: azt merem állítani. Megvallom azonban, hogy e' kérdésnek kimenetele nem nyugtalanít annyira, mint azon gondolat, miszerint jelen időben a' külföldről szerzendő gyarmatosítás talán sokkal több nehézséggel járna, mint a' mult korban. Ez aggodalmam pedig onnan származik, mert a' hazájukat elhagyó idegenek mai nap szemeiket inkább az északamerikai statusok, mint Magyarország felé fordítják; mellynek okát kitalálni nem nehéz.

Azoknak, kik ezt csakugyan nem tudnák, vagy is inkább tudni nem akarnák, szabad legyen fülökbe sugnom: hogy ennek okát semmi másban ne keressék, mint az ottan divatozó törvényelőtti egyenlőségben, és minden közjavakban és közterhekbeni egyarányos osztzkodásban, melly minden valódi szabad alkotmányoknak legfőbb elve; hogy pedig mi magyarok ettől még jól távol vagyunk, azt magyaráznom felesleges. Ha tehát népességünk szaporítására honunkba idegeneket telepíteni szükségesnek tartjuk: nincs egyéb hátra, mint őket pusztáink megülésére birni; ezt pedig csak úgy fogjuk elérhetni, ha minden elijesztő okok elhárítása után, a' kor szellemével megegyező bánásmódot találának nálunk. Illy kecségtető körülmények közt, közelebb fekvő honunknak, melly éghajlatára és egyéb áldásaira nézve Németországgal összehangzóbb, és mellyhez kevesebb veszélyeztetés nélkül juthatnak, bizonyosan elsőséget fognak adni mind azon német bevándorlók, kik a' jobb remény és szabadság biztában, most a' tengereken túl eső Amerika felé, annyi utazásbeli és egyéb viszontagságok közt olly számosan tódulnak.

Smith Ádám a' gyarmatozásra nézve ezt mondja: „Egy művelt országból származó gyarmatosok, kik valamelly pusztá- tartományt megszálanak, sokkal elébb

jutnak gazdagságra és jólétre, mint bár mely emberi társaság. Illy gyarmatosok a' földművelésnek és egyéb ipar-ágnak sokkal nagyobb ismeretét hozzák magokkal, mint az a' kevesbé művelt országban magában támadhatott volna; és ez az oka Északamerika rögtöni emelkedésének. És így ha pusztáink gyarmatosítására nézve minden kétségünk megszünend: nincs egyéb hátra, mint-hogy a' megtelepedés belső rendezésére adjam elő észrevételeimet.

Valamint a' földesur részéről azon kívánat igen természetes, hogy tulajdonának ne csak szabad birtoku bátorságosíthatására, hanem a' körülményekkel járó jóvedelmezésére nézve is biztosítva legyen: úgy más részről az is igaz, hogy az illy gyarmatosítandó puszták megszállítása kedvéért, csak akkor fogja magát akár a' közelebb, akár a' távolabb vidékü mezei lakos szülötte földjének elhagyására szánni, ha jövődő sorsának javíthatásáról meggyőződve leend. Ennek elérésére legalkalmasabb mód, olly szerződésre lépni, melly mind a' két fél érdekét kielégíti. Hogy ez azonban mind a' két fél érdekét elősegitse, t. i. egy részről a' földesur birtokának nagyobb jóvedelmezését, 's így a' föld nagyobb értékét, más részről pedig a' szegény ember élete módját kedvezőbbre emelje: szükséges, hogy ezen megtelepedés olly terven épüljön, melly a' föld minőségéhez, és a' környék minden tekintetű körülményeihez idomítva vagyon. Ez pedig annál nevezetesebb feltétel, minél bizonyosabb az, hogy a' hamis szempontból felvett és elvétett terven alapuló telepedések a' föld értékét nem csak lenyomják, hanem feljebb emelésére is az utat többnyire végképen elzárják; mellyre honunkban fájdalom ezer meg ezer példát lehetne előhozni. A' lakhelynek céliránytalan megalapítása, a' szántóföldek, kaszálók és legelő közötti aránytalanság, az egyes telkek

tartalmának, valamint az egész községnek szerfeletti nagysága, 'sat. az eleinte elkövetett hibának mind anyyi, vajmi gyakran orvosolhatlan következései.

Hogy ezek elkerülésével, és a' kívánt célnak elérésével, a' megtelepedés helyes szerkesztéséhez nem csak tökéletes mezei, de nemzetgazdaságbeli jártasság is kívántatik, az tagadhatlan. Mennyire munkás életem korszakában módom volt ezekben magamnak tapasztaláson alapuló némi ismeretséget szerezni, bátorkodom a' telepedésnek mikénti szerkezetéről eszmélkedéseimet ekképen előadni.

Hogy a' telepítés ne csak a' birtokos célzott várakozásának feleljen meg, hanem a' hon érdekét előmozdító általános tervvel is összhangzásban álljon, annak e' következő fő elvű alapvonásait szükséges szem előtt tartani.

1. Egy □ mértföldre 2 ezer mezei lakos számítandó.

2. A' helységeknek csak fél mértföldnyi félbeszakasztása, melly a' többször említett hibát, a' határok szerfeletti nagyságát, 's így a' jobb földművelési rendszer akadályát természetesen eltávoztatja.

3. Ezek mellett azon tekintetből, hogy a' földnek minél nagyobb bőségével, a' szorgalom ellenkező arányban jár, annak kisebb mértékű elosztása szolgáljon a' tervnek alapjául.

4. A' valódi lelkiműveltségnek arányzott kifejlődhetése, és a' polgári rend minél egyszerűbb biztosítása.

5. Hogy a' nemzetgazdaság fő forrásaira, t. i. nem csak a' tápláló, hanem az egyéb nemű természetmények kiserzésére, azaz, valamint a' természetői, úgy a' kézművesi szorgalom egyarányosan haladó divatjára tekintőleg, ezeknek elősegítésére az ut el ne rekesztessék, a' szabad birtoku pusztáknak csak két harmadát, leg-

inkább tápláló természetűek előhozása végett a' települőknek kiosztatni, egyikét pedig a' nemesebb fajú különféle marhanemeknek, melyekhez a' szükséges gyapjut adó juhok is számítandók, tenyésztésére, 's más külön használatra fentartandónak vélem.

Ezen ötödik és végső, valamint a' többi pontok tartalmát miképen lehessen a' szóban levő telepítésnek teljes végrehajtásával összehangzásba hozni? és melly elveken alapulna leghelyesebben a' telep gazdaságbeli ellátása, szabad legyen egy olly példával megmutatnom, mellyet követnék, ha például a' tiszántuli termékeny földű 10 ezer hold, azaz 1 □ mértföld térű, és pedig helységektől távolabb eső szabad pusztának birtokában volnék. Feltéven, hogy a' fentebb érintett könnyebb számolhatás végett általában 1 holdat 1600 □ ölre vennénk. Tervem tehát ez:

1. Gyarmatosaimat a' kezükre bocsátott földörökös használhatására nézve, törvényesen olly módon biztosítanám, hogy egyedül csak az alább következő tartozásaiknak nem teljesítése esetében mozdíthatnának el attól; de akkor is csak törvényes uton.

2. A' törvényesen megejtendő elmozdítás esetében a' gyarmatosnak haszonbéres földje és rajta levő épületei köz-árverés útján a' legtöbbet ígérőknek eladatván, az uraság tartozásainak kielégítése után fenmaradó pénz az elmozdítottak kezébe adatnék.

3. A' község, jegyzőjét és 6 tanácsosát szabadon, a' bírót pedig a' földesuraság által kijelöltökből választaná.

4. A' község benső rendtartására, és minden magok közti perlekedésre nézve az uriszéktől, minden házonszerzésbeli kérdésekre nézve pedig egyenesen a' vármegye ítéletétől függne.

5. Mind ezen javakért tartoznék mindegyik gazda az uraságnak évenként fizetni a) minden külön lakház után 1 forintot pengőben, b) az egy hold belső házhely után 3 frt, c) a' veteményes 2 hold után 6 frt, d) két hold legelő után szinte 6 forintot.

6. A' község épületeire kijelölt 32 hold házhelyért, valamint a' köz-költségekre szánt 150 hold, az előadott feltételek mellett a' közönségnek ingyen adatnék.

7. Minden közbejövő adásra és vételre az uraság helybehagyása szükséges, ki ezt csak azon esetben tagadhatja meg, ha vevő fél személye ellen valamely törvényes kifogás, vagy pedig vagyontalansága bebizonyodnék. (Nem lenne e ez kibuvó ajtócska?).

8. Minden nemű kisebb 's nagyobb királyi haszonvételek (regalia) a' földesuraságnak fentartatnának.

Hogy egy ily módon ellátott gyarmat, magát nem csak az örök haszonbérlet feltételeire nézve elegendő-kép bátorságosítva szemlélhetné (?), hanem e' föld-meny-nyiség után, midőn t. i. a' köz-költségek pótlására szánt közhasználatu földön kívül, mindegyik gazda egyenes használatára öt hold jutna, annak értelmes használata mellett takarékosan el is élhetne (csak hogy ezek nem mezeigazdák lennének, hanem inkább kertészek; 's ismerjük a' csongrádi, torontáli kertészek szivreható szegénységét), azt más művelt országok több millió lakosaival, sőt a' honban is két vagy három 1200 öles hold dohány-földekből türhetően (?) élő számos dohány-kertészek példájával bebizonyíthatni. De jólétök elősegítése tekintetéből mindegyik helység szomszédságában még egy gazdára 12 hold szántóföldet számítva, 120 családnak összesen 1440 holdat jelölnék ki élet és takarmány termesztésre, olly módon, hogy azt minden 12 esztendő lefolyta után megújítandó szabad alku szerint

haszonszerződés mellett mások előtti elsőséggel az uraságtól kibérlelhessék.

Azon esetben, ha a' község netalán az illő haszonbéradásra vonakodnék, az elosztott apró fogásokra nézve a' gazdákkal egyenkint alkudoznék. Ha pedig még ekkor sem lenne igazságos várákozásomnak megfelelően, akkor e' földemet 2 egyenlő 720 holdas részekre elosztva, annak haszonbérbe bocsátását minden személyes tekintetek félretételével nyilvános árverés útján ejteném meg.

E' terv szerint 10,000 holdnyi birtokon 3 falut telepíthetnék meg egyenként 120 családból állót. Hogy pedig e' három helységekre szánt összesen 4320 holdra rugó, valamint az azon felül fenmaradott 3334 holdnak minél nagyobb jövedelmeztetésére számot tarthassak, ez utóbbiakból 834 holdat más alább érintendő célra fentartanék, a' többi 2500 holdat pedig öt egyforma részre elosztva, a' fentebbi hat 720 holdas területekkel együtt egyenkint bebizonyított tehetségű haszonbérlőknek nyilvános árverés útján, a' nélkül hogy gyarmatosaimat az árverésből kirekeszteném, vagy ha hasznosabbnak látnám, magányos szerződés mellett 18 esztendőre következő feltételekkel adnám haszonbérbe:

1. Hogy a' haszonbérlő két harmadrészt élet- és takarmány-termesztésre, egy harmadát pedig tenyésztendő marhája legeltetésére tartozzék fordítani.

2. A' netalán átadandó uraság épületeinek minden tekintetű jó karban tartása a' bérlőt illeti.

3. Azon esetben, ha a' kibérleendő részszel vagy semmi, vagy nem elegendő gazdasági épület adatnék át: megengedtetnék a' bérlőnek, hogy a' 18 esztendőre eső haszonbér összegének egy hatod részét a' birtokos által jóváhagyott terv szerint gazdasági épületek felállítására oly módon fordíthassa, hogy az arra szük-

teszes summának $\frac{1}{13}$ része, az évenkénti haszonbérből levonatván, a' haszonbérlet kitételével azon épületek a' a' földesur birtokába esnek.

4. Ha a' haszonbérlet juhokat is venne által, azokért kezességképen bizonyos summát készpénzben, mellynek azonban kamatja az évenkénti haszonbérből lehu- zandó, tartoznék letenni; nemesítésök fentartása és elő- segítése végett pedig évenként a' szükséges kosokat megszerezni köteles lenne.

5. A' haszonbérletnek szabadságában áll szántóföld- jét részenként is másoknak bérbe adni, a' legelőt azon- ban csak olly esetben, ha az uraságtól juhokat nem ka- pott.

6. A' magános haszonbérletnek szabad legyen ugyan a' gyarmatosoknak szánt haszonbéres földekre is az idő eltölte után concurrálni, de hasonló ígéretek mellett az elsőség a' gyarmatosoké.

7. A' haszonbér idejének kitölte után az öt száz hol- das területre, valamint másoknak, ugy a' gyarmatosok- nak is szabad leszen az árverésben részt venni, de egyenlő ígéretek mellett a' volt bérletnek mások előtt elsősége van.

A' fentebb érintett, különösen felhagyott 634 hol- dat, személyes körülményeimhez képest, vagy bérbe ad- nám az utóbbi feltételek mellett, vagy pedig ha magam ott lakhatnék, e' fenmaradó rész megműveltetését ma- gamra vállalnám. Ez utóbbi esetben minden igyekezetem oda menne, hogy az általam folytatandó gazdálkodás, mind haszonbérletimnek, mind a' környéknek példányul szolgáljon. Így azon volnék, hogy minden a' vidékhez képest legalkalmasabban természetdó élet, és mestersé- ges takarmány magjával, a' lovak, szarvasmarhák, és juhok nemesítésére pedig tőkenyájakkal, gyümölcsfa- is- kolákkal, 's több effélékkel a' vidék szorgalmát elősegít-

hessem. Részint pedig a' kézműi ipar elősegélése 's ez által a' fogyasztók szaporítása tekintetéből lakásom egyik oldala felől, oly kézművesi gyarmatot igyekezném lassankint felállítani melly nem csak a' tulajdon három, hanem a' környék minden nemű műárui szükségait is képes volna kielégíteni. Kézműveseimet pedig illy feltételek alatt telepítném meg:

1. Minden mesterembernek házhely gyanánt eleinte adnék 1 hold földet.

2. Mindeniknek megengedném, hogy házhelyét fertility holdankint ismét házhelyképen másnak, de csak valószínűságon kézművességet, gyártást, vagy kereskedést gyakorlónak eladhassa.

3. A' valódi kézműves és kereskedő háza után évenként 2 forintot, 's mást semmit sem fizetne.

4. Minden ház eladásbeli ár összeségéből a' földesurnak száztól kettő jár.

5. A' királyi haszonvételek gyakorlása az uraságnak fenmarad.

6. Minden a' gyarmatosok által célba vett építések, csak az uraság által helybehagyott terv szerint eszközölhetők.

A' mondottakból kiki átláthatja, hogy illy gyarmatosítás következtében, pusztám sokkal többet jövedelmezne, mint ha azt tovább is mint pusztaság, használnám; 's miután népes vidékein honunknak éppen nem ritkaság egy hold föld után 4—6 ezüst forint árenda, tehát pusztámnak illy módon népesítése által, jövődőben e' pusztából 45,000 pengő forintnyi jövedelmet legalább is várhatnék; pedig e' jövedelemmel alkalmasint minden pusztabirtokos megelégednék, ki majorsági műveltetésből eddig vett jövedelmét, ezzel összeegyezteti.

Hogy a' Csongrád, Békés, Csanád, Pest Torontál vármegyei nagy helységeket is apróbb helységekre fel-

osztani igen czélszerű volna kétséget nem szenved; 's ha a' gazdákat mindenek előtt azon kárról, mely a' két helyre felosztott költségesebb háztartással, a' munkások távollétével, a' messze eső legelőn járó marhának veszélyeztetésével és késedelmes használhatásával, 's több effélével szorosan együtt jár, meggyőznénk, bizonyosan nem lennének idegenek tanyaaföldjeiknek, 's úgy is csak sárból készült tanyaépületeiknek elhagyására, és egy új földosztály megtételére.

35. §. A' közterhek viselésében leginkább részesített nemtelen termesző osztálynak mikénti könnyebbíthetése.

E' közterhek sorába, melyek leginkább a' nemtelen termesző osztályt nyomják, tartoznak: A' hadi és házi adó, katonatartás, azzal járó veszteség (deperdita) országgyűlési költségek, katonáskodás, vontatás (Vorspann), utcsinálás, vámfizetés, 's több effélék. Hogy ezeknek illy aránytalan elosztása, nemzeti előmenetünket nem kis részben hátráltatja, annál természetesebb, mivel a' nép legnagyobb része szűkös állapotjának fő oka. Ezen tehát segíteni nem csak az emberiség, hanem önhasznunk tekintetéből mindnyájunknak kivétel nélküli fő czélja legyen. Mivel azonban az elkerülhetlen közteherviselésben rendkívül részesített osztályon könnyíteni csak úgy lehet, ha annak hordozásában a' többi osztály és rendbeliek is aránylag részt vesznek; ez azonban polgári alkotmányunk némi módosítása nélkül nem eszközölhető: tehát e' cikkre nézve további nézeteim előadását az alkotmány című fejezetre halasztván, most gazdasági értelmiségünket elősegíthető módokról fogom véleményemet megmondani.

36 §. A' mezeigazdaság körüli jártasság elősegítésére vezető módok.

Az első szakaszban e' cím alatt érintett akadály bővebb feszegetése alkalmával mondva volt, miszerint talán semmiféle tárgy sincs annyi kontárkodásnak kitéve, mint a' mezeigazdaság. És pedig azért, mivel honunkban nem látszik az általában tudva lenni, hogy a' világ minden művelt nemzetei az okszerű gazdaság ismertetét tudománynak tekintik. Hogy ezen, a' többieknek sokkal anyagosaabb czélú tudomány megtanulására, nem csak elméleti, hanem gyakorlati oktatás is kívántatik, kétséget nem szenved. Hogy ez alapelvek el nem ismerésében keresendő földünk céliránytalan használása, az a' dologba avatottak előtt annyival kesvesbé titok, mert az intéző gazdák jártassága többnyire vagy merő felszínes elmélkedésen, vagy elfogult 's egyoldalú gyakorlaton, a' végrehajtó munkásoké pedig úgy szólván, csak műszerileges hajlamon alapul.

Valamint a' gazdálkodás két ágra, t. i. az okos elintézésre, és a' pontos végrehajtásra oszlik, úgy a' gazdasági egyének is kétfélék, u. m. intézők és végrehajtók; azért műveltségük köréhez képest különbözni is kell. Az elsőnél több lelki, a' másodiknál több testi kifejlődés kívántatik. Mind e' két nemű tulajdonok köz elterjesztésére leghathatós eszközül szolgálnak a'

37. §. Nyilvános gazdaságbeli tanítóintézetek.

Hogy ezek céljuknak megfeleljenek, kétféléknek kell lenniök. Egyik az intéző gazdák kiműveltetésére,

másik pedig a' végrehajtó munkások oktatására szolgáljon.

Az első rendbeli intézet több nemű tárgyai ezek:
 a) Mind azon segédtudományoknak, mellyek az értelmes gazdaság folytathatására elkerülhetlen szükségesek, alapos előadása. b) A' gazdaság minden ágainak, u. m. földművelés, szőlő- és gyümölcs- termesztés, erdészet, több nemű marhák tenyésztésének és nemesítésének elméleti és gyakorlati oktatása. c) A' gazdaságbeli műszeres munkálatoknak megismertetése. d) A' számadás vezetésének és az abból készülő számvevésnek módja.

Látható ezekből, hogy illy intézet fenállhatására, főképen kettő szükséges. Egyik a' külön nemű költségekre megkivántató pénzalap, másik pedig az intézet gyakorlati oktatására kellő földtér.

Két illy tulajdonu, a' haza javát sikeresen elősegítő intézet diszesíti jelenleg honunkat. Egyik a' keszthelyi georgicon, másik a' magyar-óvári gazdaság tanítóintézet. *) Az első örökös alapítását boldog

*) A' keszthelyi georgiconban taníttatik jelenleg:

1) természethistoria, 2) chemia és technologia, 3) mezőgazdaság, 4) számadások vezetése, 5) jószággazdálkodás, 6) marhaorvoslás, 7) földmérés és gazdasági építészet, 8) urbarium. A' gazdálkodás gyakorlati részének megtanulására több száz holdból álló példány gazdaság van állítva: 's az állattenyésztést, 's nemesítését az ifjak gyakorlatilag megtanulhatják az itten levő nemesített juh-fókáknál, nemes vérű ménestézetnél, és kitűnő szépségű tehenészetnél. A' fizetéses gyakornokok szabad szálláson, fűtésen, gyertyán, 's írószereken kívül évenként 200 váltó forintot kapnak.

emlékezetű gróf Festetics György mély belátásu buzgó hazafiuságának ; a' másik felállítását pedig Albert szásztescheni herczeg embertársait boldogító törekvésének köszönhetjük. Valamint az elhunytak minden valódi magyar emlékezetében örökké fenmaradandának, úgy a' mostani örökösök azon érdemeit, miszerint ez intézeteket virágzásukban fentartják, és az azokból származó közhasznu eredményeket a' műveltebb közönség hálával ismeri meg. Azonban illy nemű intézetek felállítása még a' két tiszai kerületben is felette kívánatos

A' magyar-óvári gazdasági iskolát, mint már említettük Albert k. herczeg alapította, 's 1818-ban ősszel nyitvatott meg. Fundusa a' nezideri udvarház, melly ezelőtt a' paulanusoké volt. Van különös kertje, fűvészs-, csont-, minta-gyűjteménye, könyvtára. Gyakorlatul szolgál a' 700 holdnyi Albertsauer majorság. A' pálya 2 évig tart. A' philosophiai tanulmányok csak mellékesen adatnak elő, 's ezek nem elégségesek a' más iskolákba átmenőknek. Van 4 rendes professor, u. m. egy tanít ehemiát, technológiát, mezőgazdaságot, botanicát, agronomiát, állat 's növényi physiologiát; másik oktató tanít zoologiát, mineralogiát, anatómiát, bioticiát, juhtenyésztést, baromrovoslást; harmadik mechanicát és építészetet; negyedik tiszta és alkalmazott mathesist. Tanítási nyelv: német. A' tanítási két kis terem a' várban van. Hat főherczegi (a' magyar-óvári uradalmat jelenleg Károly fő herczeg birja) tiszt fia kap évenként 120 forint stipendiumot szálláson, fűtésen, gyertyán kívül. Magok költségén mások is tanulhatnak, de miután a' teremek kicsinyek, 's 1836-ik másik félévében csak első évek 45-en voltak, meghatározatott: hogy évenként csak 30-an vétessenek fel.

volna. Hogy pedig ne csak gazdaságbeli tiszték nevelésére, hanem földesurak fiainak is a' mezeigazdaság megtanulására mód nyujtassék, ezen tágabb körű és legalább is vagy 1200 hold földtérrel ellátandó gazdaságbeli iskolák, mint a' nemzet nyilvános intézetei, egy arra különösen kinevezendő országos bizottságnak felügyelése alatt lennének felállítandók.

Valamint ezen intézeteknek alapítását egy országos nemzeti gazdaságbeli társaság leghathatósbban eszközölhetné, úgy azoknak melly helyeken leendő felállítására, és mikénti szerkezetére nézve is attól lehetne a' legcélszerűsabb utmutatást várni.

A' másod rendű, t. i. a' kézmunkások műveltségére vezető intézetekre nézve, leghelyesebbnek és egyszerűbbnek vélném, hogy ezek a' községek gazdaságaival olly módon kapcsolatságnak össze, hogy ezeknél előzőlegesen a' legszegényebbeknek, és aztán a' tehetősbecnek gazdasági dologra alkalmas fiai alkalmaztassanak. Mivel pedig e' növendékeknek a' gazdaságbeli fogások és általában minden e' tárgy munkálatok körüli minél gyakorlatosabb tökéletesedésük a' fő cél: tehát ennek bizonyosabb elérhetése végett, ezen, különös értelmes, és becsületérző gazdák által folytatandó község gazdaságai ne csak a' helybeli előjáróság rendszeres, de egy minden vármegyében felállítandó biztosság felügyelése alá lennének veendőek. Ennek leginkább a' külön nemű munkálatoknak minél szorgalmasabb végrehajtására, a' gazdaságbeli eszközök tökéletesítésére, az egyszerűbec készítése módjának megtanulására, a' marha körüli takarékos és czélszerű bánásmódra, egy szóval a' munkások minél nagyobb tökéletesítésére kellene ügyelnünk. A' gazdán, és egy állandó, mintegy oktató béresen kívül a' többi szolgák két esztendő mulva ujab-

baknak adnának helyet. Az illy elven alapuló közönség gazdaságának fő haszna abban állana: hogy először annak szorgalmas megműveltéséből származó hasznai által a' község saját közterhei kevesbednének; másodszor az egyes gazdáknak buzdító például szolgálnának; harmadszor illy módon a' gazdasági munkában jártasabb és értelmesebb egyének neveltetnének.

Ezek elismerése után, azon község gazdaságainak illy rendű elintézését országszerte (kivevén azonban a' kárpátaljai vidékeket, hol a' fő kereset nem annyira földművelésben, mint gyolecsszövésben, kereskedésben, 's más műszorgalomban gyökeredzik) létre hozni annyi-
val kevesebb nehezséggel járna, mivel honunk legtöbb községei nagyobb vagy kisebb kiterjedésű közgazdasági földekkel úgy is el vannak látva. Így például Hold-Mező- Vásárhely községi birtoka ezernél több holdra terjed, mellyen a' község egy város gazdáját, 12 bérest, több fogat ökröt és ménesbeli lovakat tart. Hol pedig illy közföld vagy teljesen hibáznék, vagy elégtelen lenne, ott ezt a' szükséghez képest a' közlegelőből kelle-
ne kívágni.

A' nagyobb és kisebb körű intéző gazdáink, és kézi munkásaink illy idomu műveltsége kevés idő múlva milly szerencsés fordulást következtetne a' honunk legfőbb kincsét magában foglaló mezeigazdaság körében, annak átlátására a' tárgyra teendő kevés figyelmen kívül egyéb nem kívántatik.

38. §. A' természetői és művesi osztálybeliek aránytalan számának mikénti kiegyenlíthetése.

Ezen aránytalanságot nemzeti előmenetünk legtetemesb akadályául tekintem. És ezt kétségbe hozni annyival kevesbé lehet, mert tudjuk, hogy az iparüzők ke-

vés számával nem csak honi természetményeink csekély kelete, hanem a' műkelmék drágasága is egybe kötve van. Miglen pedig e' részbeni aránytalanságunkat ki nem egyenlítjük, addig valamint a' természetőnek minden földművelői ipara, alapuljon az bár ősei, akár Thaer gazdaságbeli elvein, őtet kielégíteni képes nem leszen, úgy honunk szunyadozó állapotjából is kiemelkedni soha nem fog.

Ámbár az ismételések elkerülése végett, mind ezen káros következtetéseknek részletesb előadásába ez uttal ujonan ereszkedni nem akarok, még is nem tartóztathatom meg magamat, Pölitznek ebbeli nézeteit olvasóimmal közleni: Szerinte: „sem politicalai, sem status-gazdaságbeli tekintetből érdektelen nem lehet, hogy egy ország összes népessége nagy, vagy csekély, a' területen sűrűn vagy gyéren legyen e felosztva, növekedik e a' népesség évenként vagy hanyatlik; mert azon politicalai elv renditlenül fenáll, hogy a' nemzeti jólét fenntartására és gyarapítására, egy az ország területéhez és lakosainak összes munkásságához arányzott népesség kívántatik. Ritka és a' területhez képest gyér népesség tehát nem fogná üzni a' gazdaságbeli munkákat aránylagos foganattal; hibáznának a' műipar és kereskedelem folytatására szükséges kezek; valamint azon tudományos férfiak is, kik az emberi élet erejét a' földi javak legfelségesbikére, az emberi ész kifejlődésére, és az erkölcsi erőnek megerősítésére fordítják. De ha a' népesség elegendő lenne is, hanem nagyobb része csak az első életszükségekre megkívántató nyers anyagok természetével foglalkoznék, a' nemzet minden esetre szegény és függő maradna, mert a' kézi és gyári műveket idegenektől kénytelenítettnek venni, 's így mindig hasonló maradna azon emberhez, kinek csak egy karja levén, sok munkálataiban mások segedelme nélkül el

nem lehetne.“ Lássuk tehát, mik azon módok, mellyekkel a' természetők és művesek közti aránytalanságot helyreállíthatnánk.

39. §. A' kevés számú városok mikénti elszaporíthatása.

A' városok elszaporíthatása épen nem olly könnyű feladat, mint azt némellyek hiszik; mert városok sem a' kormány parancsolatjából, sem a' törvényhatóságok vagy földesurak egyenes rendeletéből, hanem egészen más szerencsés körülmények összejöveteléből fejlődnek ki. E' szempontból a' felsőbbbségeknek és földesuraságoknak befolyása csak e' körülmények kifejtésében központosittatik. Honunk melly vidékén lennének e' városok legcélszerűsabbban felállítandók, és nevezetesen melly helységeket vagy mezővárosokat lehessen e' végre legalkalmasabbaknak tekinteni, az maga magát megmutatja. Ha azon elvnel fogva, hogy minden 16 □ mértföldre egy város essék, Magyarország földabroszát illy nagyságu koczkákra vonalok által elosztjuk, néhány pusztásabb alföldi vármegyét kivéve, kevés illy koczkákat fogunk észrevenni, mellyekben olly helység, vagy mezőváros nem találkozónék, melly nagyobb kiterjedése, műszorgalma, vagy kereskedése által a' többiektől kitűnőleg jövőendő városi létének csiráját magában ne hordozná. Ha ezen, a' szóban levő czélra leghelyesebbeknek ítelt községek kifejlődése, a' nemzeti gazdasági egyesületnek ébresztő buzditásai, a' törvényhatóságok pártfogásával, és a' földesurak hozzájárultával hatatosan elősegittetik, a' fenérintett városok hiánya, előbb leend kipótolva, mint ezt reménylenénk.

Hogy azonban a' közjó biztosítása nem annyira a' városok kellő számán, mint sem tulajdonságán alapul;

és hogy e' részben a' mostani szabad királyvárosok nagyobb része a' kívánt czélnak meg nem felel, ez a' 2-ik szakaszban már hosszasan előadatott. Mellyekre visszaemlékeztetőleg, a' városok elszaporításával egyszersmind azon nézeteimet is összekapcsolom, mellyek a' mostani és jövőendő városok miként eszközölhető czélirányos idomításának kérdésébe vágnak. Valamint a' városok felállításánál, úgy azoknak czélszerű kifejlődésénél minden erőltetés csak visszas következményeket szülne, hanem e' helyett a' célra vezető eszközöket szükséges mozgásba hozni. Ezek között legelső helyet foglal a' műszorgalomnak minél nagyobb elterjesztése. Ámbár ennek elkerülhetlen szüksége, statusgazdasági tekintetből az első szakaszban már bővebben előadatott, szabad legyen még is nekem Pölitz ebbeli nézeteit közlenem: „Ha a' művességet valamennyi az országban létező gyárok kiterjedésére nézve az egész nemzetgazdasághoz arányba tesszük, úgy fogjuk találni, hogy a' mezeigazdaság, termesztésével és tiszta jövedelmével a' népek jólétének feltételei közt magának az első helyet tulajdonítja ugyan, de a' másodikat utána mindjárt a' műipar foglalja el. Tekintsünk bár a' műiparban a' munkának nagy mértékben lehetséges elosztására, akár a' tiszta nyereségnek azon nagyságára, melly a' műipar műveteiből a' nemzetre árad: mindenik esetben ennek a' nemzetgazdaságrai tetemes és jótékony befolyását nem tagadhatjuk. Mert kérdjük: Hollandia, Belgium, Anglia, Északamerika mi által lettek olly hatalmasokká és gazdagokká? bizonyosan ennek okát nem annyira földművelésükben, bár ez is művelt állapotban van, hanem műszorgalmukban és kereskedésükben találандjuk fel.

Ámbár tehát a' statusok természetes tulajdonsága és geographiai fekvése rendszerint meghatározza: mezeigazdasággal foglalatoskodják e a' nemzet inkább mint

műiparral és kereskedéssel: mindazáltal egy jól elrendezett országban mind e' három fő nemzeti munkaág egymás nélkül el nem lehet, és ezeknek egyensúlyban kell állniok, ha a' nemzet boldog, független és hatalmas óhajt lenni. Mert a' kézművesek és gyárok száma szemlátomást visszahat a' mezeigazdaság nagyobb élénkségére; mi okból már a' physiocraták is a' műiparosok nagy hasznát átlátták, bár ezeket a' nem természetők sorába tették. E' mellett igen észrevehető azon historiai igazság, miszerint a' műipart és kereskedést űző országokban a' népesség sokkal sebesebben és hamarabb gyarapodik, mint sem az ugy nevezett természetők, vagy is csupán mezeigazdasággal foglalatoskodó országban; és hogy következőleg a' gyárokkal bővelkedő országokban a' népesség gyarapodtával multhatatlanul öregbedett szükségek kielégíthetése végett a' munkának is szaporodnia kell; a' nyereséges munka növekedtével ismét a' gazdaság emelkedik; a' közforgásba tettett tőkepenzcek pedig közönségesen azon munkálatok ágait keresik meg, mellyek azoknak segedelmét pillanatilag leginkább megkívánják, illessék ezek egyébiránt legközelebb akár a' mezeigazdaságnak, akár a' műiparnak vagy kereskedésnek különféle ágait. Azért a' történetek tanubizonysága szerint a' gyáros országokban rendesen több népességet és gazdaságot találunk, mint földműves tartományokban. De közönségesen a' gyáros országok a' természetők, valamint a' kézművesek és gyárosok a' földművesek előtt magasb műveltség által tüntetik ki magukat. Mert a' millyen becsületre méltó és fontos magában, nemzetgazdasági tekintetben a' mezei lakosok hivatása, még is a' kézműves és gyáros munkája nagyobb elmebeli virgonczságot, elevenséget és munkásságot követel. Az elmetehetség, az éles értelem a' képző erő és a' találmányos tehetség egyarányosan

részt vesznek a' műipar hatalmas előmenetelén, részint az egyes művesi ágaknak finomítása, kiterjesztése, és tökéletesbedése, részint magoknak a' műveteknek kivált a' használt erőművek segedelmével, rendkívüli elszaporodása, részint az ez által eszközölt gazdagság tekintetéből. Legyen bár néha a' közmondás szerint a' szerencse a' butáknak gyámatyjok, még is a' jólét és gazdagság rendszerint csak az alaposan megtanult, szakadatlanul folytatott munka gyümölcse. A' műipar egy-szersmind közbenjáró tag a' mezeigazdaság és kereskede-
 dés közt. Mert a' mezeigazdaságnak számtalan természet-ményei csak a' kézműves és gyáros alkotó keze által jönnek mint nemesített természetmenny közlekedésbe, és ugyanezek munkája által nyerik meg a' valódi, élet-szükségeit kielégítő becsüket, valamint közlekedési ér-tékeiket is. E' mellett a' műiparra fordított tőkepénzek által is, mint közbenjáró tag a' mezeigazdaság és keres-
 kedés közt, helyét fentartja, mert a' gyárok és kézmű-
 vesek nagy hiányában a' mezeigazdaságból huzott tőke-
 pénzek utjokat vagy külföldre vennék, vagy e' tőke-
 pénzeknek azon nagyobb tömegei végképen hibáznának,
 mellyek egyedül csak a' műiparba leendő fordittatásuk,
 és a' művesség és kereskede-
 dés között szemlátomásti ősz-
 szeköttetés által szaporítatnak és emeltetnek.“

A' műszorgalom, mint azt már az első szakaszban emlitém, részint kézi, részint gyári művességből áll. Minthogy az első a' munkálatokra megkivántató már nemesített anyagokat az utóbitól veszi, 's az ezekből készített művetekkel látja el a' közönséget, szükséges, hogy mind ketten a' tökélynek olly polczán álljanak, hogy műveteik, mind minémüségekre, mind árukra néz-
 ve a' külföldiekkel a' versenyt kiállhassák; ezért tehát törekvéseink fő czélja legyen.

40. § Kevés gyáraink mikép eszközölhető elszaporítása.

Gyárainknak kevés számára, és fenállhatásuk ellen uralkodó előítéletekre nézve, nézeteimet a' 2-ik szakaszban bővebben előadván, most azoknak mikénti felállíthatása, valamint általjában a' műszorgalomnak milly módu elősegélése iránt gondolataimat ekképen adom elő. A' kézi és gyáros műszorgalom felébresztésére és tökélyesítésére több segédmódok vannak. Ezek között főbb tekintetűek: 1) ezen osztálynak nagyobb megbe-csültetése, mellyet honunkban annyival inkább nevelni kell, mert az egész művelt világon sehol sincs a' művesi osztály olly nagy mértékű megvetésnek alávetve, mint honunkban. És ez igen káros következésű, mert ez által nem csak a' más osztálybeliek, ezek között pedig előzőleg az ahhoz ugy is keveset hajló törzsökös magyarok elidegeníttetnek, hanem még magok a' kézművesek is fiaikat akármi más hivatásra nevelik inkább (sokszor nem egyébre mint csavargásra) mint a' megvetett kézművességre. Hogy pedig illy utón a' művesi osztály tökéletesbedése igen keveset haladhat, azt annál könnyebben átláthatni, ha megfontoljuk, hogy a' műipar gyakorlata illy módon többnyire új bevándorlók kezére jut, kik vagy kevesebb munkásságuk, vagy szegénységük miatt egyedül honunkban reménylenek még szerencsét.

Második igen sikeres mód volna honi iparunk elősegelésére a' külföldi művetek behozatalának gátlása. E' részben a' nézetek igen különbözők. Némellyek, kik az ellenkező véleményben vannak, azt mondják, hogy épen a' külföldi művetek behozatalának megengedése kö-

vetkeztetné a' műipar tökéletesbedését, mert gyárosaink kénytelenek levén a' külföldiekkel versenyezni, ön fenntartásuk érdekében ők is igyekeznének jó, olcsó, és szinte olly tökélyesített kelméket előállítani, mint a' millyenek külföldről behozatnak. Mások ellenben azon szempontból, mivel az emberi gyengeség és előítélet a' külföldiben többnyire jobbat és szebbet látni hajlandó, a' szabad behozatalban a' honi műipar elfojtását szemlélik. E' nézetek valamint a' magánosokra, ugy egész országokra nézve is különbözők. Már melyik legyen e' két nézet közül a' helyesebb: azt olvasóim ítéletére bízom. Részemről ez uttal csak annyit mondok: hogy 1) mi a' kizáró rendszer (prohibitivum systema) szabad gyakorlatában, ha az még olly hasznosnak ítéltetnék is, politicai összeköttetéseink által akadályoztatunk; 2) hogy ha ez nem így lenne is, ez elvet honunkban még most azon okból lehetlen volna felállítani, mivel műszorgalmunk csekélysége, gyáraink parányi száma miatt a' külföldi művetek általános kizárása által nem csak az élet kényelmére, de legelső szükségére tartozó kelmékben is fogyatkozást kénytelenítettünk szenvedni. Mivel azonban minden új vállalatok 's így a' felállítandó gyárak is a' kedveztető ápolgatást megkívánják, részint mivel több nemű, már elég tökélyes honi műveteknek a' külföldieknél kevesebb érdeemesítése egyedül csak olly külföldieskedésből származik, melly a' műszorgalom elkedvetlenítésére nyújt okot: ennek elkerülésére, annak pedig elérésére legjobb mód lenne egy olly hazafiú minél nagyobb körű egyesület, mellynek fő alapelve abban állana, hogy tagjai lehetőségig minden életbeli szükségeiket olly művetekkel fedezzék, mellyek honi gyárakból kerültek, 's egészen honi készítmények. Illy nemű egyesület keletkezett Poroszországban is, és mint tudjuk meglepő sikerrel.

3. A' műiparnak serkentésére igen sikeres eszközül szolgálnak olly judalomdíjak, mellyek uj találmányokra, vagy több nemű legremekebbeknek ítelt művetekre alapíttatnak.

4. A' remekebb műkészítmények kiállítása.

5. A' hasznosoknak ítelt uj találmányok készítésére bizonyos ideig tartó, kizáró privilegium határozása.

6. Leghathatósabban fogná a' honi műszorgalmat elősegíteni egy műiparegyesület, melly mint fiókága egy nemzeti országos gazdasági egyesületnek, különösen e' nemét a' honi szorgalomnak tűzné ki czélul.

7. A' műszorgalom elterjesztése annál fogantasabb leszen, ha honfiainknak különféle, de kivált a' gyári művesség értelmesebb megtanulhatására, nem csak előkészítő 's elméleti, hanem gyakorlati mód is nyújtatik. Az előkészítőkre nézve helyet foglalnak a' rendszerinti normalis iskolák, hol a' hit, olvasás, írás, és számtan az ifjaknak taníttatnak. A' különféle művességekhez megkivántató technikai tárgyak elméletesebb ismeretének megszerezhetése pedig legalkalmasban egy e' végre külön felállítandó intézetben lenne eszközölhető. Az illy nemű intézetben mintegy ugy nevezett, és alább még bővebben említendő polytechnicai iskolának egyik osztályában elméletesen elkészült ifjunak további gyakorlatos kiműveltetésére legalkalmasabbak lennének olly gyárak, mellyek a' nemzet különös pártfogása alatt munkálkodván, nem csak anyagi nyereséget, hanem a' műipari értelmesség terjesztését is tűznék ki czélul. Ennek annál sikeresebb eszközölhetésére nézve ezek lennének nézeteim: hogy t. i. mindenek előtt olly nemű gyárak állíttatnának fel, mellyekben honi nyers termeszítményeinknek nemesb idomra átváltoztatása által nemzeti gazdaságunk nevezetesen elősegítenék. Ezek között főbb tekintetbe jönnének:

1) A' különféle gyapju, u. m. posztó, kasimir, circasse, merino, 's egyéb illy könnyebb nemű műveteket szövő, valamint

2) Ugyanezen anyagból a' nőnem által annyira kedvelt takaró kendőket készítő gyáarak.

3) Különféle timárbőrt gyártó intézetek.

4) Egy finomabb festett bőrök gyára.

5) A' vásznat szövő-és

6) A' különféle aczélszereket készítő gyáarak.

Ezeknek felállithatása annyival kevesebb nehézséggel járna, mivel nem csak az ahhoz megkívántató fő anyagok birtokában vagyunk, hanem az élelembeli természetényeink olcsósága, a' szállításbeli költségeknek, valamint a' kétszeres vámnak elmellőzése mellett, a' külföldi e' nemű gyárművekkel a' versenyt igen győzedelmesen kiállhatnánk.

7) A' többféle selyemszöveteket készítő, és

8) Egy selyemszalag gyár.

Hogy ezen két utóbbiaknak nagyobb kiterjedésű folytathatására a' megkívántató fő anyag, a' selyem, honunkban még igen gyéren található, az igaz ugyan, de az is kétségtelen, hogy ennek elterjesztése egyedül csak rajtunk áll; mert hogy a' selyembogár tenyészetére szükséges szederfa honunkban bár hol megterem, a' legfeljebb 9 héti ápolgatásra megkívántó kezek pedig ha nem is mindenütt, legalább a' szelidebb éghajlatú népesebb vármegyékben, például Nyitrában, Posonyban, Győrben, Sopronban, Vasban, Baranyában, Varasdban elégségesen kikerülnének, tagadni nem lehet; kivált ha minden helységben egy olly szegényi-intézet állítatnék, melyben egyszersmind a' közönség szegényei egy ahhoz tartozó szedres kertet jó karban tartani, és annak segédelmével selyembogarakat tenyészteni köteleztetnének.

Az illy nemű gyárak után következnének azok, melyekben olly kelmék készítenének, melyeknek nem csak fő anyagjához könnyen juthatni, hanem mint köz divatu árú, a' kereskedésnek nevezetes tárgyait teszik.

E' gyárak közt első helyet foglal, egy pamutot főnő- és szövőgyár, melynek jutalmas fenállhatása annál kevesbé kétséges, mert tudjuk, hogy Ausztria örökös német tartományaiban az illy nemű gyárak számára szükséges gyapot nagy részben Macedoniából Magyarországon által vitetik keresztül; a' finomabb művetekre szükséges jobb minőségű nyugotindiai pedig odáig csak kevéssel kerülhet jutalmasabban, mint hozzánk; de a' mint már említém, a' sasvári illy nemű gyár állapota ennek leghelyesebb tanubizonyysága.

E' kilencz gyárak azok, melyeket, mint honi műszorgalmunk elősegítésére legszükségesebbeket, a' nemzet különös pártfogása alatt mindenek előtt felállítandóknak tartok. Hogy pedig azon fenérített cél, miszerint ezen nemzeti gyárak egyszersmind gyakorlati iskolák gyanánt szolgáljanak, annál bizonyosabban elérettessék, azoknak, a' vászonszövő gyárt kivéve, legjobb helye Pest középponti fő kereskedő városunk lenne, melynek gyarapodása ez által egyszersmind nevezetesen elősegítenék.

Azon ellenvetés, hogy nagy városokban, és szomszédságukban a' napszámosok drágábbak, 's így a' gyár-művek kiállítása több költségbe kerülne, egy részről ugyan nem helytelen, de más részről ismét elenyészik e' következő okokból: 1) mind azon mellék kézművesek, kik az illy gyárak fentartásához szükségesképp megkiváztatnak, nagy városokban előbb megtalálhatók; 2) a' szükséges anyagokhoz fő vásárhelyeken és így nagyobb városokban könnyebben juthatni; 3) a' gyárak technical munkálataihoz szükséges külföldi egyének

Pestre bizonyosan nagyobb készséggel fognak jönni, mint az országnak távolabb vidékeire; 4) a' gyakorlati oktatás után vágyódóknak nem csak uti költségeiken, hanem egyéb szükségeiken is, ottani helyzetük által, könnyítve lenne.

Azok, kiknek mind ezek mellett még is némelly kétségei fenmaradnának, fordítsák szemeiket Bécs, Berlin, Paris, London városokra 's azok környékeire, és ha ottan a' két, három 's négyszerte költségesebb élésmód mellett az összehalmozott számtalan gyárak nyereséges működéséről meggyőződnek, akkor talán Pestre nézve is megszünend aggodalmuk. És így ha e' gyárak felállítása csakugyan szándékba vétetnék, akkor annak mikénti végrehajtásáról kell gondolkodni. Erre két fő kívántatik, t. i. a' munkálódó alaptőke, és a' munkálathoz kívántató technikai ismeret 's jártasság, melly az egészett összehangzó mozgásban tartja. Az elsőnek mikénti előállíthatása iránt nézeteim később egy külön szakaszban fognak előfordulni. A' másodikra nézve a' nehezség nagyobb, mint azt tán első tekintettel gondolnók, mivel a' gyár forgásához megkívántató technikai jártasságu egyének, kik közt természetesen az ügyes igazgatók főbb tekintetűek, honunknak még igen gyér lakosai, és így e' részbeni fogyatkozásunk külföldről pótolandó, mi annyival nehezebb, mivel a' jártas és ügyes iparüzők honjukat nem könnyen hajlandók elhagyni, 's tőlünk részint kevés megbecsültetésük, részint nem elegendő személyes bátorságuk miatt nagyon idegenkednek. E' káros körülmények eltörlése, és így azon elkerülhetlen szükséges személyek hozzánk édesgetése az által fogna leginkább elérteni, ha ők nem csak soruk javítását, hanem teljes vagyoni és személyes bátor-ságukat is alaposan reménylhetik.

Az elsőre nézve nincs jobb mód, mint azon gyári személyeket állandó fizetéseiken kívül a' tiszta jövedelemből oly osztalékról biztosítani, mely a' legutolsó esetben is előbbeni jövedelmüket felülhaladja. A' második, t. i. személyük bátorságára nézve az által legalkalmasabban megnyugtathatnának, ha nem csak ezen említett nemzeti gyárak fő igazgatói, de valamennyi egyéb különös privilegiummal felruházandó gyárak tulajdonosai és igazgató tagjai is személyökre nézve nemesi joggal bírnának; mely törvényes határozat kieszközlése talán annyival kevesebb nehezségnek lenne kitétetve, ha tekintetbe vesszük, hogy illy személyes joggal honunk postamesterei is bírnak, holott postamesterségre könnyebb ezreket, mint alkalmas gyárigazgatót csak egyet is találhatni. Ezen előjog törvényes elhatározása annyival kívánatosabb lenne, mivel ez által nem csak illy hasznos külföldiek kecségtetnének körünkbe, hanem a' gyárművesség illy megkülönböztetése által bár milly rendű és osztályu honfiaink is ezentul a' munkás részvétel azokban annyira nem kerülnék. Részint hogy a' gyárművesség körüli jártasság annál inkább kiterjesztessék, részint az e' részbeni külföldiekre való bizonytalan támaszkodásunk minél előbb megszűnjék, legjobb lenne, ha több talentumos honi ifjak a' nemzet különös pártfogása alatt addig is, miglen hazánkban arra módunk leend, először a' bécsi polytechnicai intézetben elméletes, aztán pedig a' külföldi legtökéleteseb gyárakban gyakorlatos gyári igazgató tagokká képeztetnének. Az erre fordítandó költségből származó morális kamat bizonyosan a' közjóra nézve legsikeresebb lenne. Azért azt nem csak a' fenemlitett országos gazdasági egyesület pénztárából kellene eszközölnünk, hanem igen kívánatos lenne, ha hazánk sok tehetősebb fiai nagy telkű adakozásoknak egy részét szinte e' célra fordítanák.

Minden, mlt ezen nemzeti fő gyárokra nézve mon-
dék, általjában valamennyi az országban akár tehetős
magánosok, akár részvényes társaságok által felállitan-
dó gyárokra is alkalmazható.

Nincs tehát e' részben más egyebet javallanom,
minthogy a' gyárok fen nem állhatására nézve minden
előítélet és álnézetek végképen eltöröltessenek; mellyet
az e' részben mondottak méltánylása után annyival in-
kább várhatni, mivel azt csakugyan kiki el fogja ismer-
ni, hogy Magyarországon az élet módja, a' napi mun-
kások kisebb bére, a' nyers anyagok bősége, a' mesz-
szebb szállítási költségek, és a' vám kétszeres elke-
rülése mellett, a' kézi és gyári művek sokkal jutalma-
sabban készíthetők, mint a' műveltebb Európának bár
melly más körülmények közt levő országaiban.

Hogy ez mind eddig tettelesen másként mutatko-
zott, hogy az országban-több felállított gyárok megbuk-
tak, azt, mint az első szakaszban érintettem, nem
egyébnek, mint azon visszaszóló különféle elveknek tulaj-
doníthatni, mellyek az eredetében elhibázott vállalatok-
nak vezérfonalul szolgáltak. A' megkívántató alaptőke
elégtelensége, és az ahhoz értő tökéletes jártasságu in-
dividuumok hiánya, a' vidék népetlensége, 's több effé-
lék mind annyi okai a' fenállott gyárok összeomlásának.
Az angolok, a' tőlök jó távol fekvő Magyarországnak
hozzájuk költségesen szállított gyapjából, a' föld más
részeiből hozott gyapothból, lenből, kenderből, négyszer-
te magasabb napibér, és rendkívüli nagy adó, 's egyéb
tetemes költség fizetése mellett olly gyárműveteket ké-
pesek készíteni, mellyek az egész szárazföldi országo-
kéval a' versenyt diadalmasan kiállják; és miért? mert
a' dologhoz célirányosan fogni, minden segédforrásokat
gőz 's egyéb erőműveket használni rég megtanulták.
Állítsunk fel elégséges alaptőkével, ahhoz értő indivi-

duumokkal ellátott gyárokat, és pedig hazánk azon vidékein, hol ez által a' földművelés nem csak hogy munkásaitól meg nem fosztatik, hanem ellenben azok kik eddig távolabb helyekre, nagy idő vesztegetéssel valának kénytelenek munka keresés végett vándorolni, ezután helyben megkereshetik kenyerüket: fogadom illy helyen állított elégséges forgó tűkével biró gyárok minden nemű sophismák daczára fen fognak állani. Hol pedig a' népesség egyedül csak a' mezeigazdaság kiterjedésével aránylagos, de egyébiránt vagy az anyag helyben léte, vagy más kedvező körülmények miatt egy vagy más gyárnak fenállása hasznosnak találtatnék, ottan a' nem felesleges kezek hiánya helyrepótlására legjobb mód lenne a' gőzerőművek használata. Ennek köszönik az angolok, hogy természetményeik minden drágasága mellett, gyárműveik roppant tömegével a' föld akármelly piacznán győzedelmesen előállhatnak.

És így ezeknek netalántáni méltánylása után mi lehetne kívánatosabb, minthogy a' gyárok felállítása iránti érdek minél közönségesebbé válván, hazánk minden tehetősebb földbirtokosai és dúsabb várospolgárai, azoknak minél nagyobb számu felállításához minden további halasztás nélkül cselekvőleg fognának. Hogy a' termesztő osztály jobb létét mi sem segíti olly hatalmasan elő, mint számos városoknak az elterjesztendő műszorgalom segedelmével eszközzendő gazdagítása, azt minden átláthatja, ki meggondolja, hogy a' mezeigazdának felesleges természetményeit gazdag városi vevők bizonyosan jobban képesek megfizetni, mint a' tehetetlenek.

Azért ezen eldönthetlen igazságot szeme előtt tartván a' nemesi rend, a' maga jó volta tekintetéből a' valódi műiparos városok elszaporodását, nevedekését és gazdagítását ne csak ne hátráltassa, hanem minden kitelhető módon igyekezzék ezt előmozdítani, és e' vég-

ből a' kézi és gyári műszorgalmat mint leghathatósabb eszközt ápolgassa; melly annyival szükségesebb, mivel a' városi lakosok fogyatkozását, az első szakaszban már bővebben előadtuk.

Ez ellen ugyan azt mondhatni, hogy e' fogyatkozást az országnak számos mezővárosaiban lakó kézművesek száma nevezetesen lejobb szállítja. De ha ennek ellenére tekintetbe vétetik, hogy sok szabad királyi város nagyobb számú lakosai szőlő- vagy földművelésből és nem mesterségekből élnek: akkor a' műves osztály hiánya csakugyan igaz maradand. E' nevezetes, a' nemzetigazdaság hátramaradását főképen okozó hiány kipótlására, a' természeti ön elszaporodás, valamint a' természetőknek kézművesekrei átváltoztatása igen lassu és késedelmes ut; azért ennek elősegítése tekintetéből, jártas és szorgalmas kézműveseknek bevándorlását a' külföldről minden kitelhető módon igyekezzük előmozdítani.

Jól tudom ugyan, e' mondásom sok honfi előtt személynemre nézve nem igen ajánló; de mint nép tömjéne után nem vágyó, meggyőződésem ellen bár ki kedvéért szólani nem akarván, azoknak, kik e' részben állítasomat kárhoztatva, abban a' szerencsétlen elnémetesedés még nagyobb elterjesztését tekintik, ezennel kereken ki mondom: hogy én ebbeli nézetükben semmi egyebet, mint félre értett tulesapongó hazafiságot tekintek. Minden kicsapongó tulság pedig veszedelmes, mert utoljára is szülő gyilkossá válik. Ezt bizonyítják a' világ régi és új történetei. Mondjunk le tehát erről, segítsük elő városaink gyarapodását, valamint más, úgy ezen ártatlan uton is minden tartózkodás nélkül; mellyre annyival hajlandóbbak leszünk, ha csendes vérrel megfontoljuk, miszerint az eredeti törzsökös magyarnak a' művesség-hezi vonszódása általjában igen csekély; továbbá hogy

a: illy akár régiebb, akár újabb idejű bevándorlott külföldiekből honosított városi lakosok nem csak a' király és haza iránti buzgóságukat mindenkor teljesen bizonyították, hanem gyermekeik nevelése módja által már a' második nemzedéknél a' magyar nyelv tökéletes ismerete, (?) ugy bevett honi szokásaink által külföldi származásukat velünk elfelejtetik (?). Északamerika óriási előléptével méltán magára vonja az egész világ figyelmét; és ha ennek okát keressük, nem leend nehéz abban feltalálni: hogy szabadelmű alkotmánya nem csak az ottan születtek szaporodását, hanem új gyarmatoknak bár honnan történendő bevándorlását is elősegíti. Valamint eléggé nem ismételhetem, hogy a' természető osztály a' műszorgalom, 's ez által a' városok gyarapítására és gazdagítására ön haszna tekintetéből mindeneket elkövessen: ugy a' városbeli osztályuaknak is azon igazság elismerését ajánlom, hogy a' természetőknek általános jóléte a' városok előmenetelének egyedüli kutforrása. Ez azonban csak ugy fog eléretni, ha a' városi polgárok nem mint természetők a' mezeigazdákkal versenynedni, hanem mint műszorgalmas polgárok amazoknak nem csak felesleges természetményeiket megveendik, hanem azokat a' szükséges művetekkel és egyéb kereskedésbeli árukkal mérsékletes áron ellátják. Ezen alapelvnek minél tettelegesebb megerősítése, ön magából fogja mind azon többi kívánatos következményeket szülni, mellyek nemzeti műveltségünk előmenetére még szükségesek. *)

*) Hogy mezeigazdaságunk hátramaradásának egyik fő és sarkalatos oka természetményeink nehéz és jutalmatlan eladhatásában gyökeredzik, az kétségen kívül van. Hol az ember véres verítékével természetett vagy készített

41. §. Pest mostani első rangu fővárosunknak emelkedése.

Ez annnyival inkább haladand, ha az említett gyárok, az országos gazdasági egyesület, polytechnicai intézet, a' még alább bővebben éritendő nemzeti bank, és egyéb intézeteknek felállításán kívül, a' városi polgárság a' város minél nagyobb kellemesítése által, hazánkunk

termékeit és készitményeit vagy el nem adhatja, akkor midőn akarja, vagy ha tovább adhatja, felényi áron csak, mint a' ráfordított költségek és fáradságok kívánuák, ott természetesen minden szorgalomnak, iparnak és igyekezetnek szunyadni kell, 's ott mindenféle szorgalom-ág ájulól félben van. Ki nem tudja pedig, hogy nálunk magyaroknál éppen ez az eset fordul elő. A' magyar a' maga természeti és műszorgalmi termékeit sem ben az országban, sem külföldön illő áron el nem adhatja. Ben az országban nem, mert hol természetők vannak ott fogyasztóknak is azon mértékben kellene lenni; de vannak e nálunk ez arányban consummensek? Nincsenek, de kik is volnának? Honunkban láttuk, hogy mind a' kézművek, mind a' gyárok elhanyagolt állapotban vannak; városaink kevesek, 's azok is nagyobb részt magok természetők; katonaság ben az országban, kevés van, 's többnyire lovasok, kik deperditákból tartatván, nem sok hasznót hajtanak a' földműves jobbágyoknak, de terhet és zaklatást igen is sokat; gyalog ezred csupán 8 fekszik országunkban, pedig ezek élnek tisztán piacszról: nagyobb birtokosaink nem az országban, hanem külföldön költik el jövedelmeiket; továbbá az ország két ré-

tehetősebb földbirtokosait az ottani huzamosabb tartózkodásra kecsegtetni fogják. Ez pedig csak úgy érethetik el, ha a' polgárság az első szépítési lépéseket megteszi, 's a' mostani fogvatkozásoknak, u. m. a' kövezetnek, tisztaságnak, környéke szépítésének jobbra való

szének, t. i. az északi és déli vidékeknek lakosai, kik egymáson segíthetnének a' déli az északinak élelemre tartozó dolgokat adván, e' pedig annak viszont érczet, fát, gyárművet, 's a' t, a' kívánt segedelmet nem nyújthatják egy nagy ok: a' szegénység miatt. Nagyobb része a' lakosoknak szegény levén, szükségeit nagyon a' határok közt tartja; azonban a' rossz utak is tetemes akadályul szolgálnak e' mind két részre nagy haszonnal folytatható közlekedésben. Kézműveseink és gyárosaink a' harminczadoktól semmit sem segítettvén a' külföldikkel való versenyt ki nem állhatják; mert nagyon természetes az, hogy a' kezdetben levő gyárok eleinte sem olyan jó, sem olly olesó portékákat mint a' külföldiek nem készíthetnek; 's azért nekik bukniok kell. Ez akadályon pedig csak úgy lehetne segíteni, ha a' harminczad által a' külföldi gyárosok a' szabad versenyzésben némileg korlátoztatnának. Az ausztriai német tartományok is annak köszönhetik műiparuk felvirágzását, hogy II. József császár a' külföldi portékák behozatalát vagy egészen megtiltotta, vagy súlyos vám alá veté. Mert hiába igyekeznek némelly elméleti politicusok azt megmutatni, miszerint a' nagy vámok által megnehezített idegen portékáknak behozatala, magára az országra előbb veszedelmes, mint czélszerű, minthogy így a' hazai gyárosok mintegy monopoliumot gyakorolván, 's minden külső concurrentiától ment levén, rossz portékáikat drágán adják, ezeket nemesíteni

változtatását, különösen pedig a' teljesen hibázó belvárosi szabad gyep és sétatéreket nem csak a' városnak illyesekre szűken kimért jövedelmeiből, hanem a' házak tulajdonosaira aránylag kivetendő adakozásból is végrehajtandja. A' még hiányzó több nemű műveseknek kül-

nem iparkodnak. Ez állításnak bizonyosságára a' pápa birtokát hozzák fel, hol az idegen portékákra vetett nagy vámok, még az eddig volt honi gyárokat is tönkre tették, 's azért a' harminczadrendszert már négy ízben kénytelenítettek az előbbeni állapotra visszavinni. (Lásd Allg. Zeit. 1830. Nro. 176). A' pápa birtokában nem a' külföldi portékákra vetett nagy vám volt oka a' honi gyárak elenyészésének, hanem hogy az uralkodószék magát a' privatusok dolgába bele avatván, 's némelly gyárosokat pénzzel segítvén, a' többieket ez által egészen megrontotta. Nem szükséges a' kormánynak magát a' privatusok dolgába beleavatni, hanem azokat csak magukra kell hagyni: akkor az igaz, hogy eleinte rosszabb portékákatis drágábban leszünk kénytelenek fizetni, de később ugyan ez a' haszon többeket is felindítván gyárak felállítására, utóbb magok közt támad vetélkedés és concurrentia, 's ez okból napról napra jobb és olcsóbb portékákat igyekezzvén előállítani, végre a' nagy vámok által szándékba vett cél csakugyan eléretik. Angolhon soha sem lett volna olly hatalmas iparüző és kereskedő status, ha e' prohibítív-rendszert nem követte, 's Cromwell a' „Lex Navigationis“ törvényt be nem hozta volna. De legujabban Liszt statusgazdasági író a' nemzetek történeteiből remekül és bőven megmutatja a' védvám rendszer szükségét a' nemzetek kifejlődése különböző időszaikaiban. Azonban mi magyarok political össze-köttetésünknel fogva e' sikeres eszközzel nem élhetünk;

földről megtelepedésüket több rendkívüli kedvezményekkel elősegíthetné, 's gondoskodhatnék arról, hogy ezekre nézve a' házhelyekhez juthatás megkönnyítessék. Általában pedig egy serkentő mód se maradjon hasznavevő, mely a' műszorgalom minél nagyobb elterjesztésére célirányosnak ismertetik: mert ez fővárosnál annál fontosabb, mivel ez által nem csak polgárainak jóléte biztosítva, hanem azon fenérintett cél is el lesz érve, hogy tudniillik honunk bármely vidéki lakosa, a' műszorgalomra nézve nevelő iskoláját itten találandja. Ha a' városi polgárság minden segédforrás értelmes használatára mellett önhaszna tekintetéből, minden szűkebbül fősvénykedés elmellőzésével, mind ezen említett kívánatok valószínűsítéséhez cselekvőleg járuland, és ezen igyekezete a' fentebb érintett gyárok és nyilvános intézetek felállítására nézve, a' haza tehetősb földbirtokosai és egyéb polgárai által támogatatni fog: akkor nem csak az már eddig is szembetűnőleg nevedezett Pest fejlődend ki óriási léptekkel az ország nagyságával és

's azért nálunk olyanoknak kell gyárat felállítani, kik elegendő pénzerővel bírván, a' veszélyes külföldiekkeli concurrentiát sokáig kiállhatják, 's a' kezdetben érzett veszteséget megbirhatják, hogy úgy mint a' váradi selyem, 's más honi gyáraink rövid élet után meg ne bukjanak. E' pedig leginkább eszközölhető az által, ha honunkban nem egyesek (legalább eleinte), hanem részvényes társaságok állítanak gyárokat. Hogy illy módon nagyon jutalmasan és nyereségesen lehet állítani 's fenntartani iparintézeteket: arra legfényesebb például szolgál a' gácsi posztógyár, mely szinte részvényesek által állítván, jelenleg a' részvények harmadfél annyi árért adatnak el, mint eredetileg kiadtak.

a' nemzet méltóságával arányban álló fővárossá, hanem honi gazdaságunk 's következőleg általános jólétünk is kedvezőbb állapotra fog emelkedni; mivel a' természetűi és műszorgalomnak aránylagos előmentével, magától következend azon harmadik, melly ama kettőnek élesztésére főbb segédmod, t. i.

42. §. A' kereskedés élénkebb forgása.

Viszatekintőleg az előbbeni szakaszban e' czím alatt mondottakra; emlékezni fogunk, hogy honunk körülményihez képest a' belső és külső kereskedés között első legyen az, mellynek minél élénkebb forgására előzőleg szükséges figyelmünket fordítanunk. Tisztelt olvasóimat az ott bővebben előadottaknak megújított figyeletére kérvén, elég legyen itt azt mondanom: hogy azon ország, melly a' tápláló szereken kívül majd minden természetmennyeit nyers állapotban adja el a' külföldnek, ellenben csaknem mindenféle műkészítményeket attól vesz, örökké annak adózója maradand: mi ránk nézve a' fuvarozás és kétszeres vámteher viselése által annál károsabbá válik, mivel annak súlya mindig a' természetőre és így az ország legnagyobb részére esik vissza.

A' fenemlitett műszorgalomnak élénk munkássága nem csak azon magunk okozta adózásunkat meg fogja szüntetni, hanem külső kereskedésünket is olly kedvező állapotra emelendi, hogy szomszédjaink felesleges élelembeli termékei kivitelének nem nehezbitésében, hanem inkább könnyezbitésében találандják érdeküket.

Hogy azonban ezt minél hamarább elérjük, es a' műszorgalom élénk forgását lehetségessé tegyük, szükséges, hogy azon akadályok elhárításával, mellyek belső kereskedésünket olly nevezetesen hátráltatják, mind azon segédeszközöket életre hozzuk, mellyek annak elő-

mozdítására elkerülhetlenül megkivántatnak. Ezek között fő figyelmet érdemel

42. §. Az országutaknak jó karban tartása.

Fentebb mondva volt, hogy az utak, és az azokkal járó hidak rosasága részint annak, mivel a' hon némely pusztásabb vidékein a' nép hiánya miatt a' szükséges kezek hibáznak, de leginkább annak tulajdonítható, hogy az utak készítése és jó karban tartása egyedül az adózó természetű osztályt nyomja, melyhez még az is járul, hogy a' fenálló ut- 's hidvámot is egyedül ő fizeti. Illy idomtalanság közt valóban még csudálhatjuk, hogy az utak dolgában helyenként még csak ennyire is vagyunk. Mennyire azonban közönségesen utjainknak majd fél esztendei járhatlanságát mindenki közülünk tapasztalásból megismerhette, nem is kételkedhetni, hogy e' bajt közönségesen érzik 's azon segíteni kívánnak. És így ha ennek valósítása csakugyan szivünkön fekszik, nincs egyéb hátra, mint a' dologhoz cselekvőleg hozzáfogni, használván minden kívántató mellékeszközöket. Valamint más, ugy ezen vállalatra szinte fő dolog: 1) az utak felállítására szükséges alaptőke, 2) e' tőke jövedelmének olly módoni biztosítása, hogy a' már készen levő utaknak jó karban tartásán kívül, annak évenkénti kamatja is kikerüljön; 3) az utak készítésére, rendben tartására kellő tökéletes jártasságu elméletileg és gyakorlatilag művelt egyének.

Az elsőre, t. i. az alaptőke mikénti kiállithatására nézve véleményemet alább terjesztendem elő; a' másodikra nézve törvényesen elhatározandó, minden személyes kivitel nélküli általános uti vám fizetés, minden ebbeli nehézséget megszüntetne. És ime itt ismét olly tervvel állok elő, mellyel tán sokakat botránkoztatni fogok. Ha

azonban ezektől csak annyi türelmet is nyerek, hogy e' részbeni nézeteimet csendes vérrel végig olvasás, tán az ellenem felfogott követ, ha bár nem is egészen meggyőződve, legalább boszankodás nélkül ismét eldobandják.

Az utvámok minden kivétel nélküli fizetése által, leginkább a' nemesi rend előjoga látszik megcsonkítva lenni. Ezt magam is e' szempontból venni kész lennék, ha az utivámok fizetése akár a' kormány önkénye, akár más rendkívüli erőszakoskodás által nyakunkra tolatnék. De ha az országutakra figyelés mint a' nemzet nyilvános intézete tekintetvén, a' nemesi rend az annak fentartására megkívántató uti vám fizetését önkényt magára vállalja, és úgy szólván, mit az egyik zsebéből kiveszen, a' másikba nyereséggel visszateend, akkor a' nemesi jog megsértéséről szó nem lehet. Azokat, kiknek mind e' mellett e' részbeni kétségei meg nem szünnének kérdem: ha olly időszakban, hol néha mint mondják a' tengely a' sarat tolja, olly határhoz érkeznek, mellynek országutján a' legjobb lovu üres szekér is felakad, a' földesuraság azonban maga saját használatára egy jól elkészített sorompóval bezárt uttal bírva, valljon nem tartaná e magát szerencsésnek, 's jutna e eszébe nemesi előjogának veszélyeztetése, ha bár milly kiszabandó fizetésért is azon a' szabad járat neki megengedtetnék? Ha a' legszabadabb polgári alkotmányokkal bíró országok e' nemű rendszerére figyelmezve, például egy francia pairt, vagy angol lordot kérdeznénk, hogy az uti vám fizetését nem tartja e születésével össze nem férhetőnek, valljon nem mosolyogna e illy gyengeségünkön? Ha pedig a' jó utakból származó haszon elosztására figyelmeztünk, bár ki át fogja látni, hogy a' legtöbb nyers termékekkel bővelkedő nemesi rend legyen az, melly abban legnagyobb részben részesül.

Ha az általános uti vám fizetése elhatározása által az alaptőkének kamatozó jövedelme biztosítva vagyon: akkor annak előállítása kétféle uton eszközölthetnék. Ezeknek egyike az lenne, hogy a' tőkéletes kiszámítás után szükségesnek elismert alaptőke az országgyűlése törvényes elhatározása mellett, a' hon minden rendű és osztályu polgáira, minden kivétel nélkül, bizonyos arány szerint felosztatván, egy különös országos biztonság felügyelése alatt, az utak készítése azon sorozattal, mint azt az országgyűlése hasznosabbnak ítélendi, pénzzel munkával végrehajtsák. Az illy módon felállított utak jó karban tartására nézve pedig legalkalmasabb mód lenne az, ha az uti vámok jövedelme, egy törvényesen, időre időről megállapítandó vámjegyzék mellett, ugy mint más országokban azon feltétel alatt adatnék haszonbérbe, hogy a' haszonbérlo az említett biztosság felügyelése alatt, minden nemű költségek viselésével az utakat mindenkor a' legjobb karban tartani köteleztessék.

A' másik mód pedig az lenne, hogy a' hibázó utak felállítása, és jó karban tartása részvényesek által hajthatnék végre, melly esetben a' törvényes vámjegyzék szerint uti vámjövdelem természetesen őket illetné. Mivel azonban a' nyilvános utak minden esetre az ország sajátjai közé tartoznak, az ország magának fenttarthatná azon jogot, hogy minden 32 év elteltével, a' részvényes alaptőkének beszederetése után, az illy módon elkészített utat, saját igazgatása alá vehesse; minden esetre pedig az illy törvényes utakra is a' felső vigyázat az országos biztosságra tartozván.

E' két mód közül az elsőt az ország fő kereskedő utjaira, másikat pedig az alsóbb rendű mellékutakra leghelyesebben vélem alkalmazhatóknak. Hogy pedig az utak készítése czélirányosan hajtsák végre, azaz hogy minden év szakaiban azok az idő viszontagságai-

nak ellentállván, tartósak legyenek, és jó karban tartásuk minél kevesebb költségbe kerüljön, szükséges, hogy az azoknak felállítása körül forgolódo felügyelő individuumok az efféle munkálatokban jártasak, 's az utcsinálás tökéletes ismeretében legyenek. Ennek elérésére szükséges, hogy e' munkálat elméletes és gyakorlatos megtanulására mód nyujtassék. Az elméleti tanulás legalkalmasabban a' polytechnical intézetben eszközölthetnék; addig azonban míg illyet magunk magyarok állithatnánk, részint a' bécsi illy nemű oskolát kellene a' végre használni, részint pedig a' királyi magyar egyetemen földmérői tanulmányok előadásánál, e' tárgyat tágasabb terjedelmű figyelemre kellene méltatni. A' gyakorlatos műveltség pedig ugy segíthetnék elő, ha az elméleti késültségekről nyilvános vizsgálat útján nyert bizonyító oklevéllel ellátott egyének az ország építőkormányshéki hivatalánál e' körü osztályba mint gyakornokok bevéthetnének.

44. §. A' hajókázható folyamok rendbeszedése.

A' hajókázható folyamok szabályozása annyival nagyobb figyelmet érdemel, mivel ebbeli hátramaradásunk helyrehozása által, nem csak a' kereskedésbeli közlekedés, hanem a' természetői minden rendű osztály egyenes érdeke is, igen hathatósan elősegítetik; melly utóbbit bár ki átláthatja, ki a' folyamok rendbeszedéséből származó jótékony következményeket csak egy kevés megfontolásra méltatja. Ezek között a' termő földnek árviz elleni biztosítása már magában véve sem kis tekintetű; de mennyivel nem növekednék a' földbirtokosoknak egyenes nyerekedő haszna azon számos egészségtelen mocsárok, és tavak kiszáritása által, mellyeket a' rendetlen folyamok kiöntései honunk nagy részében okoznak.

Hogy e' kettős haszonnak minél hamarabbi elérése, minden osztályu hon polgárai ohajtásai közé ne tartoznék, nem hihetem; mert a' jobblét minden embernek fő vágya. Ugyan azért itt nincs egyéb hátra, mint az alaptőke kiállításáról gondoskodni és a' hasznos munkához hozzá fogni. Mivel pedig fő folyamaink u. m. a' Duna, Tisza, Száva, Dráva, Vág, Garam, Körös, Maros, Temes hajózhatása az ország minden rendű lakosainak legnagyobb hasznára válnék: tehát a' szükséges alaptőke is országgyűlésen lenne kivetendő minden osztályu lakosokra kivitel nélkül. Hogy ennek ohajtott elérésével, a' folyamoknak czélba vett rendbeszedése a' várakozásnak megfelelően, valamint az utakra, ugy e' tárgyra nézve is, olly állandó országos biztosság lenne szükséges, mellynek fő felügyelése alatt a' királyi hajózási tisztség segedelmével a' szükséges tervek az egészre nézve elkészülve az országgyűlésnek helybehagyás végett előterjesztetvén, a' végrehajtás tüstént munkába vétetnék.*) Az illy módu munkálkodás mellett, minden más vidékek netalántáni károsításával járó, egyoldalú nyerekedések annál inkább el fognak mellőztetni, mert az illy egészre tekintő biztosság azon alapelve fogná munkálkodásának tervét építeni, hogy csak a' fő anyafolyamnak előzőleges rendbeszedése után lehessen bátorságosan a' többi alsóbb rendű folyamokéhoz fogni. Tudni fogja ezen biztosság, hogy a' Moldovánál kezdő Dunaszorulat mentén a' vizet visszatorló kőszirtok kipuskáztatása, a' folyam medrének tágitása nélkül nem csak a' Duna kiöntéseinek elejét venné, de az abba ömlő többi folyamoknak is elegendő esetet szerezhetne.

*) E' tekintetben a' szerző munkája óta az ország rendei hathatós lépéseket tettek, 's az 1840-ki országgyűlésen

45. §. Hajókázható csatornák.

A' hajózható csatornák a' közlekedés könnyítésére nézve sokkal meghaladják a' folyamokat. Mert a' midőn

a' Duna 's egyéb folyamok szabályoztatásának, valamint ezzel kapcsolatban állólag Buda 's Pest városainak 's ezek szomszéd-vidékének az elemi viszontagságok el-
leni biztosításuk előleges tárgyalatása végett egy szá-
mos tagból álló országos választmány rendeltetett. Ezen
országos választmány feladása leend, hogy a' céljára
vezető adatok, rajzok és terveknek egész kiterje-
désökben vele leendő közlésük után, azok segedelmevel,
's az országbeli építményi igazgatás segéd munkálko-
dásának is használásával azon elvekre 's arányra nézve,
mellyekhez volnának célszerűleg alkalmaztatandók az
e' részbeni további országos munkálkodások: továbbá
arra nézve is, hogy micsoda módokkal, 's minő felügye-
lés alatt lehetne a' szabályozás maga gyakorlatilag esz-
közlendő? 's hogy lehessen jelesen a' magányos érde-
keknek a' közczéllal előállható összeűtközését törvény-
nyel elintézve megszüntetni? végre az illy nagyszerű
vállalatok létbehozásokra szükségkép megnyitandó azon
források iránt is, mellyek az ország alkotmánya 's min-
den rendbeliek igazsaiaknak épségbeni tartása mellett e'
célra használtathatnának, közelebbi országgyűlésig,
mellyben a' tárgy mulhatlanul felvétetni 's elhatároztatni
fog, kimerítő véleményes jelentést készítsen. Az orszá-
gos választmány, készítendő munkáját az ország ná-
dorának olly végre fogja bemutatni, hogy az, ő cs. k.
főherczegsége a' nádor felügyelése alatt, sajtó által
elegendő példányban közönségesítetvén, az egész tárgy,
a' legközelebbi országgyűlésen végkép elhatározassék.

ezeiken hol a' szelek dühe, hol a' viznek elapadása vagy áradása gyakran igen hosszan tartó veszteglést okoz; a' viz elleni hajókázás pedig néha 5, sőt 10szer is kelleltinél nagyobb késedelemmel és sokszor veszélylyel jár. Ellenben a' csatornákon a' hajók mind ezen akadályoktól és veszedelemtől szabadon, menet jövet utjokat olly egyenlő könnyűséggel és szakadatlanul folytatják, hogy egy ló 100-szor nagyobb terhet képes huzni, mint a' legjobb országuton.

A' hajókázó csatornák haszna, már hajdan az egyiptomiaknál, és a' chinaiaknál el vala ismerve; a' jelenkorra nézve pedig e' felől azt mondhatni, hogy a' vízcsatornáknak, minél nagyobb kiterjedésű léte, az országnak annál magasabb természetű és műszorgalmára, valamint a' vele járó virágzóbb kereskedésére mutat. Így Angolhonnak összesen mintegy 3000 angol mértföldre terjedő, közel 100-ra rugó vízcsatornái, mind a' három egyesült országnak belső közösülését fentartják, és azokat, az őket körülövedző tengerrel legrövidebb összeköttetésbe hozzák. Valamint illy számos vízcsatornák leginkább Franczia, Spanyol, és Hollandia közlekedésének legnevezetesebb segéd módjai; ugy az orosz birodalom is e' csatornák létének köszöni, hogy az annyi felé ágazó folyamai, 's rendkívüli nagy belső tavai, a' világ különféle részeiről őket körülvevő tengereinek egymással összeköttetése által, azon roppant kiterjedésű és aránylag népetlen birodalomnak belső közösülése minden irányban fentartatik. Az egyesült észak-amerikaiak pedig valamint mindenben, ugy e' részben is az angoloknak serény vetélkedő, tán már megelőző társai. Számos vízcsatornáiknak, melyek minden irányu számos folyamaikat és rendkívüli nagyságu tavaikat nem csak magok közt, hanem az átlánti tengerrel is összeköttetésbe, és így az egész világgal kereskedési

közlekedésbe hozták, köszönik azon számos új városok felállítását, és olly sebesen haladó gyarapodását, melylyel az ó világ csudálkozását méltán magokra vonják. Ezek között legnevezetesebb Newjork és Philadelphia olly szembetűnő növekedése. Ez utóbbi város lakosai száma 1750 óta 20 ezerről 180 ezerre, 's az elmúlt évben a' házak száma 2500-al szaporodott. A' különféle elágadó 's vele összeköttetésben álló csatornák, és vasutak segítségével csak tavaly 10 millio mázsa kőszén rakatott le ottan, melly anyag rájuk nézve annál nevezetesebb, mivel annak használatával számos gyárokat felállítani, és nem csak műveiteket a' 300 mértföld távolságu belső tartományokban, onnét pedig vissza élelembeli természetményekkel magát ellátni, hanem a' föld más részeibe több mint 1400 terhelt hajót képes elküldeni. E' hajókázó csatornákkal járuló haszonnak méltánylása több illy nemű óriási munkálatokat hozott létre. Ki nem fogja az emberi ész és szorgalom erejét méltó álmélkodással elismerni, ki például Angliának bridgewateri hajókázó csatornájára, melly részint 4 angol mértföldnyire lámpákkal világítva a' föld alatt, részint pedig 40 lábnyi magosságban az Irwel folyam fölött vezetettve, Liverpool és Manchester között tartja fel a' közlekedést, figyelmét fordítja. Nem kevesbé csudálkozásra méltó, a' birminghami csatornázó intézet, melly kezdetét Coponfieldnél veszi, hol, mint legmagasabb két 54 hüvelyknyi vastag hengerekkel ellátott gőzerőművek segítségével, minden perczben 48 köbláb mennyiségű viz egy elhagyatott kőszén gödörből egy vztartóba emeltetvén, az által azon nevezetes csatornák a' szükséges vízzel bőséggel elláttatnak. Így Francziaországnak híres langvedoci 32 mértföldnyi hosszú csatornája 101 vízfogó zsilipjeivel, mellyek között az egy millio köb öl mennyiségű vizet magában foglaló két

kösziklás hegy és 36 öl vastag fal között 1200 öl hossz-
 szaságban, 500 szélességben és 20 mélységgel fekvő
 St. Feroli, melyből három rézcsapon az emberkar
 vastagságu víz sugárok a' csatornába eresztetnek,
 legnevezetesebb, valóban csudálkozásra méltó. Vala-
 mint a' St. Quenteni is, mely három francia mértföld
 messzeségben a' föld alatt vezetve a' Seine, Schelde,
 és ez által a' Somme vizet is egymással kapcsolatba
 hozza. Spanyolországnak arragoniai, vagyis császári
 nevezett alatt ismeretes hajókázó csatornája, mely a'
 hajókázható Xalon folyam fölött egy 4260 lábnyi hosz-
 szuságu vizeztartó hid segítségével átvezettetvén, a' kö-
 zéptengert az oczeánnal összeköti. Ha ezekhez még
 Chinának számos csatornái közül, leginkább a' császár
 vagy is Jun-Liang nevezetűnek 250 mértföldnyi hossza-
 ságát gondoljuk, valljon nem fogjuk e sajnosan érezni,
 hogy mind ezen óriási munkáknak párhuzamul az egyet-
 len bácsi, és bege csatornán kívül semmit sem vagyunk
 képesek előmutatni.

Valamint a' nyilvános utak és folyamok rendbesze-
 dése, úgy a' hajózható csatornák készítésére legalkal-
 masabb mód az országgyűlés törvényes elhatározása, és
 az arra kellő tőkének aránylagos köz kivetése. Angliá-
 ban, hol minden hasznosnak ítélt vállalatok olly könnyen
 találnak részvényeseket, mégis szinte ezen mód kö-
 vettetik. Így 1758-dik is 1809-dik évek lefolyta köz-
 ben hajókázó csatornák készítésére 13,008,199 font
 sterlinget vagy is tízszer annyi pengő forintot határozott,
 és szedtetett be köz kivetés után a' parlament. Az illy
 csatornák jövedelme pedig az egyszerűbb ellátás ked-
 véért, a' jó karban tartás kötelezésével az országos
 biztosság fő betekintése mellett, haszonbérbe lenne
 kiadandó. Az ezen nemű munkálat körüli gyakorlatos
 jártasság annál nagyobb elterjesztése kedvéért igen

czélszerű lenne, ha több, a' királyi magyar egyetemen és polytechnicai iskolában, elméletileg művelt, valamint közben más már gyakorlatosabb mérnökök is az ország költségén oly országokba, melyek e' tárgyra nézve legnevezetesebbek, például Angliába és Hollandiába, hol egyszersmind a' viz elleni gátok építése legmagasabb tökéletességre emelkedett, küldetnének.

46. §. Vasutak.

Ezek az újabb időkben erős vetélkedésbe léptek a' csatornákkal, sőt némi tekintetben (t. i. gyorsaságra és minden időbeni használatra nézve) ezeknél kedvesebbek, de a' nyers természetűek tovább vitelére a' csatornák még is minden esetre elsőséggel birnak. Mivel azonban az angol szerint az idő pénz, a' vasutak gyorsasága által pedig igen sok idő megkimélhető: ennél fogva a' vasutak a' közlekedésre nézve felette becses és nagy értékű intézetek. Valamint az eddig érintett köz hasznu vállalatokra, ugy ezekre nézve is Angolhon,*) és az észak-

*) Nagy-Brittaniában van összesen 107 vasut, melyek 1172 angol mértföldet tesznek, 's 36,129,800 font sterlingbe kerültek; mellynélfogva általjában 1 angol mértföld (betudván a' földvélt, hidakat, tunneleket, locomotivokat, kocsikat, sat.) 30828 font sterlingbe, és így egy német mértföld 1,501,500 ezüst forintba került. (Ueber das Transportwesen in England und in Deutschland mit Rücksicht auf das Eisenbahnwesen. Von Aman Ferd. Neukrancz. Polytechnisches Journal 1840. Mai. Heft). 'S ha e' költséget vesszük fel mintául: ugy a' tervezett Pest és Debreczen közti vasut mintegy 36,000,000 pengő

amerikai egyesült statusok tüntetik ki magukat leginkább. Ezeknek és a' rajtok forgó gőzműves szekereknek köszönik ők a' köszénnek azon kiterjedt használatását, mellynek segítségével a' végetlen számú, minden nemű gőzőnyeit olly élénk mozgásban tartják, valamint minden közösülésnek azon nevezetes könnyítését, melly a' mű és természetői szorgalomnak főbb, segédeszköze. Az illy vasutaknak számos léte a' nemzetgazdaság legmagasb polczának jele, és annyival nagyobb figyelemre méltó, mivel ezek felállítása nincsen annyira a' helybeli körülményekhez, mint a' csatornák, szoritva; és e' mellett amazoknál kevesebb költségbe is kerülnek. Az első feltétel rájuk nézve az: hogy legyen mit rajtok szállítani, második pedig, hogy az illy módu szállítás valamennyi más szállításbeli módoknál a' vám betudása mellett kevesebb költséggel járjon.

E' feltétel illy kívánatos létevel az illy vasutak köz-költségű felállítása szinte az országgyűlésen lenne indítványba hozandó. Ennek helybenhagyása után, a' végrehajtás, és az ahhoz megkívántató jártas külföldi tapasztalt egyéneknek, műszereknek, erőműveknek, 's a' többieknek előállítása az e' nemű országos biztosságra lenne bizatandó. Azon esetben pedig, ha az illy nemű vállalat nem annyira a' köz, mint sem valamelly külön vidék, avagy egyes magánosok érdekét eszközlené, annak létrehozása nem az ország köz, hanem az szolgáló privilegiummal ellátandó érdekllett felek költségén lenne megejtendő.

forintba kerülne. De mennyivel olcsóbbak nálunk a' munkások, mennyivel csekélyebb értékű a' kisajátítandó föld, 'sat. Ellenben sok műszert, és anyagokat nekünk még drágábban kellene fizetni, mint az angoloknak.

Milly ébresztő például állanak e' részben is az északamerikai egyesült statusok előttünk, kitetszik abból, hogy midőn 1833-ban a' newyorki hajókázó csatorna mentiben Albany és Buffalv közt célba vett, és 4,500,000 dollár költségre számított vasut aláírására aláírás nyitattott, a' különböző városokban letett aláírási ívek összehámitásával 15,500,000 dollár vagyis mintegy 31 millió ezüst tallér iratott alá. *)

*) Bezzeg nálunk, egyetlenegy vasut csináltatása próbáltattott meg Posony és Nagyszombat közt, és így olly ponton, melly 5 mértföldnyi távolságra 5 szabad királyi várost kötne össze: és még is minden erőködés, hazafiságra való siralmas felszólalgatás daczára, csak Bazinig végeztethetett be, 's most az egész vállalat veszélyeztetve van; mi ha csakugyan megbuknék, minden illy nemű vállalatainknak, mellyek jövődöben keletkezhetének, halálos döfést adna. Ez eset eléggé tanusítja azt, hogy nem lehet nekünk az angolokat követni, 's minden vállalatainkat részvényes társaságra bizni; mert a' különbség köztünk szerfelett nagy. Az angoloknál pénz sok levén, értéke is jóval kevesebb mint nálunk, 's ott már minden jövedelmesen kamatozó források használtatván, kevesbé kecsesgető, sőt bizonytalan vállalatokra is marad pénz, holott nálunk még a' legbiztosabb és legjövedelmezőbb iparágokra sem kapunk elegendő tőkét. Mellyre nézve kövessük mi a' francziák és még inkább a' belgák példáját, melly utóbbiak kis országukat vasutakkal már egészen keresztül fonták, 's mind ezt országgyűlésen kivetett köz költséggel. Hogy az ausztriai nem magyar tartományokban is, legujabbi felső kegyes határozat szerint a' vasutak statusköltségén hajtának végre, diadalommal hirdetve olvastuk az ausztriai német lapokban.

47. §. A' gőzhajók tágasb használata, és a' vasutakon alkalmazandó gőzszekerek.

Az elsőknél nálunk is valódi használhatása a' már fenálló 's Dunánkon járó gőzösök által tettelegesen bebizonyítva vagyon; hogy azonban ezeket ne csak mint magános, a' részvényeseket kielégítő, hanem a' közjó elősegélésére vezető, annál hathatósabb vállalatoknak tekinteni lehessen, rájuk nézve az lenne kívánatos, hogy az ezentúl felállítandók főbb célja, nem annyira utazók szállítására, mint leginkább kereskedésbeli terhek hordására alkalmaztassanak; mellyből annál nagyobb haszon származnék, mivel az illy készületű hajók olyan folyamokon is, mellyeken egyébiránt rakoncátlan és mocsáros partjaik miatt, a' rendes hajóknak lovak által felfelé vontatása lehetetlen, mint ez például leginkább a' Tiszán történik, minden nehézség nélkül a' víz ellen használtatván, az által a' hon termékenyebb vidékének földművelői szorgalma, és az azzal járó kereskedés nem kevéssé buzdíthatnék. Ezen újabb kori találmány, napról napra tökéletesedik. Így több nyilvános folyóiratok előadása szerint Északamerikában most már olly gőztalpak is készülnek, mellyek egészen megterhelve csak 7 hüvelyknyire merülnek a' víz alá, és egy óra alatt nem a' folyam mentével, hanem állóvízben 27 angol vagyis mintegy 6 német mértföldet haladnak.

Az illy nemű gőztalpak haszna ránk nézve annyival is öregbednék, mivel azoknak használatával, a' moldovai dunaszorulatnak kőszirtjei között is, a' hajókázás nehézsége nevezetesen kevesbednék.

Valamint a' gőzhajók, úgy a' gőzszekerek is Angolhonban és az északamerikai egyesült státusokban

mai napig első szerepet játszanak. Ezeknek használata az eddigi tudósítások szerint azonban a' közönséges, ha bár egyébiránt jó készülétű országutakon a' várakozásnak még eddig meg nem felel. De hogy azoknak sikere a' vasutakon annál szembetűnőbb, azt mutatja azoknak Angliában és az egyesült státusokban napról napra nagyobb elterjesztése.

A' gőzszekerek a' fentebbi érintés szerint a' vasutakkal összekötésben állván, mind az, mi azoknak felállítása módjára nézve mondatott, rájuk is alkalmazható.

Ha ezen általános nézeteim a' közlekedésekre nézve megállanak, és ezeknek létrehozása csakugyan elhatározatnék, akkor természetesen a' fő kérdés az lenne: hogy ezen külön nemű közlekedések, u. m. országutak, folyamok, csatornák, avagy vasutak közül melyikét, hol és minő sorozattal kellessen munkába venni, hogy az egészre nézve a' várakozásnak megfeleljenek. Ennek részletesebb fejtegetésébe ereszkedni, ha mindjárt az ahhoz kellő különféle földmérői, hydraulikai, mechanikai és egyéb tudományok elégséges birtokával is dicsekedhetnék, e' munka célja nem lehet. Azért e' részben csak annyit engedek magamnak mondani, hogy Magyarország physiscai természete nem csak az első két rendbelieknek, t. i. az országutak készítését, és a' folyamok hajókázhatására alkalmaztatandó rendbeszedését, de az utóbbi két mesterségesebb közösüléseknek, u. m. hajókázható csatornák, és vasutak felállítását, azaz egyikét egy, másikat más helyen lehetségessé teszi. Az országutakra nézve, az alföldi síkokot kivéve, a' nehézség nem nagy; hogy pedig ottan is az ahhoz kellő anyagok minden szűke mellett a' nehézséget legyőzni lehetne, annak jeléül szolgálhat Hollandia, melly minden lapályos fekvése, és az e' nemű anyagok hiánya mellett is legjobb utakkal vagyon ellátva. Legyen a' Tisza, Körös, Maros, viz el-

len és alá bátorságosan hajókázható, akkor a' kövek szállításának nehézségemagától elenyészend.

A' folyamok rendbeszedésére nézve a' legnevezetesebb physical akadályok az érintett dunaszorulati vízszatorlás elmellőztetése által fognának megszüntetni. Ennek megejtése pedig igen hathatósan elősegítenék az által, ha a' szomszéd szerbek és oláhok ön hasznuk tekintetéből a' hozzá járuló részvételre biratnának. Ezen főbb munkálat szerencsés végrehajtása Magyarországra nézve annál kívánatosabb, mivel ez által nem csak a' külső kereskedésnek egy új kapuja nyitnatnék, hanem, mi ennél ránk nézve sokkal becsesb, csak ekképen lehet valamint a' Dunának magának, úgy a' többi folyamainknak rendbeszedése által, egészségtelen posványaink kiszárást, és a' belső közlekedést olly hathatósan elősegítő vízi közösülésünket reménylenünk. Ez ohajtásnak valósíthatását azon dunaszorulati helybeli nehézségek lehetségessé teszik-e vagy sem? azt az idő fogja megmutatni. Az e' részbeni kívánságunk szerencsés elérése után, nem csak a' lassubb azaz kevesebb esetű folyamok, mint a' Tisza, Körös, Maros, Dráva, hanem a' sebesebb folyásu Vágh, és Garan legalább nagyobb részben fel és lefelé, sőt még más kisebb tekintetűek, mint például a' Sajó, Hernád, Bodrog, Szamos, Rába, Mura, 's a' t. a' hozzájuk idomitandó hajók hordására alkalmasokká változtathatnának. Hol pedig vagy rendkívüli nagy esés, vagy más physical ok azt teljességgel lehetlenné tenné, ottan az illy közbenjövő hezagok, vagy a' végképeni megszüntetésök, a' közlekedés harmadik és pedig mesterségesebb módjával, tudniillik csatornákkal pótolthatnának ki. Ezeknek minden irányu vezethetése honunkban szinte nem tartozik a' lehetlenségek sorába. Így például, ha a' Vágh és Garan völgyeiben ottan, hol azoknak rendbeszedése, vagy víz

elleni hajókázhatása teljességgel lehetlennék találtatnék, elegendő számú zsilipekkel ellátott csatornák készülnének: akkor a' Vaghra nézve az ország vízi közösülese a' Dunától kezdve Nyitra, Trencsen, Thuróc, és Liptó vármegyéken; a' Garanra nézve pedig Esztergomtól kezdve Bars, Zólyomon keresztül egész Gömör vármegyéig összeköttetésbe hozatnék. Az Ipolynak csatornázathatása Nógradnak és Hontnak a' Dunával vízi közösülest nyitna. A' Sajó és Hernádnak részint rendbeszedése, részint helyenkint kellő csatornákkal ellátása, kivált ha a' helybeli körülmények azt a' Gölnicz, Tarca, és Bodva folyókra nézve is engednek, Saros, Szepes, Torna, Abauj, Gömör és Borsod vármegyéket a' Tiszával közösülésbe hozná. A' Laborczanak, Ungnak, és Bodrognak illy elrendezése által Zemplén és Ungh vármegyéknek vízi közösülete Lengyelországtól kezdve a' Tiszával összeköttetnék. A' Szamosnak szabad hajókázhatása Szathmar vármegye közösülesét nevelné. Ha pedig a' Kraszna, mellyről az mondatik, hogy annak az Ér mentiben volt hajdani agyából Rakóczy idejében az ecsedi vár védelme tekintetéből oda vezettetése által, azon vidék, jelenleg az ecsedi lap nevezet alatt ismeretes 9 □ mfdnyi ingoványos mocsarra változtatott, ismét az Ér felé csapoltatnék, és annak menten rendes gátok között a' Berettyóval, ez pedig a' sebes-Körössel összekapcsoltatnék, akkor az ecsedi lapnak és Ér mocsárjainak kiszáritasan kívül, a' hamuzsirnák, gubacsnak, az érmelleki boroknak, és egyéb termesztményeknek nem csekély közlekedésbeli segédlem nyujtatnék. A' Hortobágy, Berettyó, és Szabolcs vármegye egyéb vizeinek rendbeszedése és csatornázathatása, azon vármegyének belső közösülesét a' Tiszával összekötné, és Debreczen városának kereskedését igen nevezetesen elősegítené. Hevesben az Eger, Tarna és

Zagyva a' csatornázást lehetőségessé tennék. A' Kőrösnek illy elrendezése Biharnak, Békésnek, a' Marosé pedig Aradnak, Csanádnak és Torontálnak Erdélytől kezdve a' Tiszába vízi közösülést szerezne. Temesnek a' Béga csatornája, valamint a' Temes és Berzava részint kész vízi utat nyitott, részint még tágasbitására módot nyújt. Bácskában a' 15 mértföldnyi 5 zsilippel ellátott Ferencz-csatorna, a' Dunán Monostortól kezdve Szlan-kamenig, onnan pedig Tisza-Földvárig felfelé a' Tiszán a' vízi utat 30 mértfölddel, néha az ellenkező időjáráttal pedig 30 napi nyereség mellett megrövidíti.

Illy haszonnal járna az 1791-ben Balla pestmegyei mérnök által Szolnoktól Abonyrak, Czegléd, Alberti, Pilis, és Soroksáron keresztül Pestig a' Dunába a' Rákos folyóvizének belecscapolásával javallott csatornájának végrehajtása. A' mostani fenséges nádorunk rendelkezéséből kineveztetett biztosság, mellynek főbb tagjai b. Podmaniczky József mint elnök, Mailand generalis, és Balla mérnök valának, ugyan a' monori vidék magassága tekintetéből, a' benyújtott tervre nézve nehézségekre akadt, de mivel egyszersmind annak elkerülhetése Kecskemét felé elismertetett, tehát Vedres földmérőnek 1805-ben javallott terve, melly szerint a' fentebbi csatorna Czeglédreől Kecskemét és Félegyháza felé Szegedig vezetendő lenne, az újabb figyelmeztetést megérdemelné.

A' Száva tökéletes rendbehozása Tót és Horvátország vízi közösülését Krajnaország és a' Duna közt, a' Dráváé pedig Zala, Somogy, Baranya, Varasd, Kőrös és Verőcze vármegyéket Stajerországtól kezdve biztositaná, valamint a' Muráé Zala vármegye kereskedését öregbitené. A' Kaposnak, Siónak, Sárviznek folytatandó és még tökéletesebb csatornáztatása a' Balatontól kezdve a' Dunáig, Fejér, Tolna, és Somogy vármegyéket hajókázó közösülésbe hozná.

A' Rábca tönkre tett egykori rendbeszedésének czélszerűbb megnyitása, és csatornákkal ellátása, a' Hanság kiszáritásából származó hasznon kívül, a' Dunát Győr és Mosony vármegyéken keresztül Sopronyig, a' Fertővel hajókázó összeköttetésbe hoznák. A' Lajta is hihetőleg csatornáhozajárultával Bruck és Bécs-Ujhely felé Magyar-Óvártól kezdve igen kívánatos vízi szállítás módjára lenne alkalmas. Ezen mind a' feketetenger felé irányzó vízi közösüléseken kívül, Magyarországnak módja volna magát Varsón keresztül Danczka felé, a' balti tengerrel összeköttetésbe hozni. Erre tudniillik eszközül szolgálna Szepes vármegyében a' Poprád folyama, melly Lublyónál talpokat már most is elbir, és Galicziában Szandecznél a' Dunajeczczel egyesülve nevezetes folyammá válván, Opatovecznél a' Visztulába ömlik. Hol pedig a' helybeli körülmények a' vízi közösülést végképen félbeszakasztják, de egyébiránt a' kereskedés állapotjára nézve az haszonnal végrehajthatnák, ottan az érintett vasutak e' hézagot kitölthetnék. Így például a' Poprádnak és Vágh folyamnak, bátorságos hajókázhatása esetében valljon mi lehetne czélszerűbb, mint ezen két folyam végső hajókázható pontjai között egy olly vasutnak felállítása, mellyen kizált gőzszekerek hozzájárultával magyar, sőt ázsiai kereskedési áruk még amerikaiakkal is kicseréltethetnének.

Hogy ezen részint helybeli meretekén részint elméletes összeegyeztetésekben alapuló nézeteim minden kivétel nélküli végrehajthatására nézve nem csak én, de még akármelly legjártasabb mérnökökből, hydraulicusokból és művmesterekből összeállítandó biztosság is csak akkor állhatna jól, ha ez az arra szolgáló legszemesb vizsgálatok után, azoknak lehetőségéről előzőlegesen meggyőződött, az igen természetes; de hogy magokban olly anomaliát nem foglal-

nak, melyek azokat figyelemre sem méltatnak, erre nézve nem csak nem aggódok, sőt igen is elhítetve érzem magam arról, hogy ezen érintett észkepek ha nem is egy tized, vagy felszazad, de többek lefolyta alatt bizonyosan szorosabb vizsgálatok tárgyai lesznek. Kereskedésbeli anyagainknak gyorsabb vagy lassabb elszaporítása azt siettetni, avagy halasztani fogja.

Ha pedig a' fentebb érintett új találmányu, terhelve csak két hüvelyknyire merülő gőztalpak megvalósulnak, és nálunk divatba hozattatnának: akkor ezen egy szürecses találmány használata által, a' víziközösülés nehezége magától is már felannyira, valamint minden mesterséges csatornákkal járó költségek is olly nevezetesen lejebb szalananak, hogy nem csak a' dunszorulati szírtetek felett, de a' ragadó Vágh és Garan folyamoknak felfele minel előbb batorságos hajózhatására, valamint a' kevesebb vízzel bíró kisebb rendű folyók és csatornák használhatására nézve legjobb reménnyel lehetnénk. Valamint a' spanyol, német, hollandus, belga, franczia, angol és amerikai az illy nemű vállalatoknál közbejött legrettentőbb természeti akadályokat, melyek közül példa gyanant csak néhányat említek, észszel és elszánt állhatatossággal meggyőzni képes volt, és ebbeli munkasságával napról napra bennünket álmélkodásra ösztönöz, úgy a' magyart sem fogják az illy akadályok elijeszteni. Cselekvőleg fog ő is hozzá nyulni, ha tudniillik egyszer természetői és műszorgalma amazéhoz hasonló magasságra emelkedett. Ennek melly vidékü és mértékü korábbi növese fogja egyszersmind azon sort és rendet megmutatni, mellyet az említett közösülésbeli vállalatokra nézve követni kellek. Ennek minel célirányosabb megitelese annal fontosabb, mivel minden idő előtti vállalat, ha az, bár később a' megkívántató körülmények hozzá jártával, még olly hasznos lenne is, mint nem

jövedelmező és csak folyó áldozatokkal járó, összeomlásának csiráját mindjárt kezdeténél magában foglalja. Így például a' Poprád és Vágh között érintett vasut felállításához előbb fogni, mint sem a' Vághnak és Poprádnak bátorságos hajókázhatása megejtetett, és mielőtt a' külföldre vagyis inkább tengertüli világ részeire szállítható kereskedésbeli anyagokkal bővelkednénk, igen idő előtti káros vállalat lenne. Így nagyobb költségű függőhidak is csak az utak végképeni rendbeszedése után és a' kereskedés olly álláspontjával, midőn a' két vagy három téli hónap alatt tartó, valamennyire nehezített közösülés, annak élénk forgását érezhetőképen már csökkenteti, fognak még a' magok helyén lenni. De ezen kedvező körülmények léte előtt minden kivétel nélküli hídvám fizetése mellett is nem csak a' vállalat kamatozása, de annak az egészre nézve tán igen nagynak vélt sikere felől is, még most egy kevéssé kételkedni hajlandó vagyok. A' folyamok rendbeszedhetésének, és az avval járó vízi közösülésnek kulcsa, a' dunaszorulati akadályoknak elhárítása, azért ez legfőbb figyelmet érdemel. Mennyire pedig a' Duna és feketetenger közötti közlekedés nem csak honunkat, de Ausztriát, sőt Bajor és Württemberg-országokat, valamint a' török birodalmat is érdeklené, e' vállalatra nézve a' kormány partfogását és elősegítő részvételét kieszközleni, magunk részéről pedig minden kitelhető áldozatokkal hozzájárulni, a' vízi közösülés tárgyára nézve, igyekezetünk első és legfőbb gondja legyen.

Lesznek közöttünk ugyan többen, kik, mint illy költséges vállalatok ellenzői, azzal fognak előállani, hogy a' bacsí osatorna, és a' Ludovica-ut minden tökéletességük mellett is alig kamatoznak részvényeseiknek száztól hármat. Fájdalom! ez így van; de ennek mi az oka? nem egyéb, mint kereskedésbeli anyagaink szüke; ez pedig

abból származik, mivel kereskedésbeli nézeteink irányának eltévesztésével nem fontolják meg, hogy jobb volna nyers természetményeinknek itthoni feldolgoztatása és nemesítése által a' városi fogyasztókat szaporítva, a' honi belső közlekedést gyarapítani, mint sem nyers termékeink eladhatására nézve külföldre támaszkodni, melly azokat nem annyira szoros ön szükségből, mint nyerekedő tekintetből, és pedig sem olly mennyiségben, sem olly félbeszakadatlanul megvenni nem szokta, mint mi azt kívánnók. Forduljunk által ezen elhibázott utról az érdekünkkel összehangzóbbra: azaz ne a' külső, hanem a' belső kereskedést tekintsük jólétünk leggazdagabb forrásául. Szaporítsuk, gyarapítsuk és gazdagítsuk városainkat; változtassuk természeti helyzetünkhöz képest a' terméketlen kárpáti vidékeket gyárúzó tartományokká, fogadom, sem a' külföldi vevőktől, sem árusoktól nem fog nemzetünk gazdaságbeli előmenetele többé függni. Akkor nem csak a' fenérintett közösülésbeli vállalatok sikerére és kamatozására nézve megszünend minden kétségeskedésünk, mert valamint ezek a' kereskedésnek főbb eszközei, úgy azokat az utóbbiak mind inkább életben fogják tartani; hanem külső kereskedelemre is, a' külföldiekkel vetekedve annyival inkább el leszünk készülve, mivel valamint honi szükségainkból netalán még fenmaradó természetményeinkre, u. m. különféle gabonánkra, borunkra, göbölýünkre északi és nyugoti szomszédaink ön szükségük tekintetéből mindenkor kész vevők maradandnak, úgy műszorgalmunk által természetményeink, sőt némelly külföldi anyagoknak nemesebb-re változtatásából származó kereskedésbeli művetek, például posztó, török sapkák, vászon és gyapot szövetek, kocsik, 's a' t. a' hozzánk legközelebb eső déli szomszédainkban, a' kevesebb költségű megszerezhetés tekintetéből mindig bizonyos vevőkre fognak találni.

E' kívánatos kereskedési álláspontnak siettetésére az eddig említett közlekedésnek rendbeszedésén kívül még több segédmódok szolgálnak. Ezek közé elkerülhetlenül tartozik a' kereskedésbeli jártasság körüli magasabb értelmiség. Ezzel csak az dicsekedhetik, ki a' valódi kereskedésbeli elvhez kellő többféle tudományoknak nem csak elméletes ismeretével bír, hanem azoknak arra mikénti alkalmaztatását is gyakorlatosan érti. A' valódi kereskedéshez mondám; mert sokan találkoznak, kik vétel és eladásból élnek, de azért még nem rendes kereskedők. Így azt, ki például gyufácskákat, zsemlyét, tojást, vaját, szekérkenőcsőt, ostor nyelet, lapátot vegyest árul; vagy a' legközelebbi előkelő kereskedő városban összeszedegedett, többnyire kihányt, aljas portékáit lakhelye szegényebb lakosainak nyakába sózza, kereskedőknek csakugyan nem nevezhetni; így szinte azon haszonkémleket sem, kik vagy a' political zavarok, vagy rossz termések pártfogása alatt, többnyire a' nyilvános kincstár rövidségével, és az éhező nép sanyarításával rögtöni nyerekedés után leleselkednek. Az első féléhez az egyszer egy tudás, a' másikhöz pedig elszánt mérész és kemény szív tökéletesen elégséges.

48. §. Összművészeti (polytechnical) iskola felállítása.

Illy nevezetű iskolák fenállanak Parisban, Münchenben, Bécsben, Prágában, 's a't. Az első olly nyilvános munkálatoknak, szolgálatoknak, hivataloknak, tiszti foglalatосkodásnak nevelőintézete, mellyek a' mathematicai, physikai és chemiai tudományoknak, 's rajzmesterségnek hozzá járultát megkívánják. A' másodikban leginkább jövőendőbeli nyilvános kincstári gazdák

(cameralisták), építőmesterek, ékes művészek, kereskedők és gyárosok neveltetnek. A' prágainak fő célja leginkább a' nemzeti műszorgalomhoz, u. m. vászon, gyapot-, gyapjuszövetek, üveg és vas szerek gyártásához szükséges segéd tudományoknak, valamint az építéshez, és különféle művészetekhez kellő rajztudománynak oktatása. A' bécsi azonban mindenek közt legkitünőbb. Bisinger ezt ekképen írja le: Ez három osztályra, u. m. oktató-intézetre, technicai tárra, és a' nemzeti szorgalmat buzdító egyesületre van felosztva. Az oktatóintézet ismét három osztályból áll, u. m. 1) a' real iskolából, 2) a' kereskedési, 3) a' technicai tanítóintézetből. A' real iskola nem csak a' két magasb osztályoknak előkészítő helye, hanem egyszersmind a' középrendű általános polgári kiműveltetés intézete. Tanítatik benne: vallás, német nyelv, munkalati írásmód (Geschäfts-Styl), szépirás, elemi mathesis, természet és történet-tan, geographia, gyárművesi, geometriai és építészeti rajz, franczia és olasz nyelv. A' kereskedési osztály tanulmányai: számtan, kereskedési számvitel, és írásmód, kereskedési és váltótörvény, kereskedési geographia, és időszak-rajz, végre árutan. A' technicai osztályban e' következők tanítatnak: tiszta elemi mathesis (azoknak t. i. kik a' real iskolát nem végezték), felsőbb mathesis, physica, általános technicai chemia, részletes chemia, technologia, mechanica, gyakorlati mértan, szárazföldi és vízi építészet, az ahhoz szükséges rajzolás-sal. Mint technicai tár, vannak e' polytechnicai intézetben olly különféle gyűjtemények, mellyek részint az említett tanulmányoknak szemléltető előadására, részint nyilvános mutogatásra és használatra szolgálnak. Ezek közé tartoznak a' gyárművek gyűjteménye, melly a' nemzeti szorgalomnak minden ágáiból példányokat foglalván magában egyszersmind annak időszaki rajz-

képétől szolgál; a' mechanikai víz és fűd' építésbeli mintagyűjtemény; az általános technikai chemiának műhelye, és az avval' összekötött előkészületi gyűjtemény; egy physical terem; a' geodeatica eszközök gyűjteménye; egy, áruk ismeretére vezető gyűjtemény; könyvtár, mechanikai és mathematicai műszergyűjtemény. Az oktatás nyilvános, és egy a' könyvtár gyarapítására fordítandó iktatási csekély járandóságon kívül, ingyenes. A' tanulók, kik oktatásukat ezen intézetben merítik, részint különféle a' chemiai és technikai osztályhoz tartozó technikai munkálatok gyakorlására a' polgári életbe lépnek át, részint a' kereskedő házaknál kapnak alkalmazást, vagy pedig a' szárazföldi, vízi építészeteknél foglalatoskodnak, vagy mérnöki munkálatokat teljesítenek.

Ha tekintetbe vesszük, hogy mind ezen tudományok, mellyek a' tanulóknak német nyelven előadatnak, az anyagi élet kellemeit főképen elősegítik, valljon nem fog e bennünk is méltán azon kívánság gerjedni, hogy Magyarország is minél előbb szinte illy nevezetes közhasznu intézettel elláttassék, és az abban honi nyelven előadandó tudományok előterjesztése által, a' nemzeti szorgalomnak, és ezzel jólétünk minél magasabbra emelkedése eszközöltessék. Nem is kételkedhetni, hogy ezen, a' haza nyilvános pártolása alá veendő intézet felállításához a' hon minden rendű 's osztályu polgárai annál is inkább vetélkedve ne járulnának, ha ezen, az országgyűlésen indítványba hozandó tárgynak létesítése ottan törvényesen elhatároztatnék; mivel nem csak az abból származó köz haszon, hanem még az a' tekintet is ösztönül szolgálna, hogy a' hon bár melly rendű és osztályu polgárainak ez által mód nyujtatnék fiaikból kevesb idő 's költség vesztegetés mellett, hasznos munkásságra

honfiakat nevelni. *) Addig pedig, míg ez ohajtásunk, t. i. a' politechnikai intézet fel nem áll, minden e' részbeni kifejlődésünk siettetése tekintetéből mind azok, kiknek körülményei úgy kívánják és megengedik, az említett bécsi iskolát jó sikerrel használhatják. Az e' rész-

*) Magyarország mezei gazdaságának és kereskedésének alapotja lassan lassan többeknek felnyitá szemeit, hogy ez úgy mint van, nem jól van. Sokan közülünk ezelőtt még erősen hitték azt, 's talán most is hiszik, hogy ha a' harminczadi és vámi korlátok elszedetnek, Magyarország gazdag és hatalmas nemzet leend. De már most kezdik átlátni, hogy e' harminczadi sorompók a' nemzetek által nem csak el nem hányatnak, sőt inkább újabb és szigorubb rendszer mellett állítatnak fel. Minden nemzet igyekszik szükségeit maga kiállítani, 's csak olly kelméket vásárol másoktól, mellyeket vagy épen nem, vagy egészen kiállítani nem képes; 's az ollyan árukat, mellyeket maga kiállithat kizárja, vagy szerfeletti vámmal terheli. Egy szóval a' harminczad-sorompók jelenkorunkban nem annyira statusjövedelem forrásainak, mint a' nemzeti ipar gyámolító eszközeinek tekintetnek. Illy kereskedési rendszer mellett v lágos, hogy Magyarország tovább tisztán földművelő status nem maradhat, ha csak végső inségre jutni nem akar. Tisztán mezei gazdasággal foglalatatoskodó nemzet mindig szegény és más külföldiektől függő maradand. Átlátták ez igazságot sok jeles honfaink. De hogy műipart üzhessünk, erre értelem kívántatik; honnan vegyük pedig ezt, holott eddig sem real iskoláink, sem polytechnikai intézeteink nem voltak? Ezért leve jelszó a' józanabb magyar honfiaknál a' real nevelés, egy polytechnikai intézet felállítása. Sürgették ezt már több vármegyék; a'

beni köz haszon annál nagyobb elterjesztése kedvéért pedig igen kívánatos lenne, hogy ha azon számos tehetősebb világi, de leginkább fő papi rendhez tartozó hazafiak, kik bőkezűségük által eddig is sok szegény gyermeket taníttattak és felneveltettek, ezentul néhány jeles ifjakat a' mondott polytechnicalai intézetbe küldenének.

tárgy országgyűlésen is szőnyegre került; íróink terveket készítettek, melyek közül dr. Vállas Antalé egy országos összművészeti- intézet felállítására nézve kitűnőleg figyelmet érdemel; Pesten műipar-egyesület keletkezett, mellybeni részvétre a' Pesti Hírlap lelkes szerkesztője velőkig ható szavakkal buzdítá honfitársait. És mind ezeknek reményen aluli csekély sikere volt! Látszik, hogy az értelmiséget csak az értelmiség mozgathatja hatalmasan elő; ez pedig szegény hazánkban még nagyon gyéren lakozik. A' mezeigazda nem látja még kézzel foghatólag, miszerint érdeke a' honi műipar felvirágzásával elválhatlan kapcsolatban áll. Kovás műveseink nagyobb része igen alsó fokán vesztegel még az értelmiségnek; 's ezért mondhatni, hogy a' polytechnicalai intézet és iparegyesület eszméje épen a' művesi osztálynál talált legnagyobb hidegségre és részvétlenségre, még a' pesti gazdag mesterembereket sem vévén ki. Ezek azt vélik, hogy anyagi előmenetelük sokkal jobban függ a' monopoliumok, czéhek további megtartásától, rossz portékáikat is drága pénzen adhatván el, mint az értelmiségtől, mellyre csak akkor szorulnának, ha a' czéhek eltöröltetvén, mindenki vel versenyre tartoznának futni. De hát ha a' nemzetnek nem tetszik tovább tűrni az egyedáruságokat?

49. §. Egy magyar nemzeti bank felállítása.

Ennek léte annál kívánatosabb, mivel ez nem csak a' kereskedői, hanem a' termeszto és műszorgalmi osztályok összehangzó érdekük elősegelésének is egyik hatásosabb eszköze. Minden e' részbeni későbbi ismételés elmellőzésének tekintetéből, nézeteimet összeszorítva ekkép adom elő:

Az illy nemű bank fő czélja mint mondám, a' termeszto, mű, és kereskedői szorgalomnak elősegítése. E' végből valamint a' termeszto, ugy a' műszorgalmi osztálynak is szükség esetében teljes bátorságu jelzálog (hypotheca) mellett pénzt kölcsönöz. Illy bankot állítottak fel a' mult században Csehország földbirtokosai; valamint a' bajor bank is mind a' három fő iparosztálybelieket is egyaránt segíti. Mind kettőnek alkotó és munkálódó terve, az alaptőkének előállításán, annak kamatozásán, és a' kölcsön adandó pénzek bátorságosításán alapul. Ezt pedig ekkép teljesíti: A' tőke alap kiserzése részvényesek által megtörténvén, annak mintegy $\frac{1}{3}$ része a' földbirtokosok, a' többi $\frac{2}{3}$ része pedig a' kéz és gyárműi osztálybelieknek szükségére szolgál. Ki az első, t. i. a' földbirtokosok közül, a' banktól földbirtokra pénzt felvenni szándékozik, köteles jószágának, és jövedelme kiszámításának hiteles jegyzékét, valamint az azt netalán terhelő, törvényhatósága előtt bejegyzett adósságainak miben léte felől szóló bizonyítványt előmutatni. Minden e' részben lehető kifogások nem létevel, a' birtok tiszta fele értékéig, a' bank törvényes kamat fizetés kötelezésével bizonyos kikötendő időre olly feltétel alatt kölcsönözi, hogy a' határidőre meg nem törtéendő visszafizetés esetében, rövid megintés után, a' jel-

zálogosított birtokot nyilvános árverés útján eladván, ebből előzőleg a maga követelését kielégíti. Ha pedig kereskedésbeli természetűjeire akar a földbirtokos pénzt felvenni, akkor a bank azokat tulajdon raktárában gondviselése alá vévén, értékük két harmad részéig három, legfeljebb hat hónapra a kívánt pénzt szinte törvényes kamat fizetés mellett kölcsön adja. A természetű tulajdonosa annak eladhatását tetszése szerint vagy maga, vagy megbízottja által szabadon végbeviheti; a jószág azonban csak a bank követelésének kielégítése után szolgáltat ki. Ha a kiszabott véghatár időre a lerakott anyag eladása a tulajdonos részéről meg nem történt; akkor a bank azt nyilvános árverés útján eszközli. A bank belső szerkezetének költségei és némi nyeresége fejében, a kölcsönzendő összeg után, a törvényes kamaton, összeírási és gondviselési költségek megtérítésén felül, bizonyos provisio, például minden három hónapra száztól fél járul. Szinte illy feltételek alatt támaszkodhatnak a bank segédelmére a kéz vagy gyárművesek és kereskedők. Városi birtokaiknak vagy olly műveiknek, és kereskedésbeli anyagaiknak jelzálogosítása mellett, mellyek történhető elromolhatásokra nézve veszélyeztetés nélkül, a kiszabott hatánapig el-tartathatnak.

Hogy egy illy szerkezetű intézet, melly által e minden órában annak segédelmére támaszkodható természetű művesek és kereskedőknek, nem csak a zsaroló uzsorások, hanem az eladáskor néha közbejövő kereskedői cselszövényeknek elkerülésével, iparuk előmozdítására bizonyos mód nyújtatik, nemzeti előmenetelünkre igen hathatós eszközül szolgálna, kétségbe hozni nem lehet. Ha tehát egy illy bank felállítása felesleges királyunk jóváhagyásából csakugyan célba vétetnék, akkor az arra szükséges alaptőkének mennyisége 's mi-

kénti előállítás, és belső rendszerének minősége lenne megállapítandó. Az elsőt, t. i. az alaptőkének mennyiségét meghatározni bajos. Más országokban divatozó bankok eredetének honi körülményeinkkel egyeztetése után, talán hét millio forint pengő pénz olly alaptőke lenne, mellyel mostani helyzetünkben, ha még vagy három annyi 's így 21 millio pengő forintig bankjegyek is bocsátatnának ki, meglegedhetnénk. Ez alaptőke kiállítás legalkalmasabban részvényesek által vitetnék végbe. Ez pedig úgy eshetné meg, ha egy részvény ezer pengő forintra határoztatván, a' hét ezerre rugó összes részvényekre aláírás nyittatnék. Erről még tovább szólni kívánván, itt e' részben még csak annyit mondok: hogy valamint az ötször nagyobb körü ausztriai bankra, úgy erre is vállalkozók bizonyosan fognak találkozni; ha a' bank kölcsön rendszere teljes hypothecára alapuland. Hogy e' feltétel valósulása azonban nálunk nem kis nehézséggel leend összekapcsolva, annak okát polgári alkotmányunk egyik törvényében keressük, melly 1) városi határokon kívül csak nemes embernek enged örök földbirtokot, 2) magvaszakadás esetében a' fiskusnak ad örökösödést, és így a' jószágokróli szabadrendelkezést korlátozza; mi annyival károsabb következményű, mivel ez által nem csak a' föld értéke igen megcsonkítatik, hanem annak eladatása is szembetűnőleg nehezítetik. Ezt kiki elismerendi, ha meggondolja, hogy valamint akarmelley nemű eladó portéka, úgy a' jószág birtok árának növekedése is egyedül csak a' minden különböztetés nélküli vevők nagyobb számától függ. Tegyen ki például eladásra valaki egy lovat, vagy városi házat olly feltétel alatt, hogy az elsőt egyedül csak huszár tiszt, másikat pedig csak azon városban született polgár veheti meg, az eladó bizonyosan nem fogja azokat olly

magas áron eladhatni, mintha azoknak megvehetésében bár ki szabadon részt vehetett volna.

Ez pedig annál nagyobb mértékben alkalmazható a' nemesi földbirtokra nézve is, mert nem csak az által, hogy a' nemtelen születésűek kizáratásával egyedül csak a' többnyire nem igen pénzes nemes ember állhat mint vevő elő, hanem az említett kir. fiscusi örökösödés miatt a' nemesek közt is nehezítetik az eladás. Ha tehát e' részbeni célunkat elérni, és a' földbirtokosokat birtokukra nézve is a' bank segedelmében részesíteni akarjuk: akkor nincs más mód, mint a' birtoktalansági törvénynek és az ősiségnek módosítása vagy éppen eltörlése. Erre nézve alább még többet kívánván szólni, itt csak annyit mondok, hogy addig, míg ezen kívánatos módosítás meg nem valósodik, a' bank hitelező rendszere, a' fekvő jószág kirekesztésével egyedül csak terméki és műkészítményi jelzálogon alapulhat. Minden esetre annak, ha bár csak illy elvű felállítása is nemzetgazdaságunk gyarapodásához igen jöltevőleg fog járulni. Ohajtandó tehát, hogy hazánk kitünőbb munkásságu fiai, e' tárgyat is figyelmükre méltatván, annak minél előbbi létrehozását annak útja és módja szerint eszközöljék. *)

*) A' szerzőnek ebbeli ohajtása résznyire már teljesedett, mert éppen most olvassuk nyilvános honi hírlapjainkban azon tudósítást, miszerint ő felsége egy Pesten állítandó kereskedési bankra legfelsőbb engedelmét már megadta. Alaptőkéje e' banknak 2 millió pengő forint lenne, 's kivevén azt, hogy bankjegyeket ki nem bocsáthat, különben többféle banküzleteket gyakorolhat; váltóleveleket számítolhat (discontirozhat); ingó, sőt a' bank tőkéje gyarapodásával fekvő jószágokra is köl-

50. §. Nemzeti gyapju-osztályzó intézet.

Ez ránk nézve nagy figyelmet érdemel, ha meggondoljuk, hogy már eddig is évenként 200 ezer mázsa gyapjút adunk el külföldnek, mely mintegy 16–19 millió ezüst forinttal öregbiti nemzeti gazdaságunkat; és hogy a' honi iparnak ez ága napról napra növekedésben van.

Valamint minden új vállalatok, úgy e' gyapju-osztályzó intézet felállítása is ellenvetésre akad. Így mó-

csönözhet, átirathat, 's a' t. Hogy ezen bank azonban az ország ohajtását még ki nem elégíti, az közönségesen éreztetik, 's azért egy nemzeti bank felállítása mindig forróbb kívánata az országnak. Már ezen nemzeti bank jegybank legyen e egyszersemind, vagy tisztán jelzálogos bank, erről a' vélemények különbözök. A' tiszta jegybanknak fekvő birtokra, és hosszú időre nem lehetvén pénzt kiadni a' nélkül, hogy jegyeinek minden órábani beválthatása ne kockáztassék: úgy látszik, hogy jelen körülményeinkben, midőn épen a' földbirtokosokon kellene legjobban segitenünk, a' hitelbank hasznosabb és czélszerűbb lenne a' jegybanknál; különösen pedig a' Poroszországban divatozó hitelintézetek Magyarország jelen állapotjának legjobban megfelelnének, és felette jótékonyan hatnának; de előbb az úsiségen minden esetre változtatást kellek tenünk, mert ennek fenállásával nemesi birtokokra nézve földkönyvet, 's ez által biztos hypotheccát behozni lehetetlen.

dom volt előbbeni helyzetemben e tárgyra nézve többek közt azt is hallani, hogy ránk nézve az osztályzás annyival kevesebb érdekű, mivel gyapjunknak, mint leginkább Angliába vagy Belgiumba menő anyagnak megvétele kedvéért nem csak az oda való gyárosok, de még kereskedők sem fordulnak meg mint vevők személyesen előttünk; és így leginkább a bécsi, vagy pesti nagy kereskedőkre szorulván ezen anyagnak eladható karban helyzetése, tehát osztályozása is csak általok hajtathaték sikerrel végbe. Én azonban igazgatói helyzetemben több évek folyta alatt a' kezem alatt levő uradalmakból bekerült mintegy ezer mázsa gyapjunak osztályozásán jelen levén, és annak eladását részint Belgiumban, részint Angliában bizomány útján eszközölven, elég módomból volt ez állításnak hamisságáról, valamint arról is meggyőződöm, hogy milliomos gyapjukereskedők ezen általam, és több más nevezetese uradalmak részéről követett módnak divatba jövetelét csak azért igyekeztek a' gyapjútermesztőknek mint károszt bébizonyítani, mivel az osztályozás elterjedése azt következtetné, hogy eddigi rendkívüli nyereségeiket a' titkaikba beavatott 's felvilágosított termeszttőkkel kénytelenítettének megosztani.

Ha tekintetbe vesszük, hogy Magyarországon több földesurak találhatnának, kik évenként ötszáz, ezer, sőt mint herczeg Eszterhazy négy ezer mázsa gyapjút is eladnak, és az által, hogy az abban rejtező legfinomabb részt a' többi külön nemű fajtabellivel vegyest, és pedig egész tömegben szokták eladni, a' gyárosokat és egyéb kisebb rendű vevőket kizárják, 's így egyedül néhány nagy kereskedő önkényéről függnek: akkor nem fogjuk eszélni, hogy a' gyapju árának elhatározása többnyire csak azon néhány nagykereskedő tetszésétől függ, kik mindent elkövetnek, hogy a' külföldi keres-

kedők vásárjainak meglátogatására ne buzdítassanak, mely bizonyosan következnek, ha például Pestről tudva lenne, hogy annak raktáraiban ha csak 60 ezer mázsa osztályzott és alkalmasított gyapjút is rendesen, és bizonyosan lehet találni.

A' gyapjunak rendes osztályozása szerinti apróbb felekezetű eladása, a' termesztő hasznát annyival inkább fogná nevelni, minél több gyárok fognak annak feldolgozásával foglalatoskodni; ezek azonban csak akkor lesznek képesek a' külföldi vevőkkel megmérkőzni, ha azon fenemlitett nagyobb tömegű 's kevert minősége miatt általánosan gyári szükségekre nem is alkalmazható gyapju megvételének terhetől szabadon, egyedül csak annak megszerzésébe ereszkedhetnek, mely céljoknak megfelel. Ugyanezen körülmény mostani gyáratlan helyzetünk mellett is megáll, mert a' kisebb felekezetekre eldarabolt és külön szedett gyapjura, nem csak a' szomszéd tartományi gyárosok, hanem más egyéb kisebb rendű kereskedők is mint vevők előállhatnak; már pedig, hogy minden eladó tárgynak ár-emelkedése egyedül a' vevők nagyobb számától függ, az bizonyos Ezen egyenes hasznon kívül még azon mellékes is háromlanék a' termesztőkre egy Pesten felállítandó gyapju-osztályzó intézetből, miszerint termékeik osztályzatánál személyesen jelen lehetvén, azoknak nem csak valóságos értékéről magoknak teljes meggyőződést, de a' gyapjutermesztés körülötte hiányaiknak miként lehető orvosolhatására, több nemű kereskedésbeli körülményekre és kívánatokra, mint p. o mosás, összerakás, 's egyebekre nézve is mind magok, ugy tisztjeik is tapasztalásokat szerezhethének.

Ha ezek méltánylásával, ez intézet létrehozása netalán célba vétetnék: akkor nem csak azon alaptőkéről, mely a' szükséges épületek 's belső készülétek

felállítására, hanem az ezen munkálat körül tapasztalt és jártas személyeknek részvételéről is kell gondoskodni. Az első, t. i. az alaptőke kiállítása, vagy a' bank részvényesei, vagy pedig egy külön részvényes társaság által végrehajtható; melly annál foganatosabban fogná a' társaság érdekét előmozdítani, ha a' tehetősb gyapju termesztő birtokosok abban magok nevezetes részt vennének. Második, azaz a' czélirányos munkálódás folytatása, és az avval összekötendő kereskedésbeli érdek az által fog leginkább elősegíteni, ha minél számosabb előkelőbb, de kivált e' vállalatban jártas kereskedők részvételre birathatnak. Nekem ugyan az az ohajtásom, hogy bár egy font nyers gyapju se vitetnék ki az országból, de annnyival több abból készült posztó, és egyéb szövetek usznának a' szirtoktól megtisztított Dunán és Bosphoruson keresztül Stambul felé; de mivel ezen kívánság valósitása az arra kellő számos gyároknak felállítása, és egyéb e' nemű akadályoknak késedelmes elhárithatása miatt legjobb akaratunk mellett is még olly hamar be nem teljesedhetik, tehát gyapjunk eladására nézve, ha bár kedvünk ellen is, még jó ideig kénytelenek leszünk a' külföldre és pedig leginkább Angliára és Belgiumra támaszkodni. Hogy ezen érdekünk annál sikeresebb elősegélésével, és az említett osztályozó intézetünk által rövidséget szenvedő, 's azért velünk ellenszegülésbe jövő mostani hatalmasabb gyapju kereskedők netalántáni cselszövényeiknek meggátoltatásával eszközöltessék, legjobb módnak vélném azt, ha a' részvényesek Londonban és Belgiumban állandó kereskedőházakat nyitnának, egy olly arra ügyelő biztosság felvigyázása alatt, melly nem csak az egyenes eladást eszközölné, hanem még e' mellett minden igyekezetét arra fordítaná, hogy az ottani kereskedők pesti vásáraink meglatogatására biratnának.

E' kereskedő-házak felállítása által a' gyapjútermesztők leginkább azon álláspontra jutnának, hogy tetzésük szerint gyapjújuk eladására nézve vagy a' pesti vásárt, vagy a' londoni és vervieri piaczkokat választhatnák, melly utóbbi esetben nevezetesen Vervierben a' kereskedői biztosságra hagynák teljes meghatalmasítás mellett, vagy pedig személyes jelenlétű befolyásuk mellett eszközlenék. Ha talán a' gyapjútulajdonos gyapjújára előre kívánna pénzt felvenni, azt a' becsárnak két harmadáig, vagy az e' nemű külön részvényes társaságtól, vagy az ayval összekötött banktól olly módon kapná meg, hogy a' gyapjunak az intézet befolyásával, vagy legalább tudtával történt eladása után a' felvett pénzt törvényes kamatjával, provisiojával, és az ezen munkálattal járó mindenféle, u. m. osztályozás, alkalmazás, zsákba rakás, és elszállításhelei, valamint tűz viz elleni veszedelem biztosítás, del credere, sensaria, és disconto-beli költségekkel, mellyeket természetesen az eladó-félfel visel, a' bekerülő ár összevegéből, az osztályozó intézet magának lefoglalhassa. Az illy nemű eladás mellett, a' gyáros a' szükségére kellő gyapjút első kézből megszerezhetvén, azon nyereség, melly az eddigi eladás módján után a' milliomosokká vált nagy kereskedők zsebébe ment, a' természető jövedelmét szaporitana. Az egészre nézve pedig ebből azon haszon következne, hogy ez által tulajdon nevünk alatt az angolokkal kereskedéshelei közlekedésbe jöven, velők legalább megtudatnók, hogy az általok német nevezet alatt megvenni szokott gyapjunak nagy része Magyarországból kerül, és hogy az annak első kézből megejtendő megvehetésére nekik az ötven, 's több ezer mázsa osztályozott gyapjuval ellátott, előttük azonban most még csak híreről is alig ismeretes pesti vásár módot nyujt. Ennek ennyire lett elhalasztása legigazibb jele annak, mit fentebb Pest vá-

rosa kereskedéséről mondtam. Hány van közöttünk, ki például mint valódi nagy kereskedő Londonnal egyes közlekedésben állana? A' gyapjút és egyéb anyagokat szemök láttára a' bécsi nagykereskedők által felszedetik, a' nélkül hogy azoknak igen szembetűnő nyerekedésük őket utánzásra ösztönözné, és miért? mert valamint kereskedésbeli műveltségök, úgy szellemök is kevés kivétellel a' boltoskodás, bizományi vagy speditiális munkálat, és haszonkémlés szűk körén túl hatni őket nem engedi.

Ki megfontolja kereskedésünk azon emelkedését, mely ezen vásárunknak az angolok, belgák, és fran-
eziák által történendő meglátogatásából származnék, bizonyosan szerencsésnek fogja magát tartani, ha ezen általam fentebb szóbahozott kereskedésbeli társaságnak részvehetésére elegendő vagyonbeli tehetséggel bír.

51. § A' kereskedésbeli anyagoknak tűz és víz elleni biztosítása.

Illy czimek alatt e' jelenkorban már majd minden művelt országban állanak fen részvényes társaságok. Így a' bécsi, a' trieszti, és ausztriai viszonos tűz elleni bátorságosító egyesületek Magyarországnak majd minden városaiban fiók biztosságot állítván fel, azokat tettségünk szerint használhatjuk ugyan; de ezekre nézve el nem hallgathatom azon ohajtásomat, hogy bár azon nevezetes pénzmennyiséget, melyet azon vállalatoknak külföldi részvényesei ebbeli nyerekedésük után az országból kihuznak, honunkban is megtarthatnók.

E' pedig leghelyesben, egy e' nemű, vagy külön állásu, vagy a' nemzeti bankkal összeköttetésben álló, honi biztosító társaság által lenne végrehajtható.

A' Komáromban fenálló, vízveszedelem elleni biztosító társaság, mint honi vállalat csak azt kívántatja, hogy vízi közösülésünk tágitásával, annak pénzalapja is aránylag növekedjék.

A' kereskedés nagyobb divatjában levő külföldi országokban találkoznak olly nyilvános biztosságu egyének, kik az eladó és vevő felek közt, mint a' kormánytól arra privilegiált közbenjárók, mindenikjök érdekét elősegítik. Ezen hajcsárok (sensalok) nevezete alatt más-hol ismeretes nyilvános felesküdt közbenjárók, honunkban még egészen hibáznak; ez pedig annál sajnosabb, mivel ezek hiánya miatt az idegen, és ismeretlen vevők és adók nem ritkán illy nemű alávaló, zavarosban halászó zsidók körmei közé esnek, kik nem annyira a' felek érdekeinek siettető elősegelésében, mintsem halogatásában és az által mind a' két félnek nagyobb megzsaroltatásában találják érdeküket. Ennek elkerülése, és az említett becsületes közbenjárásból származó haszon tekintetéből tehát, e' nyilvános biztosságu hajcsároknak törvényes léte legalább Pesten, mint honunk fő kereskedő városában igen kívánatos lenne.

Mind e' mondottakon kívül a' kereskedés sikeres folytathatására nézve elkerülhetlenül szükséges

52. §. Hitelünk minél nagyobb erősítése.

Valamint a' második szakaszban a' hitelt kétféle, u. m. kereskedésre és jelzálogosra osztottam: úgy itt is az utóbbinak mint egyszerű kölcsönözésbeli tartozásnak vitatását a' törvényről szóló fejezetre halasztván, ez uttal csak az elsőről kívánok szólni. A' kereskedési hitel nagyobb kiterjedése annyival szükségesebb, mivel ha a' kereskedés folytatása egyedül készpénzbeli fizetésen ala-

púlna, akkor annak köre igen szűk korlátok közé szoríttatnék. Minél nagyobb tehát egy országban a' hitel iránti biztosítás, annál kisebb lesz az e' részbeni bizalmatlanság.

Ez utóbbinak megszüntetésére nincs hatalmasabb eszköz, mint jól kimerített és a' kellő esetben szigoru pontossággal teljesítendő váltójog. Ez annál szükségesebb, mivel nem csak a' rosszlelkűt a' káros visszaéléstől, hanem a' becsületest is mérész és könnyelmű vállalkozástól és gazdálkodástól visszatartóztatja.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a' kereskedelem általában a' kereskedők, művesek és természetők közötti közlekedésen alapul, természetesen azt fogjuk következtetni, hogy a' váltótörvények erejének is mind a' három osztálybeliekre egyaránt ki kell terjednie. Mert valamint az a' maga rendén van, hogy a' kereskedő vagy műves, a' természetőtől netalán hitelbe veendő természetményekre nézve váltótörvényi szigorúsággal szoríttassék, szinte ugy igazságos az is, hogy a' nemes vagy nemtelen rendű természetőnek, vagy egyéb osztályu embernek hitelező kereskedő vagy műves követeléseit épen illy rövid uton megkaphassa. Midőn tehát a' nemes ember kereskedőtől vagy művestől akár váltóbeli kötelezés mellett kölcsönöz pénzt rövid időre, akár pedig kereskedésbeli árukat vagy műveteket vesz hitelbe, mint kereskedési közlekedésbe ereszkedő magát önként a' váltótörvény alá veti, és azért szükség esetében ez által szoríthatatik elégtételre is.

Ezekből természetesen az következik, hogy e' váltótörvényeknek igen elhatározottaknak, a' végrehajtásnak pedig rögtöninek kellett lenni, 's e' mellett kimélet nélkül szigorunak. Így például hamisan előadott cridára örökös rabságot senki tölcsapongó keménység-

nek nem fogja nevezni, *) ki meggondolja, hogy azzal többnyire számos más becsületes honpolgárának megbukása vagy on összekapcsolva. Valamint a' sem kárhoztatható, ha a' valóságos tönkrejutás esetében a' megbukott félnek minden vagyona utolsó fillérig a' hitelezők kielégítésére fordítatik. Azon ellenvetés, hogy ez által a' megbukott családja hidegvérű kegyetlenséggel éhenhalóvá tétetik, a' bírakra nézve meg nem állhat. Az irgalomadást, a' szánakozásra méltók csak a' hitelezők emberiségétől várhatják; a' bírák illy kegyelmezésre feljogosítva nincsenek. Ennek így kell lenni, és pedig azért, mivel mint már fentebb mondva volt a' váltótörvények szigorúsága nem annyira a' hiteladásra nézve ösztönző, mintsem az azzal, mások veszélyeztetésével történhető visszaélésekre nézve szolgál elijesztő eszközzül.

Ezen nézeteim, melyekről a' Hitel és Világ című munkákban még többeket is olvashatni, jelenkorunkban mindinkább látszatnak elterjedni, 's a' közön-

*) E' büntetés még is igen kemény lenne, 's épen azért célját tökéletesen eltévesztené. A' kegyetlen büntetések a' bírakat ösztönszerűleg irgalomra és engedékenységre indítván, a' nagyobb bűnös épen azért kerül ki minden büntetést, mert a' kiszabott fenyíték kegyetlenségétől a' bírák visszaborzadván, hajlandóbbak a' bűnöst egészen felmenteni, mint az embertelen törvények végrehajtásában eszközül szolgálni. Ennélfogva valamint minden vétek, úgy a' hamis megbukások ellen is nem a' kegyetlen, hanem a' mérsékelt, de annyival bizonyosabb és el nem kerülhető büntetések szolgálnak legbiztosabb óvószerül.

ség napról napra jobban meggyőződik a' váltójog hasznos voltáról. *)

53. §. A' kereskedői rend megbecsülése.

Ez ugy érthetik el legbiztosabban, ha a' kereskedői osztályt a' kiváltságos vagyis nemesi rend nem csak nagyobb figyelemre, hanem vele való társalgásra is méltónak tartandja.

Midőn más művelt országokban a' kereskedőkből ministerek, hercegekből, lordokból, grófokból pedig

*) Mit a' szerző ezelőtt 5 esztendővel sejdite, az 1840-ben már beteljesedett, és pedig a' legszebb sikerrel. Ugyanis a' mondott évi országgyűlés egy remekül elkészített, más nemzetek tapasztalataival gazdagított, rendszeres váltótörvénykönyvet hozott be Magyarországra 's a' hozzá kapcsolt tartományokba. E' váltójoghoz, bár eleinte nagy bizalmatlanság vala észrevehető különösen a' kereskedőknél, a' közönség mindinkább kezd simulni; és ha a' váltótörvénytől való féltékenység tovább is olly szigoruan ítélendőnek, mint elkezdték, a' törvényhatóságok pedig e' váltótörvényhatóságokat személy-és osztályválogatás nélkül pártolandják, mire mindenik a' nagyméltóságú helytartótanács által felszólítatott: ugy biztos reményben élhetünk, hogy kevés évek múlva a' kereskedői hitel nálunk olly szilárd alapot nyerend, hogy a' külföldi kereskedők is ezental kereskedőinkkel örömet érezkednek egyenes közlekedésbe, mitől eddig valóban irtóztak, mi egyik lényeges oka vala iparunk és kereskedésünk hátramaradásának.

kereskedők lesznek: akkor nálunk sok, még magát művelt férfinak tartó nemes is a' legbecsületesebb és értelmesebb kereskedőt zsidónak, vagy csalártnak nevezi, és pedig csak azon okból, mert a' földesurnak eladó gyapjára, vagy egyéb természetményeire nézve kereskedői észrevételeit előadni bátorodik, vagy az eladótól kiszabott árt, a' kereskedői kilátások szerint önkára nélkül elfogadni nem képes.

Legyen csak a' magasb lelki műveltségű kereskedő vagy gyáros, műveltebb társalgási körre méltatva: magától jobbra forduland nem csak azon elvétett elv, miszerint a' dús kereskedő fiából tekintetes vagy annál is nagyobb urat igyekszik nevelni, hanem még a' tekintetes és nagyságos urak sem fogják szégyenleni fiaikat kereskedőknek vagy gyárosoknak nevelni. *)

*) Hogy a' kereskedői rend eddig Magyarországhban nem nagy becsületben tartatott: annak röviden oka az: mert ilyen rend eddig még nálunk nem volt. Kereskedésünk már magában parányi levén: ezt is zsidók, örmények, czinczások, görögök, házaló tótok, kalmárok, kupeczek, haszonkémlők űzték csaknem kirekesztőleg. Rendes, művelt, a' kereskedést tudományosan értő férfi valódi ritkaság volt hazánkban; a' zsidók, 's mindennemű kupeczek számlálhatatlan serege pedig éppen nem valának képesek a' kereskedői rendről magasztos eszmét költeni a' magyar nemes fejében. Hozzájárult még a' kereskedői osztálytól való idegenkedéshez az is, hogy azon néhány műveltebb valódi kereskedő, kiket előmutathattunk, mind szokásban, mind nyelvben a' nemzet tömegétől különbözve és elválva, az ország szívében is idegeneknek tekintettek, 's azok is maradtak valósággal. Hogy mind ezek a' kereskedés nagyobb

54. §. Kereskedési társulatok.

Illyenek több országokban állanak fen, hol a' kereskedés emelkedése nagyobb figyelemre méltatik. Így Angliában a' keletindiai társaságon kívül, az afrikai, levantei, orosz, 's a' t; Spanyolországban a' philippinai, manillai és havannai; Hollandiában az 1815-ben felállított chinai; Dániában az ázsiai; Svédhonban a' keletindiai, orosz birodalomban az orosz-amerikai; Németországban a' nyugotindiai kereskedési társaságok nagyobb kisebb terjedésben a' nemzetek kereskedését sikeresen elősegítik.

Magyar hazánk jelen kereskedésbeli körülményei még nem olly kedvezők, hogy már illy nemű vállalatok a' részvényeseknek kielégítő nyereséget ígérhetnének. Ha mindazáltal illyeseknek valósitása célba vétetnék, akkor mindenek előtt arra kell ügyelnünk, hogy azok a' nemzeti gazdaság elősegítésére vezető általános tervvel össze ne ütközzenek; 's ezért ezeknek létrehozása mind addig halasztandó lenne, miglen az ohajtott országos gazdasági egyesület magát szilárdul megalapítván, a' kereskedési társulatokat is célirányosoknak ítélendi. Ez pedig annál szükségesebb, mivel még azon

virágzásával, a' kereskedői rend műveltségének előmenetével, főkép pedig a' kereskedőknek a' magyar nyelvvel 's nemzetteli egybeforrásával jobbra fordulandának, kezességet nyújt azon jelenleg is észrevehető megbecsültetés, mellyben a' műveltebb 's nemzetiségünkhez simuló kereskedői egyének valláskülönbség nélkül részesülnek.

esetben is, ha e' részben a' kívánt állásponttal, például a' belső közlekedésre, dunai szorulatra, Poprád használtatására, az adriai tengerrel egyenes összeköttetésre nézve, a' honi műszorgalom élénk munkásságával, és így felesleges művetek és kereskedési cikkek bőségével illő mértékben dicsekedhetnénk is, arra kelleltik ügyelnünk, hogy a' Poprád Opatovecznál, a' Duna pedig Orsovánál országunk határától elbúcsuzván, mind a' két folyamoni szabadhajókázhatás biztosításáék, mit az illető hatalmasságokkal kötendő szerződések útján érhetünk el.

Ha mind ezekre nézve egyszer rendiben leszünk, akkor a' balti, adriai és fekete tenger felé irányzandó kereskedésünk elősegelésére, e' kereskedési társulatok bizonyára igen sikeres eszközül szolgálnának. Most azonban nem csak időelőttiek, de annyibul is céliránytalanok lennének, mivel ha ezek vállalatjukat szerencsés előmenetellel folytatván (mint azonban hinnünk alig lehet), annak minél nagyobb kiterjesztését célul vennék, éppen ez által nemzeti iparunkat inkább hátráltatnák, mint elősegítenék, mivel az eddig mondottakhoz képest nemzeti gazdaságunk érdeke nyers termeszterményeinknek külföldöni eladásában, és helyettük kétszer olly drágán megfizetendő művetek megvételében, hanem inkább az elsőeknek itthoni feldolgozásában, és tulajdon szükségünk kielégítése után a' feleslegnek külföldöni eladásában gyökeredzik.

Látható ezekből, miszerint a' mostani kereskedésbeli elvünknek egészen meg kelletik változnia, 's más irányt vennie. Ez pedig úgy történhetik meg, ha ezentul belső kereskedésünket a' külsőnél többre becstülendjük, 's arra nagyobb figyelmet fordítunk. Ez azonban műszorgalmunk növekedésével önként be fog következni, mi

valóban igen ohajtható, mert csak így fog az említett eddigi súlyos mellékes adó megszüntettetni. *)

*) A' magyar kereskedés, különösen a' bor-kereskedés emelésére többször alakultak össze már társaságok, de közülök egy sem juthatott erős lábra. Első volt, melyet dr. Fuker e' század elején iparkodott felállítani; de elhalt az, mielőtt megszülethetett volna. Nagyobb állandósággal biztatott az, mellynek Schweikhard lovag, herczeg Bretzenheim, Eszterházy Ferencz és Miklós grófok, és Weckbecker 1804-ben a' kormány egyeztével veték meg alapját. Ezen „Magyar éjszaki kereskedő egyesület“ czímet viselő társaságnak első czélja volt az Oroszországban igen kedvelt magyar boroknak ott keletet szerezni. A' társaság 12' évre, 's 500 forintnyi részvényekre volt tervezve; a' főke 300 ezer forintra állapítottatott. A' király annak alakulását elősegítendő Gyürky torontáli főispánra bízta a' hivatalos felügyelést. A' pénzek beszédése és kiadása a' bécsi kölcsön és váltóbankra volt volna bízandó, 's az ügyvivőség Bécsben egy hiteles tőzsrre ruházandó. A' társaság azonban több okoknál fogva nem állapíthatta meg magát. A' magyar előítélettel viseltetett azon egyesület iránt már csak azért is, mivel magyar czíme mellett is Bécs tüzeték ki középpontjául; 's e' bizalmatlanság a' Bécs és Magyarország közti kereskedési viszonyok akkori állapotjában nem is volt alaptalan. De már a' kibocsátott programma sem volt kielégítő: némi színét viselte az magán egy károssá válhatandó egyedáruságnak; ez 's az a' homályos határozatlanság, mi a' tervben, a' részletek tekintetében uralkodék, nem szerezhett annak részvevőket. Némelly lépéseket azonban még is tőn e' társaság; Orosz-, Svéd- és Poroszország po-

ltdcal viszonyai igen kedvezők voltak reá nézve, 's az engedmények, mellyeket ezen országok kormányától nyert, más belkörülmények közt virágzatra emelik vala borkereskedésünket. A' társasági igazgatóság t. i. nem csak szabadságot nyert a' magyar boroknak a' Poprádon és Visztulán szállítására, hanem ezen kiszállított borokra nézve az elbingeni árumegállítás eltörlesztését is kieszközlé; más részről pedig a' porosz, még mindig magas beviteli vá-mokat hordójától csak 16 garasra szállitátá. A' svéd király már előbb kedvező feltételek alatt engedte meg a' magyar borok bevitelét. Milly hasznót várhat vala e' tár-saság, ha megállapodik, Oroszországból, kitetszik on-nan, hogy hivatalos vámjegyzék szerint Szent Péter-várra 1804-ben 1,900,000 rubelnyi (azaz több mint 3 millio forintnyi) bor vitetett be. A' Schweikhardtól Oroszországba tett próbaszállítások azonban mégsem elé-giték ki a' reményeket; de az akadályok leginkább phy-sicaik levén, idővel elmozdítottathattak volna. Sikeresebb volt a' Svédországba tett kísérlet; mi azonban a' társaság elenyészte után nem folytattaték. 1807-ben Berzeviczy György fogta fel ujra az éjszaki borkereskedés ügyét, 's kedvencz eszméjének, az éjszaki hajózásnak megkez-désére példát nyujtandó, a' Poprádon, Dunajeczen, és Visztulán borszállítást tett Varsóba. De ezen a' még szabályozatlan uton annyi akadályokra talált, hogy kísér-letét sem maga, sem más nem ismételte.

IV. SZAKASZ.

Nemzeti iparunk erkölcsi akadályai és
segédeszközei.

55. §. Polgári alkotmányunk a' korral haladva módosítást kíván.

Hogy polgári alkotmányunk a' kor lelkéhez képest koronként módosítást és változtatást szenved, ezt tanúsítja törvénykönyvünk; 's hogy a' javítás és módosítás ujlag szükséges, ezt mind atyáskodó fejedelmünk, mind az ország Rendjei szóval és tettel elismerték az által, hogy országos küldöttségeket neveztek ki, melyek polgári szerkezetünk minden ágait figyelmesen átvizsgálván, a' szükséges változtatásokra és módosításokra, kész terveiket már több évek előtt benyújták. Én is tehát, mint hazámnak csekély de hű polgára, bátorkodok némelly igénytelen javallatokat előadni; de nem vagyok olly botor, hogy hinném, mintha meggyőződésemből eredt javallataim csalhatatlanok lennének; sőt igen is tudom, hogy gyakran az elméleti elveken alapuló politikai igazságokat, a' gyakorlati élet keserűen megczáfolja. Ezért tehát inkább eszméket és gondolatokat akarék én költeni, hogy az általam elő-

adottakat más honfiak is komolyan meghányják vessék, 's a' szerint érdemükhöz képest vagy elfogadni, 's törvényes uton életbe léptetni, vagy örökös feledékenységnak átadni méltóztassanak. De különben is e' kérdésnek mélyebb feszegetése annál bajosabb, mert akármerre tekintve, mindenfelől annak vagy az uralkodó elvekkel összeütközése, vagy egyoldalú érdekek képzelt csonkítása, vagy pedig a' régihez tulcsapongó ragaszkodás, és más egyéb tekintetek fejtegetését akadályoztatják. Legnagyobb tekintetű akadály ezek közt az, hogy akármelly' még olly hasznos változás, azon rendnek látszik (bár csak képzelve) csonkítani előjogait, melly a' törvényhozó hatalomnak egyik részét tevéen, annak védelmezésében első dicsőségét szemléli. Ennél fogva e' tárgy részletes fejtegetésébe, habár Verbőczy tudományával birnék is, ereszkedni nem akarok, és egyedül, csak azon törvényes akadályokat fogom érinteni, melyek elhárítása nemzeti iparunk gyarapodását hathatósan eszközölné.

Illyenek a) hogy a' nemtelenek nemesi jóság birhatásából kizárva vannak. Az ebből származó föld értékének leszállítása és egyéb káros következmények, valamint e' törvény eltörléséből származó haszon fentebb már bővebben fejtegettettek. b) A' szabad királyi városoknak az országgyűlésen elkülönzött képviseltetésük, 's követjeik szavazatainak határozatlansága. c) A' nemtelen mezei polgároknak, valamint a' vármegyéken, ugy az országgyűlésen nem levő képviseltetésük; mi annál nagyobb figyelmet érdemlő, mivel a' hon népessége legnagyobb részének érdekébe vág.

Ezen utóbbi kettőre nézve a' módosítás annyibul kívánatos, mivel ha a' nemtelen a' nemessel, és így az általános közönség együtt lenne képviseltetve, az eddigi egymásiránti bizalmatlanság megszűnnék, 's a' nemzeti

érdek nem egy osztály, hanem valósággal az egész nemzet érdekét képviselné; mi az ország hatalmára, nyugalomára, boldogságára milly varázs hatalmat gyakorolna, magyaráznom nem szükséges. Ezen elven alapul valamennyi szabad alkotmányu nemzet rendszere, azért nemzeti gazdaságuk is sokkal kedvezőbb helyzetű mint honunkban, hol még maga az egyetlenegy valódi szavazattal bíró, de ismét a' papi, mágnási és köznemesi felekezetekre oszlott privilegiált rend maga is nézeteinek egyesítésében nehezen boldogul. Mind ezekre nézve első lépés volna

56. §. A' törvény előtti egyenlőség.

Minden országnak és thrónnak tagadhatlanul leg-erősebb oszlopa a' törvény előtti egyenlőség minden honpolgárra nézve. E' törvény első alapja mind az alkotmányos monarchiáknak, mind a' köztársaságoknak. De mielőtt hazánkban is mint alkotmányos országban ez elv felállíthatatnék, előbb még némellyeket előzőlegesen ki kell mondanunk. Így például először szükséges, hogy a' nemesi és nem nemesi rend közt fenálló választófalak lassankint ledöntessenek, a' nemzet legnagyobb osztálya fokonként az alkotmány sáncaiba bevétetvén a' képviseltetésben is részesítessek, minden nemű földbirtokot tulajdonul magának szerezhessen, és a' nemesekkel együtt mindenféle hivatalokra alkalmaztassék. Másodszor megkivántatik, hogy a' közterhekből a' nemesi rend annyit vállaljon magára, hogy ez által az adózó nép könnyítésével e' részben a' kor szellemével többé már össze nem férő azon szemrehányás megszűnjék, miszerint a' legtöbb javakkal ellátott privilegiált rendűek minden teherviseléssel vonakodásról vádoltatnak. Jól tu-

dom, hogy ez előadásom még sokaknak nem fog tetszeni, 's ez ellen több ellenvetéseket tesznek. Ezek között legnevezetesebb: „alkotmányunk azon törvényének és így a' nemzet szabadságának eltörlése, melly a' nemesi rendet kirekesztőlegi földbirtoka jogán kívül minden közadózástól fölmenti.“ Hála az egeknek, hogy az e' tárgyú nézetek nem csak mind inkább másféle irányt nyernek, hanem már nyilvános szó és írásbeli vitáknak anyagul is szolgálnak. Teljes reménynyel is biztathatjuk magunkat, hogy ezeknek napról napra nagyobb elterjesztése azon felvilágosítást fogja közönségessé tenni, hogy 1) a' nemzet nevezete alatt nem egy vagy másféle felekezetet, hanem minden osztályu polgárokat kell érteni, 's azokat valamint minden javakban, úgy a' szükséges közterhek viselésében is egyaránt részesíteni; 2) hogy a' legszabadabb nemzetek alkotmányaiban sarkalatos és változhatlan polgári törvény egy sem szolgálhat, mi azonban változhatatlan és sarkalatos alapja minden szabadalkotásu képviselői országlásnak ez: hogy törvényhozó hatalmánál fogva a' képviseltetett nemzet fejedelmének megengedezésével bár melly rendű törvényt a' kor körülményeihez képest nem csak módosíthatja, hanem szükség esetében azoknak végképeni eltörltetésökkel azokat ujakkal is fölcserélheti, és minden a' status gazdaságára megkívántató közterheket és adózásokat törvényesen elhatározhatja. Ez mint mondám, minden szabad alkotmányoknak egyedüli sarkalatos alapja. A' szabadságnak e' palladiumát megváltoztatni akarni magában halálos büntetést érdemel. Valamint illő, hogy ez előtt térdet fejet hajtsunk, mivel magában foglalja fejedelmünktől kezdve az utolsó napszámosig mind-

egyiknek biztosított bátorságát, úgy a' divatozó közhatásu törvényeknek hiv teljesítése, 's ezeknek tartozandó vak engedelmeskedés minden honpolgárnak kivétel nélkül legszentebb kötelessége. Illy valódi szabadság birtokában minden magyar hazafinak szive emelkedni fog, ki e' szónak fenséges tartalmát megérti. Annak fentartásában legnagyobb boldogságát látván, mindentől mi azt megcsonkithatná, őrizkedend, és azért valamint felséges királyunk, úgy a' felvilágosított hazafi sem fogja akármelly czímű törvénynek meg nem változtathatása által magát örökre lebilincseltetni, és ez által a' nemzet jobb létének útját végképen kizárni. Még egyszer tehát legyen mondva: polgári alkotmányunknak egyedüli sarkalatos és változhatlan alapja I-ör felséges királyunk helybehagyásával járuló törvényhozói hatalmunk, 2-szor a' közterhek elhatározásának szabad gyakorlása, 3-szor a' fenálló meg nem változtatásig teljes erejű törvényeknek szentsége. Ezentul változhatlan sarkalatos törvény nem lehet. Ha meggondoljuk, hogy e' tagadhatlan igazság elismerésére egy kevés hidegvérű megfontoláson kívül mi sem kívántatik, valóban eléggé nem csudálhatni, hogy a' 19-ik században még gyakran olly állításokat hallunk, melyek szerint nemzeti szabadságunk egyedül csak a' nemesi rend előjogainak megsérthetlenségén alapulván, minden e' célra szolgáló törvények sarkalatosoknak, és változhatlanoknak mondatnak.

E' sarkalatos törvények eddigi védelmezésében és fentartásában tekintik a' fentebbi nézeteim ellenzői a' 8 századot meghaladó polgári alkotmányunknak még mai napi életét. Ezt én egy részről kétségbe hozni nem akarom; hanem hogy ugyanezen körülménynek köszön-

ketjük nemzetünk hátramaradását is, azt átlátni valóban nem nehéz, mert midőn a' polgári alkotmány a' nemzetnek egy 20-ad részét javakkal és jogokkal megáldotta, akkor a' nemzet $\frac{19}{20}$ ad részét joltévő sánczaiból ki-rekeszté, mi valóban, hogy a' nemzet erősségére történt legyen, nem állíthatjuk. *)

*) Hogy nemzeti alkotmányunkon az idő kívánataihoz képest változtatni nem csak lehet, hanem szükséges is, azt már mind felséges fejedelmünk mind az ország rendjei nyilvánosan kijelentették az által, hogy a' köz-igazgatás és polgári szerkezet minden ágainak átnézésére, és javítására országos küldöttségekett neveztek ki még ezelőtt 50 esztendővel, 's ez országos választmányok az 1825/71-ki országgyűlésről ugyane' czélból újra kiküldetvén, javallataik el is készültek, 's csupán országgyűlési tárgyalatásra várakoznak. Minden eddig indítványba hozott javallatok közt azonban kettő mind eddig nagy ellenszegülésre talált. Egyik ezek közül az, hogy a' nemesi rend a' nemtelenekkel együtt aránylagosan vigye a' közterheket; másik visszatetsző javallat pedig a' nemteleneknek adandó képviseltetési jog. Az első javallatot némelyek a' magyar alkotmány alapjával tartják összeütközőnek, mi azonban, a' dolgot törvényeinkből és történeteinkből felvilágosítván, épen ellenkezőleg mutatkozik. Ugyanis igen ferdén ítéli meg, 's valóban méltatlanul vádolják eldődeinket azok, kik azt erősítik, mintha nemes őseink magukat minden tehertől kivonni akarván, az egészet a' nemtelenek nyakában hagyták. Tudjuk tudniillik, miszerint hajdan a' katonáskodás volt mindenek felett a' legnagyobb, 's legveszélyesebb teher, mert az ököljog századaiban örökös háborukban éltek a' nemzetek, mely-

Ámbár munkám céljától egy kevéssé félrevezet, itt azonban még is el nem hallgathatom azon nézeteimet, melyek azon történetíróinkétől, és törvénytudósainkétől annyiban különböznek, miszerint e' nemesi jogok eránti úgy nevezett sarkalatos törvények nemzetünk pol-

nélfogva a' katonáskodás terhét viselő nemesek örökös békétlenségeknek, vezedelmeknek, 's egyszersmind roppant költségeknek valának kitéve. Jelenleg békés idöket élünk, és még is milly áldozatokra kész a' szegény jobbágy, csak hogy a' 10 évi katonáskodástól megmenekülhessen? De még a' személyes katonáskodás nem volt elég, hanem valahányszor a' szükség úgy kívánta pénzbeli segedelmeket is adtak nemes eldödeink részint saját majorsági, részint jobbágyi földjeik jövedelmei után. Innen következett az, hogy azon nemesek (t. i. az armalisták), kik jobbágyoknak földet nem engedhettek által, maguknak sem lévén, az 1793: 4. czikk következtiben a' vármegyék házi szükségekre taksáltatni rendeltettek, melly adótól csak az 1805: 1. czikk által mentettek föl a' gyakori insurrectionális terhek tekintetéből. Ezekből látható, hogy a' magyar alkotmány alapelve épen nem az, hogy a' nemes minden tehertől szabad legyen, sőt ellenkezőleg mint legtöbb jogokkal bíróra a' legterhesebb és legköltségesebb terhet, t. i. a' személyes önköltségű katonáskodást vetette. Hogy azonban épen e' kötelesség miatt jelenkorunkban a' nemesség úgy szólván csekély terhet viszen, annak oka nem a' magyar alkotmány alapeszméje, hanem a' művelt világ körülményeinek megváltozása. Ugyanis már 27 esztendeje, hogy az Europa békéjét, 's az emberiség érdekét megzavaró francia háboru megszűnt. Ez óta a' mi birodalmunk köré-

gárosodásának ősi alkotásában gyökereztetnének. Abban történetíróink ugyan mindnyájan megegyeznek, hogy a magyarok, midőn Ázsiából kijövének közönségesen és kivétel nélkül szabadok valának, és ebben én is tökéletesen megnyugszom; de annak, mit továbbá mondanak, hogy t. i. a' nemtelen adózók azoknak ivadéakai, kik vagy mint eredeti magyarok fegyverrel vitézkedni vonakodván, vagy mint az országnak meghódolt előbbeni lakosai fegyveres ellentállásuk miatt rabságra kényszerítettettek, mint minden történeti adatok nélkül szükölködő, és csak

ben mély csend uralkodik; 's ha a' nemzetek és fejedelmek egybekapcsolt érdekét, 's az emberiségnek és műveltségnek fokonkint nevekedő diadalmát tekintjük, azon remény is bizvást kecsegtet, hogy háborút, nemzetek közönséges viadalát korunk egy hamar nem látand. Ellenben a' nemzeteket 's az egész emberiséget boldogító indítványok, intézetek és vállalatok egymást érik. A' törvénykezés jobb rendbe szedetik, iskolák épülnek, utak, csatornák készülnek, humanisticus intézetek állittatnak', egy szóval nem az öldöklő háboru, hanem a' béke áldásteli malasztja igényel a' honpolgároktól áldozatot. Illy körülmények közt semmit sem kétkedünk, miszerint a' magyar nemesség, melly 8 századok lefolyta alatt hazáját, alkotmányát, ha kívánta, fegyveres kézzel is fentartani tudta: a' 19-ik század szelidebb szellemét is képes leendő felfogni, 's az egész nemzetet egy testté olvasztván, az örök igazság lánczaival olly szorosan kapcsolandja egybe, hogy az ne csak fentarthassa magát minden ellenségei ellen, hanem hatalmasabb, megelégedettebb és boldogabb is lehessen mint valaha!

puszta vélekedésen alapuló előadásnak hitelt adni hajlandó nem vagyok, és pedig e' következő okokból:

Ha minden elfogultság nélkül a' dolgot mélyebb vizsgálat alá vesszük, alkalmasint e' nézetekben fogunk megállapodni: Ázsiából lett kijövetelökkor a' magyarok számát mintegy 1 milliora teszik a' történetírók. Egyre- másra egy családra 5 személyt számlálván, a' családok száma mintegy 200,000-re mehetett. Ezek közül ha minden családra általában egy fegyverviselésre alkalmas férfit számítunk, a' fegyveres nép szinte 200,000 főt tett. A' többi 800,000 részint öregekből vagy tehetetlen testüekből, asszonyokból, növendékekből és gyermekekből, részint pedig olyanokból állott, kik az otthoni vagyonnak és gyarapodó gazdaságnak munkás gondviselésével foglalatoskodtak. A' 200,000 fegyveresnek hét fő, és ezek után 108 kisebb rendű vezére volt; 's ha még minden 100 fegyveres után négy külön rangu hadi tisztet veszünk, e' tisztek száma összesen közel 9 ezerre mehetett.

Hogy az országnak meghódítása után, annak földje bizonyosan a' különféle előkelőbbségek félretételével minden személyes kivétel nélkül az elsőtől fogva az utolsóig egyarányos mértékben ki nem osztatott, hanem a' különféle ranghoz képest a' föld birtoka is nagyobbra kisebbre szabotott ki, abban legkevesebbet sem kételkedhetünk. És így mindjárt ez alkalommal ebből az következett, hogy a' nagyobb földbirtoku főbb rendűek az alsóbbaknak segedelmére, ezek ellenben kevés földjük mellett amazokénak használatára szorultak. A' pénznek még azon időbeli gyérsége mellett a' haszonbér, mellyel az alsóbb rendűek amazoknak tartoztak, részint személyes munkából, részint a' termésnek egy bizonyos részéből állott. Az alsóbb rendűek elszaporodásával azoknak ivadéakai is természetesen mindnyájan földbirtokban nem

részesülhetvén, azoknak nagyobb része kénytelen volt a' hatalmasabb birtokosok földjeinek fenérített művelése módjára élelmök fentarthatása kedvéért támaszkodni. Így az eleinte szabad szerződésből származott földbéri viszony, végre törvényes szokássá vált köteleességre fordult. És ime, ez lehet a' földesuri és jobbágyság közti későbbi összekötésnek alapja. Hogy a' nemzetnek minél nagyobb műveltségével annak életszükségei szaporodtak, 's következőkép a' földművelés is mindinkább több emberek kezét megkivánta, az természetes; valamint az is, hogy az ezzel foglalatoskodók az ellenséggel küszködő fegyveres hontársaiknak ellátására köteleztettek, a' dolog rendjében volt. Azt azonban hogy a' fegyveresek tekintetőkben és hatalmukban mindinkább nevedtek, amazok ellenben illy arányban hanyatlottak, annak tulajdonithatni, mivel azon időkben a' katonai vitézség úgy szólván egyetlen egy erénynek tartatván, a' nemzetnek előkelőbbjei csupán ez utat tekintették dicsőnek. Hogy e' hatalmasbakra illy testülete mellett, időhaladtával azoknak személyes előjogai, a' már szokásba ment földbéres jobbágyságnak ellenben terhei mindinkább növekedtek, könnyen elgondolhatjuk. Ennek illy-nemű hosszas gyakorlata ezt szokássá változtatván, így támadt a' privilegialt és adózó, vagyis a' nemes rend és a' nemtelen osztály. *) Ez utóbbinak mindinkább meg-

*) A' szerzővel annyiban én is egyet értek, hogy balgaság volna gondolni, mintha a' mostani nemtelenek elődei mindnyájan a' katonáskodási teher alóli kihuzás, vagy vétségek miatt taszítottak volna jobbágyi és rabszolgai állapotra; de a' mostani jobbágyság eredete fejtegetését nem valóságos historiai adatokra építi. Tudjuk azt, hogy a' magyarok az első fejedelmek alatt mindnyájan

terheltetésén és elnyomatásán segíteni kívánó több dicső emlékezetű királyaink a' szabad királyi városok felállításával, és végre azoknak az ország rendjei közé emeltetése által igyekeztek az így támadott aristocraták és oligarchák mindinkább érezhető hatalmaskodásai ellen munkálkodni. Ez a' történet sora Europa minden legré-

szabadok voltak, 's hűbéri rendszernek náluk nyoma sem találtatott. Azonban náluk is, mint minden nemzetnél voltak hatalmasabbak és gyengébbek. Így történt az, hogy a' magyar földet magok közt felosztván, a' szegényebbek a' fejedelemtől mint fővezértől kaptak ugyan szabadföldeket, de olly köteleztetéssel, hogy ezekért a' fejedelmet minden háborujába kísérni, 's hadakozni tartozzanak. Ez az eredete a' sz. István által rendszeresített várjobbágyoknak (Jobbágyones Castri). Később a' várjobbágyokból némellyek földjeiket teljes tulajdonosi joggal megnyerték királyainktól, azaz a' király szolgálai sorába emeltettek, olly kötelezéssel, hogy ezentul nem a' főispányok, hanem egyenesen a' király zászlója alatt tartozzanak katonáskodni. Ez az eredete a' nemesi rendnek. Majd ismét e' várak földjei azok birtokosaival a' várjobbágyokkal együtt királyaink által püspököknek, monostoroknak, 's más országnagyoknak ajándékoztattak. E' várjobbágyok eleinte szinté azon köteleességet tették, mivel fejedelmeik iránt tartoztak, azaz uraikat a' háborukba fegyveres kézzel kísérték, de más nemű szolgálatot tenni nem szoríthathattak. Azonban lazaan lassan e' katonáskodási köteleességtől részint önkényt részint erőszakkal felmentve, időjártával ezek földjeiktől elébb személyes szolgálatokat, végre I. Lajos törvényétől kezdve kilenczedet is adtak; és ez ismét eredete a' mai magyar jobbágyságnak.

gibb és műveltebb nemzeteinek, a' nélkül, hogy történetük írói a' nemtelen születésűeket a' nemzet sorából kirekeszteni, vagy mint bátortalan ősek ivadékjául bélyegezni kívánnák, mint ezt minden történeti adat nélkül historicusaink könnyelműleg egymásután írják, meg nem fontolván, hogy ha csak a' mai ötszáz ezer számú nemeseinknek elődjei vitézségük által olly szembetűnő megkülönböztetésre, 9 millio honpolgároké ellenben nyulszívűségük és fegyverhordás előli szántszándékos vonakodás által rabságkárhoztatásra érdemesek valának, akkor a' magyar nemzet bizonyára meg nem szerezte volna magának azon vitézség dicső hírét, melyet más nemzetek még most is a' magyar nemzettől elszakíthatlannak tartanak.

Miután ezen közbenvetésre csak annak megmutatása kedvéért ereszkedtem, hogy a' P. 1-ae Tit. 9-us korántsem nemzetünk polgárosodásával állott fel, hanem a' nagyobb hatalomra kapott aristocratiának későbbi szüleménye; 's következőleg a' kor kívánságával ezen csupán egy néposztálynak adott jogok, fokonkint az egész nemzetre kiterjeszthetők, ismét felfogom munkám fonálát, és bár ismételve is, nemzeti gazdaságunk érdekébe vágó törvényeink módosítására nézve ohajtásomat ezekben központosítom: 1) általános földbirhatás, 2) általános képviseltetés, 3) jobbágyi tartozásoknak örökös megváltása, 4) közterheknek egyarányos elosztása, 5) hitelünk erősítésére vezető újabb törvények, és 6) törvény előtti egyenlőség.

A' három első és ötödik pontra nézve nézeteimet e' munka folytatában tán már unalomig előadtam; a' negyedik pontu közterhekről is az előforduló helyeken szinte szólanom módomban vala; így például az utak mikénti készítése és rendbetarthatása, a' vizek mikénti szabályoztatása iránt véleményemet igyekeztem belátásom

szerint előadni; azért itt csak a' többi nem említettek-ről, u. m. katonaállításról 's tartásáról, honi és hadi adó és országgyűlési költségek fizetéséről és vontatás-ról bátorkodok még néhány jegyzeteket tenni.

57. §. Katonaállítás.

Hogy a' nemesi rend ez alul insurrectionalis tartozása által magát mind eddig fölmentve tarthatta, az igaz; de azt sem tagadhatni, ha visszatekintünk azon okra, melly a' nemesi rendnek ezen és többi kedvező előjogait következteté, t. i. a' haza védelmezésének, és így a' katonáskodásnak előzőleges kötelezésére, és azt e' részbeni mostani álláspontunkkal összehasonlítjuk, hogy a' körülmények e' jelen korban igen ellenkezőre fordultak; mert épen a' katonáskodás terhes becsületét mai napig viselő nemtelen fél minden előjogok kirekesztésével a' többi terheknek is egyedüli viselője. Erre ugyan többen azt fogják mondani, hogy a' nemesi rend, melly még most is királya felszólítására mindenkor kész felkelni, arrul nem tehet, ha a' kormány ezen jogával élni nem akar. De valljon minden elfogultság félretételével nem vagyunk e kénytelenek elismerni, hogy e' jelenkorban, hol a' katonáskodás nem csupa személyes bátorságon és állati erőn, hanem inkább tudományos kifejlődésen, szigorú rendtartáson alapul, és mellynek létesítésére folyvást tartó gyakorlat kívántatik, az illy időszakénti felkelés valóban sikeres hadi eszköznek többé nem tekintethető. *) Hiszen ezt mai nap még a' török is kezdi átlát-

*) Általánosan elterjedt vélemény az, a' magyar nemes felkelő sereget azért nyilatkoztatni czélszerűtlennek, mivel

ni. Így I-ső Mátyás dicső királyunk állandó fekete seregével többet vitt ki, mint a' többi bár hatszor számosabb hadi népével (?). Magam is, mint néhai sorbeli haditiszt (közben mint segéd tiszt is és így nem mint csupa mechanicus katona) az ellenség előtt szolgálván, e' rész-

jelenkorunkban a' hadfolytatás módja megváltozván, csak állandó és szüntelen gyakorlatban levő katonaság állhat sikeresen ki a' csatapiacra. Ez azonban előítélet, 's olly okoskodás, mellyet épen a' legközelebb lefolyt véres háboruk tökéletesen megczáfolnak. Ugyanis épen e' századbeli háboruk világosan bebizonyították azt, hogy csupán állandó katonasággal egy ország sem képes magát ellenségei ellen védelmezni. Mai időnkben a' hadban minden status az egész nemzet megfeszített erejével igyekszik a' másikat legyőzni, azaz más szóval jelenleg nem 30—40,000 ember harczol körülbelől ugyanennyi zsoldossal, hanem egész nemzet egész nemzettel viaskodik. Illy körülmények közt igen természetes, hogy a' leggazdagabb nemzet se állithat ki elegendő állandó katonaságot; 's ha csupán erre akarná védelemrendszerét alapítani, az az egész ország eltűrhetlen terheltetését 's végképeni elszegényedését huzná maga után. Ez az oka, miért állítá fel Poroszország a' honvéd, Francia hon a' nemzeti testőr, Ausztria a' honvéd, Oroszbirodalom a' gyarmatosított sereget, és pedig a' legkedvezőbb sikerrel. Poroszország legalább egyenesen a' jól szerkesztett honvéd-seregének köszönheti a' francia járomtőli megszabadulást. Előítélet tehát az, mintha csak állandó és folyvást gyakorlatban levő fegyveres lehetne jó katona. Tudományosan művelt fő, 's tapasztalt altisztek tökéletesen alkalmasok arra, hogy egy nem mindig gyakorlott sereget szoros rendben és fe-

ben tulajdoníthatok magamnak egy kis ismeretet; és azért annál teljesebb meggyőződésemből mondom a' fentebbieket. Azt akárki átláthatja, hogy hasonló bátorság mellett két egymással harczoló fél közt a' nyereség azon részre fog hajlani, melly tacticalai tudománnyal és végrehajtással a' másikat meghaladja. Kik pedig azzal állanak elő, hogy annak megszerzésére évenkénti gyakorlatok

nyitékben tarthassanak, 's ez által akármielly ellenséggel diadalmasan megütközhessenek. Nagy számú állandó katonaság helyét tehát egy állandó, gyakorlott és művelt fő és altisztekből 's néhány szolgált közvitézekből összetételelt magoskola (cadre) tökéletesen kipótolja, mert ez elegendő arra, hogy a' béke idején polgári hivatását követő tartalékseregből, mellyhez az egész nemzet fegyverfogható tömege számítandó, kevés gyakorlás mellett is győztes hadat rendszerezítsen. Ennél fogva nem az a' hiba, hogy a' magyar nemes felkelő sereg állandóul nem szolgál, mert hiszen ezt is lehetne olly czélszerűen rendezni, mint a' porosz honvéd, vagy a' magyar végőrsereget, mellyek hivatásuknak mindenkor vitézül megfeleltek; hanem az a' baj, hogy a' nemes sereg maga, ha leggyakorlottabb volna is 50,000 fegyveressel hazánkat megoltalmazni nem képes. E' szerint Magyarország-nak is a' kor kívánatához képest szükséges honvéd rendszerét változtatni; 's ha a' népességben és kiterjedésben hasonló Poroszország 500,000 fegyverest kiállíthat, nekünk is módokról kell gondoskodnunk, hogy szinte porosz olcsósággal hasonló erőt fejthessünk ki, annyival inkább, mert a' hatalmas éjszaki óriás fél karjával birodalmunkat már bekerítvén, 's pompás Dunánk tengerbei kifolyását kozák örökkel megrakván, minden történhető összeütközésre számítani az okosság és politica egyaránt javallja.

is elégségesek lennének, nem tudják, hogy a' lovas katonai szolgálatra embert és lovat tanítani néhány hetek vagy hónapok nem elegendők, és hogy még a' kitanult embert és lovat is csak folyvásti gyakorlásban tartás teheti célja megfellelésére alkalmassá. Ha pedig ennek elérése kedvéért, csakugyan ezen, úgy szólván szünet nélküli gyakorlatra magát a' nemesi rend el is tökélené, valljon nem fogná e annak folytatását hamar megunni, ha az avval járó költségek és többi alkalmatlanságoknak temérdekségét, gazdaságának elmulasztását, 's a' t. tapasztalásból megismerendi. És így ha ennek így létét megismerjük, akkor meg leszen fejtve azon kérdés, miért kívánja olly kevéssé a' kormány a' nemesi rendnek e' törvényes tartozását még szükség esetében is használni, t. i. mert valamint egy részről annak sikeretlenségéről, úgy más részről az azzal járó költségek haszontalanságáról is meg vagyon gyűződve. Hogy e' hadi erőnek fogyatkozása annak helyrepótlását megkívánta, és hogy e' végből az állandó katonaság számának öregbednie kellett, az természetes; de hogy ezen teher szaporodása ismét csak a' közterheket egyedül viselő adózó népre háramlott, az is bizonyos; és ime ez az oka, hogy e' jelen kérdést, mint a' nemzeti gazdaság érdekibe vágót egy kis feszegetés alá vettem. Ha ennek némi méltánylása e' hézag mikénti orvosolhatására vezetne, akkor azoknak, kiknek hozzá szólójuk van, könnyű leendő célszerű módokat találni. Ezek között magam sem volnék hajlandó azt helyesnek elismerni, hogy a' nemes rendű és honoratiorok minden kivétel nélkül olly elvű katonaszkodás módjára köteleztetnének, mint jelenleg a' köznép; és pedig azért nem; mert bizonyos, hogy addig, miglen a' pórok lelki műveltsége annyira hátra vagyon, az elsőkre nézve nagyobb büntetést kigondolni alig lehetne, mint őket azokkal köz társu szolgálatra kényszeríteni.

Ezt elkerülni talán ekképen lehetne, ha például a' nemesek és honoratiorok a' mostani állandó katonaság egy bizonyos elhatározandó számának, melly leghelyesebben a' két osztályu népesség közti különbséghez arányozva lehetne, kiállítását és teljes fentartását vagy toborzás, vagy más mód által magukra vállalnák. A' katonáskodni kívánó nemes ifjak pedig az eddig divatozó mód szerint, mint nem kötelezett újonczok, ebbeli pályafutásokban ezentul is kereshetnék előmenetüket.

Ha ezen kívül a' katonatartásbeli teherből, mellynek alapja a' hadi adó, és katonai veszteségek (deperditák) viselése, szinte a' nemesi rend egy bizonyos, a' javak birtokához arányosítandó részt magára vállalna, minden e' részbeni eddigi vádoltatása megszűnnék.

Ennek minél előbbi elérése pedig a' nemesi rendnek annyival inkább szíven kell feküdnie, mivel, ámbár ez állandó tehernek önkénti felvállalása által, első tekintettel költségei szaporodni látszatnak is, mindazáltal közlebről nézven a' dolgot, megnyugtatóra szolgálанд az, ha megfontolja mind azon terhes alkalmatlanságokat, és költségeket, mellyeket a' felkelő seregnek fenértett folyvásti gyakorlása és a' fejedelem szabad tetzésére gyakori előállithatása okoznának.

58. §. Honi adó és országgyűlési költségek.

Ha tekintetbe vesszük, hogy mostani polgári rendszerünk szerint a' vármegyei gyűléseken egyedül csak a' nemes ember bir szavazattal; hogy a' tisztviselői kar egyedül nemesekből állhat; hogy az adózónak sem itten, sem az országgyűlésen egyenes képviselője nincsen, akkor lehetlen el nem ismernünk annak helytelenségét, miszerint épen az ezen jogokból kizárt adózó nép vise-

li a' megyei és országgyűlési terheket, 's a' kedvező előjogokban részesített nemesi rend pedig végképen fel vagyon mentve. Ha polgári alkotmányunk eddigi rendszere az adózó köznép és nemesi rend közötti viszonyra, képviseltetésre, és egyebekre nézve továbbá is fenmarad, akkor legalább ezen utóbbi két teher viselésében rajta könnyíteni nem egyéb, mint a' legszentebb igazság gyakorlata lenne. Ha pedig Isten kegyelméből e' jelen korban mindinkább tapasztalható érzelmeink és belátásaink magasb kifejlődése 9 millio adózó népet csakugyan a' nemzetesítésre, köz képviseltetésre, és földbírhatalásra méltatandja, akkor e' terheknek köz elosztása annak ugy is természetes következtése leszen.

59. §. Vontatás.

Ennek elmellőzhetése vagy el nem kerülhetése feltett igen ellenkező okoskodásokat hallhatni. Az utóbbit védelmezők a' közlekedés szükségével, és honunkban csak illy módu fenállhatásával támogatják nézeteiket. A' közlekedés szükségét magam is elismerem, de annak csak illy módu fenállhatását helybe nem hagyhatom. Egy kevés figyelmeztetés mellett igen könnyen át fogjuk látni, hogy ez állítás forrása nem egyéb, mint szűkkeblű haszonlesés, mellyel a' legkisebb alkalmat sem akarjuk elmulasztani, hol az adózó nép rovására magunkon könnyítést szerezni képesek vagyunk. A' szegény ember szerszáma és lova romlásában, időmulasztásában, 's a' többiben nem látunk semmi igazságtalanságot, hiszen mai világban egy pengő forintért két mértföldnyire örömet vontathat 2 gazda 4 lovával. Ez azonban közelebbi megtekintés után igen ellenkezőleg mutatkozik, mert habár egyes esetekben a' már utban levő vontatók közül egyik

vagy másik, még a' második állomásra is az utast elvinni kész, helyette százat is találhatni, ki két lovának ott-honi szabad használhatását mindenkor, valahányszor ötét a' sor éri, a' 30 kr. vontatópénzzel, a' szorgosabb mezei munkák idejében néha 4 annnyival is örömet megváltaná. Azoknak, kik a' közlekedésnek másként is megeshető módját átlátni nem képesek, ezennel csak azt mondom, hogy nálunk is senki előtt nincsenek eltöltve azon utazó módok, melyek más országokban divatoznak, azaz: vagy tulajdon, vagy posta, vagy fogadott lovak használata. Igen, de erre ismét a' költségesebb utazás az ellenészrevétel, az enyim pedig a' szegény embernek nagyobb igazsággal járó megkimélése. Ki utaz, azt vagy mulatsága, vagy valamelly hasznának előmozdítása kedvéért teszi; már pedig akár az egyik, akár a' másik esetben csak azt mondom: hogy ha az arra kellő költségeket sajnállani nem fogja, utjaink minden roszasága mellett is az országot minden irányban megjárhatja. A' bécsi, pesti, 's más kereskedők portékáikkal az országnak minden nevezetes vásárait meglátogatják a' nélkül, hogy ezt vontatás által eszközlenék. Már pedig mit ezek teljesíthetnek, az a' privilegiált rendnek sem leendő ki-vihetetlen.

Emelkedjék csak a' műszorgalom, és az által a' belső közlekedés magasabb fokra; és nem csak a' fennálló postaintézetek, hanem más gyorsutazási alkalmak is vetélkedve fognak felállíttatni. Ennek példáját láthatjuk a' bécsi uton, hol a' kereskedésnek, és egyéb közlekedésnek nagyobb élénksége ez utban fekvő helységek lakosait önként arra bírta, hogy mindenütt készen várva, és minden 4 mérföld után egymást felváltva, az utazókat postai gyorsasággal vetélkedve mozdítják elő.

Hogy azonban ne csak a' jártasabb, hanem a' mellékutakon is a' közlekedés annál nagyobb élénkséggel fen-

tartassék, ezt legalkalmasabban úgy lehetne elérni, ha mindegyik helység közlegelőjéből a' körülményekhez képest 30 vagy 60 hold föld kivágnának, és a' községnek nyilvános használatra olly feltétellel adatnék át, hogy 4 vagy 8 alkalmas és jó szerszámmal ellátott lovat, kocssal együtt köteleztessék tartani.

E' lovak részint a' község gazdasága folytatására, de főkép az utazók további szállítására lennének fordítandók. Hogy azonban az illy intézet a' községnek ne csak terhére ne, sőt még hasznára is vállhasson, erre nézve a' következő, szorosan megtartandó rendszabályokat kellene hozni: 1) hogy a' község lovain mindenkor a' helységbe legelőbb érő utas személyes megkülönböztetés nélkül szállitassék tovább a' legközelebb fekvő helységig, a' már megszabott bizonyos árért; a' vontatás bére a' posta taksájához arányoztassék, a' helységek közötti távolság az illető vármegyék által határozottassék el; 2) e' lovaknak ingyenes, vagy nyugtatóvány melletti használata semminemű szin alatt meg ne engedessék, még a' köz tisztviselőket sem vévén ki; a' vontatásról, az innen bejövő pénzről, és a' kellő folyó költségekről napló vezettessék, mellynek szoros megvizsgálása a' vármegyét illesse.

E' rendszabályok szoros megtartásával az illy nemű intézetek, valamint a' közösülés fentartására, úgy az adózó nép könnyítésére nézve is alkalmasint a' várokozásnak meg fognak felelni. *)

*) A' vontatások eltörlése a' legujabb időkben mint tudjuk sok vármegyében indítványba tétetett, de kevésben fogadtatott el. Legerősebb ok vala a' vontatás további megtartására azon észrevétel, hogy ennek kiszolgáltatása az adózó népnek nem teher, hanem jótétemény; vé-

60. §. Tudósok.

A' tudományok ajándékok felülről. Ezek azon végtelen bölcseségnek sugárai, melly az egyetemes világot kormányozza, 's mellyek a' napsugárhoz hasonlólag mindent felvilágosítanak, melegitenek, és éltetnek. Ők egy isteni tűz. Valamint a' tűz, úgy ők is az egész természet használatunk alá vetik. Ők minden helyet, minden időt, minden embert körülünk összegyűjtenek, életünknek rendszabályt mutatnak, lecsilapítanak minden szenvedélyt, a' bünt elfojtják és ünnepélt emberek fönséges példájával a' felénket bátorítják. Ők az egek leányai, kik az emberi nem bajainak enyhítésére földünkre szállottak; és a' nagy, általok lelkesített írók mindig ott álltak elő, hol és mikor a' társaság élete legsúlyosabb volt — a' barbarismus és hanyatló erkölcs idejében. Azok, kik előttünk irtak, vándorok, kik a' szerencsétlenség útját előttünk már megjárták. Ők kezöket nyújtják, hennünket magokhoz intenek mikor mindentől elhagyatva állunk. Egy jó könyv egyszersmind jó barát.

Ez előre bocsátottakból látható a' tudósok fönséges hivatása, mert a' tudományokat ők ápolgatják, 's ez ál-

leményem szerint pedig éppen a' vontatás eltörlésére éppen ez a' legnyomósabb ok, mert ha az adózó nép a' vontatást ön hasznából is örömet teljesíti, nincs rá szükség, hogy a' kényszerített vontatást megtartsuk; vagy ha még is mind ezek mellett az erőltetett fuvarozást meg akarjuk tartani, ez legezáfolyhatlanabb bizonyosság arra, hogy a' vontatás valódi terhe az adózó népnek, mellyet keblünkben érzünk ugyan, de őszinte megvallani pirulunk.

tal az emberiséget magasabb céljához és rendeltetéséhez közelebb vezetik. Azonban e' feladatnak illy értelemben megfelelni, 's a' valódi tudós diszes nevet megérdemleni, erre igen sok kíváncsítanak. És még is hányan nem találkoznak, kik, midőn ezen igazság méltánylása nélkül a' különféle tudományok felszínes ismeretével és némileg jobb íridommal magokat csakugyan már tudósoknak vélik; és egyoldalú, előítéletes 's visszás nézeteikkel teljes irományaik által a' közönségnek nagy részét a' valódi műveltségtől félrevezetik és eltávoztatják.

Ki a' valódi tudós czímet megérdemleni kívánja, annak szükséges 1-ör hogy valamennyi tudomány, (nem ugyan rendkívüli, mert ez lehetetlen) lényeges ismeretével birjon; 2-or hogy egyik vagy másik tudományban olly tökéletesen ki legyen művelve, hogy abban mint oktató és író polgártársait felvilágosíthassa; 3-or hogy az emberiség különféle helyzetét, a' magasb születésűek társalgási teremétől kezdve, a' szegény napszámos szalma gunyhójaig ismerje. Ő neki szükséges előre is az udvari emberek finom viseletét kitanulni, hogy az szeme fényét el ne vegye. Csak a' valódi művelt magas körökben lehetséges a' finomabb társalgást, és kecses viseletet megtanulni; itt ismerhetni meg az illedelem mesteriségét, és azon összes izlettudományt, mellynek írott szabályai nincsenek, 's mellyekben a' tudósnek tudatlannak lenni még sem szabad. Neki az alsóbb osztálynak egyszerűbb erkölcsait, fáradhatlan munkásságát, a' megtagadott élet kellemei iránt viseltető egykedvűséget, úgy nemkülönben a' középrendűeknek tán legtisztább gyakorlati élet philosophiáját ismernie kell; mert csak így léphet valódi tiszta nézetekkel mint hasznos oktató a' közönség elibe.

Az illy műveltséggel bíró valódi tudósok a' nemzet erkölcsi öröknek legvalódiabb képviselői, és legbuzgó-

sabb eszközei; mert midőn a' különféle osztályok körülményeihez fenséges törekvésüknek végrehajtó módját arányoztatják, a' köztársaság általános lelki műveltségét mozditják igen sikeresen elő.

E' szigorú kívánatok előadásával azonban nem oda célzok, hogy mind azokat, kik ezekkel tökéletesen el látva nincsenek, de egyébiránt a' tudományok egyik vagy másik nemének teljes ismeretével birnak, vagy olly rendkívüli leleményes eszűek, kik rendszeres oktatás nélkül csupán igyekezetük és tapasztalatuk által magasb lelki műveltségre emelkednek, vagy végre ollyanokat, kik szép fogékonyság és előkészület mellett jövőendő meghívásuk szellemétől magokat lelkesítve érzik, — hogy ezeket mondom az írói munkásságtól elijeszszem. Mert bizonyos előttem, hogy ők a' közjó előmozdításához jóltevőleg járulhatnak, de hogy ez így történjék, mindenek előtt szükséges, miszerint ön tehetségüket mértéken túl ne becsüljék, egyoldaluságtól őrizkedjenek, nézeteik előadásánál írotollukat szerénység vezesse, és végre hogy munkájuk kiadása előtt azt más megállapodott nevű tudós barátságos megvizsgálására bocsássák.

Azon módok, mellyek által íróink a' közjóra nézve hasznosak lehetnek, többfélék. Ezek közt mostani álláspontunkra nézve tán annál is inkább első helyet foglal az idegen nyelvű előkelőbb munkáknak magyarra fordítása, mivel akár a' régibb, t. i. görög 's latán, akár az újabb művelt nemzetek classicus íróira nézve még valóban igen kevés fordítással dicsekedhetünk. Így vagyunk az iskolai tanulmányok, a' magasb tudományok, nemkülönben a' külföldi folyó literatura, és a' napról napra haladó külföldi egyetemes literatura iratai dolgában is.

Ha azon jótékony befolyást, melly ezen munkák fordításából nemzetünk előmenetére árasztana, megfon-

toljuk, valóban nem lehet sajnosan nem érzetünk e' munkásságnak eddigleni illy nevezetes elmulasztását. Igaz, hogy ez által némelly írók azon forrásaiktól megfosztatnának, mellyekből fordítólag meritvén, könyveikben eredeti szerepet játszanak; valamint az is bizonyos, hogy sok író az olvasó közönség előtt tudós tekintetében jóval alább szálna, mivel ez által az összehasonlításra a' közönségnek alkalom nyújtatván, meggyőződhetnék, hogy némelly honi szerzők által felvett tárgyak ez idegen 's átfordított munkákban már sokkal 's velősebben vannak előadva. Azonban ez észrevételek kevés figyelmet érdemlenek, mert a' közjó nem a' látszatos tudósok nagyobb számát, hanem a' valódi felvilágosítást kívánja, ezenfelül e' fordításbeli munkálat a' magyar nyelv csinosbitását leginkább következtetné. Hogy e' cél elérthessék, és azon veszteség, melly különben is a' legjobban történendő fordítással az eredeti munka tartalmára nézve járulni szokott, minél észrevehetőtlenebbé váljék, szükséges, hogy a' fordítás mindenkor az eredeti munkából, ne pedig harmadik vagy negyedik más nyelvből fordításból történjék; továbbá, hogy a' fordító ne csak a' magyar nyelv helyesírási 's grammaticai rendszabályait, és szellemét tökéletesen ismerje, hanem a' fordítandó munka nyelvében is jártas legyen, mert e' nélkül gyakran azon hibát követendi el, hogy midőn a' szavak aggodalmas átfordításával fáradozik, számtalan vissza-szavazó tájszavakat használván, a' munka tartalmát igen homályossá teszi; vagy pedig egyedül csak az eredeti munka értelméhez ragaszkodólag, becsét igen megcsonkítja.

Azon módok közt, mellyekkel tudósaink a' közjó elősegelésében nagy részt vehetnek, első tekintet érdemel az alsó osztályu népnek helyzetével arányban álló felvilágosítása. De erre vastag kötetű czifrázott ma-

gyarsággal írott könyvek nem alkalmasak; mert a' kézi munkája által kenyerét kereső alrendű ember, ha az illy vastag munkákat megvenni képes volna is, annak elolvasására ideje, megértésére értelme hibázik.

Ugyan azért minél olcsóbb, egyszerűbb és érthetőbb olvasókönyveket szükséges közrebocsátani. Erre pedig czélszerűbb semmi sem lehet, mint helyes elveken alapuló kalendáriumok. Ezek rendesen olcsók lévén, a' közönséges pór által is a' rendes évi költségek közé számíthatnak, olvasásukra pedig nem sok idő kívántatik. Franklin, az új világnak egyik alkotója, mint valódi bölcs, az öreg Henrik közmondásainak, és egyéb népköltésainak illy uton történt elterjesztésével, az északamerikai statusokban szerencsésen azon magot hintette el, mellynek sarjadékai olly termékeny fákka növekedtek, hogy gyümölcsei nem csak honi, hanem külföldi polgárok által is haszonnal izlettetnek. Mennyivel hasznosabbak lennének az illy kalendáriumok a' mai napiaknál, ha ezek a' szántóvető nép és az alsóbb rendű mesteremberek számára a' már tán százszor fölmelegített izetlen tréfák és mesék helyett népszerűleg előadott közhasznú tárgyak fejtegetésével töltetnének be. Így például a' szántóvetőnép számára készítendő kalendáriumban a' földesurak és jobbágyok közti viszony eredete és jelenlegi mielenléte, az urbéri rendszabályoknak jótékonyasága, a' szegény ember megelégedésére vezető módok, u. m. tiszta szívűség, munkásság, takarékoság, vagyonjának miéni gyarapíthatása, a' földművelés, állattenyésztés, gyümölcs és bortermesztés egyszerű alapelvei, újabb gazdasági találmányok, 's a' t. igen jó és áldásteljes anyagot szolgáltatathatnának. *)

*) Illyen népkalendáriumot adat ki a' Magyar Gazdasági Egyesület már néhány év óta „Mezei Naptár“ czím alatt,

A' közép osztály számára jelenleg megjelenő kalendáriumok, belső tartalmukra nézve csakugyan sokkal érdekesebbek az utóbbi két tízed előttiéknél, de azért még is sok fogyatkozásai vannak. A' mű és kereskedési szorgalom körébe vágó minden nemű honi és külföldi újabb találmányok, próbatételek, azoknak foganatja, más országok nemzeti gazdaságának fő elvei, statistikája, jelesebb polgárainak életrajza, 's több effélék hiven és kimerítőleg előadva nem csak örömet olvastatni, hanem mint valódi hasznos gyűjtemények az eltételre is méltóknak fognak tartatni. Illy módon képesek a' nyilvános politikai hírlapok is a' szorgalmat és hazafiságot buzdítólag, és a' valódi felvilágosítást terjesztőleg a' közjót sikeresen előmozdítani. Erre pedig legalkalmasabb módot nyujtanak azon melléklapok, mellyekkel hírlapi szerkesztőink a' politikai ujságok soványságait kipótolni igyekeznek. Hogy azonban e' lapok a' fentebbi kívánatoknak megfeleljenek, szükséges, hogy azoknak szerkesztői, habár ön anyagi hasznuk csonkításával is óvakodjanak rendes és rendkívüli levelezőik olly közleményeit közölni, mellyeknek tartalma vagy erőltetett néptömjénezésen, vagy a' hatalmasabbaknak szemtelenül hízegő magasztalásán, a' valódi hazafiuságnak félreértésén, elütélete-

's ennek milly jó kelete van megítélhetni onnan, hogy az idén 40,000 nyomtatott példány mind elkelvén, jövő évre 60,000 példánynak nyomtatása rendeltetett el. E' Nap-tár népszerű gazdasági 's más élet-tárgyakat foglal magában, 's 22 tömött nyomtatásu iv nem drágább 2 pengő garasnál. Hogy mind Ausztriában és Szejzenben, mind Csehországban a' népkalendáriumok nagy befolyással folytak a' köznép műveltségére és felvilágosodására, közzétesse tudatik.

ken, 's több efféle nem műveltséget, felvilágosítást és közjót eszközöl, hanem hátráltató nézeteken alapul. Ennek méltánylása annál szükségesebb, mivel e' lapok nem csak a' közép, de majd minden magasb rendűek kezén is megszoktak fordulni.

Az időszakonkénti rendszeres folyóírások, mellyek különféle címek alatt többnyire számosabb résztvevő tagok köz munkálódásával a' nyilván eleibe bocsátatnak, annyival fontosabbak, mivel azoknak elterjedő izleltetése azokat mindinkább divatba hozzák. És ugyan azért azoknak befolyását tekintve, szükséges, hogy az épen említett elvek, rájuk nézve is zsinormértékül szolgáljanak. E' folyóírásoktól a' fenérintett lapoknál nyomosabb, kimerítőbb, tudományosabb értekezéseket követel a' közönség, mert a' hirlapi melléklapok mindenkor csak eszméebresztésre és nem alapos fejtegetésre szolgálnak.

A' dramaturgiának valódi célja abban áll, hogy az emberek előítéleteit, hibás hajlamait, és általjában minden erkölcsi gyengeségeit, hol elmés, hol komoly, hol gunyos modorban megtámadván, a' felvilágosodást, szilárd jellemet, 's jó erkölcsöt mennyire lehet elősegitse.

Hogy ennek sikeres végrehajtását azonban némelyek igen könnyű feladatnak tekintik, annak jeléül szolgál azon naponként megjelenő több nemű számos koholmány, mellyek száraz, izetlen, 's durva tartalmuknál fogva műveletlen, rövideszű szerzőiket ujjal kimutatják. Több nyelvek értése, a' practikai világ különféle helyzeteinek, a' finomabb társalgási modernak ismerete, 's valódi életbölcsesség nélkül egy Moliere, Racine, Schiller, Göthe, Sheakspare nyomdokait még csak távulról is követni teljes lehetlenség. Ezen elkerülhetlen előkészületek megszerzése legyen tehát fő céljuk azoknak, kik Thaliának és Melpome-

nének hódolására magokat felhiva lenni vélvén, ez uton az emberiségnek hasznot tenni kívánnak.

Ha az eddig mondottakból látható vala, hogy különféle módok végrehajtásához aránylagos észbeli kifejlődés, műveltség elkerülhetlen szükséges, akkor e' szerint természetesen azt is fogjuk következtetni, hogy bár mely igenleges tudományról szóló munka szerkesztéséhez annál tökéletesebb ismeret szükséges, mivel a' soha meg nem rendíthető talpköven alapuló igenleges tudományok még a' legkisebb eltévesztéssel vagy felszínűséggel sem férhetnek össze, és mivel ezek a' gyakorlatos életben a' magok helyén vezérül szolgálnak. Hogy e' tudományoknak illy természete mellett, azoknak megszerzése egyedül csak a' különös fogékonyságu észnek hosszabb idejű fáradhatlan iparkodása által lehetséges, azt tagadnunk nem lehet. És ugyan azért, mind azokat, kik illy tudományok tökéletes ismeretével, e' mellett pedig az iskolai fészességtől (pedantságtól) távol, a' fentebb említett többi lelki tulajdonokkal is felruházva vannak, méltán tudósoknak tekinthetjük, 's tiszteletben tarthatjuk; mert egyedül ők azon kevesek, kiket hosszabb pihenés után időről időre a' természet az emberiségnek ajándékoz.

Ez uttal el nem hallgathatom azt, hogy valamint máshol, úgy honunkban is számosabb nem csak jeles eszű, de valóban tudományos férfiak is találkoznak, kik ezen szép tulajdonságok mellett vagy kényelemből, vagy tulságos életphilosophiából a' világ folyamatját csendes hallgatással szemlélik, a' nélkül hogy tudományos nézeteik és tapasztalásaik világra bocsátása által embertársaiknak használni kívánnának. Illy vagy kényelmes, vagy tulcsapongó philosophusokat leghelyesebben olly órával lehet összehasonlitanom, mely legjobb belső alkata mellett igen pontosan jár ugyan, de mutató és óra-

verő hiával van; valamint ez, úgy a' magányban rejtőz életbölcs is az emberiségnek mitsem használ. Embertársaink észbeli kifejlődését elősegíteni nem csak mennyei érzés, de szent kötelessége is mindegyiknek, ki teremtetőjétől jobb elmetehetséggel megáldva olly szerencsés, hogy erre ideje és hivatása is van.

Hátra van még a' tudósok egy nemének, tudniillik a' kritikusoknak, recensenseknek taglalása.

A' naponként terjedő irói vágy, és a' papiros békés türelme mellett igen természetes, hogy gyakran olly elmeszülemények jönek napfényre, mellyek visszás nézeteken 's temérdek ész-és igazságbotlásokon alapulva, a' közönségre nézve inkább kártékonyaknak, mint hasznosaknak tekinthetők. Ez pedig ránk magyarokra nézve annyival nagyobb figyelmet érdemel, mivel a' magyar olvasó közönség nagy része még a' könyvek olvasásában újoncz és így eléggé tapasztalt nem levén, a' szenvedélyeket ingerlő vagy azoknak hízelkedő munkákkal könnyen félrevezethetik. Résztint tehát a' szántszándékkal gyomot hinteni kívánó írók megzabolázására, részint a' hibás nézetekből származó eszmék megczáfolására nézve semmi sem szolgálhat olly hathatós eszköz, mint a' talpra esett bírálat. Hogy ez azonban a' várakozásnak megfelelően, elkerülhetlen szükséges, hogy a' taglaló csak olly munka taglalásába ereszkedjék, mellynek tárgyáról tökéletes ismerettel bír, mert e' nélkül lehetlen az e' részbeni hibás nézeteket megczáfolni. Kitetszik ebből, miszerint általános, minden tudományra kiterjeszkedő bírálot józapul képzelni sem tudunk, hanem a' tudományok minden ágaira egyes jártas bírálók ohajthatók. Ennélfogva ki érdemlene meg jobban a' minél élesebb czáfolatot, mint épen azon általános vagyis egyetemes tudákosok, kik minden különbség nélkül bár melly tárgy munkának taglalatjába szemtelen elbi-

netiséggel bebocsátkoznak. Továbbá a' bírálók hivatásuk célját szüntelen szemük előtt tartván, minden előítéllettől, elfogultságtól, haragtól, irigységtől, vagy barátságtól távol részrehajlás nélkül vegyék a' munkát vizsgálat alá. Harmadszor a' taglaló a' szerző személyét, a' munkával soha ne ugyanazonítsa. Az igazságot nem a' mondó személye, hanem alapossága teszi czáfolhatatlanná. Nézetek különbsége miatt valakit illetlen vagdalásokkal, marczangolásokkal megtámadni, mint ezt neha fájdalom igen gyakran van szerencsétlenségünk tapasztalni, nem csak egy tudományosan művelt, hanem egyszerű tiszta szívű ember tulajdonaival sem fér össze. A' taglalás egyedüli célja az időről időre megjelenő munkák tartalmának netalántáni hézagait kipótolni; az eltévesztett nézeteket megigazítani, és így a' munka egyéb helyes részeinek megismertetése mellett az igazságot minél tisztább napfényre hozni. Ennek pedig elismerésére az olvasó közönség annyival hajlandóbb, ha látja, hogy a' taglaló író tollát nem epébe, nem méregbe, hanem egyedül az örök igazság forrásába mártotta. Még a' nagyon hegyes toll, a' csipős gúny sem fogja a' szerény, komoly, és emberszeretetre mutató íridommal a' versenyt kiállani; mert az első, ha bár némelly olvasóknak mulatságnul szolgál is, épen azon részt távoztatja el magától, melly a' felvilágosítást leginkább megkívánja; az utóbbi ellenben nyájas és kellemes módon magához vonz. Az ily tulajdonokkal felruházott bírálók fáradozását nem csak az olvasó közönség, hanem a' szerény szerzők is mindenkor köszönettel fogadandják, mert mindkettőjüknek felvilágosítást ad. *)

*) Ha tudósoknak csak azokat mondhatnánk, kik a' szerző által itt leírt tulajdonokkal felruházva vannak, 's név-

61. §. A' hon polgárainak minél nagyobb műveltsége.

A' világ mindenható alkotója az embert mint legkedvesebb teremtményét olly két jóval áldá meg, melyek által az nem csak az oktan állatoktól lón megkülönböztetve, hanem azoknak okos használhatása által az egész világ fölötti uralkodás is kezeibe adatott. Ezen isteni adományok az ész és szív. Ezeknek mikénti használatára nézve az emberiség teljes szabadságot nyert. Mindkettő azonban természeténél fogva a' jóhoz úgy mint a' roszhoz hajlammal viseltetik; 's azért valamint minden ember erényeinek úgy vétkeinek is kútfejei. Ezen természetes hajlamnak azon irányt adni, hogy mint teremtményének magasb lénye, valamint ön maga úgy embertársai boldogítását is eszközölhesse, ismét az emberiségtől függ; mert az ujonszületett kisdédben ezen lelki adományok még olly kifejeletlenek, hogy azoknak kimívelhetése egy dül nevelés által eszközölhető.

szerint hogy ezek minden tudományban lényeges ismerettel birjanak: ugy tudós még e' világon nem volt és nem leend. Valamelly tudományban csak középszerűségig emelkedni is nem könnyű feladat, 's ki ezen felül áll, az a' tudomáynak ez ágában méltán tudósnek nevezhető. Az illy tudós, ha még más tudományokban is meglehetős jártas, több oldalú műveltségével természetesen nagyobb sikerrel hathat az emberiségre; de ha szakbeli tudományán kívül másokban kevéssé ismeretes is, minden esetre elibe teendő azon universalis tudósoknak, kik

Legyen ez lételünk magasabb céljának tökéletesen megfelelő, önként következendnek azon két isteni tulajdonok, melyeknek birtokában az ember bár mely helyzetben is élete pályáját diadalmasan érendi el, 's melyek által valamint teremtője, úgy a' jobb emberiség előtt kedves leend. Ezeknek egyike a' szívnek tisztasága, másika az észnek magasb kifejelettsége.

Az első azon védangyal, ki az embert mind azon kisértő csábításai közt melyek lépteit körül veszik ép-ségben tartja fen. A' másik pedig egy olly bizonyos uti kalauz, ki bennünket e' világ csalkertje útainszerencsésen keresztül vezet. Ezen két mennyei jónak minél nagyobb mértékű ellátása által valamint a' magános ember úgy az egész nemzetnek valódi boldogulása is legerősb-ben biztosittatik. Hogy ezen két tulajdon sikere azonban tökéletes legyen, okvetlen feltételeztetik azoknak együtt járása. Mert az ember társai szeretetétől pezsgő szívnek bár mely tisztasága mellett is, ha az észnek kifejelettsége azt nem kormányozza, az ember vajmi gyakran nem fogja olly annyira elvétni legjobb célját, hogy törekvése az ohajtott boldogítás helyett inkább ellenkező következést szülend? Valamint ellenben a' legeszesebb ember, ki a' jobb esetben akár a' tulajdon, akár embertársainak érdekeit hidegvérű kiszámítással a' tiszta szív hozzájárta nélkül elősegíteni igyekszik, igen ritkán eszközlendi azt teljes mértékben azon okból; mert midőn a' műveltebb embert felebarátjának szívbeli hajlandóságából származó kisebb mértékű jótevősége örömdús érzelmekre fakasztja, a' hideg eszűt sokkal nagyobb-

a' Conversations-Lexiconra támaszkodva, minden néven nevezhető tudományokból tudnak ugyan valamicskét, de egyben sem vergődhettek csak középázerőségig is.

szerű adomány fájdalommal tölt el; 's ez által azon vi-
szonérzés semmisül meg, melly az emberiség legkel-
lemesb lánczolatja. Legyen szerencsétlenségre a' leg-
elesb ész csupa hideg szív helyett még tisztátalannal is
párosítva, akkor az az emberiségnek nem javára, hanem
átkára leend. A' világ történetei valamint a' mindennapi
életből meríthető tapasztalások mutatják, hogy illy em-
berek a' köztársaság legveszedelmesb tagjai. Igaz hogy
a' tiszta 's jó szívű ember kevés elmetehetség mellett
gyengeségből sok vizsályosságokat követhet-el, de ala-
csonyságokra, 's becstelenségekre soha sem vetemedik.
Ellenben a' rossz szívű eszes emberből minden kite-
lik. És ugyan azért ezen két isteni jó párosított kifejlő-
dését minden kitelhető módon elősegíteni azon feladás,
melly az elsőtől az utolsóig a' hon minden polgárjainak,
de mindenek előtt a' szülőknek annál szentebb köteles-
sége, mivel ezek erre magától a' természettől ösztö-
nöztetve, annak sikeres teljesítésében legszebb jutal-
mukat találандják. A' kik pedig mint gyámatyák, neve-
lők, vagy tanítók ezen feladásnak megfelelnek, a' köz-
társaságnak leghasznosabb tagjai közé számítandók.
Polgári koronát érdemel a' hazától, ki annak egy tiszta
szívű 's valódi kifejlett eszű nagy embert nevelhete;
mert ez által nagyobb hasznót szerze néki, mint az, ki
hazája ugynevezett dicsőségének ürügye alatt milliókat
elpazarolt.

A' szív tisztaságának kifejlődése az által legsike-
resbben segítetik elő, ha azon időpont nem mulasztatik-
el, melly annak eszközlésére legalkalmasb, ez pedig
már a' gyermeki kor első zsengejében veszi kezdetét;
mildőn a' szív még mint viasz minden benyomás elfoga-
dására alkalmas. 'S ugyan azért lehetne-e a' világon,
ki azt helyesebb, melegebb érzéssel, 's olly szorgalom-
mal teljesíthetné mint az anya? a' ki éjjel nappal gyer-

meke testi ápolgatásával foglalkozva, lelki kifejlődésének első jeleit 's azoknak mikénti növést enszemeivel látja, és az anyai szeretet összehasonlíthatlan hatalmas érzésével azok irányát szelíden igazgathatja; és a midőn gyermeke háladatos engedelmeskedését létesíti, melly anyai szorgalmának első jutalma; egyszersmind a' szív tisztaságának rendíthetlen alapját erősíti meg. Nem létez oly nyilvános tanító intézet, melly az embereket erényre képezni elégséges volna, ez pedig azért van így, mert a' morálnak minden theoriája a' szív tisztaságának hozzá járulása nélkül a' tanítvány lelkében mély gyökeret sohasem hajthat. Más nemeslelkű embereket nem láthatni mint olyanokat, kiknél a' jó cselekedet, nevelés által mintegy szokássá vált. A' nevelésnek ezen legnevezetesebb részét, tudniillik a' szív tisztaságának a' gyermekek zsenge korokbani megerősítését, tehát el ne mulasszák a' szülők, leginkább pedig az anyák; mert bár mi a' világon könnyebben helyrepótolható mint ez. Ha meggondolják, hogy egyedül ezen természetes szent köteletségnek mikénti teljesítetől függ szülöttjeik egész élete, sőt azontuli boldogulásuk, akkor ha csak a' jó emberiség nevezetéről lemondani nem akarnak, ezen foglalatосkodást nem csak terhesnek nem, hanem legédesebb hivatásuknak tartandják. Nincs azért semmi kíváncsabb, mint hogy mind azok, kiknek a' nép oktatásában bár mi nagy vagy csekély a' befolyásuk, ezen az emberiséget boldogító elvnek elismerését hova jobban terjeszszék, és annak végrehajtására a' gondviselésökre bizottakat minden kitelhető módon buzdítsák.

Ezen az anyáknak szívébe a' természettől öntött szent köteletségnek teljesítését, ezek annál könnyebben foganatosíthatják, minthogyarra egyéb nem kell, minthogy példás életök és oktatásuk zsinórmértékéül a' keresztén hitnek azon egyszerű fő alapelveit vegyék, mel-

lyekre annak isteni alkotója azt építé. Ezeknek elseje ez: „Istenedet mindenek felett, felebarátodat pedig mint önnön magadat szeressed.“ A' második „a' mit nem akartok rajtatok tétetnie másokon se kövessétek el.“ Ezen felül ugyan e' szent hit azon oktatása „ellenségednek ne csak megbocsáss, hanem neki jót is tegyél.“ Ezen isteni tanítással megtelt szívű gyermek észbeli kifejlődése is sokkal kevesb nehézséggel fog járulni, mert szülői 's tanítói iránt viseltető valódi tisztelete a' tőlök nyerendő oktatás érdemesítésére is őt hajlandóbbá teendi. És ime itt kezdődik azon időpont, melyben az anya eddigi buzgó szorgalmát az atyának komolyabb gondoskodása váltja fel, 's minden a' gyermeke észbeli kifejlődésére megkiváncsolt segéd módokat mozgásba hoz. Ezek között első helyet foglalnak a'

62. §. Nyilvános nevelő intézetek.

Ha arra figyelmezzünk, hogy bármely osztályu 's rendű embernek munkálata annak nagyobb mértékű személyes részvétét feltételezi, és majd egész életét elfoglalja, könnyen átlátandjuk, hogy ritka eseteket kivéve, az atyák ha egyébiránt is — a' mit azonban felnem tehetni — valamenyi tudományoknak még olly tökéletes ismeretével bíróknak is, gyermekeik végképeni észbeli kiműveltetésére magokat olly kirekesztőleg nem szentelhetik, mint az a' szív kifejlődésére nézve az anyákról érintetett. Ugyan ezen világszerti körülmény következtében jöttek létre mind azon különféle nevelő intézetek, mellyek nyilvános iskolák nevezete alatt a' kormányok igazgatásától függenek. Ezen iskolák eredeti céljokhoz képest több felekezettűek. A' mezei osztályu köznép gyermekei számá-

ra a' falusi iskolák szolgálnak. A' városi úgy nevezett nemzeti, vagy is normalis iskolák célja; részint a' magasb tudományoknak megtanulhatására kellő előleges elkészülés; részint pedig a' művészi osztályra szánt ifjúságnak a' legszükségesekben u. m. hitvallásban, olvasásírásban, számolásban, némüleges rajzolásban való oktatása. Az úgy nevezett gymnasiumokban azon tudományok taníttatnak, mellyek bármelly rendű ifjakkal elkerülhetetlenül szükségesek, kik inkább fő mintsem kézbeli munkásság által kívánnak hasznos polgárjaivá válni a' honnak. A' magasb iskolák u. m. lyceumok, academiák, egyetemek azon intézetek, hol különnemű osztályokban azon magasabb tudományok taníttatnak, mellyeknek ismerete, akár morális akár anyagi tartalmakat tekintjük, az emberi ész azon kifejelettségre emelkedik, mellyet mint a' közjónak vezéreszközét kell tekintenünk. Világos e' szerint hogy minden osztályu, rendű, 's körülményű szülők gyermekeik aránylagos kiműveltésére módot nyújtani, ezen elkülönözött osztályu nyilvános iskoláknak helyes célja. Megfelelnek e' ezek ennek 's milly mértékben? azt kiki ön maga magán 's gyermekein tett tapasztalásából meríthető megítélésére bízom. Egyébiránt a' kisebb rendű iskolák, és a' mezői gazdaságbeli valamint a' műv és kereskedői szorgalombeli jártosságának elősegélésére szolgáló nyilvános gazdaságbeli és polytechnicai nevelő intézetek iránt nézetimet már fentebb előadván, itten még csak a' gymnasiumok és többi magasb iskolákra nézve némi észrevételimet el nem hallgathatom.

Valamint a' falusi és városi normalis iskolák úgy fognak a' célnak megfelelni, ha azoknak nem csak belső helyes elintézete, hanem elegendő száma is az összes természetű köznép és egyszerűbb művészbelieknek arányos oktatását lehetségessé teszi, úgy a' gymnasiumok-

tól kezdve az egyetemig (universitas) azok csak úgy járulhatnak az ész magasb kifejlődéséhez jóltevőleg, ha minden előforduló tanulmányok a' tanítványoknak olly nyelven adatnak elő, mellyben azoknak tartalmát 's szellemét megérteni képesek. Hogy erre az anyai nyelv legalkalmasob, tagadhatatlan. A' gymnasiumbeli oktatásnak mostani fő célja a' latán nyelv, az előleges tanulmányok pedig csak mintegy gyakorlat kedviért ugyan ezen nyelven adatnak elő. De épen azért mivel ezen idegen nyelvü sokféle tudományoknak könyvkiüli megtanulásával az ifjak olly nagyon fárasztatnak, lehetlen hogy legjobb akaratjuk mellett is azon nyelv valódi ismerését magoknak megszerezzhessék, 's így a' magasabb iskolákba valamint a' latán nyelvben úgy az előtudományokban is tudatlanok lépven által, valóban nem csuda hogy az ottan előadandó 's már érettebb figyelmet kívánó magasabb tudományok nagy részben olly kis mértékben ragadnak reájok. Ezen elv divatjának tulajdoníthatjuk azt, hogy tudományi kiműveltségünkre nézve még ott nem állunk, a' hová egyébiránt elménk természetes tehetségéhez 's hajlamásihoz képest eddig már juthattunk volna.

Hogy az előre törekvő nemzetek mindenkor valamint egyebekre úgy a' tudományokra nézve is más műveltebb nemzeteket vettek igen helyesen utánozó például, a' való. Így a' görögök az aegyptusiaknál a' romaiak pedig a' görögöknél meríték tudományos kiműveltségök kifejlődését; de azért mégis gyermekeik oktatását élő nyelvükön vitték véghez, 's legfeljebb szomszédjaik élő nyelvére taníttatták azokat mellékesen. Ha honi nyilvános iskoláinkban szinte ezen helyes elvhez alkalmaztatva, a' tanulmányok értelmes anyanyelvünkön adatnának elő, 's e' mellett azon élő nyelvek, mellyek a' művelt világ viszenos összeköttetésére nézve első tekintetűek: a.

m. a' német, franczia, és angol, ezeken kívül pedig részint a' papi rend végett, részint a' hajdani classicusok szellemének megtiszteltetése és mintegy életben tartása kedvéért a' latán és görög nyelvek, — de mindnyájan öntetszésü választás szerint rendkívüli órákban tanítatnának, akkor az ifjuság a' helyett, hogy most tizenkét esztendő's iskola járása! után minden az anyagi életre kellő előkészületek hijával van, fél annyi idő múlva a' szükséges tudományokkal teljesen felruházva a' világba léptével igen hamar megszerezhetné magának azon végső simaságot, mellyel, mint a' köztársaság munkás tagja, annak javát előmozdítani képes lenne. Ezen nézetek egyébiránt jelenleg már olly elterjedtek, hogy a' jövő országgyűléstől 's fejedelmünk böles gondoskodásától, e' részben is a' legcélrányosb orvoslást méltán remélhetjük. Hogy azonban részint ezen reményünk valósulásával annak végrehajtásában ne hátráltattassunk, részint pedig a' gyermekeknek magán költségű oktatásánál, vagy a' hosszas iskolai járás után elismert elmulasztásnak célba veendő helyre potlásánál más idegen nyelvű tudományi munkákra ne szoruljunk, tehát mi sem szükségesebb, mint az, hogy a' kellő iskolai tanulmányok hova előbb magyarra fordittassanak. Ezt a' számostagu magyar tudós társaság böles elintézésétől annál inkább remélhetni, mivel ez által egyszersmind a' műveltebb anyanyelv elterjesztése leghathatósbban mozdíthatnék elő.

Legyenek egyébiránt a' nyilvános tanító intézetek még olly célrányosan elrendezve, még is fenmaradand egy igen nevezetes tudománynak megszerzése, t. i.

63. § A' gyakorlatos élet valódi philosophiája.

Ezen tudománynak alapja a' helyes gondolkodás. azaz a' logikai következtetés; erre azonban egy tanító

sem fogja tanítványát oktatni, ha csak az objectumokról igazi észfogalmak nincsenek; ha pedig ezekkel bír, akkor hogy helyes következtetéseket csinálhasson, oktatóra szüksége nem lesz. Mivel pedig az objectumok valódi ismeretének megszerzése csak tapasztalással járul, tehát könnyen átlátható, hogy valamint az egyes ember, úgy az egész világ közjavát legcélszerűbben biztosító életphilosóphiának megszerzése, nyilvános oktatás által soha sem, egyedül az ész előleges kifejlesztése után a' világ gyakorlatos iskolájában lehetséges. Ez pedig annál inkább fog könnyítetni, ha az illy világi ujjonczczal viszonyos összeköttetésben levők, legyenek azok szülők, rokonok, előljárók, vagy barátok, annak ebbeli kifejlődését helyes nézeteiknek véle leendő közlése által elősegítik. Kifátszik ebből, hogy a' valódi életphilosóphiája olly tudomány, melly annál is inkább minden ember sajátja lehet, mivel annak eleme nem a' magasb tudományok tökéletes bírása, hanem az élet minél kevesb gyengélkedésekkel járó valódi boldogságának tiszta ismerete. Ezzel ellátva arról kiki meg leendő győződve, hogy a' szív tisztaságával, 's egészséges testi 's lelki erővel ellátott ember, bár nádfedél alatt született legyen is, meglegedve 's boldogan élete pályájának szintugy megfelelhethet, mint a' bibort 's koronát viselő.

Ezen alapelvnek minél nagyobb elterjedtével elfogjuk ismerni, hogy bár melly alkotmányu köztársaságban, valamint a' személyek helyzete, úgy a' világi javak elosztása arányos nem lehet, és így midőn irigykedés nélkül a' magasb állásuaknak nagyobb fénykörüket oda engedjük, egyszersmind meg leszünk arról győződve, hogyha bár az emberiség közboldogulása a' szív tisztaságának általános egyforma elterjesztését a' koronás főtől kezdve az utolsó ügyefogyottig kívánatossá tenné;

ellenben az annyi rendű, osztályú 's helyzetű embereknek különbsége szint annyiféle tudománybeli kimiveltséget kíván meg. Ha minél több nyelvek 's tudományok teljes ismerete, a' status magasb tisztviselőjének és a' tudósnak morális értékét képezik, közönséges művészek vagy szántó vető embernek, munkálódásai sikeres folytathatására és megelégtetésére, hitvallás ismerete, olvasás, írás, számolás, 's munkálódásai teljes tudomása elégséges.

Ezt vegyék tehát szemügyre mind azok, kiket a' körülmények gyermekek nevelésére hívtak meg, legyenek azok szülők, gyámatyák, nagy lelkű jóttevők vagy egyéb nevelők. A' gondviselésök alatt levők elméleti tehetségeiket, születésökhöz, jövőndő kilátásukhoz és egyéb körülményekhez aránylagosan intézzék el, ha magas meghívásoknak megfelelőleg szerencsés és hasznos honpolgárokat kívánnak nevelni. Ezen nézet gyakori elvétésének lehet leginkább azon sok megelégtelenségeket tulajdonítani, mellyek a' nemzetek veszedelmeinek főbb forrásai. Azon szerencsétlen törekvés, hogy majd minden ember a' fiából nálánál nem tökélyesb embert—melly bár úgy volna!—hanem nagyobb tekintetű urat nevelhessen, egy művelt országban sem olly közönséges, mint magyar honunkban. Ennek okát azonban feltalálni nem nehéz, mert ezt sehol másutt, mint 1-ször a' természetű köznépnek leginkább súlyosított állapotjában, 2-szor a' művészi osztálynak közönséges megvetésében és 3-szor a' privilegiált félnek olly nagy mértékű megkülönböztetésében kell keresni. Hogy pedig ez így van, épen ezen az utóbbi pontban érintett félnek tulajdonítható; mert ha ez több életphilosophiával bírna, avagy legalább egy kis logikai gondolkodással ennek végső következményit megfontolná, bizonyosan önként e' hézagot helyre pótolná. Addig tehát míg ez jobbra nem forduland, egy rész-

ről csudálni nem lehet azon nagy ingert, mellyel a' szegényebb 's gazdagabb alosztályuak, részint nagyobb szerencse, részint megbecsültebb álláspont elérésének reményében gyermekeiket tudományos pályafutásra vetélkedve ösztönzik, mellyen a' midőn legszerencsésb esetben száz közül alig tízen érik el céljokat, ellenben kilenczvenen a' természetes körükből erővel kiemelt 's abba-többé vissza nem alkalmazható individuumok, vagy tudatlanságok vagy nemtelen születésök tekintetéből, melly magában is elégséges őket minden nyilvános tiszti hivatalokból kizárni, várakozásaikban többnyire csalatkoznak. E' pedig a' közjóra nézve annyival károsb, mert míg a' természetői 's művészi szorgalom több munkás kezeket veszít, addig a' köztársaság számtalan hasznavehetlen tagokkal terhesül.

Ugyanezen tekintetből, és nem azért mintha a' magasb tudományos kiműveltségbeli fogékonyságot egyedül a' privilegiált rendűek vagy dúsak kirekesztőleges sajátságának tartanám, mind addig nem vagyok pártolója azon rendkívüli könnyítő módoknak, mellyek a' szegényebb sorsuakat a' magasb iskolák járására buzdítják, miglen részint a' nyilvános iskolák belső intézetének részint nemzeti alkotmányunknak korszellemesített módosítása a' fentebbi visszás körülményeket jobbra nem fordítja. A' fiatal éjszakamerikai egyesült statusok nem másnak köszönik oriai lépésű haladásukat, mint azon számos 's jól rendezett nyilvános nevelő intézeteknek, mellyekkel a' nép tömegének elementalis és materiális oktatását általánosan és olly sikeresen terjesztik. Ha ezen példa után nálunk is a' falusi és városi alsóbb iskolák szintugy elszaporodnának, 's belső intézetükre nézve tökéletesbednének, ha ezeken kívül a' mezei gazdasági, 's polytechnicum intézetek felállanának, ha végre azon sok leginkább a' főpapi rendhez tartozó jótévők, kik olly

számos szegénysorsu ifjakat a magasb iskolák kitanulására nézve olly nagy lelki erővel elősegítik, ezen adakozásoknak csak egy részét a rendkívüli elmetehetségükre fordítanak, a többivel pedig a mű és gyárszorgalom tökélyesbedése kedvéért más becstelen ifjakat segitnének elő, az azokhoz kellő kiműveltetésökben, részint műmestereknel és gyárookban kitaníttatnának, avvagy nagyobb tapasztalás kedvéért a külföldre küldenének; e mellett a magasabb hazai tudományok értelmes hazai nyelven adatnának elő, és mellékesen a szükséges idegen élő valamint latán nyelv is taníttatnék, akkor nemzetünk jóléte és kiműveltsége egypár tized év mulva többet haladna, mint eddig annyi századok alatt halada. Ezt átlátni egy kevés logikai megfontolással valóban nem nehéz.

Hogy az élet philosophiájával ellenkező és a közjót hátráltató azon fönérintett gyöngeség, mellyel a közép-osztályuak az őket boldogító hasznos munkálatuk megvetésével a privilegiáltak nagyobb fényköre után olly igen vágyódnak, minél előbb megszűnjék, arra nincs hathatós mód, mintha maga a privilegiált fél is, maga részéről az alsóbb osztályuak és kivált a művészi foglalatatoskodások iránt nem csak kevesebb megvetéssel viseltetik, hanem ezen utóbbiaknak személyes részvételében is szegényt többé nem látand. Erre pedig mi sem kell egyéb, mint az élet philosophiájának kissé nagyobb adagja (dosis). Ha a magas születésű és földi javakkal bőségesen ellátott ember meggondolja, hogy ő sem légyen az alsóbb sorsunál nemesebb agyagból alkotva, és hogy a valódi lelki kiműveltség, minden embert-hason morális rangra emel, akkor annyival inkább fogja a művelt bár melly osztályu embert társalkodására méltatni, mivel ez épen önmagára nézve legnagyobb nyereséggel járuland. Ha azon számtalan nemes ren-

dűek, kik születésök elő,ogán kívül, csak igen kevés vagy épen semmi birtokkal sem dicsekedhetnek, megfontolnák, hogy sokkal jobb valamelly városi polgári foglalkozás által becsületes módon független kenyerőket keresni, 's értelmes munkásság által megis gazdagodni, mintsem örökös fogyatkozások között küszködve másoknak tányéráról lakmározni (smaroczíroskodni) avagy néha még annál becstelenítőbb cselekvésekre vetemedni, akkor valamelly kézi vagy gyárművesi foglalatatoskodást mint becsületekkel össze nem férhetőt annál kevésbé tekintendik, mivel ez által csak olly példát követnének, melly a' világ más legműveltebb nemzeti között mindennapos.

A' valódi élet philosophiájának egyik fő feltétele abban áll, bár melly helyzetben is megelegüléssel járó és a' lehetőségig kellemes életet folytatni, ennek megejtésére legjobb eszköz a'

64. §. Munkásság.

Légyen az ember a' sorstul földi javakkal akár bőségesen akár mostohán ellátva, minden esetre csak munkásság által leend képes azon viszontagságokat 's kellemtlenségeket meggyőzni, mellyek kisebb nagyobb mértékben az ember életének nem kevés hézagot töltik ki. A' vagyontalant nem csak a' legszükségesebb élelembeli szükségai, hanem sorsának javíthatása is munkásságra eszközli. A' szerencse kedvence pedig arra önmagától annál hajlandóbb leszen, ha meggondolja, hogy nem csak ezen az uton biztosítja legjobban kellemes helyzete állandóságát, hanem hogy általa magát azon unalomtól is mentté teszi, melly annyi rosznak kutfeje.

A' munkátlanság unalmat, az unalom mulatságutáni

szomjat, ennek egyforma kiegészítése pedig néha oly újabb meg újabb időttöltő találmányokra vezet, melyek nem ritkán vagy a' vagyonnak, vagy a' testi 's lelki erőnek elpazarlását vonják magok után. „A' henyélés minden rosznak kutfeje“ ezen közmondás igazsága kétségtelen.

A' legjobb szívű még annyi világi javakkal megáldott ember is az élet legnagyobb kellemeitől megfosztva marad, hacsak óráinak nagyobb részét valamely hasznos munkálódással el nem töltvén, azon boldogító érzéssel nem ismerkedik meg, melyet valamely végrehajtott hasznos munkának tudata bennünk szül. Ha az atyánkról ránk maradott nemes fák gyümölcsének élvezetét jónak tartjuk, annyival jobbnak találándjuk azon fákét, melyeket magunk ültettünk, ápolgattunk és felneveltünk. Azon tudat, hogy munkássága által az ember nem csak a' kedélyes szerencsének labdája lenni megszűnik, hanem hogy ez úton egyszersmind hazájának 's embertársainak javát tettelegesen elősegítheti, oly mennyei érzés, melyet bár mely még oly válogatva kigondolt multság felérni soha sem fog. A' munkás és henyélő ember multságai között az a' különbség, hogy a' midőn az első az ellankaszott testi és lelki erejének felujtására, kedvelt önönjeinek vagy néhány barátjainak társaságát, és más némelly testi kényelem közötti magasb lelki ételelmet elégségesnek tartja, az utóbbit minden még oly sűrűen egymást felváltó multságai kielégíteni nem képesek. Láthatni ebből, hogy a' megelégtülést ezen az úton t. i. munkásság által minden ember sajátjává teheti, hacsak ép 's egészséges testi erővel bír és ha valakit, csak azt lehet valódi boldogtalannak nevezni, kit engesztelhetlen sorsa az emberiségnek ezen közjavától is megfoszt! Ezen szerencsétlenség annyival inkább súlyosodni fog, ha olyant ér, kitől születésének körülmé-

nyei a' világi javak ingyenes birtokát megtagadták. De azért is még kétségbe esni nem szükséges, mert teremőjének irgalmába támaszkodás, a' jobb jövődőnek reménye, 's meg nem változtatható balsorsának békéveli türe-se, mindenek felett pedig állapotjának nem a' legboldogabbakéval, hanem a' nálánál még szerencsétlenebbekével összehasonlítása mind annyi módok, mellyek kivált a' tiszta lelkiösmeretű szenvedőnek némi engesztelődésül szolgálnak. E' pedig a' művel'ebb embernél annyival inkább fog nevelkedni, ha fenmaradott elmebeli tehetségének épsége mellett türethetőbb óráit részint olvasással, részint a' megtisztázott élte tapasztalásaiból merített világi nézetinek leírásával foglalandja el.

Mint nyolcz évektől óta idegeim (nervus) bénultságával, köszvényes szaggatásokkal, 's más testi nyavalyákkal küszködő 's csak ülő 's fekvő nyomorgó életet folytató, valaha jobb helyzetű, most pedig a' világ minden viszonyaitól elmozdított 's közben gyakori fanyar lelki sérelmekkel meglátogatott öt gyermeknek atyja valóban magamat is a' szerencsések sorába nem számíthatom, és ugyan azért e' részben mint valódi practicus szólhatván, azoknak kedvéért kiket akár jelenleg, akár netalán jövődőben balsorsok illy szerencsétlenségre kárhoztatna, előszámítom azon módokat, mellyeknek nyolcz éve annyi testi 's lelki szenvedelmeim közötti fentartásomat köszönhetem. Ezek először a' fentebbi elveknek követése. Másodszor azon meggyőződés, hogy létem megszűntével önönjeim állapotja még súlyosabbá válik, kínos életem további kívánságát kötelességembe tevő. Harmadszor azon valaha olvasott 's emlékezetemben felujult néhány soroknak tartalma: „a' szerencsétlenség azon forrasztó lombik (edény), mellyben az erős ember minden salakjaitól kitisztul, a' gyenge ellenben végképen elpárolog“ azon büszke

harczra buzdított, mellyel sorsom minden csapásait habár nem csekély viszontagságok között is eddig még diadalmasan kiállani képes valék. És így azon kívánsággal, hogy a' jó isten minden embert hasonló sorstól megmentsen, ismét visszafordulván, a' szerencsésb házámfiához még egy feltételt el nem hallgathatok, melly az emberek megelégtetéséhez elkerülhetetlen szükséges, ez pedig a'

65. §. Takarékosság.

A' takarékoszágnak két ellenkező végsőségei: fösvénység és tékozlás. Ezen három tulajdonoknak befolyását Say francia író igen helyesen eképen adja elő: „A' fogyasztásra nézve a' tulcsapongások egyrésről a' tékozlás, másrésről pedig a' fösvénység. Mindketten magokat a' gazdagság kedvezményétől fosztják meg. A' tékozlás midőn kutforrásait eltemeti, a' fösvénység pedig midőn azokat nem használja. A' tékozlás azonban kedveltebb 's előbb összefér a' társalkodással. Ez előbb nyer bocsánatot, mert másokat az általa készülő gyönyörben részesít. Legalább van egy bizonyos végpontja, a' hol végződnie kell, t. i. midőn el van költve. De a' fösvénység csak az ember halálával szűnik meg. Mind e' mellett azonban a' tékozlás a' köztársaságra nézve sokkal ártalmasabb mint a' fösvénység: mert a' midőn a' dúsnak kutforrásit kimeríti, egyszersmind a' szegénynek productiobeli tehetségit is elrontja, ez pedig sokkal rosszabb. Ha az mondatik hogy a' pénz másra nem hasznos mint elköltésre, és a' productumok csak azért vannak, hogy elfogyasztassanak, akkor nagyobb a' családkozás, ha egyedül csak olly elköltés 's fogyasztás értetődik alatta, melly szükségink 's eledelminkre határoztatik. A'

pénzt szorgalombeli vállalatokra is lehet fordítani, és akkor mindig nevezetes javakat hozand elő, és valahány szor az illyes tőkepénz elfecséreltetik, a' világ egyik vagy másik sarkában egy véle egyértékű munka és szorgalom lesz semmivé. A' tékozló, ki magát vagyonjából kivetkőzteti, egyszersmind egy munkás embert életétől foszt meg.

A' takarékoság épen olly távol esik a' fősvénységtől, mint a' tékozlástól. A' fősvénység nem gyűjt fogyasztás vagy producálás végett, hanem csak azért: hogy gyűjtsön. Azon összekaparó vágya, nála természeti ösztön, műszerleges gyalázatos kellőség. A' takarékoság a' bölcseségnek és felvilágosított észnek egyik lánya, ez a' feleslegséget magától megtagadni érti, hogy a' szükség esetében kínlódni ne kénytelenítessék, a' fősvénység megtagadja magától a' szükségést, hogy magának feleslegséget egy olly jövendőre szerezzen, a' melly neki soha meg nem jelen. Még igen pompás in-neplésnél is jó gazdaságot mutatni, 's épen a' takarékoságban lehet annak szebb elrendezésére módot találni; a' fősvénység nem mutatkozhatik a' nélkül, hogy mindent el ne rontson. A' jó gazda összeegyezteti vagyonát a' jelen és jövendő szükségeivel, és azzal a' mit tőle a' családja, baráti, és az emberiség megkívánnak. A' fősvénységnek se családja, se baráti, még szükségei is alig vannak, 's az emberiség ő neki nem létezik. A' takarékoság mitsem hiában, a' fősvénység pedig épen semmit sem akar fogyasztani. Az első egy helyes kiszámításnak következménye: helyes, mert egyedül általa helyeztetik az ember olly karba, hogy kötelességének eleget tehessen, 's jótékony lehessen a' nélkül, hogy mellette igazságtalanságot kövessen. A' fősvénység alacsony szenvedelem, alacsony: mert egyedül magát tekint, 's magának mindent feláldoz.

A' takarékoságot igen helyesen erénynek nevezhetni ; mert szintugy megkívánja az önmérsékletet mint a' többi erények, és egy sem gyümölcsözőbb nálánál jótékony következményiben, ő az: melly a' családokban (familiákban) a' gyermekek jó phisical 's moralis nevelését könnyíti; ő az melly az érettebb kornak azon lelki vidámságot, melly a' folyvásti egyarányos jóviselethez olly szükséges, és azon függetlenséget megszerzi, melly az embert minden alacsony tetten felül emeli. Csak a' takarékoság segítségével lehetséges adakozónak és pedig sokáig és haszonnal adakozónak lenni, a' ki csak tékozlásból adakozó, az minden különböztetés nélkül ad, akár érdemeljék a' részesülők akár nem, gyakran az ilyen elborítja azokat feleslegsegekkel a' kiknek mivel sem tartozik, és azokat éhen hagyaj halni, kiknek legszorosbban lekötelve vagyon. A' tékozlo gyakran magát olly helyzetben látja, hogy azoknál kiket pazérlásával elborított, koldulni kénytelen, ő csak azért látszatik adni, hogy valaha ismét valamit követelhessen. De a' takarékos gazda soha sem ad valamit, mint a' mikor tudja, hogy azzal mit ad szabadon parancsolhat, és hogy odaadhatja a' nélkül, hogy valaha arra ismét néki számot tartani kellessék. Őközépszerű vagyon mellett is már gazdag, a' fősvény és tékozlo ellenben nagy vagyonnal is mindig szegény. A' gazdasággal az mindenkor ellenkezik, ha valaki az egész jövedelmét elkölti, az előrelátás azt kívánja, hogy az ember nem remélt balesetekre is is készülve legyen, ki állhat azért jót, hogy mindenkor az egész jövedelmét húzni fogja, hol van azon vagyon, melly semmi esetben az emberek igazságtalanságának, hívtelenségének, vagy szenvedélyeiknek kitéve nem volna. Földbirtokok pör által elveszhetnek, hajók elsüllyedhetnek, egy dús ház tönkre juthat; ha tehát az ember egész jövedelmét évenként elfogyaszta, akkor a' tőkéje

mindig kisebbedhetik, sőt minden lehetőség szerint annak úgy is kell következnie.

Ezen három tulajdonságoknak illy összeegyeztetett következményiből elég világosan láthatni, hogy bár melly helyzettű ember egyedül csak takarékoság által juthat azon álláspontra, mellyben magát másoknak kegyelmétől függetlennek tekintheti, ez pedig nem kis szerencse. A' legnagyobb földbirtokostul kezdve az utolsó kézi munkásig, ha figyelemmel az elmúlt idejét emlékezetében feljuttja, megvallandja, hogy azon órák, mellyekben finanziajának zavart állapotja végett szokott élete kellőségeit magától megtagadni kénytelen volt, bizonyosan megelégtetését nem nevelték, hanem inkább megkisebbitették. Ez pedig annyival érezhetőbbé válik, minél kevesbé dicsekedhetik világi javak birtokával; mert ennél nem csak az elmellőzhető kelleme ki nem elégíthetését, hanem a' valódi élet szükségével való küszködést következteti, ez pedig a' bajoknak legszomorubbika. Azon ember, ki jövedelmének egy részével házi szükségait, 's egyéb körülményivel járuló kiadásait kielégíti, a' többbit pedig tartaléktőkére fordítja; a' fentebbi kellemetlen érzéssel annyival ellenkezőbbet tapasztaland, mivel annak segedelmével nem csak az őtet néha véletlenül fenyegethető szerencsétlenség csapásainak ellentállani, hanem boldogtalan embertársain is segítni képes leend. Illy tartaléktőkének arányos megszerzésére majd minden embernek módja van. A' szerencse kedvenczének az anyiból könnyebben esik, mert a' midőn ennek a' fáradozás nélküli jövedelme egy részének félre tehetésére legfeljebb némelly felesleges kellemeknek feláldozása elégséges, akkor a' vagyontalan munkás ember azt néha csak úgy teljesítheti, ha a' rendszerinti élelembeli szükségeiben magát megszorítja. Ezen feltétel sikerítésére nézve a' fő dolog abban áll: hogy az ember azon idő

pontot el ne mulassza, mellyben azt legalkalmasabban végbe viheti. Ez pedig általában véve akkor van, mikor az embernek szükségei csak a' maga személyével járók, 's következendőképen sokkal kevesebbek mint a' midőn már számosb család ellátására magát kötelezve látja. De ezen kívül a' közönséges tapasztalás szerint majd minden embernek életében mutatkozik egy olly hol tartósb, hol rövidebb időszak, mellyben a' szerencse nagyobb kedvezése minden vállalatit kíséri, és ime ezt hasznára és fenérintett célra fordítani bár ki annyival inkább igyekezzék, mert kinek a' szerencse istenasszonya egyszer hátat fordított, ahhoz többé vissza nem fordul.

Ezen életszabálynak olly gyakori ellemelőzéséből származnak azon számtalan kellemetlen helyzetek, melyekből kívánczorogni igen ritkán lehet, sokan csak akkor kezdenek gazdálkodni, mikor a' tehén már kün van az istállóbul; hogy ezen késői feltételőknek sikere nagy nem lehet, természetes, üres kézzel vajmi bajos gazdálkodni.

A' takarékoság, valamint az ember megelégtetésének, úgy a' nemzeti gazdaságnak is egyik főbb eszköze; mert nem a' szorgalom, hanem ő egyedül a' capitalisok szaporodásának egyenes oka. A' szorgalom ugyan a' szert elő állítja, mellyet a' takarékoság gyűjt. De a' szorgalom bárhogy szerezzon, ha a' takarékoság abból valamit félre nem tenne, 's egyik megkiméltet a' másikhoz nem rakná, soha az által egy már meglévő capitalis nem nagyobbíttatnék. Ez pedig annál szükségesb, mivel bár melly osztályu vállalatnak csak új capitalisok hozzá járulatával lehet új jövedelmező forrásokat nyitni. Az élet philosophiájához 's az avval járó megelégtetésnek megerősítéséhez tartozik még

66. § A' luxusnak helyes megítélése.

Ha a' luxust, mint a' tékozlás egyik nemét, 's így a' takarékoszágnak ellenkezőjét tekintjük, akkor az épen most előadattak annak további feszegetését is feleslegessé teszik. Mivel azonban nem csak némelly régiebb előkelőbb, hanem újabb lelkes írók is ezt nem ezen szempontból veszik, tehát e' részbeni nézetimet bővebben előadni szükségesnek tartom. A' luxust Stevart angol író, mint felesleg vagyis szükségtelen szereknek elhasználtatását írja le, — de a' felesleges, azaz szükségtelen, és a' szükséges között a' határvonalat megalapítani igen nehéz; a' nevelés, szokás, vagyon és egyéb körülményeknek olly sokfélése, a' szükségesre nézve szintannyi lépcsőzetű különbséget húz maga után. Stevart ugyan felesleges szereknek tartja mindazokat, melyek az élethez nem okvetlenül szükségesek, — de hiszen akkor Európában mindent a' luxushoz kellene számítani, a' mi ruházatra, lakásra, és táplálatra nézve egy afrikai vad embernek szükségét felül haladja. Smith Ádám pedig nem csak azt az élet szükségéi közé számítja a' mit a' természet, hanem a' mit a' társasági illedelm rendszabályai még a' legalsóbb néposztályutól is megkívánnak. De ítéletem szerint ezen kifejezés sem vezet még a' valódi szükségeknek tökélyes megismerésére, mert a' társas élet kívánatinak lépcsőzetei is számtalanok. Pólicz pedig a' luxusról így szól: „hogy a' jó élet és luxus a' magános és nyilvános közgazdaságra kártekonnyan ne hasson — szükséges hogy annak kielégítése a' tisztajövedelemnek olly állandó és biztosított feleslegsein alapuljon, melly megengedi, hogy a' valódi és

sürgetős életkellőségeknek kielégítése után az évenkénti tiszta jövedelemnek egy nevezetes része a' nem valószínűs sőt még a' mesterkelt kívánatoknak kielégítésére fordíttassék.

Kiviláglik ezekből, hogy mind azon még olly csekélynek látszó olyan életfeleslegségek, melyeknek kielégítése az embernek gazdaságbeli állapotját ingadoztatják, rája mint magánosra nézve, — legyen az bár melly osztályhoz tartozandó — luxusbeliek. Az egész országra nézve mindazon külföldről származó szereket, melyeknek egész becsét minden belső érték nélkül egyedül ritkaságokon kell keresni, és a' melly ritkaságnak megszüntével azonnal végképen elenyészik, mint a' köztársaság gazdaságát összekötő luxust kell tekinteni.

Ugyan azért mivel a' luxus nem annyira valamelly érzék ingerének (Sinpreitz) mint inkább motogató, 's kitüntető fényűzésnek kielégítésén alapul, az a' honi nyelv legujabb csinosítói által igen helyesen magyarul fény-pazarának neveztetik. Ezen fényvágy mindenkor olly rendkívüliségek birtokát teszi szükségessé, melyeknek megszerzése is csak rendkívüli és soha meg nem szűnő költségekkel jár; mert bár melly a' legnagyobb fáradozással és költséggel megszerzett akár honi akár külföldi szer azonnal elveszti birtokosa előtt minden képzelt értékét, mihelyest annak utánzása által az megszűnik kirekesztőlegesen rendkívüli lenni.

A' luxust pártolók azt mondják, hogy ez a' művszorgalomnak legnagyobb rugonya; én pedig azt mondom, hogy ez nem a' valódi szorgalomra hanem kontárkodásra vezet; mert a' szernek nem annyira tartóssága 's így belső értéke, mint sem annak ideig őräig tartó ritka külső idomzata teszi azt becsessé.

Ha p. o. egy félszázad előtt a' legdúsabb ember lakását a' szükséges házi bútorokkal ellátta, ez nem csak

néki élete idejéig, de gyermekeinek is eltartott; a' mostani fényűzés azonban majd minden évben új butorozást kíván; 's így az azt készítő művészek bizonyára nem annyira a' munka tökéletességében, mintsem a' szemfény vesztegető külső formájának megadásában fogják érdekeket keresni. Így áll a' dolog a' ruházatra 's egyéb az élet kellemeihez kívántató szerekre nézve is, ha azoknak kielégítése luxusbeli vágyon alapul.

Az illy nemű luxusbeli művetek és szerek előállításából származó könnyű kereset könnyelműsége, ez pedig ismét luxusra vezet; 's ime ez a' luxusnak legveszedelmesb oldala, mert nem csak a' gazdagok házában állapodik meg, hanem azoknak pazérvágya a' közép és alacsonyabb osztályukat is könnyen elcsábítja. Honunkban száz kifűtő tönkre jutások között alig egynek a' kereskedés vagy művészetbeli szorgalom viszályában, hanem azon szerencsétlen vágyban kell keresni, mellyel a' hatalmas herceget vagy grófot, a' nagykereskedő és gyáros, emezeket pedig a' kalmár és kézműves élete módjában rendkívüli megerőltetésekkel utánozni törekszenek. Ez pedig ezekre nézve annyival károsabb, mert ezen utánzó vágy életök módját, sokkal költségesbbé tévén, őket művetők árának nem a' valódi értékökhöz, hanem élelmők szükségéhez arányzott felemelésére kényteti, melynek végső sulya leginkább a' nemzet legnagyobb részére, t. i. a' természetű köznépre háramlík.

A' luxust pártolók nehezen fognak példát előállíthatni, hogy a' luxus akár egyes embereket akár nemzeteket meggazdagított volna; az ellenkező azonban ezer meg ezer általa tönkre jutott magánosok, 's számos nemzetek példája által megmutatható. A' rómaiak minél inkább egyszerű életöktől eltávozva, ázsiai luxusra vetemedtek, annál inkább vesztöket sieltették. A' luxust pártoló Montesquieu maga is azt mondja: „hogy a' repu-

blicák luxussal, a' monarchiák pedig szegénységgel végződnek, 's így maga megczáfolja azon korábbi állítását, hogy a' szegények éhen halnának, ha a' gazdagok nem pazarlanának, és hogy a' luxus a' monarchiáknak és nagy országoknak szükséges."

A' luxus mint fentebb mondtam egyedül csak dicsékvő fény, és így igen nagy gyengeségen alapul, — és ugyan azért azt a' szorgalom nevelkedésére nézve jótékonynak tekinteni nem lehet — gyenge alapnak a' fölépítménye (superaedificatumja) sem lehet tartós. Canard francia író azt mondja: „mindazon ékességek, mellyekkel a' gazdagoknak lakásai ragyognak, azon aranyozások, és képfaragói művetek, mellyek a' mesterség által egyedül csak szemünk gyönyörködtetésére izléssel elosztva lenni látszatnak, nem egyéb mint bűbajos alakok (magische figuren) azon fölirattal: „csudálatok melly gazdag vagyok.“ Ha a' luxust az együgyűk valódi maszlagát (Lockspeise) mint a' takarékoságnak ellenkezőjét tekintjük, akkor annak ezzel csakugyan egyforma következtetést is t. i. a' miveltség- és gazdagság-öregbitést nem tulajdoníthatjuk, mert ellenkező okok ellenkező következményeket szülnek. És így ezeknek méltánylása után tán kétséget szenvedni nem fog, hogy a' luxusnak minél nagyobb elkerülése a' valódi életphilosofiának nem utolsó föltétele. Mert ez azon kíváncs takarékosagra vezet, melly gyermekeink, embertársaink, és a' haza iránti szeretetünknek tettleges bebizonyítására minket alkalmasakká téssen.

67. § Utazás.

Valamennyi módok között, mellyek az emberi műveltség kifejlődését elősegítik, tán egy sem olly süke-

res és e' mellett kellemes mint az utazás. Földmérőinknek, architectusainknak, hydraulicusaink-, mechanicusaink-, gyártosainknak, sőt némelly finomabb kézi művészeknek, melly végből, 's melly módon elősegítendő utazásaikra nézve előforduló helyeken főntebb nézeteimet már előadván, ez úttal csak azokról szolandok, kiket születésök 's sorsuknak szerencsés körülményi e' részben is teljes szabadságu önkénnyel ruháztak fel. Ezek között természetesen első helyet foglalnak honunk nagyobb tekintetű földbirtokosai és nagyai. Ezeknek minél nagyobb lelki kiműveltségök annál kívánatosabb, mivel midőn a' legműveltebb alsóbb osztálynak, a' magok körében csak egyoldalulag járulhatnak a' nemzeti gazdaság elősegítéséhez, — ők személyes előjogukhoz képest hol egyik hol másik ország táblájánál mint valóságos törvényhozó tagok a' nemzeti általános jóllétnek, vagy személyes jelenlétök által egyenes, vagy követválasztói jogok által oldalaslagi munkálódó eszközei. Hogy kivált az első esetben ezen főséges meghívásoknak megfelelőetésére fölszintűes tudakosság, — egy kevés külső simultság, és fellengő előadásbeli tehetség nem elégséges, hanem minden moralis erőnek tökéletes kifejlettsége, a' művelt nemzetek gazdaságának közelebbi ismerete, és tapasztaláson alapuló komoly megfontolás kívántatik — az kétséget nem szenved. Mivel pedig mint mondám, ezen tulajdonságok sajátosítását az utazás igen nagyon elősegíti: tehát annak végrehajtását el ne mulasszák azok, kik ezen fenérintett hazafiúságok teljesítésére meghívva vannak. Jól tudom ugyan, hogy sokak előtt a' külföldi utazások nem igen nagy helybenhagyást nyernek. Nem ritkán hallhatni, hogy jobb volna ha azon pénz, melly illy utazások alkalmával a' külföldön elfecséreltetik, az országban maradna, ha honfiaink a' más nemzeteknél divatozó élésmódok majmozására 's honi szokásink 's nyelv-

vünk megvetésére ezen a' külföldről haza térő vándorlók által el ne csábíttatnának, 's több eféle észrevételeket, mellyek, — ha igazán megvallasi akarjuk — néha nem helytelenül tétetnek. De azért mivel egyes visszaélések ezen utazás közben történhetnek, ezt még az egészre helyesen alkalmazni nem lehet. Az utazás célja, módja 's következményei között vannak különbségek. Hogy olyan utazás, a' millyen p. o. a' nevelés terhe alól felszabadult 's Párisba 's Londonba készülő fiatal utazó, hol a' kocsiba ül 's egyhuzomban éjjel nappal utját alva, 's legfeljebb éhsége 's szomjúsága kielégítetése végett néha felébredezve, mind addig folytatja, míglen valamellyik előkelőbb párisi hótélben meg nem száll, ottan ruházatának egészleni megújíttatása után, az annyiféle előtte új nemű mulatságok felkeresésével 's üzésével a' napokat, az éjszakákat pedig a' játékszeremben (szalonban) ezreket meg ezreket vesztve elkölti. — A' midőn továbbá ezeknek megunása után, néhány hónapok mulva Angliába utját a' fentebbi mód szerint folytatván, Londonban hasonló multság-hajhászat között tetszéséig tartózkodék, néhány szeliden nevelt róka vadászata részesülésének kedvéért a' mezőségre kirándult, ottan egypár iszonyú árú lovakat tönkre nyargalt 's ugratott, — több ezer gvineeket olly fogadásokra elvesztett, mellyeknek mikénti kimenetele sem az egyik sem a' másik félnek vagy a' nyilványnak érdekét egy garassal sem nevelte, mint p. o. a' kakasok óriási harcának mikénti kimenetele 's a' t; midőn a' finom izlésű ökölviadal véres és kék fűtötte ábrázat kellemeivel tán practice is megismerkedett; végre a' napot éjjellé ezt pedig nappallá változtatni megtanulta, 's erszénye végképeni kiürülte után egy rakás róka vadászatheli képeknek birtokával adósságokkal jól megterhelve, ellenben előbbem üres fővel ismét a' fen-

tebbi mód szerint utazása után hazájába visszatér, itten mindent ócsárolván az utjában szerzett tapasztaláshoz képest élete módját, mulatságai elintézését alkalmazzatva, annak utánzására más magához hasonlókat igyekszik bírni; hogy az ilyen utazás, mint mondtam, a hazának nem csak legkisebb hasznára, sőt kárára válik, tagadni nem fogom. De hála az egeknek, dicsekedhetünk oly utazókkal is, kik midőn a' célirányos külföldi utazásnak hasznát velünk tettelegesen éreztetik, egyszersmind például szolgálhatnak, miként kellessék az utazást elintézni, hogy az valamint magára az utazóra, úgy a' honra nézve is sikeres legyen.

A' célirányos utazásnak föltételei ezek: 1-ör hogy az időnek előtte ne, azaz: csak akkor történjék, mikor az ember a' fentebb említett neveltetésbeli módoknak és a' valódi élet philosophiájának ismerete által a' nyerendő új tapasztalásnak helyes megítélhetésére elegendőképen elkészült. 2-or: Hogy első utazása mindenek előtt a' honnak tökéletes megismerésére legyen szánva, mert e' nélkül külföldi utjában más nemzetek álláspontját 's körülményeit a' honiakkal összeegyeztetni képes nem lehet, 's innen majd minden tárgyról felszegnézeteket szerezvén magának, egyetmást, honunkban érdemén felül sokat, ellenben azon alúl fog becsülni. 3-szor: Hogy a' külföldre utazó főnségesb célját mindenkor szeme előtt tartván, azon tárgyakra fordítsa figyelmét leginkább, melyek a' nemzetek műveltségének főbb részei. A' mezzei gazdaság állapotjának, 's a' földművelő módok különbözőségei az efféle híresebb gazdaságok, a' nyilvános vagy magános oktató intézetek nevezeteseb gyárok 's kézi mesterségek, a' kereskedés divatja, közhasznu egyesületek szerkezete, gőz és egyéb közönséges erőművek, ország 's mesterséges vasutak, vízi csatornák, szárazföldi 's hydraticai építmények, az ország nemzeti

gazdasága, fő elemeinek kitapintása, azoknak az ország politikai körülményével, geographiai fekvésével, topographiai természetével, polgári alkotmányával, és népe szellemével összeegyeztetése, az ország neveltetésbeli magános, vagy nyilvános intézeti, 's a' t. mind annyi érdekes tárgyak, melyekről magának a' hely színén ismeretséget szerezni el ne mulassza az utazó. Ezekből világos, hogy Páris vagy London a' hasznos utazásnak egyedüli célja nem lehet: mert ezen tárgyak sem az egyik sem a' másik helyen együtt fel nem találhatók; — e' végett tehát több művelt országokat, melyek közé leginkább Németország, Belgium, Hollandia, Franciaország 's Anglia tartoznak, kell beutazni. 4-szer: Az utazó annál fogatosb következőssel fog járni, ha az első illy nemű tapasztalásbeli kirándulás, olly értelmes ember társaságában eshetik meg, ki a' beutazandó országokat már megjárván, egyszersmind fiatalabb útitársának bevezető 's figyelmeztető oktatóul szolgálhat. Ha pedig körülményei engedik, hogy előbbre haladott korában ezen utazását még egyszer vagy tán többször is ismételheti, akkor ő szintén fiatalabb vagy valamelly tudós útitársának illy modú jótéteményt nyújtani igyekezzék. 5-ör: Igyekezzék az utazó a' nevezeteseb külföldi személyekkel ismeretségbe 's közelebbi viszonyba jöhetni, hogy minden a' közjó előmozdítására vezethető tárgyak 's tanulmányok felől folyvást tudósítva legyen; végre 6-szor: Hogy a' célba veendő útra kellő nyelvnek tudományával az illető fél bírjon.

Ha az illy feltételű utazásnak végrehajtása után a' lelki kimiveltségében meggazdagodott, a' hon nemzeti erkölcsit tisztelőleg közénk visszatérő hazánkfia, szerzett tapasztalásit honunk körülményeivel összehasonlítva, komoly megfontolás után, azoknak milly mértékű 's módu haszonnal járuló alkalmaztathatásáról magát meg-

győzte, 's ebbeli helyes nézetinek helyes elismerésére 's létrehozására szóval, írással és cselekvőleg hontársait birni igyekszik, — akkor nem csak a' külföldi utazásnak általános kárhoztatását tökéletesen megczáfolja, hanem a' köztársaságnak nem eléggé nyilvánosítható halájára érdemes.

Hála az egeknek e' részben jelenleg nem vagyunk többé példány nélkül; és így nincs is e' részben egyéb kívánság mint utánzás.

68. §. Nyelvtudás.

A' teremőnek áldott adományi között, mellyekkel az emberiséget az oktan állatoktól megkülönbözteté, első helyet foglal azon szólhatásbeli tehetség, mellyel az ember gondolatait, érzelmeit, kívánatait másokkal közölni képes.

Hogy a' világ állapotja szerint egy általános nyelv erre elégtelen, az természetes. A' különbféle elkülönözött népekkel 's nemzetekkel több ajku nyelvek aránylag támadtak, elhaltak vagy még divatoznak. Valamint az élő nemzetek, úgy ezek is vagy eredetiek vagy kevert származatuak; az elsők közé tartozik Európában a' német, szláv, finn, és török nyelveken kívül honi magyarnyelvünk is, melly valamint hangzatára, úgy belsajátságira nézve is a' többi europai nyelvektől különbözik. Minden nemzetnek megvan saját nemzeti szelleme, melly őt leginkább bélyegzi, 's az elfajulástól megmenti. Ezen szellemnek olly igazi viszhangja a' honi nyelv, hogy az elsőt tökéletesen felfogni csak az leszen képes, ki a' honi nyelv élésével fölnevelkedett, a' ki annak ismeretéhez csak későbbi tanulás által jutott csak félig, — ki pedig azt épen nem érti: az soha ezen szellemet elérteni nem fogja. Ugyan azért valamennyi nyelv

vek között a' honi a' legérdekesebb, 's annyiival inkább szükséges azt a' gyermekek nevelésére alkalmazni, mert egyedül ő az, melly, a' midőn a' szülőket gyermekekkel, rokont rokonnal, a' hazafit hazafitársával összekötésben tartja, ez által egyszersmind a' nemzetnek azon életét is biztosítja, mellynek föntartása nélkül egyes tagjainak morális élete is megszűnik.

Hogy a' nemzetek műveltségével a' nyelvök csinosodása is egy lépten halad, az igen természetes, mert a' legmiveltebb nemzettől kezdve lefelé az afrikai vado-nyokban rejtekező vadászcsoporthoz, a' tudományok, a' finomabb társas tonus, a' szorgalom, egy szóval a' világ lelki testi objectumainak ismerete mind inkább fog, 's így rájuk nézve azoknak nevezete sem szükséges, de nem is lehetséges. De egyébként ezen arányt legjobban bizonyítja a' különféle nemzetek classicusabb íróinak korábbi vagy későbbi időszaka; honunkban ezen arány kiegyenlítése nyelvünkre nézve némüleg ugyan elkésett-ve lenni látszik; de ennek okát részint a' hon polgárai több ajku különbségében, részint a' tudományoknak egyedül latán nyelven történendő oktatásában 's dicasterialis használatában 's egyéb körülményinkben kell keresni. Hogy azonban magyar anyanyelvünk gazdagodásában és csinosulásában ezen újabb időkben sokat haladott, azt mutatja honi litteraturánk nevedő termékenysége. Ennek pedig mindinkább növekedését leginkább biztosítja azon több jeles hazafiak buzgóságából felséges dicső emlékü királyunk helybehagyása mellett 's fenséges nádorunk pártfogása alatt felállított és jelesen munkálódó tudós társaságunk ebbeli buzdító törekvése. Ez annál nagyobb foganatra nyújt reményt, mivel a' társaságnak ezen hasznos igyekezete, másokat is igen szembetűnően elszaporodó utánzásra ébreszt. Nincsen is e' részben

egyéb aggodalomnak helye, mint annak, hogy tán már nagyon is sokan gondolják magokat hivatva honi nyelvünk faragására 's új szavak föltalálására, kiknek minden észbeli kiműveltségök, az iskolai pályafutáson, egy egy kevés juratuskodáson, legfeljebb némelly újabb magyar munkák olvasásán, és minden külföldiségnek 's így az idegen élő nyelvnek is megvetésén alapul. Az ilyenek valóban jobban tennének, ha idejüket más hasznosb foglalkozással töltenék el, mintsem hogy tökéletlen, egyoldalú, 's vizsás munkálkodásuk és néptömjénző előadások által, honi nyelvünknek nem csinosbulását, hanem végre végképeni érthetlenségét eszközlik.

Ezek nem tudják, hogy nyelvcsinosbító foglalkozás kimerített tudománybeli kiműveltség nélkül sikeres nem lehet; — sem azt, hogy a' miveltebb nemzetek napenkinti haladásából eredő sok új tárgyak és tudományos munkáknak ismerete nélkül nyelvünk hézagait kipótolni lehetlen, és hogy erre több műveltebb nyelvek ismerete megkívántatik.

Azt gondolják az illy nyelvpallérozók, hogy azzal, ha minden latán szavat, bár melly más a' tárgy velejét távulról sem kifejező szóval váltják fel — remekelnek; holott számtalan tán még az aegyptusoktól, a' görögökre, ezektől a' romaiakra és ezektől ismét valamenyi miveltebb nemzetekre, átszállott, 's becsben tartatott szavak belső értéke olly nagy, hogy azokat kifejező erejöknek kisebbitése nélkül bár melly nyelvre átfordítani lehetlen. Ennél pedig még sokkal meg nem bocsáthatóbb hiba, ha szavakat, mellyek már századok óta az egész hazában általában folyvásti szokás által meghonosultak, ezen jogokból kivetni, és a' nyilván helyette egészen más ujaknak megtanulására kényteleníteni

akarják *) mibe sem vévén azt, hogy az által kivált, a' nép nagyobb tömegének legjobb felvilágosításabeli törekvését inkább nehezítik, mintsem könnyítik. De ennek mélyebb feszegetésébe ereszkedni annyival inkább nem czélom, mivel a' magyar tudós társaságnak mély belátása ezen áltudósok kontárkodásinak és tulzásinak (ultrázás) bizonyosan az általa szerkesztendő és nem sokára kiadandó szótára által nem csak véget vetend, hanem a' tudni vágyó magyar nyilván bizonytalanságának megszűntével annak bizonyos támasz-pont gyanánt fog szolgálni. **)

*) Ha p. o. szavak mint font, párt, rajz, czél 's a' t. idegen származatok miatt kiűzetnek, akkor természetesen megfontolni, pártfogolni, rajzolni, életrajz, czélozni 's a' többinek is meg kellene szűnni. Így ki fogja e' következő szavaknak idegen származását de egyszersmind meghonosítását is tagadni. u. m. császár (caesar), király (Krall), herczeg (Herzog), gróf (Graf), báró (Baron), mester (Magister Maitre Meister), sors (latánul sors) asztal (stoll) ablak (obloka) 's a' t. de azért kiirtassanak-e ezek irgalom nélkül? én úgy tartom, hogy a' köznépre nézve ez lehetlen, — és hogy utoljára is nyelvünket ezen úton csak Bábel sorsa érné.

**) Sok újabb szavakat lehet előhozni, melyeknek kellő értelmében még előbbkelő tudósink sem egyeznek meg; így p. o. idomzatot — egyik proportionak, a' másik elmetehetségnek, a' harmadik formának veszi. A' kereskedésbeli kölcsönös cserét (Verkehr) egyik viszonynak, a' másik közlekedésnek mondja; a' közlekedést pedig némellyek mint útfolyam vagy hajókázó csatorna gyanánt veszik, némellyek pedig ezt közösülésnek nevezik 's a' t.

Ha az eddig mondottakból látható, hogy nyelvünk csinosbíthatása a' tudományoknak minél nagyobb elterjesztése és a' tapasztalásbeli utazásnak sikeres megejtetése, már magában véve a' más művelt nemzetek nyelvének ismeretét szükségessé teszi — ezen kíváнат valósulása ránk nézve annyival fontosabb, mivel magyar nyelvünk eredeti sajátsága mellett, olly kevéssé terjedt el, hogy csupán ennek tudásával belső közlekedésünket sem volnánk képesek fentartani.

69. §. Hazafiság.

Ezen szent kötelességnek teljesítése, a' becsületes embernek nem csak nem terhes, hanem annál kelleme-tesb; mivel azt, mint minden polgári erényeknek főbb kutforrását tekinti. Fájdalom, hogy ez a' valóságban olly különböző árnyékszatoiban mutatkozik, mert vannak rosz, hasztalan, hasznos, és buzgó hazafiak.

A' rosz hazafiak sorába tartoznak, azon elveteme-dett gonosz szivűek, kik a' hazának jótéteményit tettle-ges háladatlansággal, azon undorodó vétekekkel, melly-nek piszkától még a' kutya is mentt, viszonzni nem ál-talokodnak. Ezek általában, a' hazafiak sorából kitörlen-dők, 's nem egyebet, mint az akasztófa czimerének hom-lokukra sütését érdemelnék. A' hasztalan hazafiak alatt érteni kell mind azokat, kik tetteges háladatlanságról ugyan nem vádoltathatnak, de a' hazától olly számosan veendő javakat elélik, a' nélkül, hogy érettök valamelly legkisebb háladatosság bebizonyítására magokat leköte-lezve éreznék. — „Ubi bene, ibi patria“ ez azon nem kis számú heréknek jelszavok. Hasznos hazafiak mind azon hon polgárai, kik a' különféle meghívásokbeli körökekkel járuló foglalatosságaikban magok hasznával, másoknak

megrövidítése nélkül szorgalmasan eljárnak, és a' midőn így a' nemzeti gazdaságot tettelesen elősegítik, egy-szersmind a' rájuk kiszabott nyilvános terhek kielégítésében hiven—habár nem is mindig—a' legnagyobb készséggel eljárnak.

Ide tartoznak leginkább az adózó mezei természetű, és városi polgár osztályuk.

Buzgó hazafinak csak azt nevezhetni, ki a' hazától veendő javakért tartozó háladatosságát, nem csak a' szoros törvényes kötelességig kiterjeszti, hanem azon túl is annak minél inkább, és pedig személyes áldozatival összekapcsolt szerencsáját szemléli. A' dúzs városi polgárok, de mindenek előtt a' privilegiált rendűek azok, kik ezen dicső elsőségben magokat annál inkább kitüntethetik, mivel ők azon szerencse kedvenczi, kik olly nevezetés kedvezményekért a' törvény értelmében véve, majd mivel sem tartoznak.

Törvényes értelemben mondám, mert a' morálnak szent szabályai szerint minél nagyobb jótéteményekért, annál nagyobb hálára köteleztetünk. Hogy valamint más erények, úgy a' hazafiság is nem minden ember keblét egyformán lelkesíti, annak okát a' kimiveltségnek t. i. a' szív tisztaságának, és az ész magosb kifejllettségének olly különböző lépcsőzetiben kell keresni.

Igy a' még olly eszes, de szívtelen embernek hazafisága, leginkább csak a' tulajdon személyen kezdő hideg kiszámításon alapúl, következőleg a' felépitmény is, többnyire csak szemfényvesztő.

A' jó szívvel, de kevés elmetehetséggel ellátott ember, igen gyakran a' legbuzgóbb hazafi célját eltéveszti, mert szíve ösztönét az ész nem kormányozza, 's így, hazafiságát is, csak mint egy oldalutat lehet tekinteni. Egyedül a' tökéletesen kifejlett eszű, és egyzersmind tiszta szívű ember az, ki a' buzgó hazafiak sorában, a'

helyet becsülettel kitöltheti. Ezen két isteni adományok birtokában, nem szorul ő mások serkentésére; mert a' hazához vonzódása, és annak tartozó háladatossága, azoknak egyarányosan ösztönző munkálódása mellett, mindig tettleges hálaját, a' közjó érdekével célirányos összehangzásba fogja hozni.

Valamint az egyes emberekre nézve, úgy a' haza iránti háladatosság is, ha csak szavakból áll, nem egyéb, mint puszta idomzatosság (formalitas). Cselekvésen, és pedig jó szívből származotton, és elmésen megfontoltton kell annak alapulnia, hogy értéke legyen. Igaz, hogy ezen tettleges háladatosság bebizonyítására, az embereknek tehetségi nem egyarányosak; de a' haza, vagyis a' köztársaság, ezt nem is kívánja illy értelemben. Járuljon minden honfi, a' közjó elősegítéséhez helyzete körülállásaival aránylag, és tökéletesen megfelel hazafi kötelességének. Hogy a' honpolgáraink adófizető részét, ezek között pedig leginkább, a' majd valamennyi nyilvános terheket viselő szántóvetőket általában véve, e' részben semmi szemrehányás nem érheti, az kétségtelen; de ennek így léte, nem alapul szabad önkényölkön, hanem a' nagyobb hatalomtól rájuk háromlott kötelezésen. Ugyan azért, ezeknek e' részbeni további említésének elmellőzésével, csak azokról akarok szólni, kik buzgóbb hazafiságok cselekvő bebizonyítására, nem a' törvények súlya, hanem egyedül, a' köztársaság nyilvános ítélete által szorítatnak.

Ezek között, mint már mondtam, mindegyiknek módja van, körülményéhez képest hazafiságát cselekvésekkel bebizonyíthatni. Így p. o. a' kevesebb jövedelmeket huzó földbirtokos, a' lelkes, gazdaságbeli tiszt 's a' t. ha a' szabad óráit, a' köznép valódi felvilágosítására, szorgalmának buzditására, gazdaságbeli munkálódásának, helyesebb elintézésére nézve oktatólag fordítja, és

ez által a' nemzeti gazdaság előmenetelét gyarapítja, a' tudós, a' ki tudományos munkásságát nem önhasználgatásból, hanem embertársai iránti vonzódásból űzi, a' dús, a' ki jövedelmének egy részét közhasznú intézetekre szánja, mind ezek, ha bár különböző idomzatú módon, és szám szerinti mértékben is, de körülményiknek megfelelőleg, a' valódi buzgó hazafiak dicső nevére érdemesek. Hogy azonban, sokan minden buzgóságok mellett is, az e' nemű legjobb szándékú céljokat eltevesztik, azt azon visszaszempontoknak tulajdoníthatni, melyekre azok, a' hazafi nézetiket alapítják, és mely minden esetre hézakos ész-kifejelettségből származik.

Némellyek, kik leginkább külső jelekben, p. o. az Attila-köntösben hazafiságot keresnek, igen könnyen készek mind azokat, kik a' jelenkor divatozóbb öltözetéhez inkább ragaszkodnak, rossz hazafiaknak nézni. — Ha pedig ezek elfogultság nélkül e' tárgyra figyelmeznének, könnyen láthatnák, hogy jelenleg a' muszkától kezdve, felfelé Európának minden civilisált népei majd egy szabású, úgy lehetne mondani, európai ruházattal élnek. És ha némellyek eredetiebb nemzeti öltözeteket fenn is tartották, azt csak rendkívüli ünneplés alkalommal használják. A' midőn e' részben honunkban is, a' közép rendtől kezdve felfelé a' legszámosb rész, ehez magát alkalmaztatja, nem egyebet teszen, minthogy a' civilisált világ e' részbeni példáját követi; mely nálunk annál helyesebben történik, mivel a' magyar nemzeti öltözet, mellynek egyébiránt kitűnő fényes csinosságát, de csak úgy ha kalppal, és karddal járúl, tagadni nem lehet, akar a' nagyobb drágaságát, akar a' testnek általa történendő összefeszítését tekintve, valóban nem mindennapra való. Ha a' régi öltözet szoros megtartása, a' nemzetek becsét határozná el, akkor Európában a' törökök, az első helyet foglalnék el. De egyébiránt, valamint a' közönségesen

divatozó europai öltözetnek nagyobb kedveltetését, mint a' hazafiságtalanság jelét soha sem tekinthetem, úgy távol vagyok attól is, hogy az ellenkező azaz nemzetiebb ruhávali élésben, vagy durvaságot, vagy egyéb helytelenséget keresnék. Nekem csak czélom azt megmutatni, hogy a' valódi hazafiság illy külső jelekre nem szorúl. Vestis non facit monachum.

Mások, ha a' városi boltok fölött, vagy az utcák végein, a' magyar czimiráson kívül, még németet is látnak, azt is hazafiság elleninek nézik. Azt pedig igen könnyű átlátni, hogy a' városokban, mint a' kereskedés főbb helyszinén, megjelenő magyarul nem értő külföldieknek, ez által kereskedői közlekedésük könnyítettik. — Lipcsén, Frankfurtban, Hamburgban, és más kereskedő városokban, ezen czimiratokat németül, francziául, és zsidóul olvashatni, a' nélkül, hogy valaki, ez által nemzeti-ségét megsértve lenni vélne.

Mások ismét, a' német nyelv végképeni kiirtásában, olly nagy hazafiságot szemlélnék, hogy minden magyarul nem beszélő mesterlegénynek felfogadhatását is eltiltandónak, sőt a' jelen levőknek is, három esztendő után megesendő elutasítását, szükségesnek tartják. Ezen fonák nézet is könnyen elmellőztetnék, ha azon következés, melly ennek végrehajtásából származnék t. i. majd minden művészet gyakorlásának e' képeni megszüntetése, és ezen kívül pedig, az is fontolóra vétetnék, hogy a' természetői osztálynak mostani viszontagságait is, nagyobb részben, a' honi műszorgalom igen csekély kiterjedtségében keresni kell, és hogy honosainknak a' művészséghez olly kevés hajlandóságok mellett, azon örülnünk kell, ha bár minél több jártos, 's munkás művészek honunkba kecsegtetnének, nem pedig azon lenni, hogy azok abból elijesztessenek.

Vannak ollyanok, kik hazafi-buzgóságokat, az úgy

nevezett oppositiohoz (ellenszegülés) rendszeres ragaszkodásával vélik, legjobban bizonyítani, és ezen elvöket, olly annyira túlüzik, hogy bár mely a' kormánytól, vagy általok úgynevezett udvariak részéről származó kérdésnek, minden különböztetés nélkül ellenszegülnek. Ezen elv alaptalanságát is átlátni nem nehéz; mert valamit ellenzeni csupán azért, mivel emez, vagy amaz félnek indítványa, nem egyéb éptelenségnél. Az okos, és valódi hazafi sem rendszeres opponens (ellenszegülő) sem úgynevezett aulicus nem lehet, hanem elfogúltlan, bár mely, és akárkitől is indítványba hozandó kérdést meggyőződése szerint helyes okaival vagy támogatni, vagy ellenzeni fogja.

Ezen két elvétett elvűek némelly tagjainál, annyira megyen az indulatoskodás, hogy az ellenfelek egymást, még a' hazafiságtalanság piszkával is megróvni nem általják. Valamelly tárgyra nézve az emberek nézetei, különbözhetnek ugyan, de azért nem következés, hogy az egyik, vagy másik szándékának rosznak kelletik lennie. Egyszer az egyiknek, máskor a' másiknak, harmadszor pedig egyiknek sincs igaza, de haa' kérdéses tárgyellenzése, vagy védelmezése, tiszta szándékból, és teljes meggyőződés szerint történik, akkor a' felek hazafiságát, legkisebb homály nem érheti. Azt állítják némellyek, hogy az igazságnak napfényre hozhatására, ollyan rendszeres oppositiónál hathatós eszköz nem lehet, melly midőn minden az ellenféltől indítványba hozandó tárgyat helyes okaival megtámadja, ez által amaszt szintén annak védelmezése tekintetéből, minden okainak kifejlődésére ösztönzi, 's így a' kérdés valódi tartalmának kiűtését eszközli. De erre ez az ellenészrevételem. A' kérdésbe veendő tárgy tartalma vagy világos, vagy pedig kétes. Az első esetben, csupa formalitás kedvéért azt hosszas vitatás alá venni, nem egyéb, mint a' hecses

időnek haszontalan elvesztegetése, a' második esetben pedig t. i. a' kérdés kétes, akkor igen természetes, hogy egy nagyobb számból álló gyülekezetnek az irántani nézetei, úgy is különbözni, és abból olly vitatások következni fognak, melyek a' dolog valódiságának kifürkészésére megkívántatnak.

De erre nem szükséges, hogy azok, kiknek hozzája szavok van, rendszeres felekezetekre oszoljanak. Az emberi természet gyarlósága mellett, az eleintén csak formalitáson alapuló kérdésnek ellenzése, néha olly személyes ellenségeskedésre változik, hogy az ellenfelek, egymásnak nem ritkán, még szívök tisztaságát is kétségbe vonják. Illyen egyoldalú ügyvédekre, sem a' végrehajtó hatalom, sem a' törvényhozótest nem szorúl. A' becsületes ember, kinek álláspontja, a' hozzászólást kötelességévé teszi, addig, miglen meggyőződve magát nem érzi, és okaiból (argumentumjaiból) ki nem fogyott, az illendőség határa között vitáját folytatni, az ellenkező esetben pedig, a' többség ítéletéhez minden személyes gyűlölködés elmellőzésével, magát alkalmaztatni fogja.

Sokan hazafiságuk irányát eltévesztik, mivel a' valódi szabadságról tiszta képzeateik nincsenek. Így igen sokan, egyedül csak a' minden nyilvános fizetés alóli felmentésben keresik, a' nemzeti szabadságot; sokan a' polgári alkotmánynak legkisebb módosítása ellen is, teljes erővel magokat ellenszögeznek. Ha pedig, ezen heves hazafiak, a' világnak legszabadabb nemzeteire p. o. a' francziákra, az angolokra, és egyesült éjszakamerikaiakra figyelmeznének, látnák, hogy az elsőtől az utolsóig, minden hon polgára, nem csak a' rendszeres nyilvános közadózáshoz, hanem minden a' közjó elősegítésére czélzó, és a' törvényhozótesttől helyesnek elismert intézetekhez, p. o. közönséges vasutak, hajókázó vízcsatornák, és más illyenek felállításához aránylag járul, a'

nélkül, hogy az által magát szabadságában megszorítva vólné. Ha továbbá, mind azon nagy következményeket tekintetbe vennék, melyek mint ezen szabad elmű elv szüleményi, azon nemzeteket a' műveltség, és jólét legmagasb fokára emelik, és azokat a' nemzetünk álláspontjával összeegyeztetnék, akkor valljon, nem pirúlva kellene nékiek megvallaniok, hogy ezen hátralevőségünk egyik főbb oka abban áll, mivel a' legjobb vagyonnal bíró rész csak a' nemfizetésben szemléli a' szabadságot. Jó utakon járni, rendbe hozott folyamokon, vagy hajókázó csatornákon gabonáját, borát, gyapját 's a' t. szállítani, posványok kiszáritása által jó földet nyerni, és több ilyeneket, mindegyik szeretne, de csak úgy, ha mind ezek mások t. i. az adózó nép által végrehajtatnak. Hozza azonban csak valaki indítványba, hogy az ilyenek felállításához, kiki minden személyes kivétel nélkül aránylag adakozni, és azoknak fentartása tekintetéből, az úti, vagy szállításbeli vámokat egyarányosan fizetni tartozzék, és épen ők lesznek az első, kik e' részbeni mostani álláspontunkat, igen kielégítőnek mondani fogják, és miért? mivel az ő észfogatuk szerint, még önkényt felvált, és kiszabott fizetés is, ha az egyébiránt tán száz után, százat kamatolva, a' szabadság elveivel össze nem fér!!!

Mások, a' szabadságnak kitűnő jeleit abban is szemlélik, hogy mint az első jogosított rendhez tartozandók a' törvényinknek könnyen megejthető kijátszhatása, és a' feledékenységre jutásig elhúzható a' nemű pörök mellett, nem csak a' más osztálybeliekhez tartozó egyes személyeken, különféle erőszakos hatalmaskodásokat elkövetni, hanem néha egész köztársas, 's nyilvános gyülekezeteknek rendét, és csendét, illetlen durvaságokkal felbontani, minden tartózkodás nélkül szabadon vetemedhetnek. Hogy ezen illetlenségek, nálunk még igen gyak-

ran megtörténnek, még nem olly annyira csudálatos, mert illy esetek, más miveltebb nemzeteknél is, néha de nem fenyítlen előfordúlnak; de az, mégis csak csudálkozásra méltó, hogy a' 19-ik században a' féktelenség, és e' nemű erőszakos hatalmaskodhatásnak megszorítására vezető törvényjavaslatok, mint szabadság elleniek, még ollyanoktól is, kiktől korokra, 's helyzetükre nézve, mást várni kellene, elleneztetnek.

Illyen szempontból vétetnek, azon napról napra mind inkább eldivatozó, egy nemes gyülekezet méltóságával össze nem férő zajongó, sőt néha véresen is végző, vármegyei tisztí választásmódok is, mellyeknek követésére, némelly cselszövő pártvezetők, különféle nem épen a' legaestheticusabb eszközök segítségével, kivált a' szegényebb sorsú nemeseket rá birni igyekezzenek. Valljon az illy helytelenség megelőzésére vezető törvényjavaslatnak, a' szabadság veszélyeztetése tekintetéből történő ellenzését, nem nézhetjük e egy kevés elfogultlanság mellett méltán, mint a' valódi szabadság leghelyesb parodiáját? (ellendal).

És így ezen részint gyengeségeken, részint túlságokon alapuló álhazafiságbeli nézeteknek lajstromát, még igen hosszasan lehetne folytatni, de ezeket a' fentebbi állításom bebizonyítására elégségeseknek tartván, ez úttal még csak azt az egyet mondom, hogy minden gyengeség, ismét csak gyengcséget szülhet; hogy pedig minden túlcsapongás, a' tárgyra nézve, szülői gyilkolással végződik, annak számtalan példáját a' hajdan, és jelenkor történetiben feltalálni nem nehéz.

A' valódi hazafi, mindenek előtt, törvényesen uralkodó királya, és hazája között különbséget nem talál, mert egyikét a' másika nélkül, nem is gondolhatja. Azért is a' törvényesen uralkodó fejedelem iránti hívség, és a' haza iránti buzgó szeretet, mint elválaszthatatlanul össze-

fórt szent érzelmek egyet jelentenek. A' buzgó hazafi, saját személye érdekét, mindenkor a' közös érdekének alárendezi, ennek elősegítése kedvéért, nem csak a' jövődelmének nagyobb részét, a' mennyire ez önmegromlása nélkül megtörténhet, hanem személyes hajlományit, és szenvedélyeit mint p. o. a' tartós külföldi lakást, rendkívüli fénypazart, és más efféléket, a' haza oltárára áldozatul, és pedig annál örömelebb hozza, mivel a' dicső tett tudatával járó önmegelégedésén kívül, nem csak a' polgártársainak nyilvános hálájára, hanem a' hon emelkedéséből, rája aránylag visszaható haszonra is, bizonyos számot tarthat. A' mint föntebb már mondvavala, minden rendű honpolgárnak módja vagyon, személyes körülményihez aránylagosan, vagy elme, vagy vagyonbeli tehetségével, vagy mind a' kettővel együtt, hazafiságát tettelesen bebizonyíthatni, valamint az is, hogy ezen szent tartozás teljesítésére, minden honfi köteles. Ezen meg nem czáfolható elvből, azon természetes következtetés folyik, hogy a' haza annál nagyobb készséget, és áldozatokat követelhet, polgáraitól, minél nagyobb világi javakkal azok mások felett elláttatva vannak. Hogy e' szerint, ezen kötelezés teljesítésére nézve, a' nemesi földbirtokosoknak elől, ezek között pedig az ország nagyainak leg és legelől állaniok kell, az annál világosabb, mivel ők azok, kik nem csak minden előjogok kirekesztőleges, de az ország nagyobb részének kiterjedtebb birtoka mellett, mint született törvényhozók, a' honnak legnevezetesb jótéteményivel élnek. Megfelelnek e ezek, 's minő mértékben ezen tartozásnak, azt mindenek elől, mind egyik önmegbirálására hagyom, vessen kiki számot lelke ismeretével, és boldogító érzet fogja annak szívét betölteni, ki e' részben magát minden vád alól, mentten érzendi. Hogy azok

azonban, kik ezzel nem dicsekedhetnek, és fájdalom! ezeknek száma nem csekély, azért lelkiismeret furdalástól nyugtalanittatva magokat érzik e? még nagy kérdés, legalább azon könnyelműség, melly között herés éltöket folytatják, ezt igen kétségesse teszi. Hogy ennek illy létét, egyedül csak a' szív, és ész hézakiban, ennek okát pedig, az elvétett nevelés módjában kell keresni fentebb már mondva vala. Valamint az is, hogy az ember csak ezen kettőjüknek összehangzó munkálódásával képes, buzgóbb hazafiságát czélirányos tettekkel bebizonyítani. De tegyük most ez úttal félre a' szívet, és csak a' józan ész hideg kiszámítását tekintve, valljon nem kívánja e, épen ezen szerencse kedvenczinek önhaszna leginkább, hogy a' hon műveltségében, és így a' közjó elősegítésében is, ők legtettlegebb részt vegyenek? hiszen azt igen könnyű átlátni, hogy az ebből származó következtésekben, csak megint leginkább ők, a' legnagyobb résztvevők. Hogy pedig valamelly tőkepenz sem biztosabban, sem gazdagabban nem kamatol, mint az, melly czélirányosan a' haza valódi emelkedésére fordittatik, annak legbizonyosabb jeleül szolgálnak, mind azon mivelte nemzetek, kiknek álláspontjuk a' mienknél olly annyira kecsegtetőbb.

Ezt pedig elérni, ha bár némelly nehézséggel is, de korántsem olly nagy mértékűvel, mint azt magunknak képzeljük, egyedül csak tőlünk, és a' mint mondtam leginkább, honunk nagyobb földbirtokosaitól függ; mert szerencsés körülményük, valamint lelki kimiveltségük kifejlődhetésére, úgy az adakozó hajlományiknak végrehajtására is, nekik bőséges módot nyujtanak. Nincs is tehát részökről egyéb hátra, minthogy e' kettős szerencséből ömledező mennyei érzelmekkel minél előbb, 's nagyobb mértékben, önmagokat boldogítva, cselekvőleg a' dologhoz fogjanak.!

Némellyek ugyan ezen kíváнатot, az által teljes mértékben kielégítve vélik, hogy jövedelmöknek egy részét; jószágaik különféle költséges javításaira p. o. írtásokra, mocsárok kiszáritására, új majorsági épületek felállítására, technikai vállalatokra, szarvasmarhájok, lovaik, juhaik nemesítésére 's a' t. fordítják. Előre bocsájtván azt, hogy ezekre az ösztönt nem a' hazafibuzgóságban, hanem az önhaszonvágyban kell keresni, nem akarom ugyan tagadni, hogy illy költségek, ha czélirányosan vitetnek véghez, a' közjóra nézve is hasznosak ne lennének, és pedig azon elvnel fogva, hogy az, mi az egyes honpolgárnak hasznát, mások megrövidítése nélkül neveli, a' közjót is gyarapítja, minthogy ez nem egyéb, mint egyes tagjai jólétének összesége. De épen ezen elv szerint, ezt azokra kiterjeszteni nem lehet, bár mennyit is költsenek jószágaik javítására, kik minden hivatalos foglalatосkodás nélkül egész éltöket, vagy legalább nagyobb részét, az országon kívül eltöltvén, minden jövedelmöket, és gyakran annál többet is, ottan elköltik; mert azon pénzt, melyet az országból kivisznek, arra, 's így annak egyes lakosaira nézve is nem egyébnek, mint valóságos megrövidítésnek lehet tekinteni. Ez pedig, annál nagyobb figyelmet érdemel, mivel csak egy kis felszínes előszámítással, ha abba ereszkedni akarnék, nem nehéz volna megmutatnom, hogy azon pénz, mely az országon kívül illy módon elköltetik, legalább is évenként hat millió pengő forintokat teszen! Hogy ezek a' hazánk fővárosában elkölteve, a' műszorgalomra, és a' kereskedésbeli közlekedés elősegítésére nézve nem kis tekintetűek lennének, azt elismerni könnyű. Ha pedig ezen künlakók, személyes érdeküket szorosb szemügygyel vennék, nem hiszem, hogy magok is azon káros következményeket el ne ismernék, melyeknek ezen elvétett nézetükből, akár

a' financialis körülállásaikra, akár gyermekeik jövő sorsukra, és hazafiságukra nézve, okvetlenül származniok kell. Mi a' külföldön lakást illeti, könnyen átláthatni azt, hogy egy olyan lakhelyen, hol némi boltos árukat kivéve, a' fő élelembeli szükségek, majd kétszer magasb áruak, mint honunkban, már csak olly illedelmes élet folytatása is, melly nálunk a' jövedelemhez képest idomzatosnak tartatik, természetesen két annyiba is kerül, mint itthon; de ha ehez még azon közönséges vágy is hozzá járul, hogy a' külföldön, 's kivált a' residentialis városokban nagyobb mértékben fényüzést, az ott tartózkodó honosink utánozni, és az ottan részesülő főbb rendű társas elfogadásokat viszonzni kívánják, ez pedig a' jó tónus rendszabályi szerint elkerülhetetlen, akkor mind ezeknek kielégíthetése még egyszer annyi, 's tán több is szükséges lesz. Pedig azt is, egy kevés figyelmeztetéssel könnyen átlátni lehetne, hogy az ott divatozó nagyobb fényüzés dolgában, az ottani főbb rendűekkel, a' vetélkedést magyar mágnásaink már csak azért sem állhatják ki, mivel amazok többnyire mint a' legelőkelőbb, és majoratusi eleven alapuló nemzetségeknek igen dús főjei, emezeknél sokkal nagyobb tehetséggel birnak. A' ki pedig, egy kevéssé az ottani világ folyamatát ismeri, azt is tudja, hogy igen keveseket kivéve, sokan ezen uraink közül, kik honi fővárosunkban fél annyi költséggel valóban kitűnő házakat (társas élésmódot) folytathatnának, ottan mégis csak alárendelkezett (subordinált) szerepet játszanak. Ha pedig, minden elfogultság nélkül, őszinte megvallani akarnák, valljon nem ismernék e el, hogy ezen külföldies magyar főbb uraink, ha mindnyájan magokat, honi fővárosunkban veendő téli lakásra elszánnák, akár számukat, akár jövedelmüket, akár a' magasb társasági finomabb izlésű tonusát

tekintve, kivált az olcsóbb élés módja, és annak a' jószágaikból megejthető nagyobb könnyíthetése mellett, ezen csere által, kivéve néhány fő praterheteket, és a' netalán a' napi renden lévő fürdőt, legkevesebbet sem vesztenének. Ezen két utóbbiakból pedig az elsőnek, azaz a' kocsikázók, lovagló, és gyalog sétálóknak fénymutatások kedvéért, három élőfa-sor közötti utak felállítására néhány évek elégségesek, a' másodikra nézve pedig Pöstyén, Trencsén, Bártfa és más helyek, de mindenek előtt az életvigabb fürdővendégek számára a' fejedelmi Balaton partjának kies báj-környékén fekvő kellemes és némelly nyavalyák ellen, igen hasznos ásványvizzel ellátott Füred, kivált ha a' kényelem, és egyéb kellemek kielégítésére, még több fordíttatnék, alkalmasint bár melly külföldi fürdővel megmérkőzhetnék. Hogy ezen külföldieskedés, az ott tartózkodók financialis állapotját bizonyára nem javítja, hanem inkább zavarba hozza, az ezekből könnyen átlátható, de egyébiránt is, a' mind inkább elterjedő, hol nyilvánosított, hol mesterségesen elrejtetnek vélt önkényes sequestrumok által, legszembetűnőbben megerősítetik. A' mi pedig ezen uraságok gyermekeit illeti, azokra nézve éppen csudálkozni nem lehet, hogy a' midőn az országon kívül szülve, 's nevelve a' külföldi szellemet beszívják, és az ottani élet módjához szoknak, ismeretlen hazájokhoz annyival kevesebb vonzódást érezhetnek, mivel azon két három nyári hónapok, mellyeket némellyek szülőik társaságában évenként, néha pedig több évi fölbeszakasztás után, magyar birtokaikon külföldi házi tisztjeik, és cselédjeikkel idegen élésmód között eltöltenek, nekik csak arra szolgálnak, hogy bármi a' honban nekik rosszabb színben mint kint mutatkozván, csak annál nagyobb esengés között, ismét a' kecsegtetőbb külföldlakhelyökre visz-

szatérnek. Hogy ezen így felnőtt, és a' magok szárnyára jutó uracskáktól, rendszerint nagy hazafi buzgóságot nem várhatni, ez másként nem lehet, magok személyére pedig ezen kívül, még azon káros következés háromlik, hogy midőn mint magok urai, vagy atyjoktól teneradósságokkal megterhelt jószágot általvesznek, vagy ha ez nem is az eset, azt több testvérekkel megosztani, és így sokkal kevesebb jövedelmekkel megelégedni kényteleníttetnek, magokat annál szerencsétlenebbeknek fogják tartani, mivel sem azon leggyengédebb gyermekségtől óta megszokott életmódjokat folytatni, sem honukban olly szerepet játszani nem képesek, mellyet többek származottokhoz képest, a' haza méltán követelhetne. Ezen észrevételek azonban, nem csak az országon kívül, de mind azon a' honban tartózkodó, nem kevés számú mágnásokra, és egyéb nemes rendűekre is alkalmaztathatók, kik azon fentebbi elvekhez képest hajolmányik, és szenvedélyeik kielégítésén kívül, semmi más kötelezést magokban nem éreznek. Ha pedig, ezek csak egy kevéssé a' világ történetire figyelmeznének, könnyen átláthatnák, hogy ezen a' közjó emelkedése iránti részvétlenség, minden közadózásnak önkénytes felvállalása előli irtózás, bár melly közhasznú nyilvános vállalatnak, létrehozására kellő személyes adakozásoknak elkerülése, egy szóval hideg hazafiságuk, nem csak a' hazára nézve mi jót sem szülhet, hanem épen az előjogosítottaknak végveszélyét siettetí. De fordúljunk el ezen komor színű képtől, és ennek helyében gyönyörködjünk inkább, azon nagy férfiak szemléletében, kik midőn részint egész élőköt, a' haza szolgálatában nem önhasznvágyból, hanem egyedül becsületérzésből, és hazafiságok buzgóságából fáradozva eltöltik, részint nagylelkű adakozásokkal, minden közhasznú intézeteket tettelegesen elősegítik, mint a' hazafibuzgóság valódi képviselői,

minden hon polgárjának, de leginkább a' fennemlített előjogosított főbb rendűeknek, utánzó például szolgálhatnak. Hála az egeknek, hogy még több illy nagyérdemű hazafiakkal dicsekedhetünk, ezeknek neveit könnyen elő lehetne számítani, de ez szükségtelen; mert az elrendezés alatti Ludovicea, a' tudós társaság, a' keszthelyi georgicon és m. óvári gazdaságnevelő-intézet, a' nemzeti muzeum, a' budai irgalmas barátok, 's más egyéb illy az emberi nyomorúság enyhítését eszközölő alapítványok, az egri, pécsi lyceum, és több efféle nyilvános intézetek őket elegendőképen kitüntetik. Élni fognak ezen jeles férfiak a' háladatos haza emlékében, és az utókor századok múlva is dicső neveiket szívemelkedés, és szent tisztelet érzése nélkül, soha kimondani nem fogja. Boldog azon halandó, kinek vagy magasb észbeli kifejlődése, vagy vagyonbeli tehetsége, de még tizszer boldogabb, kinek mind a' kettőnek összesített birtoka, ezen halhatatlanság elérésére módot nyújt.

Érzem, hogy valamint a' hazafiság szent erényére, úgy a' többi előszámított morális eszközökre nézve, még igen sokat, és pedig lelkesebben mondani, sőt mindegyik tárgyról, mind annyi köteteket összeírni lehetne; de részem, mivel az arra kellő tehetségekkel nem bírok, részem mivel e' munkám, illy nemű igen nagyra terjedő foglalma, kitűzött célommal össze nem egyeztethető, ezt más írók lelkesebb előadására hagyom, és így ezen szakasznak, ezenneli befejezésével következik az

V. SZAKASZ.

70. §. Végrehajtás módja.

E' kérdés megfejtésére annál hajlandóbb vagyok, sőt ezt annál szükségesebbnek tartom, mivel ebben munkám practikai oldalát szemlélem.

Visszatekintve az akadályok elhárításáról szóló 3-ik szakaszra, emlékezni fogunk, hogy az arra vezető módok három részre oszlottak: t. i. olyanokra, mellyeknek létesítésére vagy a' törvényhozói hatalom, vagy legalább nagyobb egyesületek hozzájárulása kívántatik meg, vagy végre egyesek erejével is végrehajthatók. Az első neműekhez tartoznak mindenek előtt azon alkotmányos és törvényes kérdések, mellyek a' munka folytában mint a' közjót elősegítő segédmodok emlittettek. Ezek ismétlésébe ez uttal nem ereszkedek, mert e' tárgyak az elmúlt két országgyűlés alatt már részint előfordultak, részint még újabb tárgyalatás alá vétetnek. Mellynek ohajtott foganatjára nézve annál nagyobb reménnyel kecsegtethetjük magunkat, mivel valamint felséges királyunknak a' magyar nemzet boldogságát szíven hordó érzelmétől, úgy a' törvényhozó-testnek a' haza közjava valódi elősegítésére szolgáló törekvésétől méltán jó következményeket várhatunk. A' többi még ide tartozandó azon módok,

mellyeknek végbevétele, bár ez éppen nem is okvetlenül szükséges, de mindazáltal legczélszerűbben az országgyűlés által eszközölhető, alább fognak előfordulni. Azon segítő módokról, mellyeknek foganatosítása ha bár az egészre nézve hasznosnak tekintethetnék, mégis leginkább egyesek hasznának öregbítésére szolgál, és mellyeknek végrehajtása csak azon leginkább érdeklett feleknek eltökélt és czélszerű munkásságától függ, szin- te itt ujabban szólni nem akarok. És így ez uttal egyedül csak azokat hozandom elő, mellyeknek sikerülésén alapul főkép nemzeti jólétünk előmenete, és mellyeknek létrehozhatására vagy az egész ország törvényesen elhatározandó, vagy pedig nagyobb nyilvános egyesületek részvételét tartom szükségesnek.

Mielőtt azonban ezt teljesítenem megengedtetnék, szabad legyen még annak egy kis fejtegetésébe ereszkednem, hogy a' legjobbaknak látszó nyilvános intézetek, a' leghelyesbeknek elismert magános vagy nyilvános vállalatok miért omlanak össze honunkban olly gyakran néha már felállításuk közben is, vagy ha felállítottak, miért működnek olly csekély foganattal? Ennek okát kitapogatni éppen nem nehéz, mert egy kevés figyelemmel láthatjuk, hogy ennek oka vagy a' hely, vagy a' rend, vagy az idő rossz választásában gyökeredzik. *)

*) Azon okok, mellyeknek tulajdonítja a' szerző a' magyar gyárak és intézetek megbukását, olly természetesek, hogy hason okokból nem csak a' magyar, hanem a' világban minden országbeli gyár megbukik. Azonban a' magyar gyárak megbukásának sajátos okait nem fejtegeté a' szerző, pedig ezeknek kitapogatása már csak azért is szükséges, mert e' nélkül bajunkon segíteni képesek nem leendünk. Csekély véleményem szerint a'

Azon gazda például, ki eredeti tőke spanyol juhnyáját magas áron megveszen, a' nélkül, hogy még az arra szükséges előkészületekkel, u. m. egészséges legelővel, elegendő jó téli takarmánnyal, czélszerű juhakkal, és a' juhtenyésztést elméletileg és gyakorlatilag értő em-

magyarországi iparintézetek sinlődő állapotja három sarkalatos okon alapul, u. m. 1) a' pénz szűkében, 's ennek Magyarországon aránytalan nagy értékében, 2) a' gyártáshoz megkivántató értelmes egyének hiányában, 3) a' magyarországi kereskedők és iparúzők viszonyaiban. E' három veszélyes köszirtja van a' magyar iparnak, mellyek közül egyikbe vagy másikba még kevés kivétellel minden iparintézetünk beleütődött és semmivé lett. Olly országban, hol a' kereskedő vagy gyáros csak 10-20 procentumra kaphat pénzt, ott igen nyereségös vállalatokra ne számítsunk, vagy legalább ne remélljük, hogy illy költségesen gyártott művek a' külföldiekkel versenyezhesse, hol köztudomásra 4—5 száztólira is elég pénz kapható. Lám a' legujabb nagyszlabosi papirosgyár, minéműségre igen, de olcsóságra nézve alig állhatja ki a' concurrentiát az alsóausztriai, stájeri és tirolisi papirosgyárakkal! 'S így van ez többi gyárműveinkkel is, mellyek általjában még drágábbak a' külföldiekénél. Hát iparúzőink járatlansága mennyi bajt és zűrzavart okoz. Ha egy gyárban egy gép, vagy egy műszer megromlik, már egész vidéken, sőt sokszor egész hazában nem találunk olly művest, ki azt megcsinálni, vagy helyreigazítani tudná; és imé e' miatt huzamos ideig az egész vállalat felakad, nem csekély pénzbeli veszteségére a' gyártulajdonosnak. De a' gyártáshoz szükséges magyar munkásokat is még elébb nagyobb 's állhatatosabb szorgalomra, és ügyesebb keze-

berekkel birjon; ki népetlen környékű pusztán sok kezét kívánó gyárt, szirtes sovány hegyek közt czimeres gulyát állít; ki minden közlekedéstől távol eső járatlan rossz uton egy külső és belső készületre pompás vendégfogadót, vagy kis tartományi városban nyerekedő czélbul a' nápolyi Carlos színházhoz hasonló színpadot épít: bizonyosan mind ő, mind a' fen előszámláltak vállataik megbukását egyedül a' roszul választott helynek, időnek és rendnek köszönhetik. Így és nem másként áll a' dolog mind azon nyilvános intézetekre és vállalatokra nézve, mellyek felállításánál a' három megkívántató feltételre figyelem nem fordítatik. Így bizonyosok lehetünk arról, hogy azon tőke nem csak rendes kamatját nem fogja behozni, hanem a' haszonvehetlen vállalattal együtt végképen veszendőbe megy, melly például olly

lésre kell szoktatni és tanítani; mert ezeknél az illy iparbeli munkálatok még mindig ujak és szokatlanok. Végre csaknem áttörhetetlen akadály gyárainkra nézve az, hogy kereskedőink mindnyájan az ausztriai, 's más külföldi kereskedőkkel vannak viszonyban és összeköttetésben. Mi pedig ennek következése? Az, hogy kereskedőink ezektől kapván portékáikat — hitelben, magyar gyárműveket ha olcsóbbak 's jobbak volnának is, nem vesznek; mert ezekért vagy mindjárt készpénzt kellene adni, mi nincs, vagy rövidebb időre kaphatják hitelben (gyárosaink kevesebé levén pénzgazdagok), mi ismét külföldieknek ad elsőséget; vagy végre a' magyar kereskedő semmi áron nem szabadulhat meg bécsi pártfogó-kereskedőtől, mert ez neki mindennemű portékákkal szolgálhat, mellyek kereskedésébe kívátnak — 's hitelben, holott a' magyar gyáros, boltját csak egy nemű kelmével láthatja el.

csatornára vagy vasut építésére adatnék ki, hol még eladó felesleges természetmények nincsenek.

Ennek előrebocsátása után, a' többször érintett és létrehozandó segédeszközök rendére nézve nézeteimet ekkép terjesztem elő:

Az országos gazdasági egyesület után az 1-ső helyet a' polytechnicai intézetnek szánom azon okból, mivel a' hátralevő honi mű és kereskedésbeli osztályainknak elméletesebb kifejlődését, gyakorlatos munkásságukból származó műveik tökéletesbitésére, és az ezzel összeköttetésben levő kereskedési közlekedés emelkedésére nézve elkerülhetlen szükségesnek tartom.

A' 3-ik. helyet a' szóba hozott nemzeti gyárak foglalják el, és pedig ezek magokra nézve ismét olly rendben, minőben fentebb előadtuk, 's miszerint az országnak több vagy kevesebb egyenes hasznót hajthatnak be. Ennélfogva ezekre nézve a' rend így lenne: a) egy posztó és egyéb e' nemű művetek sorába tartozó gyapjuszövőgyár; b) egy timárbőröket készítő gyár, c) egy shawlokat vagy is takarókendőket és szőnyegeket fonó gyár; d) olly bőrgyár, mellyben a' kesztyűsök és egyébek műveitkhöz megkívántató finomabb bőrök készítenének; e) olly lenszövőgyár, mellyből mindennemű legfinomabb gyolcsszövetek kerülnének ki, f) aczél és finomabb vaszereket, mint késeket, ollókat, és egyéb eszközöket készítő gyár; g) pamutot szövő gyár, mellyre nézve ugyan azon észrevétel fordul elő, hogy amabár az arra kellő anyag, t. i. a' pamut, azon kevés tekintetű mennyiségén kívül, melly a' végvidéken próbaképen természetlik (ennek természetlése már régen megszűnt), nem a' honi természetményekhez sorozandó, és hogy a' hozzánk kerülő macedoniai pamut finomabb fonalozásra és művekre korántsem olly alkalmas, mint az angolok birtokában le-

vő nyugotindiai; 's így az e' nemű angol gyárművekre nézve más nemzetek a' versenyt ki nem állhatják: még is illy gyár a' vállalkozóra nézve haszonnal felállhat, és e' mellett számos dolgozó fogyasztókat foglalhat el a' természetők javára, mint ezt bizonyítja b. Puthonnak fenálló 's élénk forgásban levő sasvári pamutgyára; h) selyem portéka, i) selyem-szalagszövőgyár. *) Ez utób-

*) Ez osztályozással nem vagyok megelégedve; én sokkal természetesebbnek tartom, ha előbb olly gyárakat állítunk fel, mellyekre szükséges nyers anyagokkal itthon is bővelkedünk, mintha olly iparvállalatokba bocsátkozunk, mellyeknek nyers kelméit külföldiektől kénytelenítettünk venni, 's így tőlök mindig függők maradandunk. Ennélfogva gyapjuszövő- gyoles- bőr- répaczukor- papiros- réz- és vasmű-gyárak lennének az első osztályhoz sorozandók. Másodikba jönnének a' selyemből dolgozó, 's harmadik osztályba a' pamutszövő-gyárak. Tudom ugyan, hogy némelleyek a' pamutgyáraknak elsőséget adnak, azon okból, mivel Becher statistikai adatai szerint Magyarország évenként több pénzt kiad gyapotszövetekért, mint összesen véve kap minden nyers természetményeiért, mellyek az ausztriai nem magyar tartományokba vitetnek. Azonban a' Becher adataiba roppant hibák csuszhattak be, mint ezeket annak helyén előadandom, itt csak egyet említek. Springer, bécsi egyetemi oktató az ausztriai birodalom statisticájában, az ausztriai birodalomba behozott nyers pamutot 1837-ik évben 5,399240 forintra, ennek értékét már feldolgozva 32,395440 forintra, a' behozott gyapot-fonalat 5,156372 forintra, ennek értékét feldolgozás után 15,478116, azaz összesen a' gyapotkelmék becsét kerek számmal 48,000000 ezüst forintra teszi. És mégis Becher 1838-ik évre azt állítja, hogy Magyarország az ausztriai tarto-

bi kettő azonban csak akkor lenne felállítandó, ha az országban a' mindenkép előmozdítandó szederfák termesztése olly lábra emelkedett, hogy az azon gyárok szükségére megkívántató selyemnek nagyobb része honi szorgalomból kerülend ki.

A' 4-ik helyre egy gyapju-osztályzó intézet illenék.

5-ik helyre az előbbenivel összekötendő nemzeti bank.

mányoktól 61 millio forint áru pamutot vett! Már hogy lehessen 48 millio ft. értékű kelméből 61 millio értékűt kivinni, azt Becher és Springer igazítsák el magok közt. Annyi bizonyos, hogy még az 1827-ki országos választmány elibe terjesztett hivatalos harminczadi lajstromok szerint 10 évi közép számot vévén fel, évenként csak 10000 mázsa gyapotkelmét vettünk az ausztriaiaktól, kereszámmal $4\frac{1}{2}$ millio forint értékben. Mellynél fogva mig legujabb biztos adatokat nem kaphatunk, ne hagyjuk magunkat Bechertől megijesztetni.

Nyomósabb ok a' pamutgyárak állítása mellett az a' körülmény, miszerint a' gyapotszövetek szépségük, tartósságuk, és olcsóságuk miatt annyira divatba jöttek, hogy a' gyapjuszövő- és gyolcsgyáraknak már is tetemes kárt okoztak; 's jelenleg nyereségesebb vállalat pamutgyárnál alig van. Mind ezen igazság mellett is azonban vigyázzunk, mert a' gyapotkelmék tulnyomó viselete lehet csak átmenő divat; továbbá az erre szükséges kelmék is kereskedési körülményeink változtával egyszerre drágábbak lehetnek, 's így könnyen megtörténhetnék, hogy e' részben felvirágozó iparunk, ha egyoldalúak leszünk, idővel inkább veszedelmünkre, mint hasznunkra szolgálанд.

6-ik helyre a' felállítandó két országos gazdaképző intézet jöhetne.

7-ik a' kereskedési közlekedés elősegítésére okvetetlen megkívántató közösülésbeli eszközök, és pedig a) előzőleg az ország főkereskedő városától az ország különféle vidékeire vezető kereskedési utak elkészítése; b) utána a' hajókázó folyamok rendbeszedése; c) hajókázó csatornák ásatása; d) vasutak építése. Mind ezek az említett első hat rendű intézetekkel együtt járhatnának. Hogy mind e' javallott segédeszközök létrehozására egy két év nem elegendő, az igen természetes, de hogy az arra szükséges alaptőkének meglétével husz évek leforgása alatt mind e' hasznos vállalatokat végrehajtani lehetne, az is bizonyos. Itt még egyszer az országos gazdasági egyesület szilárdabb megalapítását mint legszükségesebbet hozván elő, ez uttal a' fen előadott okok ismétlésétől magamat megtartóztatom. Igen öröndetes és szerencsés jelnek tekinteném azonban, ha némely mélyebb gondolkozó olvasóim azokat netalán ujabbi átolvasásra méltatnák. E' létrehozandó nyilvános intézetek helyszínére nézve véleményem oda hajlik, hogy a' hazai gazdaságbeli egyesület, polytechniai iskola, a' 3-ik számú nemzeti gyárok (kivevén a' gyöcs-szövő intézetet), a' gyapju-osztályzó-intézet, és a' nemzeti bank számára egyedül csak országunk közepén, és a' fejedelmi Duna partján fekvő főkereskedő Pest városa szolgálhat czélirányos helyül. Az e) alatti lenszövő gyár pedig Szepes vármegyének egyik városában vagy Lőcsén, vagy Késmárkon azért állitathatnék fel legalkalmasabban, mert fonás dolgában gyakorlattabb az oda való mezei nép, egyszersmind pedig e' gyár az itteni számos szövőknek oktató gyakorlati iskolául is szolgálna. A' mezei gazdaságbeli intézetnek egyike a' tiszántuli; másika a' tiszáninneni kerület olly vármegyében lenne leg-

czélirányosabban felállítandó, hol az arra szükséges mintegy 1200 holdból álló földbirtok megszerezhetése lehetséges.

A' közlekedési módok, u. m. a' kereskedési főutak iránya a' részint helyenként már készen, részint munkában levő országutjainkból úgy is elegendőkép ismeretes. A' folyamok rendbeszedésére nézve a' Dunának, mint a' Poprádot, 's némelly tengerparti folyókat kivéve, minden folyamaink fő felfogójának szabályozása, minden esetre legelőbb lenne végrehajtandó.

A' felállítandó vízi csatornák közt, tán annál inkább első figyelmet érdemlene a' Vág vizének azon pontjától fölfelé annak mentiben felállítandó, hol a' viz sebessége, kőszirtok, vagy egyéb akadályok a' hajózást lehetlenné teszik, mivel azon vidéket nagyobb népessége, termő földjének érezhetőbb mostohasága, de vizének és fájának bősége mellett, gyárok felállíthatására legalkalmasabbnak tekinthetni. E' csatorna részint a' gyáros népi élelmi szükségei pótlására szükséges természetnyeknek megszerzésére, részint a' gyárműveknek, bányatermékeknek, épületi fáknak Pestrei szállítására szolgálván, minden esetre reményünket túlhaladó jövedelmet adna. Ezután talán a' Fertőt a' Dunával összekötni lenne legtanácsosabb, mert a' népes Sopron és Vas vármegyékben szinte leghamarább keletkezhetnének gyárok, a' soproni kőszénnek olcsó elszállíthatása pedig az egész honi műszorgalomra nagy hatást gyakorlana.

Vasutnak az érintett Vág-csatorna felső végpontja és a' Poprád-folyam hajókázható első helye közötti hízagot lehetne borkereskedésünkre nézve legérdekesebbnek tekinteni.

E' rendet és helyet illető nézeteimet azonban ne vegyék tisztelt olvasóim csalhatatlan meggyőződésemmek, hanem olly szerény véleményeknek, melyek előbb az

országos gazdasági egyesület által lennének megrostál-landók, és elhatározandók.

Mi ezen intézetek belső szerkezetét, és alapvonalait illeti: minthogy a' harmadik szakaszban nézeteimet erre nézve már előadtam, erről részletesen többé szólni nem fogok, hanem a' gyárokat illetőleg pótolólag még azon véleményemet terjesztem elő, hogy mennyire lehetséges, mind ezen gyárak gőzerőműveken alapuljanak, mert így munkások hiányáról nem panaszkodhatunk, de különben is a' gőzművek segítségével készített kelmék olcsóságukra nézve a' külföldiekkel könnyebben kiállhatják a' versenyt.

És így egyedül még azon módnak előadása volna hátra, mellyel mind ezen szóba hozott intézetek leghe-lyesebben hozattatnának létre.

Midőn e' végre tisztelt olvasóim előtt egy kis hidegvérű türelemért esedezném, egyszersmind azt me-rem állítani, hogy a' végrehajtás korántsincs olly nagy akadályokkal összekötve, mint azt első tekintettel hinni hajlandók vagyunk. Valamint minden vállalatnál fődo-log a' pénz, úgy itt is első helyet foglal az, és még is ennek kiállításában csekélyebb nehézséget látok, mint a' többi kellékek megszerezhetésében. Ugyanis e' vállalatok végrehajtására 40 millio ezüst forintot elegendő-nek, ezt az ország által könnyen kiállithatónak gondo-lok, de az ezekhez szükséges honi értelem megszerzé-séhez még néhány esztendő szükségesképp megkivántatik. Hogy e' 40 millio forint egy város vagy vármegye ere-jét felülmulná, az igen természetes, de 4894 □ mért-földnyi országra, melly 11½ millio lakost számlál, való-ban csekélység, ha meggondoljuk, mennyi summát köl-töttek már illy vállalatokra Angol's Franciaországok, és az északamerikai statusok. De csak vegyük a' kis, 500 □ mértföldnyi nagyságú Belgiumot. Ez már vas-

utakra 's más közlekedési intézetekre többet adott ki 10 év alatt 150 millio franknál, 's csupán a' Brüsszel és Mecheln közötti vasutra 10 millio ft. szavazott.

Ha a' fentebbi 40 millio az ország összes lakosaira fejenként egyformán osztatnék el, akkor rövidebb számolás végett kerek számmal csak 10 millio lakost vévén fel, egy személyre 4 ezüst forint esnék, azaz 5 személyt számítván egy családra, illy család egyenkint 20 ft. tartoznék fizetni. Mivel azonban e' vállalatok végrehajtása több időt, névszerint 20 esztendő kivánna, tehát e' summából egy család által évenként csak egy forint lenne fizetendő. Hogy ez adózás az utolsó fávágótól kezdve, a' hon legelső birtokosáig csakugyan senkit sem rontana meg, azt tán senki sem fogja kétségbe hozni. De mivel e' felosztást az igazsággal egészen megegyeztethetőnek nem tekinthetem, erről véleményemet alább terjesztendem elő.

Mielőtt azonban ehhez fognék, szükségesnek tartom azon kiszámítást előrebecsátani, melly e' nyilvános intézetek és vállalatok felállítására és folyvást munkabani tarthatására szükséges alaptőkének részenkénti mennyiségét adja elő.

1. Az országos gazdaságbeli egyesületre nézve.

Egy az intézet céljának, és a' nemzet diszének megfelelő olyan épület, mellynek földszíne egy kaszinóbeli társaság használatára, első emelete a' gazdaságbeli egyesület, második emelete a' tudós társaság számára, harmadik pedig ezen intézetek tisztjeinek és cselédjeinek lakásul szolgálhatna — alkalmasint bele kerülne butorzással együtt 220,000 ezüst forintba.

Az esztendei kiadások tennének

a) Javítási költségek 2%	4400 ft.
b) 24 munkálódó rendes tagok díja 1000 forintjával	24000 —
c) Tisztek és cselédek fizetése	3000 —
d) Könyvtári, levelezési, és egyéb illy című kiadások	3400 —
e) Gazdasági ipar buzditásra	12000 —
<hr/>	
összesen	46800 —

Ezt 6% kamatot hozó tőkére emelve tesz 780000 ft., melyhez hozzáadván az építési költséget 220000 ft., tenne az egész alaptőke 1 millio ezüst forintot.

2. A' polytechnicalai nevelő-intézet.

a) Épület butorral együtt	160000 ft.
b) Javítási költség 2%	3200 —
c) Igazgató fizetése	2000 —
d) 12 tanítóé 1200 forintjával	14400 —
e) Cselédeké	1800 —
f) Könyvtári, kísérleti, és más vegyes költségek	5000 —
<hr/>	
összesen	186400 —

A' folyó költségeket 6% kamatozó tőkére emelvén, ez tesz 440000 ft., és így az egész intézet az épülettel együtt 600000 pengő forintba kerülne.

3. A' nemzeti gyárak épületeire, butoraira, erőműveire, ezeknek fentartására, és forgótőkére.

a) Gyapjuszövő-gyár számára	1200000 ft.
b) Szőnyeg és schawl —	500000 —
c) Timár bőr —	400000 —
d) Finomabb festett-bőrgyár szám.	300000 —
e) Gyolcsszövő-gyár —	400000 —
f) Aczél és finomabb vasszer- ket készítő gyár számára	300000 —
g) Gyapot (pamat) gyár —	300000 —
h) Selyemszövet — —	400000 —
i) Selyemszalag — —	200000 —
összesen	4000000 —

4. Gyapju-osztályzó intézet.

Gyapjura, épületre, hitelezendő pénzre 's a' t.	1400000 ft.
--	-------------

5. Nemzeti bank.

Épületre és alaptőkére	7000000 ft.
------------------------	-------------

6. Két gazdaképző intézet.

a) Egyre 1100 holdat számít- ván, annak megvételére 60 forintjával	102000 ft.
b) Épületekre	120000 —
c) Különféle investítiora	28000 —
álló tőke	250000 —

Évenkénti kiadások

a) Épületek javítására 2%	1600 ft.
b) Igazgató és tanítók fizetése 1500 forintjával	11000 —
c) Cselédeké	3400 —
d) Könyvek, minták, eszközök	2600 —
<hr/>	
összesen	18600 —

Ebből lehuzván az évenként reménylendő gazdasági tiszta jövedelmet 3600 forintot, marad a' kiadás 15000 ft. Ezt 6% kamatozó tőkévé emelvén, lesz 250000 ft., és így az álló tőkével együtt 500000 ft., mind a' kettőre 1,000000 ft.

7. Közlekedések

rendbehozására 25,000000 ft. azaz mind ezen vállalatokra összesen 40,000000 forint p. pénzben.

Hogy e' két rendbeli intézetekre és vállalatokra szükséges alaptőkének mikénti előállítására és elosztására nézve valamire támaszkodhassak, szabad legyen a' nemzet három főosztályának évenkénti jövedelméről egy számítás itt előterjesztem:

1) A' nemes rendűekre és ide számítandó nyilvános és egyéb tisztekre nézve. Felvévén ezek számát 500000-el, és 5 személyt egy családra számítván, tesz ezek száma 100000. Ámbár ezek közt birtoktalanok bizonyosan többen vannak felinél, de mégis azon szempontból, hogy a' legszegényebb család is magának 100 ft. keresni legalább képes, ezt mint legkisebb jövedelmet vevén fel zsinórmértékül, felfelé a'

legdusabb birtokosig ezt szaporitva, e' következö jövedelembeli kiszámítás tán nem fog helytelennek találtatni:

1 család			1000000 ft.
8 —	200000	forintjával	1600000 —
14 —	100000	—	1400000 —
8 —	80000	—	640000 —
10 —	60000	—	600000 —
20 —	50000	—	1000000 —
30 —	40000	—	1200000 —
60 —	30000	—	1800000 —
70 —	20000	—	1400000 —
100 —	15000	—	1500000 —
200 —	10000	—	2000000 —
300 —	8000	—	2400000 —
400 —	6000	—	2400000 —
500 —	4000	—	2000000 —
600 —	3000	—	1800000 —
1000 —	2000	—	2000000 —
2000 —	1000	—	2000000 —
3000 —	500	—	1500000 —
8000 —	300	—	2400000 —
10000 —	200	—	2000000 —
15000 —	150	—	2250000 —
58675 —	100	—	5867500 —
<hr/>			
100000 család			40,947500 ft.

Ezekhez hozzá számítván a' főpapi rend jövedelmét 2,202500 forinttal, plebánusokét 1,200000 ft. görög püspökökét 100000 ft, tesz az egész 44,500000 ft.

2. Városok lakosaira nézve. Ezekben ke-
rek számmal 140000 családot vévén fel, itt is legkisebb
évi jövedelemre 100 ft. biztosan vétethetik; a' jövede-
lem-fokozat pedig ez lenne:

70 ezer család	100	forintjával	7000000 ft.
30 — —	200	—	6000000 —
20 — —	200	—	6000000 —
10 — —	400	—	4000000 —
5 — —	500	—	2500000 —
3 — —	600	—	1800000 —
1 — —	1000	—	1000000 —
400 — —	1500	—	600000 —
300 — —	2000	—	600000 —
200 — —	3000	—	600000 —
50 — —	4000	—	200000 —
20 — —	5000	—	100000 —
15 — —	6000	—	90000 —
10 — —	7000	—	70000 —
2 — —	8000	—	16000 —
2 — —	10000	—	20000 —
1 — —	20000	—	20000 —
<hr/> 140000 család			30616000 ft.

3. Az adózó jobbágysokra nézve. Ezekből
1,550000 családot, 's minden családra általjában véve 80
forint évi jövedelmet számítván, összes jövedelmük ten-
ne 124,000000 pengő forintot, vagyis a' nemzetnek mind
a' három osztálya évenként 196,000000 p. forint jövedel-
met huzna.

Ennek előrebocsátása után a' fentebbi 40 milliónak
előállítására, és a' létrehozandó intézeteknek, és vállala-

toknak milly módu, és melly időszaki felosztására nézve véleményem oda járul, hogy az első számu, t. i. az országos gazdasági egyesület, mint a' kormánytól helybehagyott önalkotta rendszabályok szerint szabadon munkálódó testület ne általános elosztás, hanem önkéntes hozzájárulat által alapíttassék meg, részt vehetvén abban minden, bármelly rendű és osztályu honpolgár. Ha e' végre például egy részvény 400 pengő forintra határoztatnék, akkor 2500 vállalkozó kívántatnék. Hogy ezek pedig a' nemes rendűekből és városi polgárokból könnyen kikerülhetnek (önkényesen nem; mutatja a' mostani gazdasági egyesület), legjobban látható a' fentebbi jövedelem-kimutatásból; mert ha csupán azok vennének is részvényt, kik 3000 ft. évi jövedelmet huznak, már 2750 tag kerülne ki.

Az 5-ik szám alatti nemzeti bank, ha a' kijegyzett 7 millio p. ft. alaphoz képest még két vagy három annyi bankjegy kiadására felhatalmaztatnék, és e' mellett belső szerkezete is helyes szabályokon alapulna: a' közhaszon előmozdításán kívül a' vállalkozókra nézve még szép nyereség lenne remélhető; ugyan azért ez, mint az országgyűlésén elhatározandó, és a' kormány pártfogása alatt munkálódó privilegiált nemzeti intézet magányos részvényesek által lenne létrehozandó. Ha e' végre egy részvény 1000 pengő forintból állana, akkor két ezer részvényes kívántatnék. Hogy egy illy erejű bank nem csak kereskedésünk mostani állapotjával arányban állana, és annak elősegelésére hathatós eszközül szolgálna, hanem ez által egyszersmind ön-növekedésre is bizonyosan számíthatna, annak bizonyágául előhozhatnók más nemzetek kicsinyben kezdett, 's roppant nagyságra gyarapodott bankjait. Így csak az angol nemzeti bankot említvén, ez 1694-ben nem többel, mint 1,200000 font sterlinggel, avvagy 12,000000 ezüstforinttal állítatott fel; az-

óta minden gyakori veszedelmes körülmények között is alaptőkéjét 30 millió font sterlingre szaporította.

E' nálunk felállítandó nemzeti banknak minden tekintetbeni sikerülhetése végett okvetlenül szükségesnek tartom, hogy részvényesek ne csak honpolgárok, hanem külföldiek is lehessenek.

A' többi, 32 millió forintot kívánó intézetek és vállalatok felállítása, valamint az arra kellő alaptőkének közadózás mellett leendő elosztása, annál inkább csak az országgyűlés törvényes határozata által lenne eszközendő, mivel egyedül illy módon lehetne ezen kívánatos czélnak minél hamarábbi elérését reményleni; és midőn e' részben más nemzetek példáját követnők, egyszersmind az azoknál bebizonyult jó következményekre is bizvást számolhatnánk.

Mi e' vállalatok és intézetek költségeinek a' három nemzetosztály közti felosztását illeti: errenézve e' lenne véleményem:

A' nemes rendűek magokra vállalhatnák

1) A' két mezeigazda képző-intézetet egészen, mint-hogy ezek főképen őket érdeklik.

2) A' polytechnicai intézetből, ambár ez leginkább a' városi polgárokat illeti, de hogy szabadságukban álljon tetszésük szerint annak használatában is részt vehetni, egy harmad-részt.

3) A' gyapju-osztályzó intézetnek $\frac{10}{14}$ részét.

4) Valamennyi gyároknak fele részét.

5) A' közlekedési alaptőkéből $\frac{3}{25}$ részt.

A' városi polgárok

1) A' polytechnicai intézet $\frac{2}{3}$ részét.

2) A' gyapju-osztályzó intézetből $\frac{4}{14}$ részt.

3) Valamennyi gyároknak fele részét.

4) A' közlekedési alaptőkéből $\frac{2}{25}$ részt.

Az adózó jobbágyság

egyedül csak a közlekedésbeli alaptőkének $\frac{20}{25}$ részét viselnék, és pedig azért ezen látszólag nagy arányban, mivel a jó utaknak hasznát közvetlenül leginkább a parasztok érzik; de meg azon okból is, mivel a többi intézetek felállításához nem járulnának.

Ha már most e 32 millio forintot az évi jövedelmek után felosztjuk, látható, hogy mindenik fő nemzeti osztály, jövedelmének évenként csak $\frac{1}{100}$ részét áldozná ez intézetekre és vállalatokra, *) feltéven tudniillik, hogy a közlekedési utak, csatornák, 's a t 20 év leforgása alatt készíttetnének el.

*) Az igazsággal nem lehet megegyeztetni azt, hogy ez indítványozott vállalatokra az adózó jobbágyság, mely most különben is minden terhet visel, jövedelmének épen ugy $\frac{1}{100}$ -ad részét adja oda, mint a nemesség vagy polgárság. De e tekintet nélkül is nincs terhesebb és igazságtalanabb adózás, mint a honpolgárok jövedelmei után aránylagosan kivetett egyenes adó. Tudjuk azt, hogy a szegényebb néposztály legelső életszükségeit sem képes életjövödelmével fedezni, holott már a középosztályuaknak néhány száz forint kényelemre, a gazdag rendűeknek pedig fényűzésre is több ezer forint marad fel. Osszuk fel már illy körülmények közt az adót a jövedelmekre, 's határozzuk meg például az adót $\frac{1}{6}$ -ára a jövedelmeknek: világos, hogy a szegény néposztálynak szájából vesszük ki a kegyérfalatot, akkor midőn a vagyonesbak ez adó miatt legfeljebb egyik vagy másik kényelmi vagy fényűzési cikket kénytelenek csak nélkülözni.

Azon ohajtott szerencsés esetben, ha ezen említett nemzeti intézetek létesülése megvalósodnék, egy olly igazgató biztosság lenne okvetlenül szükséges, melly ezek felállítását, belső elrendezését, és folyamatba tételét eszközlené.

Hogy e' biztosság a' célznak annál inkább megfelelően, kívánható, hogy annak tagjaivá részint a' nemesi rendből részint a' városi polgári osztályból olly férfiak választassanak, kik részint a' nemzetgazdaságnak, részint a' különféle intézeteknek elméleti és gyakorlati ismeretével, és becsületérzéssel teljes munkásságbeli hajlandósággal bírnak.

E' biztosság választása, és munkálata főszabályainak elhatározása előre bocsátandó magános értekezések után, az országgyűlés két táblájának vegyes ülésében szótöbbséggel lenne eszközlendő.

Az időközbeni megürült helyek betöltésére a' fennálló biztosság mindegyikére 4 alkalmas férfit ajánlván, és pedig országgyűlés esetében egyenesen annak, azon kívül pedig a' királyi magyar helytartótanács útján a' vármegyéknek és szabad királyi városoknak ajánlhatna, melly utóbbi esetben ezek az általok választottak nevét a' helytartótanácsnak beadván, ez a' szavazat többségéhez képest a' választandót hivatalába beiktatná. E' biztosságnak ezenfelül tisztjében állana időről időre az intézeteknek mikénti folyamatáról magát meggyőzni; az ország határzata következtiben bekerülő adakozásbeli, valamint a' gyárok és uti vámok jövedelméből bejövő pénzeknek rendszeres elintézéséről, az egésznek mikénti folyamatáról, és a' pénztár állapotjáról a' helytartótanács útján a' vármegyéket és királyi városokat, és általjában az egész közönséget közrebocsátandó értesítések és számadások által tudósítani. Az országos biztosság elnöke, és többi tagjai bizonyos fizetést huzának, mely-

lyet az országgyűlés szabna meg. És ha a' fen előszámlált nemzeti intézeteken és vállalatokon kívül, egyik vagy másik vármegye avagy királyi város, újabb nemzeti intézet felállítását indítványozná: ez az országgyűlésen felvételén, az indítvány elfogadása esetében a' végrehajtás a' fentebbi mód szerint ismét az ország szorgalmi biztosságára bízattatnék.

Illy vagy hasonló rendszabályok mellett nem sokára számos gyárakat, tanító- 's ipar-intézeteket, ország- és vasutakat, csatornákat állíthatnánk; 's az által a' nemesi rend az országot virágzóbbá és hatalmasabbá tévén, kamatozó adózással, és pedig önkénnyel pótolná azt vissza, mit jelenleg magát minden közteher alól kihúván, elmulaszt. Valóban legszebb 's a' nemzetre legaldásteljesebb felelet volna ez azon vádra, melyet most külföldiek és honfiak egyaránt emelnek a' nemesi rend ellen.

V É G S Z Ó.

Ha a' munkám folytatában nemzeti jólétünk akadályaira és elősegítő módjaira nézve előadott nézetimnek nagyobb része netalán olly szerencsés lenne a' tisztelt olvasó közönség helybehagyását megnyerni: akkor természetesen azon kívánság lesz hallatszó: bár ezek minél előbb valósulnának. Ennek elérésére pedig semmi sem kell egyéb, mint szilárd eltökélett akarat, hogy ezeket végrehajtsuk, 's magunkat ez önkénytes adózások viselésére elhatározzuk.

Ha mind azon számtalan áldozatokra visszamenlékezünk, mellyeket dicső nemzetünk különféle veszedelmek és viszontagságok közt törvényes királya trónjának védelmére, tulajdon létének fenntartására fordított; ha meggondoljuk, hogy magyarhonunk az utóbbi félszázadban külső politi-

cai tekintetekből származott harczok folytathatásához annyi millio rendkívüli segedelemmel (ide nem számlálván a' gazdagabb magányosok ajándékait) járult: akkor ez áldozatoknak köszönhető 27 év óta tartó, és a' jó Isten kegyelméből még tovább is reménylendő béke áldásai közt, e' fentebbi kiszámítás szerinti szabad önkényes adakozás föl-vállalására annyival hajlandóbbak lehetünk, mivel mindeddig, ha őszinte meg akarjuk vallani, semmire sem fordítottunk olly kevés figyelmet, mint nemzeti gazdaságunk elősegelésére. E' nevezetes tárgy az, melly iránt a' nemzet adakozása maiglan leginkább mostoha volt. Az azonban, hogy ennyire elkéstünk, meg ne ijesztszen bennünket végképen. Egy nemzet eltökélett munkássággal rövid idő múlva mindent elérhet, minek hijával van. Az angolok még 150 esztendő előtt műszorgalom dolgában olly annyira hátra voltak, hogy szükséges posztójuknak nagyobb részét belgáktól vették. Még 80 évvel ezelőtt a' németek az angolokhoz nürnbergi ékárukat vittek. 1700ban még minden rézedények Hollandiából hozattak. És mind ezekkel jelenleg Angolhon egész földünkre kiterjedő kereskedést üz. A' vámlajstromok szerint az oda behozott és feldolgozott pamut 1705ik esztendőben csak 1,170,881 fontra, 1781ben 5,101,920 f., 1799ben 30,434,000 és már 1833ban 303,726,199 fontra rugott, 's az Arkwright által feltalált fonógép következtiben, ez iparág olly óriási nagyságra emelkedett, hogy minden gépek mellett is

a' gyapotgyártás jelenleg 1,200,000 embert foglalatuskodtat.

Az északamerikai egyesült statusok földterületének nagyobb részét még egy fél-század előtt vadony erdők borították el; csak imitt amott mutatkoztak egyes telepek, vagy halász-gunyhók; és ez időben azok helyén milly szorgalmasan művelt földek; milly számtalan szépen elrendezett faluk; milly fejedelmi városok, mint Newjork, Philadelphia, Boston, Baltimore, Vashington, 's a' t; a' kézimű- és gyárszorgalomnak milly élénksége; a' gőzerőnek szárazon és vizen milly kiterjedésű használata; milly álmélkodásra méltó közlekedési közintézetek, u. m. csatornák, vasutak; milly számtalan magányos illy nemű vállalatok?

Ezeknek meggondolása mindenkit tiszteletre gerjeszt az emberi ész, erő és akarat iránt; a' magyar honfi pedig, Bölönyi Farkas Sándorként, az illy statusok állapotját szegény hazánkéval összehasonlítván, fájdalmasan sóhajt fel 's imádkozik, bár valahára e' nagy de tehetetlen test, a' magyar nemzet is álmából felébredne, 's élni kezdene. Nincs tehát egyebet mit tennünk, mint hogy az elmulasztottakat férfiasan igyekezzük visszapótolni. A' franczia azt mondja: mieux tard que jamais. Ennek követése pedig ránk nézve annyival sürgetősb, mert annak további elhalasztásával nem kell egyéb, mint hogy Mehmed Ali

egyiptusi alkirálynak utódjai az ő példáját kövessék, 's egy emberkor eltölte után a' töröktől is messze elmaradunk; legalább az ott kezdett vizetek elrendezése, országos és vasutak készítése, gőzhajók használata, gyárok keletkezése, 'sa't. akaratja ellen is az embert illy gondolatra vezetik.

A' világ folyamatában néha a' legcsekélyebbek látszó okok roppant eredményeket szültek. Így például az egy kis mágnesű cegész uj földrészek feltalálására és meghódítására szolgált eszközül az európaiaknak. Így midőn bizonyos Deilieux francia katonatiszt egy a' párisi fűvészkert melegházában 1720ban kikelt kávészemnek csemetéjét, hosszas tengeri útja közben megszükkült ivóvizének reá szántával, és így csak különös gonddal Martinique szigetébe magával szerencsésen elvitte, ki hitte volna akkor Párisban, hogy azon elvetett egy kávészem fél-század múlva Galliának olly kutforrást nyújtand, melyből évenként milliókra menő jövedelmeket merít.

Ha ezen és több ilyen példákra csak kevesé figyelmezőnk, bizonyára nem fogunk kétkedni egy nemzet akaratjának sikeres eredményeiről.

Minden munkánál a' kezdet legnehezebb, de valamint az előre elkészített jó uton jó kocsis és erős lovakkal ellátott terhelt szekér olly könnyen többé fel nem akad, hanem bár halkkal, de még-

is bizonyosan eléri kitűzött célját: úgy nemzetünk szorgalmi erőműve egyszer szerencsésen megindítva, többé nem fog megállapodni, hanem bennünket a' műveltség egyik fokáról a' másikra addig emelend, miglen más nemzetek ebbeli állapotját elérve, közjólétünk általános növekedésével valamint törvényes királyunk hatalmát öregbíteni, úgy dicső nemzetünknek minél hosszabban tartandó virágzó jövődjét biztosítani képesek leszünk.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z158837002

